

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Jiří Noha

**Sociální demokracie v meziválečném Československu –
osobnosti, ideje, trendy**

1920 – 1937

**Social Democracy in Interwar Czechoslovakia – Figures,
Ideas, Trends**

1920 – 1937

Dizertační práce

vedoucí práce: Doc. PhDr. Jana Čechurová, PhD.

2012

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

J i ř í N o h a

Anotace

Následující práce se věnuje československé sociální demokracii mezi válkami (1920 – 1937), zkoumá její podobu, organizační uspořádání, programatické priority, a zejména, jak se politické a ekonomické představy sociální demokracie odrazily v reakci na nápor světové hospodářské krize. Práce upozorňuje na odlišná stanoviska představitelů vedoucí garnitury strany (Antonína Hampla ad.) a mladší stranické generace, např. Václava Patzaka nebo Jaroslava Čecháčka, přičemž se snaží přiblížit podstatu těchto diferencí. Dále práce analyzuje postavení sociální demokracie v rámci politického systému meziválečného Československa, všímá si střetů s komunistickou stranou a popisuje činnost sociálně demokratických ministrů v koaličních vládách, především třicátých let. Na závěr práce vysvětluje úzké sepětí strany s první Československou republikou, nejenom formální, nýbrž i hodnotové.

československá sociální demokracie, první Československá republika, politické a ekonomické programy, politický systém, komunismus, planismus

Annotation

The thesis on the Czechoslovak Social Democratic Labour Party in the interwar years (1920 – 1937) describes the organizational structure of the party, a political programme and the impact of this political and economical programme on the party's behaviour during the years of the world economic crisis. The thesis points out the differences between the two generations of the party and their leaders namely Antonín Hampl and Václav Patzak or Jaroslav Čecháček and examines the conceptions of these factions. Afterwards the thesis analyzes the position of the party in the czechoslovak political system between the wars, the competition with the communist party and the activity of the party's ministers in their offices (particularly in the 1930's). Finally the thesis provides an explanation for the close party's connection with the first Czechoslovak republic and concludes the party's identity was based on the same values.

czechoslovak social democracy, the First Czechoslovak Republic, political and economic programmes, political system, communism, planism

Obsah

Úvod.....	6
1 Podoba ČSDSD.....	17
1.1 Organizační struktura, zájmové a další složky strany, tisk	17
1.2 Vedení, členská základna a její proměny	34
2 Politika a programatika ČSDSD	46
2.1 Práce v koalici a opozici	46
2.2 Sociální zákonodárství	77
2.3 Programatika prizmatem sjezdů (1920 – 1937)	95
2.3.1 XIII. sjezd (1920).....	96
2.3.2 XIV. sjezd (1924).....	107
2.3.3 XV. sjezd (1927)	116
2.3.4 První kongres sociálně demokratických stran Československa (1928).....	128
2.3.5 XVI. sjezd (1930).....	130
2.3.6 XVII. sjezd (1933)	143
2.3.7 XVIII. sjezd (1937).....	152
3 Sociální demokracie a Krize	163
3.1 Svět za krize	164
3.2 ČSDSD a řešení krize.....	174
3.3 Komunisté, Lidová fronta, planisté.....	201
Závěr	217
Shrnutí.....	226
Abstract	227
Seznam literatury a pramenů:.....	228
Archivní prameny:	228
Prameny tištěné a tiskem vydané:	229
Dobová literatura a memoáry:.....	232
Tisk:	237
Literatura:.....	237

Úvod

Každá historická práce je podmíněna dvěma předpoklady: musí mít smysl, to znamená musí být důvod, *aby vznikla*, a potom musejí existovat příslušné prameny, aby vůbec *mohla vzniknout*. Nejinak je tomu v případě této studie.

Odpověď na otázku, proč věnovat pozornost československé sociální demokracii mezi válkami, bude nasnadě: jednalo se o stranu, která byla ještě za habsburské monarchie důsledně opoziční, a to nejen ve smyslu opozice vůči vládě, nýbrž přinejmenším verbálně stála v opozici vůči celému liberálně demokratickému systému, pokládajíc jej nespravedlivý a svou podstatou nepřátelský dělnické třídě; přesto se tato strana v době první Československé republiky stala integrální součástí politického systému, a dokonce jejím článkem z nejpevnějších, a to aniž by se v teorii principiálně vzdala svého marxistického a třídního ukotvení. Tak radikální rozchod teorie a praxe samozřejmě nutí k zamyšlení, a jedním z cílů této práce je naznačit alespoň některá možná vysvětlení. Zda se záměru podařilo dostát, nechť posoudí jiní.

Není samozřejmě možné zkoumat výše zmíněné téma, pokud není popsána podoba a fungování strany. Protože obsáhlejší pojednání v literatuře dosud chybí, byl tím předurčen i celkový rámec předkládané práce: v tomto smyslu jde o syntetický nástin, který ale není v žádném případě úplný, pokusil se jen postihnout základní rysy či konstrukci meziválečné sociální demokracie, tedy vytvořit jakousi maketu, jež snad do budoucna poslouží jako odrazový můstek případným následovníkům. První kapitola se proto věnuje organizační struktuře strany, jejím zájmovým složkám a tisku, z toho zejména Dělnické akademii, *Dělnické osvětě* a *Nové svobodě*, jež hrají významnou roli v dalším tématickém okruhu této práce, jak ukážeme později. Nadto úvodní kapitola stručně postihuje složení a proměny členské základny a především vykresluje portréty tří vůdců sociální demokracie, svébytných typů, kteří po našem soudu přinášeli jeden každý do vedení strany trochu jiné kvality, přičemž pospolu tvořili unikátní amalgám, jemuž (krom jiných okolností) sociální demokracie vděčila za svůj úspěch a stabilitu (také ale za jistou myšlenkovou a personální strnulost, což nebylo na překážku ve dvacátých letech, avšak v druhé dekádě republiky přece už s sebou neslo i některá negativa).

Důležitý je časový rozsah práce. Protože cílem bylo věnovat se straně v její typické a každodenní podobě, popsat tu stranu, která byla oporou prvorepublikánské demokracie, a nikoli souhrnně vylíčit peripetie sociální demokracie mezi válkami, zúžil se časový úsek fakticky na léta 1920 – 1937. Třebaže události prvního hektického, zakladatelského období, Tusarových kabinetů atd. skýtají každému vyprávěči fascinující dějové zvraty a historikovi nespočet otázek k rozřešení, z hlediska našeho tématu by důkladnější pohled na léta 1918/1919 ničemu valně neprospěl: jednotná sociální demokracie, ještě před rozkolem levice a pravice, byla jinou politickou formací než strana, která se konstitovala na listopadovém XIII. řádném sjezdu. Rok 1938 se už zase nese ve znamení mezinárodní krize, hraje se o osud republiky a politické strany v Československu a jejich představitelé reagují a jednají pod tíhou tohoto vývoje, tj. přísně vzato nepřirozeně (jinak by např. Ladislav Rašín sotva stanul po boku Klementa Gottwalda). Pokud práce vymezený rámec někdy překračuje, jde o vybočení nutné a výběrové – zejména bylo nezbytné zachytit zrod prozatímní a definitivní československé ústavy a podíl sociálních demokratů na něm (v první řadě dr. Alfréda Meissnera), protože představuje jasnou známku identifikace budoucí „pravicové“ sociální demokracie se státem a jeho politicky liberálním zřízením.

Programatiku v širším pojetí tohoto slova zahrnuje druhá kapitola. I zde platí, co bylo řečeno už dříve – cílem nebylo do detailu popisovat zákruty doby, nýbrž předvést roli sociální demokracie, zmapovat její přínos a vytyčit hlavní milníky, kudy se mezi válkami ubírala. První podkapitola proto obsahuje výčet a tu kratší, tu delší popis práce sociálně demokratických ministrů v letech 1921 – 1937, přičemž vyčleněno do samostatné podkapitoly je sociální zákonodárství, které jednak sami sociální demokraté pokládali za svou prioritu, jednak tvořilo primární legitimizační důvod jejich ministerialismu a základní argument ve sporu s komunisty. Za další důležité počiny sociálně demokratických ministrů pak považujeme zejména protikrizová opatření na ministerstvu pro zásobování lidu v letech 1929 – 1932, kdy resort vedl Rudolf Bechyně (v ministerstvu sociální péče i jeho přičiněním usedl v čase krize reprezentant českoněmecké sociální demokracie Ludwig Czech, takže jej až na výjimky ponecháváme stranou výkladu), represivní legislativu na obranu státu a demokracie úřadu ministra Meissnera a školskou reformu, kterou se cestou podzákoných právních předpisů pokusil prosadit ministr Dérer. Naproti tomu pomíjíme účinkování ministra Bechyně v resortu železnic, protože vyjma několika odhalených

korupčních skandálů toho na ministerstvu (nikoli vlastní vinou) mnoho nedokázal, a nevěnujeme se ani pozemkové reformě, neboť její realizace se odehrávala z 90% podle agrárního konceptu, a navíc existuje dostatek odborné literatury, která tuto problematiku zkoumá z různých úhlů a do detailu. Přiměřený prostor práce skýtá opoziční činnosti sociální demokracie v letech 1926 – 1929, svou povahou ovšem méně významné ve srovnání s angažmá vládním. Nejdlejší podkapitola v chronologickém pořádku popisuje sjezdy sociální demokracie (XIII. – XVIII.), sledující především obsahy referátů hlavních řečníků, důležité body sjezdových diskusí, proměny organizačního řádu a programatické posuny od sjezdu ke sjezdu. Možná jde o líčení suché, až únavné, ale soudíme, že ne beze smyslu.

Tím se dostáváme k poslední kapitole, jejímž ústředním tématem je československá sociální demokracie v časech světové hospodářské krize třicátých let a její reakce na ni. Také tady je jedním z leitmotivů programatika, avšak tentokrát v konfrontaci se skutečnými potížemi ekonomiky, jejími potřebami a nástroji k zastavení hospodářského pádu nebo dokonce k hospodářskému oživení, jež měla sociální demokracie k dispozici. Výklad si všímá jednak kroků vedení strany, jednak mladé generace z okruhu Dělnické akademie (zde leží důvod, proč byl v první kapitole Dělnické akademii a s ní spjatému tisku věnován zvýšený zájem), která nabídla alternativní protikrizový program *Co chtějí socialisté* (jakousi cestovní mapu k radikálně sociálnímu státu), a v neposlední řadě i nejlevější části sociální demokracie, tzv. marxologů, kteří hledali protikrizové recepty v důsledné aplikaci marxismu a fakticky už stáli na hranici mezi demokratickým socialismem a komunistickými idejemi. To vše je zasazeno do kontextu vývoje světové ekonomiky, situace v důležitých státech v Evropě (včetně SSSR) a v USA, soudobých inovací, jimiž se československá sociální demokracie inspirovala či mohla inspirovat, a rovněž jsou představena levicová řešení krize z dílny komunistických stran (zejména tzv. Lidová fronta ve Francii), a konečně i svébytný směr třicátých let, tzv. planismus. Máme za to, že právě tato kapitola tvoří gros a hlavní přínos práce.

Závěr pak stručně definuje postavení sociální demokracie v politickém systému první Československé republiky (stručně proto, poněvadž je toto místo víceméně předem jasné a stěží může překvapit), ale zvláště se pokouší rozebrat příčiny, proč se tato strana

tak snadno a přitom pevně a autenticky, vzdor své minulosti (nebo díky ní) do systému integrovala.

Nyní k druhému předpokladu, otázce pramenů. Charakter práce, její konstrukce a zaměření daly pochopitelně ráz jejich výběru, protože ne každý existující či dostupný pramen byl nezbytný, a dokonce ne každý byl vhodný. Jenom pro příklad: Klimkovy práce o „boji o Hrad“ a první republiky vůbec jsou nesporně poutavé a odhalují řadu zajímavých souvislostí, ale pro náš záměr by byla jejich metoda nepoužitelná, protože nedílnou a důležitou, ne-li nejdůležitější částí pokusu o zařazení strany do politického systému doby a zhodnocení programatických stanovisek, je její obraz a vnímání ve veřejnosti, zákulisní praktiky zde hrají o poznání menší roli. Čili jako základní pramen posloužily vlastní materiály strany: protokoly jejích sjezdů, zprávy o činnosti, výstupy odborných komisí apod. Stejně významný, z téhož důvodu, byl stranický tisk, možná poněkud překvapivě méně ten oficiální (či oficiózní), tj. ústřední stranický orgán *Právo lidu*, který reprodukoval převážně neutrální, nerozporná stanoviska (pravděpodobně jak kvůli zachování klidu ve straně, tak s ohledem na koaliční partnery – na XIV. sjezdu v Moravské Ostravě ostatně padla v debatě nejedna stížnost, že *Právo lidu* je vládnější než vláda sama), o to více ale časopisy, spojené se skupinami stojícími mimo vedoucí stranickou garnituru, tedy *Dělnická osvěta* a *Útok*, v některých případech také *Nová svoboda* a *Za nové hospodářství*. Pro historicko-ekonomická témata práce byly nezastupitelné zprávy o činnosti a sjezdové protokoly odborů, konkrétně byly využity zprávy a protokoly Odborového sdružení československého, z jeho svazů pak Svazu kovodělníků (vzhledem k tomu, že šlo o odborový svaz nejsilnější, a také proto, poněvadž v jeho čele stál předseda ústředního výkonného výboru sociální demokracie Antonín Hampl). Legislativní úsilí sociální demokracie by nebylo možné postihnout bez tisků a protokolů jednání poslanecké sněmovny (respektive Revolučního Národního shromáždění), dnes dostupných na internetu ve Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně, a samozřejmě bez Sbírky zákonů a nařízení Republiky Československé. Pominout přirozeně nelze dokumentární edice, v první řadě kompendium P. Prokše a soubor dokumentů o práci KSC na pražské radnici,¹ s dalšími edicemi jsme sice pracovali (výběr ze zasedání vlád, Čelovského So

¹ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878 – 1948*, (ed.) Petr Prokš, Historický ústav AV ČR, Praha 1999; *Za novou a lepší Prahu. Dokumenty o činnosti*

oder so, sborník Pachtův apod.), ale v posledku jsme na ně téměř neodkazovali, proto je na tomto místě ani neuvádíme.

Druhou kategorií pramenů v předkládané práci tvoří dobová literatura, snad se dá říci, že interpretačně jde o položku nejzávažnější. Příčina je prostá: pokud byly hlavním a průřezovým tématem, jak jsme uvedli, široce pojaté otázky sociálně demokratické programatiky, bylo třeba zjistit, jak o této programatice smýšleli současníci, jak s ní nakládali a jak ji rozpracovávali při řešení soudobých problémů. Rozbor těchto textů také umožnil např. poznání, kdo a kdy využíval některých programatických postulátů pouze ve formě jakéhosi zaštitění, a kdo měl naopak „autentické“ sociálně demokratické vidění světa – to nám zpětně objasnilo některé děje v sociálně demokratické straně, zejména napětí v první půli třicátých let, panující mezi vedením strany a Dělnickou akademií (na první pohled ne zcela srozumitelné, protože skupina Dělnické akademie neusilovala o převzetí moci ve straně, nýbrž se snažila, možná naivně, přesvědčit předáky o nutnosti akceptovat soudobé programatické inovace – New Deal, planismus apod. – a šlo tedy o spor povýtce intelektuální, který ale ne všichni vedoucí funkcionáři v této rovině chápali). Jmenovitě je třeba uvést publikaci A. Hampla a V. Dundra, práce Fierlingerovy, Mackovy, Stolzovy a Nečasovy.² K dobové literatuře patří i pramen nad jiné cenný a po právu ceněný, Peroutkovo *Budování státu*, po dlouhý čas natolik vlivné, že v některých ohledech až autoritativní.

Co se týče odborné (sekundární) literatury, historik nejnovějších dějin nemá obvykle potíže s jejím nedostatečným počtem, ale právě naopak – spíše se musí soustředit na kritéria selekce, aby z existujícího množství zvolil literaturu reprezentativní, podstatnou, a přitom nic důležitého nezanedbal. V případě meziválečné sociální demokracie to ovšem

komunistického klubu na pražské radnici 1923 – 1938, (ed.) Václav Hlavsa, Archivní správa ministerstva vnitra, Praha 1957.

² V. DUNDR – A. HAMPL, *Kolektivní smlouvy pracovní*, nákladem Sociálního ústavu Československé republiky, Praha 1924; Z. FIERLINGER, *Nové směry národohospodářského myšlení*, 2. vydání, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936; J. MACEK, *Cesta z krise*, Jan Laichter, Praha 1935; J. MACEK, *Socialismus*, Státní nakladatelství, Praha 1925; J. STOLZ, *Má Marx ještě pravdu? K české kritice marxismu*, Rudolf Rejman, Praha 1930; J. NEČAS, *Za práci statisíců! Veřejné práce v naší republice v roce 1934. Práce pro čtvrt milionu nezaměstnaných. Dokonalejší technické vybudování republiky je státní nezbytností*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1934; J. NEČAS, *20 let sociální péče v Československé republice*, vydalo ministerstvo sociální péče, Praha 1938 ad.

tolik neplatí. Na rozdíl od historie sociální demokracie před první světovou válkou je období první republiky zpracováno minimálně. Největší díl viny na tom nese samozřejmě autoritativní režim Komunistické strany Československa v letech 1948 – 1989 a oficiální historiografie, která roli sociální demokracie mezi válkami obecně potlačovala. Nicméně ani po více než dvaceti letech svobodného bádání nebyla zjednána adekvátní náprava – adekvátní významu, velikosti a příkladnému demokratismu prvorepublikánských sociálních demokratů. Pokud byla na vině, a pravděpodobně tomu tak je, ospravedlnitelná (byť nespravedlivá) dobová vlna, diktující po listopadu 1989, že všechno na levici od d'ábla jest, můžeme doufat, že se situace brzy změní. Vzhledem k tomu, co bylo řečeno, je proto třeba konkrétně vyzdvihnout historiky, kteří se sociální demokracií mezi válkami hlouběji zabývali a na jejichž ramenou a pracích předkládaná studie stojí – bez nich by nikdy nemohla vzniknout: jsou to Jan Kuklík st. a Zdeněk Kárník, oba bohužel už jen v našich vzpomínkách. Jan Kuklík se sice v první řadě věnoval období druhé republiky a protektorátu, ale nejednou vykročil i mimo rámec tohoto vymezení, nehledě k tomu, že jeho monografická práce o sociálních demokratech v druhé republice přehledně shrnuje také tendence, které byly v hnutí přítomny přinejmenším od poloviny třicátých let. Dále je nutné zmínit jeho výzkum na poli sociálně demokratické programatiky (na který bezprostředně navazujeme) i studii, předkládající celkový obraz strany mezi válkami, byť z důvodu prostorového omezení stručnou, přesto pregnantní a výstižnou jako cokoli, co vyšlo z jeho ruky. Zdá se, že si v tomto příspěvku chystal půdu pro syntézu většího rozsahu, čemuž by nasvědčoval i článek o Antonínu Hamplovi, který představoval evidentní vykročení novým směrem, a nezbyvá než litovat všech prací, o které se s námi nestačil podělit.³ Stejným díkem jsme zavázáni Zdeňku Kárníkovi, který k první republice

³ J. KUKLÍK, *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Univerzita Karlova, Praha 1993; Týž, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939 – 1941*, Univerzita Karlova, Praha 1976; J. KUKLÍK, *Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004; J. KUKLÍK, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř – P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*, díl I., 1861 – 1938, Doplněk, Brno 2005; J. KUKLÍK, *Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období*, in: Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Sborník příspěvků k jubilejním sedmdesátinám, Karolinum, Praha 2003; J. KUKLÍK, *Hledání cesty k demokratickému socialismu. K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914 – 1939, (ed.) Z. Kárník, Karolinum, Praha 1998, s. 59 – 91.

dospíval časově zejména z opačného konce. Jeho velká monografie o střetu proudů v sociální demokracii v druhé půli první světové války sice striktně vzato do meziválečné éry nepatří, ale i ona zřetelně nastiňuje rozložení sil ve straně pro futuro, prvopočátky radikálně levicové orientace Šmeralovy apod. Nepřehlédnutelná je pak Kárníkova trojsovková práce o Českých zemích v éře první republiky, která je skutečnou syntézou, hodnou toho slova, neboť zahrnuje nejenom děje politické, ale také kulturu, hospodářství, sociální rozvrstvení společnosti, proměny životního stylu apod., a to až do takových detailů, jako jsou počátky trampingu nebo oblíbené dobové kapely a šlágry. Nesmírně cennou devizou všech Kárníkových prací je stylistická kultivovanost a obratnost, která dokáže podat i věci komplikované srozumitelně a na přiměřené ploše. Ani tím se ovšem Kárníkův přínos nevyčerpává – publikoval také kratší studii o prvních pokusech o založení komunistické strany v Čechách, dosud jedinou biografii Vlastimila Tusara a nespočet dalších článků, které mají kromě tématu sociální demokracie společnou vysokou úroveň a suverénní zacházení s prameny. Také jeho mistrovství nám schází.⁴ Z velkých monografických prací ještě doplníme práce Klimkovy, třebaže s rezervou – ať už jsou to jeho Velké dějiny nebo Boj o Hrad.⁵ Z jeho skromnějších prací jmenujme kronikářskou knihu o vzniku republiky, biografii generála Gajdy a článek o pozadí přijetí zmocňovacího zákona v první půli třicátých let.⁶

⁴ Z. KÁRNÍK, *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005; Z. KÁRNÍK, *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách*, Academia, Praha 1966; Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral*, Karolinum, Praha 1996; Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl I - III*, Libri, Praha 2000 – 2003; Z. KÁRNÍKA, *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918 – 1938*, in: *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*, (eds.) M. Hrubec a M. Bárta, Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, Praha – Brno 2006.

⁵ Nejenže se tyto gigantické svazky soustřeďují fakticky jen na politickou historii a vytvářejí tím zbytečně plochý odraz reality, ale navíc jsou psány až příliš pod vlivem zákulisních zpráv důvěrníků Hradu, leckdy s interpretačními posuny. Jak resumuje Kárník v Tusarově biografii v kapitole, založené na Klimkových výzkumech: „Za všechny zmínky o Tusarovi, uvedené v této kapitole, můžeme vděčit pečlivosti zesnulého A. Klimka a jeho knize Boj o Hrad – vzdor tomu, že on jim dával někdy jiný či přímo opačný smysl.“ Viz Z. KÁRNÍK, *Vlastimil Tusar*, c. d., s. 73.

⁶ A. KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české, svazek 1918 – 1938, svazek XIII, XIV*, Paseka, Praha – Litomyšl 2000 – 2002; A. KLIMEK, *Boj o Hrad (1918 – 1935), díl I - II*, Panevropa, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996 – 1998; A. KLIMEK, *Z politického zákulisí bojů o zmocňovací zákon roku 1933*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Karolinum, Praha 1998, s. 251 – 261.

Také sociální a hospodářské dějiny mají své nepominutelné autory, a v tomto případě máme na mysli především Jakuba Rákosníka, jehož všestrannosti a nezdolné pracovitosti vděčíme nejenom za monografii, prakticky vyčerpávající téma meziválečné nezaměstnanosti, ale také za řadu dalších studií a článků – namátkou jmenujme studii o gentském systému, o Sociálním ústavu Československé republiky a nespočet dalších. Vedle těchto prací jsme nemohli přehlédnout práce Z. Deyla, V. Laciny, E. Kubů, M. Sekaniny a dalších.⁷

Řada rozsahem nevelkých, avšak závažných prací je roztroušena po odborných časopisech a sbornících, některé jsme už zmínili, nelze ale na tomto místě probrat všechny do podrobná. Zmiňme tedy ty, které pro nás byly nenahraditelné: studie J. Kuklíka ml. o podílu právníků na tvorbě československé ústavy, L. Šlehofera o školských reformách v souvislosti s konstituováním Československé republiky, M. Poláška o přerodu sociální demokracie v systémovou politickou stranu, a zejména M. Hlubinky o členské základně meziválečné sociální demokracie, který pečlivě propočítal údaje ze zpráv o činnosti strany a ušetřil nám tak únavnou, ale nezbytnou práci, kterou bychom jinak museli vykonat sami.⁸

Nikoli nevýznamnou otázkou při práci s tématem z nejnovější české historie je, jak nakládat s marxistickou historiografií. Příslušný diskurz byl sice se zpožděním, ale přece

⁷ J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*, Karolinum, Praha 2008; *Gentský systém v období 1. Československé republiky*, in: Časopis Národního muzea. Řada historická, 2001, r. CLXX, č. 3 – 4; *Sociální ústav 1920 – 1941 – mozkové centrum československé sociální politiky*, in: Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, (ed.) M. Svoboda, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2007; Z. DEYL, *Sociální vývoj Československa 1918 – 1938*, Academia, Praha 1985; V. LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934*, Academia, Praha 1984; V. LACINA, *Od zlaté měny k devalvaci. Měnová politika v Československu v letech 1929 – 1934*, in: Moderní dějiny 1, 1993; M. SEKANINA, *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*, Libri, Praha 2004; *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, (eds.) E. Kubů a J. Pátek, Karolinum, Praha 2000.

⁸ L. ŠLEHOFER, *Změny ve školství ve světle konstituování československého státu*, in: J. ČECHUROVÁ – L. ŠLEHOFER a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011; J. KUKLÍK ml., *Podíl českých právníků na vzniku samostatného československého státu*, in: Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě, svazek 1, Karolinum, Praha 2010; M. POLÁŠEK, *Parlament jako katalyzátor přerodu antisystémové strany ve stranu systémovou: případ ČSDSD*, in: V. Doubek – M. Polášek a kol., *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*, Filip Tomáš – Akropolis, Praha 2011, s. 21 – 41; M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991.

v odborné rovině zahájen.⁹ Je evidentní, že k dobové interpretaci přihlížet nelze, leda v případě studia těchto interpretací jako vlastního tématu zkoumání. Ovšem opatrnost a hodnocení pramenů v souvislostech je součástí historikova řemesla, soudíme proto, že apriori se od těchto prací distancovat je nesmyslné a kontraproduktivní. Až na nečetné výjimky, především z padesátých let, režimní autoři úmyslně nefalzifikovali, s prameny pracovali standardně a vykonali spoustu namáhavého základního výzkumu v archivech. Zvláště některé práce z let šedesátých (např. Menclová, Hradilák, Hrbata ad.)¹⁰ dodnes snesou i přísná měřítká, a začasť představují i po letech nejlepší vhléd do některých specifických otázek, většinou tématicky souvisejících s historií KSČ. Používali jsme tento druh odborné literatury bez předsudků a doufáme, že jsme tak učinili ku prospěchu věci.

K cizojazyčné zahraniční literatuře: přestože je dnes situace s dostupností tohoto nezbytného pramene lepší než kdy dřív, některé limity stále existují (v první řadě finanční). Svůj výběr jsme proto museli, byť jen v malé míře, této skutečnosti podříditi, ale domníváme se, že i tak jsme dokázali vyhledat tituly podstatné a své poznání příslušných témat jsme žádným způsobem nedeformovali. Protože jsme se zahraniční literaturou zejména ve třetí kapitole pracovali v hojném počtu, nebudeme tu vyzdvihovat a hodnotit jednotlivé autory a knihy, z konkrétních odkazů a jejich četnosti čtenář snadno pochopí, jaký význam jsme těm kterým přikládali. Ale jednu výjimku učinit musíme: pro vše, co souvisí s Francií třicátých let, jsou zásadní práce Juliana Jacksona, a tak tomu bylo i v našem případě. Je proto škoda, že v českém překladu dosud existují pouze jeho díla, věnovaná Francii válečné – podle našeho mínění by byly daleko potřebnější jeho knihy věnované Lidové frontě apod. V souvislosti s tímto tématem je pak nutné ocenit práci J. Wagnerové.¹¹

⁹ B. JIROUŠEK, *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia*, ČČH, 2006, r. CIV, č. 4, s. 884 – 905.

¹⁰ J. MENCLOVÁ, *VI. kongres Komunistické internacionály v roce 1928. K otázkám strategické a taktické orientace*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1963, r. III, č. 6, s. 803 – 823, a *Po Rudém dni. K předhistorii V. sjezdu KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1961, r. I, č. 5, s. 674 – 691; Z. HRADILÁK, *Československá sociální demokracie a zmocňovací zákon v roce 1933*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, r. VII, č. 1; F. HRBATA, *Amsterodamský protiválečný kongres v roce 1932*, in: *O revoluční jednotu československého dělnického hnutí*, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961.

¹¹ J. JACKSON, *The Politics of Depression in France 1932 – 1936*, Cambridge University Press 1985; J. JACKSON, *The Popular Front in France: defending democracy. 1934 – 1938*, Cambridge University Press

Memoáry pamětníků bývají pramenem vděčným, ale též zavádějícím. Používali jsme jich s opatrností, někdy účelně a věcně, pokud nás přesvědčily o možnosti takového přístupu (B. Bydžovský), někdy jen pro dokreslení dobové atmosféry (V. Kopecký).¹² Specifická je populární historie strany *Revoluce práce* z pera Františka Soukupa: ve svém celku dílo impozantní (ne všechny kapitoly ovšem F. Soukup napsal sám), ale často až komicky nepřesné. Pominout jej nebylo lze, ale byli jsme zvláště obezřetní.

Nakonec jsem si ponechali prameny archivní. Nikoli neúmyslně. Už jsme naznačili, že větší význam z hlediska našeho tématu měly jiné druhy pramenů, nadto jsme nemínili zpracovat úzce zaměřenou práci, kde je detailní základní výzkum *conditio sine qua non*. Rovněž stav archivu ČSSD je neuspokojivý (jak můžeme dosvědčit z autopsie), z objektivních důvodů – většinu materiálů ústředních orgánů strany sociální demokraté sami zničili, aby nepadly do rukou nacistům. Proto jsme více využili Národního archivu, zejména fondu Předsednictva ministerské rady (kvůli schůzím vlády a výboru politických, respektive hospodářských ministrů), fondu Ministerstva pro zásobování lidu (k jeho činnosti jsme žádné publikované přípravné studie nedohledali), fondu Bohumila Laušmana, Václava Patzaka a Františka Cajthamla-Liberté. Fond ministerstva sociální péče nebylo třeba probírat, vytěžuje jej dokonale a soustavně a sklizeň svých výzkumů publikuje J. Rákosník, takže v tomto ohledu jsem se spolehlí na jeho vždy bezvadnou práci, a tímto mu také vyslovujeme uznání a dík. Totéž platí pro ministerstvo školství a národní osvěty v prvních letech republiky a zde jsme zavázáni práci L. Šlehofera. V případě ministerstva spravedlnosti, jemuž jsme v práci věnovali jen nezbytný prostor (byť postava dr. Meissnera představuje sama o sobě nepochybně vděčný námět), jsme pracovali s publikovanými prameny, tedy zejména se sbírkou zákonů, nemínili jsme práci zatížit další odbornou právní kapitolou, pakliže jsme už vyčlenili sociální zákonodárství (a zatížili je možná přespříliš vahou zákonných úprav). V archivu Národního muzea jsme pracovali s pozůstalostí Rudolfa Bechyně, v archivu Ústavu T. G. Masaryka s tzv.

1988; J. WAGNEROVÁ, *Boj Francouzské komunistické strany za vytvoření programu lidové fronty proti fašismu a válce*, Univerzita Karlova, Praha 1979.

¹² B. BYDŽOVSKÝ, *Naše středoškolská reforma*, nákladem Profesorského nakladatelství a knihkupectví v Praze, Praha 1937; V. KOPECKÝ, *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960.

Masarykovým archivem. Ve Všeodborovém archivu s fondem Odborového sdružení československého

Věříme, že obraz, který jsme na základě těchto pramenů vytvořili, odpovídá skutečnosti a že poslouží i těm, kdo po nás budou na tématu v budoucnu dále pracovat.

1 Podoba ČSDSD

1.1 Organizační struktura, zájmové a další složky strany, tisk

Byla by chyba, kdybychom Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou vnímali prvoplánově pouze v její politické dimenzi: ve skutečnosti šlo o složitě strukturovanou a mnohvrstevnatou organizaci, zasahující různými formami a prostřednictvím různých složek téměř všechny segmenty a aspekty života svých příslušníků. Vyplývalo to z historického vývoje a způsobu konstituování strany, kdy politická organizace byla jen jedním z projevů emancipace dělnického hnutí (a podtrhněme slovo „hnutí“), vedle souběžných aktivit odborových, družstevních ad. Spolu s postupnou demokratizací politického zřízení habsburské monarchie (ustavení páté kurie pro volby do vídeňské Říšské rady, zavedení všeobecného rovného, přímého, tajného volebního práva atd.) nabývala na významu i politická reprezentace dělnického hnutí, až se *via facti* stala přirozeným středobodem, organizačně, personálně, programaticky i jinak zastřešující či propojující pokud možno veškeré související činnosti a snahy. Tato tradice dávala československé sociální demokracii podobu, z ní strana těžila a byla jí také zpětně ovlivňována, to je třeba mít na paměti.

Struktura strany v první republice byla nejdříve dána organizačním řádem (dnešním termínem stanovami), jež sociální demokraté schválili na XIII. řádném sjezdu v listopadu 1920 (poměrně velká revize – velká co do množství drobných změn, nikoli jejich významu – organizačního řádu pak proběhla na XV. sjezdu v roce 1927).¹³ Ve většině článků pochopitelně navazoval na řády předešlé, ale několik podstatnějších změn přece přinesl (rušil např. stálé představenstvo strany či samostatné organizace žen). Co se obecné charakteristiky týče, za povšimnutí zejména stojí celou koncepcí zřetelně prostupující úsilí

¹³ Pro dvacátá léta ovšem platí, že československá sociální demokracie působila jen v historických zemích a na Slovensku, na Podkarpatské Rusi existovala samostatná sociálně demokratická strana. Ke sloučení československé a podkarpatoruské sociální demokracie došlo teprve na mimořádném zemském sjezdu strany v Chustu 22. prosince 1929. Viz F. SOUKUP, *Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismu a československé sociálně demokratické strany dělnické*, díl II., Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Praha 1938, s. 1179.

o maximální demokratičnost rozhodovacích procesů na všech úrovních stranické hierarchie.

Vertikální uspořádání strany bylo čtyřstupňové (vzestupně: místní organizace, okresní organizace, župní organizace, ústřední orgány), suverénem a nejvyšším orgánem sociální demokracie byl sjezd, přičemž řádný se měl konat nejméně jednou za dva roky (od XV. sjezdu v roce 1927 jednou za tři roky) s tím, že bude vyhlášen, včetně oznámení prozatímního denního pořádku, nejméně osm týdnů dopředu ústředním orgánem strany (Právem lidu). Mimořádný sjezd měl být svolán, pokud se tak usneslo zastupitelstvo strany, popřípadě vyslovila-li takový požadavek alespoň třetina župních organizací.¹⁴

Postavení a pravomoci sjezdu byly v organizačním řádu popsány takto: „Sjezd strany je svrchovaným představitelem vůle a rozhodčím orgánem nad všemi složkami strany. Jeho rozhodnutí nemohou býti nikým rušena a jsou závazná pro všechny členy a instituce strany. Jemu přísluší usnášeti nebo měniti program a taktiku, určovati směrnice a metody boje a rozhodovati s konečnou platností o všech záležitostech strany. On rozhoduje o podmínkách, zásadách a o přístupu do socialistické Internacionály. Sjezdu přísluší schváliti nebo měniti organizační řád, usnášeti se o příspěvku strany, schvalovati účty a zprávy sekretariátu, pokladny, podniků a institucí strany.“ Počet sjezdových delegátů určoval ústřední sekretariát strany podle evidence zaplacených příspěvků v posledním půlroce, a to tak, že každý soudní okres s méně než pěti sty příslušníky strany vysílal jednoho delegáta, na každou pětistovku nad 500 členů připadal další delegát (ke zbytkům menším než 300 se nepřihlíželo). V případě potřeby mohl počet příslušníků ve svém obvodu zjistit župní výkonný výbor. Konkrétní delegáty na sjezd pak volily okresní konference, přičemž dva kandidáty na každé delegátské místo vybíraly vzájemnou dohodou příslušné místní organizace a nezvolení kandidáti se stali náhradníky vybraných delegátů. Na sjezdu dále měli hlas poradní a právo být zvoleni do všech sjezdových komisí: členové zastupitelstva strany, členové kontrolní komise, zástupci odborových a

¹⁴ *Protokol XIII. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze*, nákladem Ústředního dělnického knihkupectví, nakladatelství a antikvariátu (Antonín Svěcený), Praha 1921, s. 51. Organizační řád je v tomto protokolu otištěn na s. 46 – 59 a z něho také vychází následující výklad o stranické struktuře, včetně citací, není-li uvedeno jinak. Ohledně dalších změn, které v organizačním řádu strany v průběhu první republiky nastaly, viz kapitola 2.3 *Programatika prizmatem sjezdů* této práce.

družstevních ústředen, svazu DTJ, Dělnické akademie a župních ústředen. Přítomni na sjezdu s hlasem poradním směli být řídicí redaktoři všech politických periodik, prohlášených za orgány strany, poslanci a senátoři.

Veškeré záležitosti mezi sjezdy vyřizovalo zastupitelstvo strany, takto druhý nejvyšší orgán strany. Tvořen byl ústředním výkonným výborem strany, župními důvěrníky (tj. předsedy župních výkonných výborů) a župními sjezdy zvolenými členy. Řádnými členy zastupitelstva strany byli i členové kontrolní komise, avšak s hlasem pouze poradním. Schůzí se dále mohli účastnit tajemníci ústředního sekretariátu, tajemníci župních organizací, řídicí redaktoři všech stranických deníků, zástupci župních ústředen a komisí při ústředním výkonném výboru, zástupci ústředí žen a mládeže, rovněž s hlasem poradním. Zastupitelstvo se scházelo nejméně jednou za půl roku anebo požádala-li o svolání schůze alespoň čtvrtina plnoprávných členů zastupitelstva, kteří nebyli členy ústředního výkonného výboru. Usnesení zastupitelstva mohl zrušit výhradně sjezd strany, avšak do té doby byla závazná. Zastupitelstvo strany mohlo zřídit župní ústředny pro největší obvody republiky, členy těchto župních ústředen volilo podle návrhu ústředního výkonného výboru. V župních ústřednách nadto s hlasem poradním zasedali zástupci výkonného výboru mládeže, odborové a družstevní ústředny a zástupkyně ústředního agitačního výboru žen. Ústřední výkonný výbor mohl podle svého uvážení svěřit župním ústřednám správu vězeňského fondu, obsazování schůzí, pořádání agitačních a manifestačních projevů, organizace oslav 1. Máje apod. Župními ústřednami byly také zastupovány ženy ve věcech správních a autonomních.

Třetím nejvyšším, a v praxi nejvytíženějším orgánem strany byl ústřední výkonný výbor (s aparátem ústředního sekretariátu). Na rozdíl od dříve zmíněných šlo zprvu o stálý orgán, který rozhodoval, nezasedal-li sjezd nebo zastupitelstvo, plénum se scházelo podle potřeby. Příslušela mu tedy běžná agenda, určoval taktiku strany, spravoval finance, udržoval styk s odbory a složkami družstevního hnutí, s poslanci a senátory, se zahraničními sociálně demokratickými stranami apod. Jeho usnesení byla závazná a právoplatná, dokud je nezrušilo zastupitelstvo nebo sjezd. Důležitá byla pravomoc ústředního výkonného výboru schvalovat kandidáty do významných institucí, korporací apod., sestavovat ve spolupráci s župními výkonnými výbory a zastupitelstvy kandidátní

listiny do parlamentu, jmenovat řídicího redaktora a odpovědného redaktora ústředního tiskového orgánu strany. Ústřední výkonný výbor měl 18 plnoprávných členů, spolu se stejným počtem náhradníků je volil sjezd strany. Nejméně třetina členů musela být volena z míst mimo sídlo ústředního výkonného výboru (Praha), jeho složení mělo respektovat náležité zastoupení zemí a významných průmyslových center. Členy ústředního výkonného výboru s hlasem poradním dále byli: ústřední tajemníci strany (politický, organizační atd.), zástupce odborové ústředny, družstevní ústředny, výkonného výboru mládeže, svazu DTJ, Dělnické akademie, šéfredaktor a šéf administrace ústředního deníku strany a šéf nakladatelství strany. Pro každého člena ústředního výkonného výboru platilo, že byl-li pověřen veřejnou státní funkcí, je po dobu trvání funkce vystřídán náhradníkem. Ústřední výkonný výbor volil ze svého středu předsedu a dva místopředsedy, kteří spolu tvořili jeho předsednictvo. Organizační řád formálně neznal funkci předsedy strany¹⁵, ale byl tak vnímán a často i titulován právě předseda ústředního výkonného výboru.¹⁶

Do XIII. sjezdu v listopadu 1920 existoval na centrální úrovni ještě užší, jakýsi akční či operativní orgán – představenstvo strany. Nový organizační řád jej zrušil, avšak toto uspořádání se neukázalo šťastné: ústřední výkonný výbor byl přece jen v naléhavých případech příliš těžkopádný, zvláště když třetina jeho členů do Prahy dojížděla. XIV. sjezd v roce 1924 proto rozšířil počet jeho volených členů na 24 (dalšími členy s právem hlasovacím se stali z povahy svých funkcí ústřední tajemník a šéfredaktor ústředního tiskového orgánu strany), a současně vytvořil představenstvo ústředního výkonného výboru (záleželo zcela na úvaze ústředního výkonného výboru, jaké kompetence tomuto novému tělesu svěří), jež se skládalo s předsednictva ústředního výkonného výboru, dalších čtyř členů ústředního výkonného výboru, ústředního politického tajemníka a

¹⁵ Funkce předsedy strany byla zřízena ústředním výkonným výborem (aniž by tento počín měl oporu v organizačním řádu strany) jen v době první světové války pro Bohumíra Šmerala. Když se jí B. Šmeral po bouřlivém svatováclavském zasedání zastupitelstva strany v roce 1917 vzdal, nebyla už obnovena. Viz Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral*, Karolinum, Praha 1996, s. 179, 189. Na sjezdu v roce 1924 pak byl doživotním čestným předsedou strany zvolen Antonín Němec (viz kapitola 2.3).

¹⁶ V roce 1937 už protokol XVIII. sjezdu otevřeně hovoří o tom, že na ustavující schůzi ústředního výkonného výboru „za obecného potlesku byl zvolen předsedou čs. sociálně demokratické strany dělnické soudruh Antonín Hampl.“ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16. a 17. května 1937 ve Smetanově síni Obecního domu hlav. m. Prahy*, nákladem Ústředního výkonného výboru českoslov. soc. dem. strany dělnické v Praze, Praha 1937, s. 225.

šéfredaktora ústředního tiskového orgánu. Od XV. sjezdu v roce 1927 pak bylo stanoveno, že představenstvo koná schůzi každý týden a plénum ústředního výkonného výboru každý měsíc. Postupem času narůstal počet příslušníků všech ústředních orgánů, jak výkonného výboru, tak jeho předsednictva a představenstva, takže po XVIII. sjezdu roku 1937 zasedalo v ústředním výkonném výboru 40 plnoprávných členů, v představenstvu 15 a v předsednictvu doplňovali předsedu 4 místopředsedové.

Ústřední výkonný výbor zřizoval zpočátku sám jako své poradní a pomocné orgány odborné komise, od XVI. sjezdu v roce 1930 jejich členy rovněž volil sjezd strany. Také počet těchto komisí vzrůstal, v roce 1937 jich bylo celkem 15, a to komise: národohospodářská, ústavně právní, sociálně politická, zemědělská, zahraniční, pro otázky branné politiky státní, menšinová, pro personální otázky státních a veřejných zaměstnanců, tisková, organizační, propagační, sociálně zdravotní, komunální, kulturní, sociální pro studentské otázky. Od roku 1927 byl před všeobecnými volbami ústředním výkonným výborem zřizován ústřední volební výbor.¹⁷ Ústřední výkonný výbor také zřizoval právní a vězeňský fond, jehož správu mohl podle svého uvážení svěřit župním organizacím, a dále ústřední volební fond.

Soustavu ústředních orgánů dotvářela kontrolní komise, nejdříve pětičlenná, posléze až jedenáctičlenná, volená sjezdem strany, sama si volící předsedu a zapisovatele, určená kontrolovat a revidovat veškeré instituce a hospodaření podniků strany, a taktéž sjezdem volený tiskový výbor, řídící veškeré tiskové a vydavatelské věci strany, včetně dozoru nad způsobem psaní stranických listů.

Druhým článkem sociálně demokratické vertikály, pod ústřední organizací, byly organizace župní, které nahradily dřívější organizace krajské (v roce 1927, kdy už bylo jasné, že župní zřízení se realizovat nebude, se znovu v označení této organizační jednotky objevilo za hlavním jménem – župní – v závorce slůvko krajské). Počet žup v roce 1920: 20 v Čechách, 4 na Moravě, 2 ve Slezsku, na Slovensku se organizace teprve budovala. Poté byl počet žup stanoven tak, aby kopíroval správní členění Československé republiky (9 žup v Čechách, 5 na Moravě a ve Slezsku, 6 na Slovensku, od 1930 1 na Podkarpatské

¹⁷ *Protokol XV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna)*, nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1927, s. 167.

Rusi).¹⁸ Organizace župy byla stejná jako organizace ústřední: nejvyšší orgán představoval župní sjezd, svolávaný jednou za dva roky (od roku 1927 jednou za tři roky), následovalo župní zastupitelstvo a župní výkonný výbor (s župním sekretariátem), který se stával v době voleb i výborem volebním. Župními výkonnými výbory byly povinně zřizovány župní agitační výbory žen a župní agitační výbory mládeže, podle potřeby pak mohly být zřízeny další pomocné výbory či komise. Župní zastupitelstvo bylo tvořeno župním výkonným výborem a okresními důvěrníky, muselo se sejít nejméně dvakrát do roka, od roku 1927 nejméně jednou za rok. Od roku 1927 mohly být zvláště rozlehlé župy rozděleny župním sjezdem na obvody, jež tak tvořily mezičlánek mezi organizací okresní a župní. Do roku 1927 byly při župách župními sjezdy voleny župní sbory vzdělávací. Na XIII. sjezdu 1920 byl ještě zvolen výkonný výbor zemského svazu žup pro Čechy, tento orgán ale záhy zanikl (byly ovšem zřízeny zemské sekretariáty).¹⁹

V obvodech soudních (případně politických) okresů, v Praze v obvodu každé čtvrti, působily okresní organizace. Nejvyšším orgánem okresu byla okresní konference, tvořená důvěrníky místních organizací a delegáty, zvolenými plenárními schůzemi místních organizací, a svolávaná nejméně jednou za rok. Jejím výkonným orgánem byl okresní výkonný výbor, který řídil činnost v celém okrese a za dění v něm byl odpovědný. Okresní sekretariáty byly zřizovány pouze v Praze. Od roku 1930 byly při okresních výkonných výborech zřizovány akční okrskové výbory (později též pod označením okrskové výkonné výbory) jako organizační mezičlánek mezi místními organizacemi a okresními výkonnými výbory.²⁰

Základním článkem sociální demokracie byly místní organizace, scházející se v plénu pravidelně každý měsíc nebo podle potřeby. První plenární schůze vždy po řádném sjezdu strany volila výkonný výbor, sestávající z důvěrníka, jeho zástupce (od 1927 dvou zástupců), pokladníka a tří až šesti členů (od roku 1927 pěti až sedmi), a dva účetní

¹⁸ J. KUKLÍK, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř – P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*, díl I., 1861 – 1938, Doplněk, Brno 2005, s. 692.

¹⁹ *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 71.

²⁰ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27. – 29. září 1930. Program strany, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený)*, Praha 1930, s. 150.

revizory, od roku 1927 také jednatele, tři náhradníky do výkonného výboru, kolportéra a dopisovatele do časopisu strany. V roce 1920 před rozkolem měla strana 4.727 místních organizací, krátce po rozkolu méně než polovinu tohoto počtu, k 31. prosinci 1936 6.128 místních organizací.²¹ Příslušníkem strany se mohl stát „každý muž nebo žena bez rozdílu věku, uznávající zásady, program, usnesení sjezdů a zastupitelstva strany a podrobující se usnesením socialistické Internacionály, k níž strana právoplatně přistoupila. Členství strany je podmíněno osobní bezúhonností a plněním povinností, předepsaných organizačním řádem strany.“ Člen strany nesměl být příslušníkem jiné strany, od roku 1927 přibyla povinnost odborové organizovanosti v některém ze svazů Odborového sdružení československého a členství v některé družstevní organizaci spotřebitelské, připojené k Ústřednímu svazu československých družstev.²² Spory mezi členy strany, ať zásadní nebo jiné, byly příslušně řešit stranické smírčí soudy.

Organizace sociálně demokratické mládeže odpovídala svou podobou struktury strany, včetně orgánů – organizace mládeže místní, okresní, župní, ústřední. Nejprve směla být místní organizace mládeže (s nejméně 10 členy do 21 let) zřizována pouze jako pobočka místní organizace stranické, od roku 1927 byly místní organizace mládeže zřizovány zcela nezávisle. Organizace mládeže měly úzce spolupracovat (a také tak činily) s dělnickými tělocvičnými jednotami. Na ústřední úrovni byla přímo z organizačního řádu stanovena povinnost propojení organizace mládeže, některých zájmových složek a politické (stranické) organizace: „Ústřední výkonný výbor strany, Svaz D. T. J. Č., Odborové sdružení čs., Dělnická akademie a Svaz soc. dem. studentstva, vysílají proti opačnému zastoupení svého delegáta do ústředního výkonného výboru mládeže, z nichž toliko zástupce ústředního výkonného výboru požívá práva hlasovacího.“²³

Na všech stupních strany působily při výkonných výborech agitační kroužky (výbory) žen a zástupci zájmových složek strany. K všeobecným ustanovením

²¹ *Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933 – 1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. – 18. května 1937*, nákladem Ústředního výkonného výboru českoslov. sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1937, s. 262.

²² *Protokol XV. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 153.

²³ Tamtéž, s. 172.

organizačního řádu patřily např. požadavky: zabránění kumulace placených funkcí, poměrného zastoupení žen, odborové organizovanosti zaměstnanců strany.

Zájmové složky vždy tvořily důležitou a početnou součást horizontální struktury sociální demokracie. Jejich množství se měnilo (byť ne dramaticky), v roce 1937 existovaly tyto: Svaz Dělnických tělocvičných jednot československých, Dělnická akademie, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Svaz socialistických živnostníků a obchodníků, Ústřední svaz domkářů a maloročníků v Praze, Svaz západočeských domkářů a maloročníků v Plzni, Svaz sociálně demokratického studentstva v ČSR, Sdružení abstinentů v ČSR, Československé družstevní hnutí dělnické, Všeobecná družstevní banka v Praze, Všeobecná dělnická záložna v Praze, Organizace učitelů a profesorů sociálně demokratických v ČSR, Svaz československých lékařů sociálně demokratických, Zdravá generace (pečující o zdravou výchovu dětí), Sdružení sociálně demokratických techniků, Svaz dělnických divadel československých.²⁴

Formálně zcela mimo stranu stálo Odborové sdružení československé, ve skutečnosti však bylo personálně i jinak (zástupce OSČ se např. s hlasem poradním účastnil schůzí ústředního výkonného výboru) mnohočetně propojeno se sociálně demokratickou stranou. V roce 1924, už stabilizováno po odchodu rudých odborářů do Mezinárodního všeodborového svazu, zahrnovalo OSČ padesátku odborových svazů s téměř 350.000 členy, k nejsilnějším patřily Svaz kovodělníků, Svaz horníků, Svaz textilníků, Svaz soukromých zaměstnanců, Svaz železničních zřízenců.²⁵

Velkou důležitostí mezi zájmovými složkami strany mělo pochopitelně družstevní hnutí, a z něho zejména síť spotřebních družstev. Teoretik svébytného „družstevního socialismu“ František Modráček viděl v družstvech jakousi současnou výchovu k budoucímu postkapitalistickému hospodářskému řádu, podle něho bylo „družstevní hnutí mnohem více než prostá svépomoc slabých lidí, usilujících zlepšiti své hospodářské postavení. Je předzvěstí nové doby, pro niž připravuje generace a pro niž – dokládám – formuluje též stěžejní zásady. Podtrhuji slovo ‚stěžejní zásady‘, neboť nový hospodářský

²⁴ *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 341 – 370.

²⁵ *Zpráva Odborového sdružení československého k VIII. sjezdu všeodborovému za léta 1921 – 1925*, nákladem Odborového sdružení československého, Praha 1926, s. 244 – 245.

řád, k němuž kráčíme, nebude a nemůže býti založen na jiných zásadách nežli na těch, na nichž vzrostlo moderní družstevní hnutí: na hospodářské službě a hospodářské součinnosti rovných společníků.²⁶ Sám šel ostatně příkladem: už v roce 1911 založil *Stavební družstvo Nusle-Vršovice* a krom vlastní organizace se v brožurě *První česká kolonie malých bytů v Nuslích-Vršovicích* chopil i vytyčení jeho programu. Tato iniciativa zůstala sice z různých důvodů do velké míry nenaplněna (vypuknutí světové války, v roce 1919 se většina členů družstva přihlásila k marxistické levici a s Modráčkem se rozešla atd.), ale v roce 1923 založil Modráček na základě týchž zásad nové stavební družstvo *Reforma*, jemuž se v letech 1928 – 1931 podařilo v Nuslích Na Vítězné pláni podobný projekt dovést do konce (17 činžovních domů s 243 byty a 22 živnostenskými provozovny).²⁷ Ústřední svaz československých konzumních, výrobních a hospodářských družstev (po vzniku republiky přejmenován na Ústřední svaz československých družstev) byl založen 7. dubna 1908 a mezi jeho zakladateli byli např. zmíněný František Modráček, Emil Lustig nebo Ferdinand Jirásek. Brzy poté byla zřízena velkonákupní společnost, v roce 1920 pak

²⁶ F. MODRÁČEK, *Podstata a cíle družstevního hnutí*, in: *Družstevnictví a jeho hospodářské a sociální poslání v Československé republice. Cyklus deseti přednášek, uspořádaný Sociálním ústavem ČSR v říjnu 1930 až únoru 1931, o teroretické podstatě, historickém vývoji, síle, výkonnosti a cílech družstevního hnutí*, Praha 1931, s. 33. K Modráčkovým „radikálně socialistickým“ názorům, odmítajícím marxismus jakožto „státní socialismus“ a „veřejný kolektivismus“ viz J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889 – 1921*, Svoboda, Praha 1986, s. 196 – 198. O genezi tohoto svěbytného směru pak Z. PŘÍBORSKÝ, *Modráčkova cesta k družstevnímu socialismu*, in: *Moderní dějiny* 4, 1996, s. 45 – 70. Příborský na základě pečlivého rozboru soudí, že v Modráčkových názorech se odráželo „evolucionistické pojetí společenského vývoje inspirované darwinismem, posílené družstevními idejemi a Bernsteinovým vlivem.“ (s. 68). Komparativní pohled viz O. URBAN, *Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou*, ČSČH, 1963, r. XI, č. 4, s. 432 – 444.

²⁷ Modráčkovy záměry se vyvíjely následovně: nejprve počítal s osadou rodinných domků podle anglického vzoru, ale ukázalo se, že by si málokterý dělník mohl domek dovolit, proto byla dána přednost třípatrovým nájemním domům, spojeným do bloků. Stavební plán dodržoval tři základní hygienické principy: 1. otevřené dvory, aby vzduch proudil zvenčí do vnitřního prostranství bloku; 2. větrání záchodů přímo do volného vzduchu (tudíž zavrhl „světlíky“, začasť jen tmavé, zapáchající šachty); 3. byty orientované pokud možno do dvou světových stran. I jednopokojové byty měly mít vlastní uzavření a záchod, koupelny se měly stavět pouze na přání nájemníků, protože se plánovalo zřízení společných lázní (v skutečně realizované variantě Na Vítězné pláni byly všechny byty, včetně jednopokojových, vybaveny celým samostatným příslušenstvím, tj. předsíní s koupelnou a toaletou). Celkové zastavění bloku se mělo provést tak, že severozápadní stranou by ústil do ulice otevřený zahradní dvůr (později sloužící jako hostinská zahrada), kdežto vnitroblok by byl upraven jako sad s hřištěm pro děti, letní tělocvičnou a místy pro věšení prádla. Po úplném zastavění měl blok činit dojem velkého zámku. Viz J. JEŘÁBEK, *Modráček staví družstevní domy*, in: František Modráček. Kniha na oslavu jeho šedesátých narozenin vydaná jeho přáteli, nákladem Ústředního výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1931, s. 48 – 60.

Lidová pojišťovna Čechoslavia a Všeobecná družstevní banka s akciovým kapitálem 3 mil. Kč, předsedou správní rady F. Jiráskem, ředitelem K. Klierem a místoředitelem K. Komedou.²⁸ Koncem roku 1927 bylo v ČSR registrováno 1.058 spotřebních družstev, vedle Ústředního svazu čs. družstev (stejný stav jako u OSČ: proklamoval politickou neutralitu, ale fakticky propojen se sociální demokracií) působily krom řady malých další dvě velké centrály – Verbanddeutscher Wirtschaftsgenossenschaften a Unie čs. družstev. V rámci Ústředního svazu čs. družstev působila Vyšší škola družstevní, pořádající odborné kurzy pro výchovu funkcionářů a zaměstnanců.²⁹

Masovou a velice populární zájmovou složku strany představoval Svaz Dělnických tělocvičných jednot československých. První DTJ byla založena v Praze roku 1897, Svaz DTJ pak v srpnu 1903 (tehdy 1076 členů, 100 členek, 106 dorostenců, 130 žáků). Také Svaz DTJ utrpěl rozkolem ve straně, část radikálních členů se roku 1921 odštěpila a založila Federaci DTJ, sledující kurs sociálně demokratické levice (záhy komunistické strany). Vedoucími postavami sociálně demokratické tělovýchovy byli František Hummelhans, zakladatel a dlouholetý starosta Svazu DTJ (také jej reprezentoval v ústředním výkonném výboru), a tajemník Svazu DTJ Rudolf Silaba. V roce 1935 měl Svaz 1.312 jednot a 142.335 příslušníků, mezinárodně byl Svaz DTJ členem Socialistické tělovýchovné internacionály, v Československu pak z podnětu Svazu roku 1926 zřízeného Ústředí tělovýchovných jednot socialistických (spolu s dalšími 4 českými, 3 německými a 1 polským svazem). K největším akcím, které Svaz DTJ za první republiky uskutečnil, patřilo pořádání tří dělnických olympiád (1921, 1927, 1934). Hlavní náplní činnosti Svazu DTJ byl tělocvik, ze sportů především lehká atletika (od roku 1923), míčové hry, kromě

²⁸ E. ŠKATULA, *Vývoj družstevního hnutí*, in: *Družstevnictví a jeho hospodářské...*, c. d., s. 47; *Zpráva sekretariátu strany k XIII. řádnému sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické konanému ve Smetanově sále Obecního domu v Praze*, nákladem výkonného výboru, b. d. [1920], s. 21. F. SOUKUP mylně uvádí, že K. Komeda byl od založení banky ředitelem – srov. *Revoluce práce*, c. d., díl II., s. 1608.

²⁹ E. LUSTIG, *Současný stav a vyhlídky organizace spotřebitelů*, in: *Družstevnictví a jeho hospodářské...*, c. d., s. 52 – 54. Specifikem spotřebních družstev také bylo, jak upozorňoval sociálně demokratický publicista Jaroslav Koudelka, že byla poškozena rozštěpením levice zdaleka nejméně, v některých případech dokonce jejich celková potence výrazně vzrostla, např. v případě pražských družstev Včela a Rovnost – srov. J. KOUDELKA, *Rozkoly v socialismu. V čem záleží štěpení i tvůrčí integrační síla socialistického hnutí*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, Praha 1933, s. 62. Bližší rozbor této problematiky prozatím bohužel neexistuje, první náznak snad představuje krátká studie Z. TRUBÁKA, *Východočeské spotřební družstvo Budoucnost v Pardubicích. Hospodářské zázemí Československé sociálně demokratické strany dělnické*, in: *Zprávy klubu přátel Pardubicka*, 2009, r. XLIV, č. 1 – 2, s. 58 – 63.

fotbalu (od roku 1924), také zimní sporty, plavání, táboření a skauting. V DTJ se pěstovala i osvětová a výchovná činnost, loutkářství, samaritánství a oficiálně až od roku 1934 i branná výchova (předtím tento aspekt, vždy patrný, činovníci dělnické tělovýchovy příliš nezdůrazňovali).³⁰

Specifickému postavení mezi zájmovými složkami strany se těšila Dělnická akademie. Nejenom kvůli svému poslání – lidovému vzdělávání a osvětě – nýbrž také proto, poněvadž se v prvé půli třicátých let stala centrem, kolem kterého se soustředili příslušníci mladé, na rozdíl od vedení strany více doleva orientované generace sociální demokracie. Časopis Dělnické akademie *Dělnická osvěta* proměnil se v jejich vyhraněnou tribunu a v místo urputných diskusí nad otázkami programatiky i směřování strany, takže se o nich brzy začalo hovořit jako o skupině Dělnické akademie. Výraznými osobnostmi tohoto sociálně demokratického proudu byli zvláště docent Josef Fischer, jednatel Dělnické akademie Václav Patzak (skutečný spiritus agens této instituce, byť jejím nominálním starostou byl senátor František Tomášek), šéfredaktor *Dělnické osvěty* Václav Běhounek a národohospodář Wolfgang Jankovec. Hamplovo vedení si jich nesporně považovalo, zároveň se jich ale trochu obávalo, což vyústilo do poněkud paradoxní situace: nejenže žádného reprezentanta této ideové platformy staří harcovníci nepustili po roce 1933 do ústředního výkonného výboru, ale ani Dělnická akademie, jakožto nejvýznamnější stranická kulturně vzdělávací instituce (která z velké části i připravila kulturní program strany), neměla mezi roky 1933 - 1937 zastoupení v kulturní komisi při ústředním výkonném výboru.³¹ Tato opatrnost nicméně výkonnému výboru nepomohla, mladí aktivisté byli sdostatek agilní, aby si vydobyli místo na slunci: „Organizační a pracovní úkoly Dělnické akademie byly znovu vytčeny XIX. valným sjezdem Dělnické akademie, který se konal 4. prosince 1932. Růst Dělnické akademie a potřeby doby si vyžádaly

³⁰ *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 341 – 345; *Program III. Dělnické olympiady československé*, 2. vydání, vydal výbor III. Dělnické olympiady, Praha 1934, s. 53 – 63; V. MUCHA, *Dějiny dělnické tělovýchovy v Československu*, I. díl, Státní tělovýchovné nakladatelství, Praha 1955, s. 189 an. Nejnověji pak M. WAIC, *Dělnická tělovýchova v prvním desetiletí Československé republiky 1918 – 1928*, *Moderní dějiny* 4, 1996, s. 131 – 157.

³¹ NA, fond Václav Patzak, karton č. 57, Zpráva k zastupitelstvu odboček Dělnické akademie, konanému ve dnech 15. a 16. prosince 1934 v Praze (nepaginovaný strojopis, podle archivního značení s. 23).

změny stanov, podle nichž se Dělnické akademii umožňuje zasahovat různými formami pracovními a vzdělávacími do dělnického hnutí a působit na veřejné mínění.³²

Činnost Dělnické akademie byla obsáhlá, ba impozantní, a rozdělovala se rovnoměrně do úkolů organizačních, ideových (studijních) a propagačních. V roce 1936 čítala její síť 78 odboček – 35 v Čechách, 20 na Moravě a ve Slezsku, 16 na Slovensku, 7 na Podkarpatské Rusi (z čehož 30 bylo založeno jen v letech 1930 – 1936). V letech 1926 – 1935 uspořádala Dělnická akademie 2.171 škol a kurzů (jimiž prošlo 139.479 účastníků), 20.591 přednášek (vyslechlo je 1.566.404 posluchačů), 1.995 uměleckých akcí (shlédlo je 624.906 diváků) a 8.937 dalších akcí, jež navštívilo 1.363.052 návštěvníků. Ze škol byly nejdůležitější Vyšší škola socialistická (zprvu dvouletá, posléze jednoletá) jako nejvyšší ústřední stupeň, od července 1936 disponující ústřední lesní školou internátní na Hořálce, jako nižší stupeň župní socialistické školy a v základním stupni okresní, respektive obvodní školy socialistické. Kromě škol socialistických pořádala Dělnická akademie školy a kurzy dělnické a všeobecně vzdělávací. Dále probíhaly pod patronací Dělnické akademie letní táborové školy, kurzy pro nezaměstnané³³ a samostatné přednášky. Mezi uměleckými akcemi převažovala divadelní představení (např. též Osvobozeného divadla), dále to byly koncerty. Od 1. ledna 1930 fungoval pod Dělnickou akademií Výzkumný ústav dělnický, profilující se zejména jako historický i soudobý archiv socialismu (z této práce vycházela v samostatných svazcích i v Dělnické osvětě publikovaná Bibliografie socialismu). Knižní vydavatelská činnost Dělnické akademie se zaměřila na soudobé socialistické teoretiky, domácí i zahraniční, mj. iniciovala překlad Plánu práce Hendrika de Mana (vyšel v češtině pod názvem *Cesta z krise*). Od 26. září 1926 Dělnická akademie obstarávala Dělnický rozhlas na Radiojournalu.³⁴

³² *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 346.

³³ Dělnické akademii se ve spolupráci s Masarykovým lidovýchovným ústavem podařilo přesvědčit ministra školství a národní osvěty Ivana Dérera, aby jeho resort vydal 7. června 1932 výnos č. 48.067 32-V, o veřejné osvětové péči o nezaměstnané. Viz NA, fond Václav Patzak, karton č. 57, Zpráva k zastupitelstvu odboček Dělnické akademie, konanému ve dnech 15. a 16. prosince 1934 v Praze (nepaginovaný strojopis, podle archivního značení s. 33).

³⁴ *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie. 1896 – 1936*, vydala Dělnická akademie redakcí Václava Patzaka, Praha 1936, s. 13 – 23. Dělnická akademie velice dbala o inovativní formy propagace, a krom proniknutí do rozhlasu usilovala též o získání kinolicece a zřízení jednotné organizace dělnických biografů – srov. NA, fond Václav Patzak, karton č. 57, Zpráva k zastupitelstvu odboček Dělnické akademie,

Oč se vlastně Dělnická akademie snažila, dobře vystihl skladatel Iša Krejčí, když v anketě odpovídal na otázku, jak si představuje uměleckou výchovu nejširších vrstev a jaký jí přikládá smysl: „Čím vzdělanější bude dělnictvo ve dnech, kdy bude přebírat svoji moc z rukou odstupující třídy měšťanské, tím lépe se bude dařit umění v nové společnosti. Proto práce, kterou věnuje umělec vzdělání třídy dělnické, není pouze prací pro jednu třídu, ale pro kulturu vůbec.“³⁵

Zásadní roli v životě každé prvorepublikové strany hrál přirozeně tisk, a nejinak tomu bylo u sociální demokracie. Výjimečné postavení mělo Právo lidu, které bylo ústředním tiskovým orgánem. V jeho čele stál od roku 1911 jako šéfredaktor Josef Stivín. V roce 1920 vydávala přímo strana celkem 63 periodika – šest deníků, sedm listů, vycházejících obden, třicet sedm týdeníků, jeden čtrnáctideník, dva ženské týdeníky, dva dětské týdeníky, teoretickou měsíční revue Akademie a dalších sedm listů zcela apolitického charakteru (výchovné, humoristické apod.). Navíc čtyři časopisy vydával Svaz DTJ (a k tomu pět krajských věstníků), Svaz čs. družstev dva časopisy, Odborové sdružení československé pět odborových listů, mimo to některé odborové svazy vydávaly vlastní listy (celkem 36). Pět českých sociálně demokratických tiskovin vycházelo v zahraničí (dva listy ve Vídni, tři ve Spojených státech).³⁶ Tento počet se sice postupem času zredukoval, takže v roce 1937 vycházely celkem 44 stranické listy různé periodicity, a k tomu osm časopisů Dělnických tělocvičných jednot a dva časopisy pro děti, zato se však jejich úroveň viditelně zvýšila: třebaže teoretická revue Akademie zanikla, plně ji nahradily Dělnická osvěta, Nová svoboda a Útok, a pro informaci ciziny vznikly dva cizojazyčné bulletiny: Bulletin socialiste tchécoslovaque za redakce Gustava Wintera, a Internationaler Nachrichtendienst.³⁷

Vydavatelství a tiskárna Práva lidu sídlily v Lidovém domě v Hyberské ulici (až na výjimečnou dobu mezi 17. zářím a 18. prosincem 1920, kdy v důsledku střetu vedení strany s marxistickou levicí našlo Právo lidu azyl v knihtiskárně Eduarda Beauforta, jeho

konanému ve dnech 15. a 16. prosince 1934 v Praze (nepaginovaný strojopis, podle archivního značení s. 20 – 21).

³⁵ *Čtyřicet let výchovné práce...*, c. d., s. 53.

³⁶ *Zpráva sekretariátu strany k XIII. řádnému sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 23 – 33.

³⁷ *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 373 – 374.

redakce a administrace pak v paláci Lucerna), list vydávala komanditní společnost Lidový dům, po rozkolu se komanditisty stali František Tomášek, Antonín Srba, Václav Zítka, Karel Kolman, Václav Vyhnálek, František Černovský, komplementáři Antonín Němec, Josef Malý, Karel Dědic. Nenávist levice si v souvislosti s bojem o Lidový dům a Právo lidu vysloužil zejména Antonín Němec, jehož jménem Alfréd Meissner jako zkušený právník podal 8. října 1920 u příslušného soudu žalobu pro rušení pokojné držby (první instance rozhodla v jeho prospěch 3. listopadu, odvolací soud usnesení potvrdil 9. prosince).³⁸ „Antonín Němec sehrál tu nejžalostnější úlohu v prosinci r. 1920. Byl předsedou komanditní společnosti... která byla formálně vlastníkem všech objektů Lidového domu... 9. prosince 1920 [byli] svoláni k 5. hodině do zahradního sálu Lidového domu naši důvěrníci. Jejich schůze byla však přepadena četníky a za surového mlácení lidí rozeznána. A pak večer, když četnictvo a policie vykonaly své násilné dílo, vstupovali do Lidového domu jako jeho ‚vlastníci‘ pravicoví soc. dem. vůdcové. Vcházeli do Lidového domu, když po zabrání tiskárny a redakce byli policií z Lidového domu násilně vynášeni ztýraní naši redaktoři... A jako hlavní ‚vlastník‘ se ujímal... jeho správy Antonín Němec. Zemřel brzy jako duševně chorý v Bohnicích.“³⁹ Kromě ranního Práva lidu vycházel i Večerník Práva lidu, redakcí za první republiky prošla řada známých osobností (např. básník J. Seifert, kritik A. M. Piša, národohospodář K. Kříž, překladatel Vincenc Charvát ad.). Na tu dobu neobvyklou kapitolu v dějinách strany Právo lidu zapsalo, když na konci dvacátých let poskytlo prostor téměř neřízené debatě o rodícím se novém programu strany.⁴⁰

Sociálně demokratickou teoretickou revue (aniž by z toho ovšem vedení strany mělo zvláštní potěšení) se po zániku tradiční Akademie stala Dělnická osvěta. Programově

³⁸ Z. TOBOLKA, *Za svobodu a socialismus. Padesát let Práva lidu, prvního českého socialistického deníku*, vydal Výbor pro oslavy 50 let Práva lidu a 70 let Čs. sociální demokracie v komisi Dělnického nakladatelství, Praha 1947, s. 144 – 147.

³⁹ V. KOPECKÝ, *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960, s. 101.

⁴⁰ Z. TOBOLKA, *Za svobodu a socialismus*, c. d., s. 151 an. Prvorepublikové Právo lidu pohledem současníka – komunistického novináře srov. V. DOLEJŠÍ, *Noviny a novináři. Z poznámek a vzpomínek*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1963, s. 26 – 40 (kapitola *Dvě etapy Práva lidu*). Portréty některých redaktorů, kteří působili v Právu lidu už na přelomu století, či jiných postav s listem spjatých (Antonín Němec, Antonín Macek, F. Soukup, J. Skalák ad.) podává F. V. KREJČÍ, *Konec století. Výbor z pamětí*, (ed.) Bohumil Svozil, Československý spisovatel, Praha 1989, s. 299 an.

se věnovala otázkám plánovitého hospodářství, ekonomické krize, socialistické teorie, socializace, sociální politiky, taktiky socialistických stran. Kladně se stavěla k Sovětskému svazu.⁴¹ Její kmenové autory spojoval zájem o tvořivý marxismus, o marxismus jako vědeckou metodu poznání světa, a v jeho duchu se pokoušeli teoreticky pracovat; vulgární marxismus, degradovaný v souhrn ideologických pouček, naopak nekompromisně odmítali. Zde v Dělnické osvětě se sešli mladí socialisté, kteří si byli vědomi hodnot demokracie a demokratického socialismu, který jim byl právě jejím konečným ztělesněním. Kdyby nebylo tragického vývoje konce třicátých let, převzali by tito aktivní a vzdělaní publicisté, právníci a národohospodáři otěže sociálně demokratické strany nejpozději v půli čtyřicátých let a z jejich prací lze soudit, že by se vydali cestou budování moderního sociálního státu, jaký známe třeba ze zemí severní Evropy. Místo toho museli čelit nacistické hrůzovládě. Z Dělnické osvěty vedla přímá linka k Petičnímu výboru Věrní zůstaneme a v mnoha případech pak bohužel až do koncentračních táborů a na popraviště.⁴² Za motto, všem autorům Dělnické osvěty společné, by nejspíš mohl posloužit závěr článku Václava Patzaka o dělnickém vzdělávání: „Vycházíme z přesvědčení, že největším nepřítelem dělnického hnutí je nezájem ve vlastních řadách a že je třeba všemi prostředky uvést do pohybu a myšlenkového ruchu celek dělnického hnutí. To jest úkol propagační i vzdělávací, a to je také otázka vhodných prostředků. Platí ovšem zásada, že prostředky nesmějí zapomínat cíle, za nímž jdeme.“⁴³

Nesporně zajímavá kulturně politická levicová revue se objevila v půli dvacátých let.⁴⁴ U kolébky jí stál tehdejší ministr školství a národní osvěty Rudolf Bechyně. Vedly ho patrně zejména osobní pohnutky: ještě před nedávnem pohotový žurnalista pociťoval potřebu vyjádřit se čas od času volněji, pregnančněji či s větší nuancí, než jak mu umožňoval oficiální stranický tisk, kde bylo třeba dbát generální linie a jistého

⁴¹ O tom svědčí i angažovanost v řadě prosovětských organizací – srov. Č. AMORT, *Přátelé Sovětského svazu. Z historie organizací přátel SSSR v Československu*, vydal ÚV SČSP v Lidovém nakladatelství, Praha 1972, s. 32 an.

⁴² Blíže viz J. KUKLÍK, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939 – 1941*, Univerzita Karlova, Praha 1976, s. 18 – 36.

⁴³ V. PATZAK, *Několik základních otázek*, Dělnická osvěta, 1932, r. XVIII, č. 9, s. 303.

⁴⁴ Rudolf Bechyně uváděl v knize *Pero mi zůstalo*, že Nová svoboda začala vycházet roku 1923 – ve skutečnosti nese prvé číslo datum 10. 4. 1924.

zjednodušení či srozumitelnosti s ohledem na převažujícího dělnického čtenáře. Nová svoboda cílila elitněji a její profil tomu odpovídal.

V průběhu dvacátých let se v redakční radě Nové svobody střídaly osobnosti Bechyňova světonázorového naturelu, tedy pravého křídla sociální demokracie – Ivan Dérer, František Modráček, Emil Vachek (mj. autor úspěšných detektivních a lidových románů) aj. Prostor dostávaly antikomunismus, obhajoba vládní politiky, recepce soudobých směrů demokratického socialismu – intolerance však zřídka. Sám Bechyně v ní pilně publikoval. K věhlasu listu přispívala kulturní rubrika se jmény Karla Huga Hilara nebo Františka Götze. A potom se udála zvláštní věc: Bechyně byl stále více zaneprázdňen prací ve vládě a na časopis mu nezbyvaly síly. A tak předal časopis mladíkům z Dělnické akademie. Zasadil se o to, aby sociálně demokratické vedení zvolilo cestu zdánlivě absurdního experimentu a začalo si – jaksi na svůj úkor - vychovávat a pěstovat vlastní kritiky, snad i budoucí protivníky. Nic podobného první republika nezažila.⁴⁵

⁴⁵ Srov. zprávu informátora (značka AL – patrně Arne Laurin) pro Hrad z 16. září 1930: „Bechyně zatím přestává vydávat Novou Svobodu. Ohlásil... že N.S. nebude vycházet po dobu prázdnin, ale zamýšlí vzdát se jí úplně. Na listu má však zájem Dělnická Akademie, která se rozhodla vydávat Novou Svobodu dále, ve vlastní režii... Dělnická Akademie je dnes v rukou levicových živlů sociální demokracie, zejména její starosta Pacák je otevřeným vyznavačem prof. Nejedlého... Vedle N.S. má Dělnická Akademie k dispozici ještě časopis 'Dělnickou Osvětu', který je také radikální. Taková je ostatně celá inteligence strany levičácké. Konstruktivním živlům ve straně není toto řešení vhod, nemají však dosti moci, aby se mu postavili na odpor.“ AÚTGM, fond tzv. Masarykův archiv (dále MA), karton č. 407 (Strany), složka 17, soc. dem. 1930 – 1934.

Nová svoboda se tak vedle Dělnické osvěty stala druhou tribunou progresivních reformních marxistů a přilákala další čtenáře i autory.⁴⁶ Strana z teoretického diskurzu v těchto listech nesporně těžila, přestože si to ne všichni vysokí funkcionáři patrně uvědomovali. Časopis přežila Mnichov, okupaci už ne. Symbolicky byl obnoven reprezentanty dvou generací sociální demokracie – Rudolfem Bechyněm a Václavem Patzakem – roku 1941 v londýnském exilu.⁴⁷

⁴⁶ Srov. vzpomínku pamětníka: „Na základě úvahy a studie v Socialistickém semináři jsme dospěli k souhlasu se základním pojetím de Manova *Plánu práce*, v němž nám ani tak nešlo o jednotlivá hospodářská opatření, hlavní smysl jsme spatřovali v oživení socialistického hnutí, v ofenzivním postupu: získat střední vrstvy a všechny skupiny i kruhy zainteresovaných na překonání krize a poskytnout tak tomuto hnutí širokou základnu, většinu, spojenou s programem společných cílů. Uvítali jsme proto programovou publikaci *Co chtějí socialisté*, která tehdy právě vyšla a byla tímto směrem orientována. De Manův *Plán práce*, podobný studii *Socialist League* - obé jsem přivezl z pobytu v Anglii - francouzský plán CGT, který nám někdo dal - to vše znělo velice přitažlivě i pro mé nové známé a přátele z řad socialistické mládeže. Hledali jsme společné formy a způsoby, jak ‚planismem‘ inspirovat a orientovat aktivitu mladých sociálních demokratů za jednotnou frontu levice. V tom jsme spatřovali i možnosti, jak tuto aktivitu ubránit před výtkou, že je pouhou ozvěnou komunistických hesel a že nás přivádí do postavení komunistických nohsledů. Chtěli jsme být jejich rovnými, upřímnými partnery, spojenci. To nás přivedlo do styku s pražským ústředím Dělnické akademie, zejména s Volfgangem Jankovcem, tehdy jejím tajemníkem. Společně s Josefem Fischerem byl hlavním autorem zmíněného ‚planistického‘ spisu *Co chtějí socialisté* a řady článků o potřebě nové, odvážnější politiky socialistických stran proti krizi i proti fašistickému nebezpečí. Uveřejňoval je v Nové svobodě, kterou redigoval. Když se v některých socialistických časopisech komentoval vstup belgických socialistů s de Manem do koaliční vlády Van Zeelandovy jako krach ‚planismu‘ a když se při té příležitosti poukazovalo (dnes myslím, že v podstatě správně) na ideovou rozkolísanost de Mana a slabiny jeho koncepcí, napsal jsem článek na obranu základní myšlenky ‚planismu‘: spatřoval jsem ji v potřebě strukturálních reforem, oslabujících pozice finančního kapitálu a uskutečnitelných jen svazkem dělnického hnutí se středními vrstvami, o něž by měly socialistické strany usilovat při překonávání dosavadních forem a metod. Kritika de Manova ‚revizionismu‘, třebas i vedená z pozic marxismu (jak činil J. Čecháček, myslím že v Činu), neměla by být obranou těchto strnulých pozic. Cítil jsem se ohromně poctěn, když článek vyšel v Nové svobodě a když mi Jankovec i Václav Patzak vyslovili souhlas s tímto pojetím. V dalších rozmluvách mě upozornili na různé publikace k této tematice a orientovali tak mé další studium k problematice protikrizových opatření (mj. New Dealu, ale také zejména švédské sociálně demokratické vlády), která Jankovec sám pečlivě sledoval. V Dělnické akademii jsem se setkal s podnětnými úvahami o nutnosti nové politiky strany, které byly vedením do značné míry tolerovány, pokud se vyslovovaly na schůzích nebo i v Nové svobodě, Dělnické osvětě či v Činu, ale praktický účinek neměly. To, že mohly být vyjadřovány, dávalo ovšem (možná iluzorní) naději v možnost účinně usilovat o jejich prosazování.“ J. HÁJEK, *Paměti*, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997, s. 34 – 35.

⁴⁷ A jenom dodejme, že v Londýně Nová svoboda věrně navázala na svůj profil z let třicátých, jak dosvědčují věty V. Patzaka v článku z léta 1941: „Dnes prostě není otázkou, zda má nebo může být provedena přestavba hospodářského pořádku, nýbrž otázka je pouze, jak tuto přestavbu provést co možno s nejmenší ztrátou energie a co nejdokonaleji... Dojde k měření sil a schopností, dojde k dalekosáhlé přestavbě, ze které se lid nedá již nikdy vyřadit. O této budoucnosti nebudou rozhodovat slovní označení... protože vývoj bude překotnější a hlubší, než hesla mohou naznačit.“ Cit. podle P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Československá sociální demokracie a Národní fronta*, Academia, Praha 1985, s. 10.

1.2 Vedení, členská základna a její proměny

Vedoucí garnitura Československé sociálně demokratické strany dělnické zůstala po roce 1920 po celou dobu trvání první republiky v podstatě stejná. Kromě řady evidentních výhod – stabilita strany, čitelnost a předvídatelnost její politiky pro koaliční partnery, zkušenost ministrů a dalších státních činitelů – z toho vzešla i některá negativa.

Na prvním místě to byla určitá myšlenková strnulost, která se paradoxně začala projevovat krátce poté, kdy strana v roce 1930 hrdě přijala nový program, jehož přípravě věnovala značnou část dekády: protože vycházel z reality dvacátých let, jeho krátkodobé požadavky a cíle (tzv. akční program) vinou světové hospodářské krize přestaly platit už ve chvíli, kdy byly vysloveny. I proto právě tehdy bylo nezbytné do velké míry odvrhnout staré vzorce uvažování, čehož byla stranická sociálně demokratická elita schopna jen omezeně.⁴⁸ Stejně špatné byly důsledky tohoto faktu, a to nedůvěra vedení k novým řešením, jimiž by bylo lze krizi čelit. Netýkalo se to jen originálních receptů, předkládaných tzv. skupinou Dělnické akademie a vnášejících do soudobého sociálně demokratického diskurzu ohlasy planismu a New Dealu, ale také *Programu hospodářského oživení*, jež pod vedením Josefa Macka zpracovali ekonomové daleko více etablovaní ve stranické struktuře, a tudíž pohybující se úzkostlivě v mezích stranického mainstreamu. Nedá se říci, že by předáci sociální demokracie ve vládní koalici zvláště důrazně prosazovali návrhy, v něm obsažené (snad s výjimkou Jaromíra Nečase po roce 1935, který však k nejužšímu vedení strany nepatřil).

⁴⁸ Srov. sociologickou interpretaci některých strukturálních rysů společnosti v Českých zemích mezi válkami v příspěvku J. MUSILA, *Česká společnost 1918 – 1938 – Několik závěrů z mezinárodního srovnání sociálních struktur*, in: *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 2*, (eds.) J. Valenta, E. Voráček, J. Harna, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, s. 368 – 377. Musil dovozuje, že v Československé republice fungoval určitý liberální korporativismus, opírající se o rovnováhu postavení tří bloků (určených fakticky ekonomickými sektory) a v politické rovině se promítající do podoby jakési „konsociální“ demokracie. Základy tohoto systému byly ovšem položeny počátkem dvacátých let a upevněny v druhé polovině dekády v období konjunktury, kdy hospodářský růst a sociálně pracovní zákonodárství vytvořily bariéru radikalizace dělnictva, v létech třicátých však v důsledku světové ekonomické krize tyto stabilizační faktory systému mizejí (obzvláště negativně působila na dosavadní konsenzus vysoká a hlavně dlouhotrvající nezaměstnanost) a např. reálné mzdy zaměstnaných dělníků se ještě v roce 1937 pohybovaly na úrovni roku 1922 (index 90,8 při 1929 = 100).

Není to zase tak překvapivé, pokud si uvědomíme genezi tohoto vedení. Jeho personální kádr a světonázorové konstanty se utvářely koncem první světové války a krátce po ní, když zásadní zlom v tomto procesu představovalo svatováclavské zasedání zastupitelstva sociální demokracie v září 1917, na němž vyvrcholil střet se Šmeralovou austromarxistickou koncepcí a iniciativu ve straně převzal tzv. plzeňský, dosud opoziční nacionálněji orientovaný směr, sešikovaný Gustavem Habrmanem.⁴⁹ Do představenstva sociální demokracie byli 30. prosince 1918 výkonným výborem zvoleni: Antonín Němec jako předseda, Bohumír Šmeral a Antonín Hampl jako místopředsedové, dále Alfréd Meissner, Rudolf Bechyně, Josef Stivín a František Tomášek, tedy pět představitelů pravého křídla a Šmeral se Stivínem jako reprezentanti levice.⁵⁰ Právě zde se objevil poprvé pospolu triumvirát, který se po rozkolu v roce 1920 už definitivně ujal řízení strany a narýsoval politickou linii, již sociální demokracie s minimálními korekcemi sledovala až do roku 1938 – Hampl, Bechyně, Meissner, a právě zde se také natrvalo zakořenily jejich priority i předsudky, zejména ve vztahu ke státu a ke krajní levici (svět třicátých let se ovšem tomuto jejich výchozímu bodu už značně vzdálil). K nejužšímu vedení pak je nutné připočítat příslušníky starší generace Antonína Němce a Gustava Habrmana, kteří ovšem už v první půli dvacátých let neměli na směřování strany valný vliv, dlouholetého místopředsedu, potom předsedu senátu Františka Soukupa, ústředního tajemníka Odborového sdružení československého Rudolfa Tayerla a tvůrce dělnického sociálního pojištění Lva Wintera. Z dalších významných postav, tj. širšího vedení sociální demokracie, jmenujme Františka Tomáška, Ivana Dérera, Václava Johanise, Ludka Pika, Jana Prokeše, Josefa Macka, Vojtěcha Dundra či Františka Hummelhane.⁵¹

⁴⁹ Označením „plzeňský směr“ se držíme vžitého už tradičního pojmenování, které samozřejmě nelze chápat doslovně – jak upozorňuje Z. Kárník, k jeho protagonistům patřili i prostějovský Bechyně, ostravský Prokeš ad. Viz Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, c. d., s. 184, poznámka č. 4.

⁵⁰ *Zpráva sekretariátu strany k XIII. řádnému sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické konanému ve Smetanově sále Obecního domu v Praze*, nákladem výkonného výboru, b. d. [1920], s. 9. Josef Stivín ještě v této době následoval Šmerala, zprávu anonymního důvěrníka Hradu z roku 1928, že „Meissner – za vzniku komunist strany silně váhal“ je třeba vzhledem k celému Meissnerovu působení před rokem 1921 pokládat za nepodloženou a mylnou. Viz AÚTGM, fond Masaryk, karton č. 407 (Strany), složka 16, soc. dem. 1924 – 1929.

⁵¹ Kromě běžných příruček slovníkového charakteru lze nalézt podrobnější informace o některých zmíněných sociálně demokratických představitelích např. zde: M. POLÁŠEK, *Josef Macek mezi liberálním socialismem a sociálním liberalismem. Podnět k diskusi nad liberálním aspektem Mackova myšlení*, Politická ekonomie, 2010, r. LVIII, č. 3, s. 402 – 418 (v obsahu čísla autor uveden chybně jako Josef); J. TOMS, *K problematice*

Taková v určitých ohledech až záviděníhodná setrvalost a stabilita vedoucí stranické garnitury (v československých poměrech dost výjimečná) byla způsobena nejenom objektivními faktory (úspěšným prosazováním důležitých sociálních reforem, zacílením praktické politiky ve shodě s potřebami a zájmy voličského elektorátu, také však uplatňováním vlivu strany ve veřejné správě ve prospěch svých funkcionářů, jež bychom dnes bezesporu vnímali jako protekční, ne-li korupční, nicméně v době první republiky naprosto běžné a samozřejmé napříč politickým spektrem), nýbrž i šťastnou konstelací politických a povahových typů předáků, kteří především stranu reprezentovali v očích veřejnosti. Byli to Antonín Hampl, František Soukup a Rudolf Bechyně. Generačně si blízcí, představovali jeden každý trochu odlišný typus a svéráz, síla každého z nich se projevovala na poněkud jiném poli, přičemž dohromady se tyto siločáry slévaly ve vektor nepominutelné váhy.

Svorníkem a všemi názorovými odstíny československé sociální demokracie ctěným a respektovaným vůdcem byl její předseda Antonín Hampl.⁵² Velký podíl na tom měly jeho osobní vlastnosti: naprosto netoužil po veřejných úřadech a funkcích, vládní křeslo (resort veřejných prací) okusil jen jednou a krátce v prvním kabinetu Vlastimila Tusara (červenec 1919 – květen 1920), poté už dával přednost formování strategických plánů a dohod v zákulisí a každodenní politické půtky odkazoval druhým, v první řadě stranickému vyjednaváči Rudolfu Bechyňovi, takže si navenek uchovával nimbus čistého a nezkorumpovaného obhájce pracujících.⁵³ V tom mu pomáhalo mocenské zázemí, které si

působení sociální demokracie a jejího představitele L. Pika v Plzni v letech 1918 – 1938, in: *Západočeský historický sborník 2*, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 1996, s. 371 – 378; *Luděk Pik. 60 let života, 35 let práce na Plzeňsku*, uspořádal J. Jirout, Plzeň 1936; M. ŠUPŠÁK, *Jan Prokeš – starosta Moravské Ostravy*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 17, Tilia, Ostrava 1995, s. 413 – 418; M. PEKNÍK a kol., *Dr. Ivan Dérer, politik, právník a publicista*, Ústav politických věd SAV, Veda, Bratislava 2010.

⁵² J. Kuklík zdůrazňuje, že „obdiv, lojalitu a sympatie“ k Antonínu Hamplovi vyjadřovaly jak pravý pól sociální demokracie, soustředěný kolem nejvýraznější postavy, programově nemarxistického ekonoma Josefa Macka, tak pól levý, tzv. skupina Dělnické akademie, respektive „marxologové“ ze socialistického nakladatelství Pospolitosť a časopisu *Útok*. Bylo to tím, že si obě křídla vážila osobních Hamplových zásluh na moderování a smiřování rozporů a zbudování silné volební strany, která kromě tradičních dělnických vrstev dokázala oslovit i další skupiny voličů – drobné úředníky, živnostníky, státní zaměstnance, příslušníky inteligence. Viz J. KUKLÍK, *Československá sociálně demokratická...*, c. d., s. 703 – 704.

⁵³ F. PEROUTKA: „[Roku 1919] Antonín Hampl, budoucí rozmyslný vůdce strany, se ještě nerozvinul úplně v politiku a cele se zaměstnával svými odborovými organizacemi. Ostatně nikdy v sobě úplně nepřekonal

vytvořil v odborech – od roku 1909 pracoval jako tajemník Svazu českých kovodělníků, nejsilnějšího ze svazů sociálně demokratické odborové ústředny (OSČ), a této pozice se nikdy nevzdal (v roce 1926 se stal předsedou téhož, jen přejmenovaného Svazu kovoprůmyslového dělnictva), v odborech se vždy angažoval stejně vehementně jako v politických orgánech sociální demokracie. „Snažil se, aby pro většinu prostých lidí představoval typ přímočarého dělnického politika, který oprostí politiku od partikulárních zájmů jednotlivých částí politického spektra a nalezne cestu přijatelnou pro převažující část společnosti“, charakterizoval Hamplovu stylizaci Jan Kuklík, který rovněž uvedl, že si Hampla jako svého nástupce vyhlédl přímo Antonín Němec, což je více než pravděpodobné, protože mezi mladšími členy ústředního výkonného výboru, kteří přicházeli v úvahu, byl mu Hampl svými zkušenostmi a naturelem bezesporu nejbližší.⁵⁴ Ve straně udělal poměrně rychlou kariéru: členem sociální demokracie se stal před koncem století, roku 1899, a v předvečer války v roce 1913 byl na XI. sjezdu zvolen do ústředního výkonného výboru.⁵⁵ Hamplovy teoretické znalosti socialismu byly mizivé, jeho představu o sociálním pokroku a socialismu diktovala především praxe, zejména pak potřeby a metody odborového hnutí.⁵⁶ To bylo na jednu stranu sociální demokracii k užitku, poněvadž ani v zákrutech koaliční politiky díky tomu neztrácela smysl pro praktická opatření pro dobro svých voličů a pevné sepětí s realitou, také to však znamenalo osobní

nechuť k oficiálnímu postavení. Měl-li vstoupit do ministerstva, bylo třeba jej nutit.“ *Budování státu III. 1920*, Lidové noviny, Praha 1991, s. 1276.

⁵⁴ Srov. J. KUKLÍK, *Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období*, in: Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám, Karolinum, Praha 2003, s. 144.

⁵⁵ O. MERTLÍKOVÁ, *Sociální demokrat Antonín Hampl*, in: Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři, 1999, r. IV, Jaroměř 2000, s. 13.

⁵⁶ Antonín Klimek uvádí, že toto Hamplovo ustrojení vyvolávalo nevráživost mezi ním a Edvardem Benešem, neboť „Hampl Beneše – často oprávněně – podezíral, že nehledí na sociálně demokratickou stranu jako programový celek, protože soudí, že jeho představy o socialismu jsou ‚vědecktější‘. [...] Beneš pak hleděl na Hampla dost spatra, vytýkal mu nevzdělanost i údajná charakterová manka. Byl možná ovlivněn též bratrem Vojtou, který prezidentovi v březnu 1933 podle Masarykova záznamu prohlásil: Hampl ‚je proti inteligenci (učitelům atd.)‘. Ve straně se mu vytýká ‚mnohoobročnictví (poslanec - /bere/ asi ve 3 ústavech plat)‘.“ A. KLIMEK, *Z politického zákulisí bojů o zmocňovací zákon roku 1933*, in: Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka, Karolinum, Praha 1998, s. 252. Dodejme ovšem, že měřítko docenta Beneše ohledně toho, kdo je či není vzdělaný, docela určitě nebyla adekvátní – podle Olgy Mertlíkové Hamplovi přátelé vzpomínali, že se jako mladý cíleně snažil dosáhnout vyššího vzdělání a ličili ho jako velkého čtenáře knih s nejrůznější tematikou, „od politicky a sociálně zaměřených brožurek až po klasickou literaturu.“ Viz O. MERTLÍKOVÁ, *Sociální demokrat...*, c. d., s. 13.

Hamplovo podceňování programatických záležitostí, a dokonce určité neporozumění, které projevil vůči inovativním iniciativám mladší stranické generace v první půli třicátých let (obecně si jich považoval, ale jejich potenciál zjevně nepochopil, každopádně to alespoň nedával najevo). Výrazným rysem Hamplovy osobnosti byla konsenzuálnost, snad až přílišná, o dohodu usiloval za všech okolností, téměř za jakoukoliv cenu. Na prosincovém sjezdu v roce 1918 patřil k nejhlasitějším zastáncům sloučení s českými socialisty,⁵⁷ na jaře 1926 nejvíce oponoval odchodu do opozice a přesvědčoval své spolustraníky o nutnosti dohody s agrárníky,⁵⁸ vzdor dopadům zavedení obilních cel atd. Ovšem právě díky této vlastnosti byl natolik důvěryhodným partnerem, že mohl seriózně jednat i s očividnými názorovými antipody, takže v obtížné situaci roku osmatřicátého dokázal uzavřít s Rudolfem Beranem gentleman's agreement, zaručující v rychle se totalizující republice alespoň v Českých zemích minimum demokratického prostoru prostřednictvím zachování bipartismu v podobě existence „loajální“ opozice Národní strany práce.⁵⁹ Antonín Hampl byl typem dělnického vůdce – odboráře, jaký známe spíše z anglického než z českého prostředí, a zřejmě nebudeme daleko od pravdy, připíšeme-li jemu největší zásluhu na tom, že se Československá sociálně demokratická strana dělnická stala mezi válkami nosným a neochvějným pilířem konstrukce demokratického systému a státu.

Docela jiný případ byl František Soukup. Na rozdíl od dělníka a samouka Hampla byl vystudovaný právník, bývalý účastník studentského pokrokového hnutí, vyloučený z české univerzity pro politickou činnost, takže musel studia dokončit ve Štýrském Hradci a na německé pražské univerzitě. Roku 1896 spoluzakládal Dělnickou akademii, od založení (deníku) Práva lidu v roce 1897 byl jeho redaktorem. Od roku 1900 provozoval advokátní praxi (kancelář převzal roku 1920 Soukupův koncipient a taktéž redaktor Práva lidu František Vorel).⁶⁰ V letech 1904 – 1938 zastupoval českou (československou) sociální demokracii spolu s Antonínem Němcem v Socialistické (dělnické) Internacionále a

⁵⁷ O. MERTLÍKOVÁ, *Sociální demokrat...*, c. d., s. 14.

⁵⁸ A. KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české, svazek XIII. 1918 – 1929*, Paseka, Praha – Litomyšl 2000, s. 514.

⁵⁹ J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 63 – 64.

⁶⁰ Z. TOBOLKA, *Za svobodu a socialismus*, c. d., s. 121.

o její činnosti zpravidla na stranických sjezdech referoval. V roce 1907 byl zvolen do vídeňské říšské rady. Účast v domácím odboji (Maffii) a s tím související nešťastné účinkování v tzv. knoflíkové aféře ho za první světové války přivedlo nakrátko do vězení.⁶¹ V roce 1918 dosáhl zřejmě vrcholu popularity jako jeden z „mužů 28. října“ a v první československé (Kramářově) vládě stanul v čele ministerstva spravedlnosti. Jeho devízou byl heroický zjev, mocný hlas a rétorické nadání – byl autentickým tribunem lidu, na tomto poli se s ním málokdo mohl měřit. Vynikal i jako plodný a oblíbený publicista. Důstojně stranu reprezentoval v senátu, ale skutečnou politiku dělali jiní.⁶²

Třetí typ, zastoupený v nejvyšším vedení sociální demokracie vedle typu Hamplova a Soukupova, představoval Rudolf Bechyně. Tento obratný politik, až politikář byl jakýmsi spojovacím článkem mezi nimi, a zároveň jejich dokonalým komplementem. Vyšel z dělnické třídy jako Hampl (vyučil se zámečníkem) a jako Soukup projevil žurnalistický talent. Marxistou byl vlažným, pokud vůbec, jeho pojetí socialismu tak jako Hamplovu dávaly rámeček požadavky všedního dne, nikoli vize budoucí beztřídní společnosti. Zprvu se

⁶¹ Průběh událostí v této komedii plně omylů byl vylíčen a popsán mnohokrát, nejnověji viz: J. GALANDAUER, *Knoflík ze šatů paní Linhartové. Špionážní nehoda prvního odboje*, Dějiny a současnost, 2008, r. XXX, č. 9, s. 30 – 32. Sám F. Soukup věnoval ve své rozměrné dvousvazkové monografii o prvním odboji aféře tento jediný odstavec: „Z heroických žen, které na se vzaly úlohu poslů, nutno uvést zejména pí. Aloisii Linhartovou ze Švýcar, jež byla v říjnu 1915 zatčena, převezena do vazby válečného soudu ve Vídni, obžalována z velezrady a propuštěna teprve na základě všeobecné amnestie v červenci 1917.“ *28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, díl I, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Orbis, Praha 1928, s. 305.

⁶² Zdařilý portrét Františka Soukupa vykreslil Václav Kopecký: „Přední místo ve vedení soc. dem. strany si získal Soukup svým vystupováním za pražských bouří v r. 1905, kdy jako táborový řečník mluvil na Václavském náměstí k dělnickým masám demonstrujícím za všeobecné hlasovací právo. Soukup byl znám tím, že vždy pronášel velmi vznošené řeči. Kolovalo mnoho průpovědek o příhodách při jeho vášnivých řečích, jako např. že tak dlouho bouchal do stolu, až asistujícímu policejnímu komisaři za smích dělníků spadla odložená vysoká čepice se stolu, nebo že žádal účastníky schůze, aby mu vrátili manžety, které mu při řečnických gestech z rukávů vypadly, apod. [...] Pokud jde o způsob Soukupova řečnění, nutno připomenout, že v starém dělnickém hnutí se jako táboroví řečníci mohli uplatňovat lidé, schopní svým hlasem ovládnout i velká desetitisícová shromáždění, poněvadž ještě nebylo mikrofonů. Kdo byl jako táborový řečník tělesně slabší a musil křičet, strhl si pravidelně svůj hlas a mnohdy navždy chraptěl. Proto starší soc. dem. předáci měli vzhled lidí zvláštních postav. Byli většinou velcí, silní a i tlustí, takže vydrželi i dechem a mohli své projevy slyšitelně pronášet na velkých prostranstvích. Musili mluvit ovšem pomalu, odděluje každé slovo, aby se tak řeč mohla srozumitelně donést až k nejzadnějším posluchačům desetitisícových táborů lidu. Staří soc. dem. předáci, jak se vždy říkalo, měli vnějškově vzhled ‚medvědů‘. [...] A tak vypadal např. i Antonín Němec, zatímco František Soukup byl silný a zvlášť vysoký, s bradou...“ V. KOPECKÝ, *ČSR a KSČ*, c. d., s. 101 – 102.

angažoval u národních sociálů, v roce 1903 nastoupil jako redaktor v *Stráži na Hané*.⁶³ V Prostějově se sblížil s legendou dělnického hnutí Josefem Krapkou-Náchodským a pod vlivem jeho – a také rodiny své nastávající Františky Hyánkové – se přiklonil k sociální demokracii. V lednu 1905 začal psát do *Hlasu lidu*.⁶⁴ V roce 1911 byl zvolen do říšské rady, v druhém roce války narukoval na východní frontu, odkud ho vyreklamoval Bohumír Šmeral (a patrně mu tak zachránil život, protože Bechyně už tehdy nebyl zcela zdravý).⁶⁵ Cesta na vrchol stranické hierarchie vedla v jeho případě (pochopitelně a autenticky, vzhledem k národně sociálním začátkům) přes sblížení s plzeňským směrem Gustava Habrmana – do ústředního výkonného výboru byl kooptován na svatováclavském zasedání zastupitelstva sociální demokracie v roce 1917.⁶⁶ V letech 1919 – 1920 patřil k nejzarytějšímu odpůrcům marxistické levice.⁶⁷ Svou pravou parketu pak našel v Pětce, o níž napsal, že to byla „opačná strana chaosu.“⁶⁸ Tak se zařadil po bok už zmíněných komilitonů a dodal poslední valér do skvěle seřízeného vůdčího ústrojí: zatímco Antonín Hampl se věnoval organizaci strany a promýšlení strategických koncepcí a František Soukup ztělesňoval sílu, patos a zralou moudrost šedin, Rudolf Bechyně trávil v kabinetu i v jeho kuloárech úmorné a nekonečné hodiny handrkováním o konkrétních politických otázkách a směřováním toho za ono vyjednával možné kompromisy. Nebyla to vděčná práce a Bechyně nebyl ve straně ani ve veřejnosti zdaleka tolik oblíbený jako jeho soudruzi Hampl a Soukup. Ale našli se tací, kteří ho oceňovali. Toto napsal Ferdinand Peroutka

⁶³ Nejstarší rukopis v torzu Bechyňovy pozůstalosti pochází z této doby – jde o neuveřejněný článek *Sklářova žena*. Srov. Archiv národního muzea (dále ANM), fond R. Bechyně, karton č. 4, inv. č. 210.

⁶⁴ V. MAHDAL, *Politické začátky Rudolfa Bechyně v Prostějově*, Střední Morava, 2002, r. VIII, č. 14, s. 84 – 85.

⁶⁵ Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, c. d., s. 57.

⁶⁶ I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka. 1914 – 1918*, Lidové noviny, Praha 2001, s. 313.

⁶⁷ Srov. ANM, fond R. Bechyně, karton č. 1, inv. č. 18, list manželce z 13. 1. 1919: „Po neblahém výstřelu na Kramáře zachvácená je strana nejhrubší krizí, z níž může být osudná krize celé republiky. [...] Spojení socialistických stran je prozatím pochováno. Šmeral a Stivín se tajně připojili k Munově agitaci komunistické. Dr. Houser s nimi. Strana je touto agitací rozežrána. Davy se ženou za myšlenkou diktatury. Klub poslanců soc. dem. přijal usnesení, čelití tomuto šílenství. Naproti tomu komunisti počínají agitovat veřejně a s úspěchem. [...] Buržoazie by ráda využila atentátu k ‚politice silné ruky‘. [...] V sobotu jsem byl u Masaryka v audienci. Mluvil jsem tu na velké schůzi důvěrníků – proti Šmeralově bolševické politice. Plaval jsem proti proudu a myslím, že jsem to tam vyhrál. Vidím situaci zcela přesně a jasně a také cestu, po níž musíme jít. Jsem opět zcela klidný a sebevědomý. Opakuji: Doufám! Doufám v dobrého génia národa.“

⁶⁸ *Pětka. Poznámky o našem vládním systému*, Nová svoboda, 1925, r. II, č. 4, s. 58.

v souvislosti s projevem, jímž Bechyně tlumil vášně ve věci odluhy církve od státu a přimlouval se za smírné řešení, dohodu s katolickou církví: „Hodí se do celkového obrazu jeho reformismu, jenž nebyl bez statečnosti, že tímto řečníkem byl Rudolf Bechyně. Není statečností jen odporovat nepřítelům. Někdy je třeba statečnosti i k tomu, aby se člověk postavil proti mínění, jež má většina jeho přátel. Ať cokoliv nepříznivého může být řečeno o Pětce: její členové vychovávali se k tomu, aby se na věci dívali z hlediska státu, nikoliv z bašty jedné strany.“⁶⁹

Zkusme teď alespoň stručně popsat podobu členské základny, o níž se vedení sociální demokracie mezi válkami opíralo.

Rozkol ve straně a následný vznik Komunistické strany Československa znamenal samozřejmě těžkou ránu, zejména proto, poněvadž nadpoloviční většina příslušníků sociální demokracie podlehla radikálním náladám a „pravicovou“ platformu opustila. Podle prvních věrohodných údajů z přelomu let 1923/1924 (do té doby jak KSČ, tak sociální demokracie operovaly s nepřesnými a značně nadsazenými čísly), měla sociální demokracie zhruba 100.000 členů (oproti necelým 140.000 příslušníků komunistické strany).⁷⁰ Tehdy už se ovšem trend začal pomalu obracet: kdežto sociální demokracie setrvale rostla, vývoj počtu členů KSČ kopíroval zákruty komunistické politiky, takže chvíli klesal, chvíli rostl – 1926 měla KSČ 92.818 členů, 1927 138.000 členů, 1928 dokonce 150.000 členů. Ještě v roce 1929, už po V. sjezdu a bolševizaci, byla s 81.000 členů sociální demokracii co do masovosti organizace vážným soupeřem. O rok později to neplatilo, komunistů zůstalo v Gottwaldově straně pouhých 25.000 (jinou věcí byla přirozeně voličská podpora, to ani netřeba zdůrazňovat).⁷¹

⁶⁹ *Budování státu IV. 1921, 1922, 1923*, Lidové noviny, Praha 1991, s. 1532.

⁷⁰ Viz M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991, s. 171

⁷¹ J. RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Academia, Praha 2002, s. 85.

Nárůst počtu členů sociální demokracie zachycuje následující tabulka:

Tabulka č.1: Růst členské základny sociální demokracie

	české země	Index	ČSR	Index
1923	77.876	100	99.810	100
1926	103.952	133,5	114.953	115,2
1929	139.481	179,1	155.483	155,8
1932	168.168	215,9	194.857	195,2
1935	175.544	225,4	210.898	211,3
1937	201.603	268,2	245.316	245,8

Zdroj: M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991, s. 171.

Pokud se týká sociálního složení členstva (v historických zemích, situace sociální demokracie na Slovensku či dokonce na Podkarpatské Rusi se sice z organizačního hlediska vyvíjela poměrně uspokojivě, přesto byla stále v podstatě v zárodku), meziválečná sociální demokracie – přes svou aktivní účast ve vládních koalicích první republiky – objektivně nepřestala být stranou dělnickou,⁷² počet dělníků stále tvořil největší část její členské základny a jejich podíl sice lehce kolísal, fakticky však zůstal bez větších změn (jeho nárůst v roce 1929 se dá podle M. Hlubinky – a bylo by to logické – přičíst na vrub návratu části kvalifikovaných dělníků „z vandru domů“, tj. z čerstvě bolševizované KSČ). V průběhu času se snižoval podíl maloburžoazie (drobných živnostníků apod.), v absolutních číslech zanedbatelný, zato konstantní příliv do strany vykazovali příslušníci

⁷² Subjektivně o tom někteří členové sociální demokracie začínali mít jisté pochybnosti, jak dosvědčuje vystoupení pražského delegáta Junka v debatě na XV. sjezdu, který kritizoval minimální reprezentaci dělníků v návrhu složení ústředního výkonného výboru. Srov. *Protokol XV. řádného sjezdu ČSDSD*, s. 111 – 112.

inteligence (v tabulce zahrnuti do kolonky „ostatní“), na čemž se nepochybně podepsaly velké počty nezaměstnaných absolventů v letech hospodářské krize a rychle se zhmotňující přízrak fašismu (nacismu).

Tabulka č. 2: Sociální složení členstva sociální demokracie v Českých zemích (v procentech)

	1926	1929	1932	1935
Dělníci	57,2	61,1	58,7	56,9
Zřizenci a obchodní zaměstnanci	11,7	11,6	10,8	11,1
Maloburžoazie	11,5	7,4	7,1	7,0
Ostatní	9,8	8,3	10,5	13,4
V domácnosti	9,8	11,6	12,9	11,6

Zdroj: M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991, s. 175.

Nakonec se podívejme na členskou základnu sociální demokracie mezi válkami podle zastoupení mládeže a žen. Podíl mládeže se mezi roky 1923 a 1926 více než zdvojnásobil, potom se ale stabilizoval na úrovni zhruba 5,5% a do konce první republiky se výrazněji neměnil. Nábor žen do strany sice sílil, avšak méně a pomaleji, než si vedení přálo.⁷³

⁷³ M. HLUBINKA, *Organizační výstavba....*, c. d., s. 179 – 182.

Tabulka č. 3: Zastoupení žen a mládeže (dohromady) v členské základně sociální demokracie

	české země	%	ČSR	%
1923	14.411	18,5	17.518	17,6
1926	17.469	16,8	18.822	16,4
1929	24.399	17,5	26.279	16,9
1932	33.336	19,8	36.501	18,7
1935	34.447	19,6	37.656	17,9
1936	36.807	19,7	40.557	18,0

Zdroj: M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991, s. 184.

O ideologickém profilu rozhodující části členské základny asi není třeba pochybovat – ztotožnění se sociálním reformismem přece konstituovalo identitu strany. Ve vztahu ke komunistům, i s ohledem na proměny jejich linie, převažovala opatrnost, až nevraživost – uplynulo příliš málo času na to, aby se otevřené rány po rozkolu zacelily. Ale v nejmladších ročnících situace tak beznadějná nebyla – sociálně demokratický dorost už starými rekriminacemi tolik netrpěl. Na jednom školení stranické mládeže, které pořádala roku 1930 Dělnická akademie, obeslal Václav Patzak účastníky anketou s touto otázkou: koho byste volili, kdyby byla sociální demokracie zakázána? Naprostá většina uvedla, že KSČ.⁷⁴ Přirozenou tendenci k opětovnému sblížení mezi mládeží obou marxistických stran ostatně dosvědčila sama historie: zatímco vedení Národní strany práce za druhé republiky

⁷⁴ L. VEJNAR, *Československá sociální demokracie a taktika jednotné fronty na počátku třicátých let*, in: O revoluční jednotu československého dělnického hnutí, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961, s. 82.

komunisty spíše ostrakizovalo, levicové mládežnické organizace (včetně národně socialistické) ustavily společné Národní hnutí pracující mládeže, a na této platformě pokračovaly i po úředním zákazu ilegálně.⁷⁵

⁷⁵ Blíže J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Druhá republika*, c. d., s. 136 – 137; J. KUKLÍK, *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Univerzita Karlova, Praha 1993, a *Hlas mladých. Národní hnutí pracující mládeže v letech 1938 – 1945. Sborník o činnosti NHPM*, redigoval Jaroslav Mecer, Propagační oddělení Čs. sociální demokracie, Praha 1946.

2 Politika a programatika ČSDSD

2.1 Práce v koalici a opozici

Působení československé sociální demokracie ve vládách první republiky, jeho podoba, zacílení a dynamika, se zřetelně rozpadá do dvou etap, jejichž odlišnost je dána a podmíněna jak vnitřními poměry ve straně, tak vnějšími okolnostmi. Dekáda třicátých let, kdy se už konsolidovaná strana podílela na výkonu vládní moci nepřetržitě, avšak limitována ve svých plánech dopady světové hospodářské krize, nabízí jiný výsledný obraz než dekáda předešlá, během níž se sociální demokracie teprve vzpamatovávala z otřesu, zaviněného rozkolem s radikálně levicovým křídlem, a jejíž velkou část navíc strávila v opozici k tzv. panské koalici. Obě tyto etapy se také díky tomu vyznačovaly určitými specifickými rysy a nesly poněkud rozdílné akcenty.

Pomineme-li nyní první tři československé kabinetů, tj. všennárodní koalici Karla Kramáře a dvě vlády Tusarovy (protože není možné klást rovnítko mezi ještě jednotnou sociální demokracií a její nástupkyní sice téhož názvu, ale zásadně jinak vyhraněné politické a ideologické fyziognomie), postrádala Československá sociálně demokratická strana dělnická v meziválečné éře až do doby Mnichovské krize zastoupení jen ve dvou úřednických kabinetech Jana Černého (přičemž v případě toho prvního lze těžko hovořit o tom, že by strana přešla do opozice, neboť o všem důležitém rozhodoval v kuloárech konsenzus Pětky), a potom ve středopravých exekutivách v letech 1926 – 1929, tedy ve třetí vládě Švehlově a v první vládě Františka Udržala.⁷⁶ Z čelných sociálně

⁷⁶ K tomu, jak hluboko už začátkem dvacátých let sociální demokracie vplynula i do neoficiálních struktur státu, srov. J. KŘEN, *Československo v době odlivu poválečné revoluční vlny a upevnování panství buržoazie (1921 – 1923)*, Rudé právo, Brno 1956, s. 39: „V roce 1921 dostává tato skupina ve spolupráci s Preissem pevnější tvar vytvořením tzv. ‚nové maffie‘, jejíž základní kádr tvoří bývalí realisté či hlasisté. ‚Nová maffie‘ složená z předních měšťáckých politiků a představitelů finančního kapitálu (Preiss, Husák, Hartmann, Švehla, Černý, Engliš, Malypetr, Jaroslav Stránský, Bechyně, Šrobár, Hampl, Krofta, Šrámek, Klofáč aj.) se vesměs scházela u dr. Preisse. ‚Pan prezident‘, zaznamenal si kancléř Šámal, ‚souhlasil s těmito občasnými schůzkami a vytkl, že si představuje, jak už se o tom zmiňoval, obnovenou maffii ve formě jakési neoficiální státní rady.“ Srov. též *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*, (eds.) F. Nečásek, J. Pachta, E. Raisová, Orbis, Praha 1953, s. 85 – 86, dokument č. 21. Pozice československé sociální demokracie byla v tomto ohledu vskutku zvláštní a Z. Šolle s A. Gajanovou upozorňují, že v dané době dokonce evropsky unikátní – viz Z. ŠOLLE – A. GAJANOVÁ, *Po stopě dějin. Češi a Slováci v letech 1848 – 1938*, Orbis, Praha 1969, s. 182 – 183: „Tato příslušnost sociální demokracie k hradnímu táboru byla

demokratických politiků v ministerských křeslech zasedli: Ivan Dérer, Gustav Habrman, Antonín Srba, Rudolf Bechyně, Ivan Markovič, Lev Winter, Alfréd Meissner, Jaromír Nečas. Základní kádr tvořila věkem střední stranická generace (Bechyně, Dérer, Srba, Winter, o trochu starší Meissner), nicméně i v tak fakticky krátkém období první republiky bylo lze v personálním obsazení exekutivních postů rozpoznat známky přirozeného vývoje a generační výměny: v první půli dvacátých let vykonával ministerskou funkci ještě veterán sociálně demokratického hnutí Gustav Habrman, v druhé půli třicátých vnesl do resortu sociální péče čerstvý vítr příslušník naopak mladší generace (a spolutvůrce alternativního protikrizového programu, inspirovaného nejnovějšími trendy) Jaromír Nečas.⁷⁷

Ve dvacátých letech bylo vládní úsilí sociálních demokratů napřeno především jedním směrem, a to vybudovat v Československé republice moderní systém sociální a sociálně ochranné péče. Bylo to pochopitelné, protože jedině takovým způsobem, prosazením legislativy, reálně zlepšující postavení a život pracujících, mohli obhájit a legitimovat své rozhodnutí rozbít bez ohledu na doprovodné škody nejsilnější politickou, nejen levicovou formaci ve státě (a poslední krok v tomto bolestivém procesu opravdu učinila – byť z dobrých důvodů a v podstatě z nezbytnosti – pravice sociální demokracie) a nadále pokračovat cestou kompromisů s občanskými stranami. Tato snaha se zhmotnila v první řadě v přijetí zákona č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, a v realizaci tzv. gentského systému pro podpory v nezaměstnanosti (sama zákonná předloha, zavádějící tento typ pojištění proti

specifickým rysem československých poměrů, kde byla jaksi setřena čára dělící levicovou část buržoazního tábora od stran socialistických. [...] toto spojení představovalo – v evropském měřítku ojedinělé – spojení velmi nalevo orientované skupiny politiků vládního tábora spolu s velmi napravo orientovanou československou sociální demokracií.“

⁷⁷ Je pravda, že v první půli dvacátých let zasedal ve vládě také Ivan Markovič, který byl téhož roku narozen jako Nečas (1888). Avšak Markovič v suitě sociálně demokratických ministrů nereprezentoval mladou generaci, nýbrž slovenskou národnost. Do velké míry stejná pohnutka vedla stranické vedení k svěření vládního postu Ivanu Dérerovi, o pouhá čtyři léta staršímu (ročník 1884). A zejména: podstatné je, že Nečas byl jako příslušník mladší generace všeobecně vnímán, ve straně i mimo ni. Srov. Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935)*, Libri, Praha 2002, s. 350 – 351. Biografické a úřední údaje, s nimiž tato kapitola pracuje, lze načerpat z mnoha volně dostupných zdrojů, včetně elektronických. Základní přehled o sociálně demokratických činovnících poskytuje J. TOMEŠ, *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 – 2003. Biografický slovník*, Demos, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2004.

nezaměstnanosti, byla schválena sice už v červenci 1921, ale její dovedení k účinnosti představovalo anabázi svého druhu, nepoměrně dlouhou a trnitou). Po tomto legislativním vypětí v první půli dekády se strana natolik vyčerpala, a zároveň byla natolik oslabena obtížnými vyjednáváním v koalici i neustávajícími útoky komunistů (o jejichž efektivitě po výsledku parlamentních voleb v roce 1925 nemohlo být sporu), že v březnu 1926 využila konfliktu v otázce obilních cel a zvolila odchod do opozice, v níž setrvala po více než tři následující roky. Protože sociálnímu zákonodárství se věnuje samostatná kapitola a protože prakticky ojedinělá důsledně opoziční zkušenost hraje v celkovém profilu republikánské sociální demokracie přese všechno jenom vedlejší roli, zaměříme se primárně na vládní aktivity sociální demokracie v průběhu třicátých let. Nejprve ovšem stručně popíšeme systémový rámec, v němž se sociální demokracie v meziválečném Československu pohybovala – a zde musíme alespoň na chvíli vykročit mimo striktní vymezení naší práce, dané léty 1920 – 1937.

Vznik Československé republiky 28. října provoláním Národního výboru představoval sice zlom v dosavadním uspořádání státním (a zakládal tedy formální diskontinuitu státní), avšak po stránce právní naopak zachoval materiálně právní kontinuitu s předchozím obdobím, což zákonodárce vyjádřil tzv. recepční normou, tj. zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n. Podobu nového státu pak určila tzv. prozatímní ústava z 13. listopadu 1918, tj. zákon č. 37/1918 Sb. z. a n., s účinností od 14. listopadu 1918, která stanovila, že hlavou státu je prezident republiky a vypočetla jeho pravomoci. Formu vlády podle prozatímní ústavy lze nejlépe charakterizovat jako vládu parlamentu, založenou na jednotě moci (k témuž hodnocení dospěla i judikatura Nejvyššího správního soudu). Moc výkonná a nařizovací příslušela vládě (o 17 členech), avšak ta byla „jako reprezentant výkonné moci pouhým výborem zákonodárského sboru a jejich vzájemné vztahy byly přirovnány ke vztahům mezi členskou schůzí a výborem spolku.“ Co do znaků obecně formálních byla prozatímní ústava revoluční, rigidní a polylegální.⁷⁸ V souvislosti s koncipováním tohoto zásadního dokumentu se často vyzdvihuje především role referenta ústavní komise Národního výboru, sociálního demokrata JUDr. Alfréda Meissnera – jak nicméně upozorňuje Jan Kuklík ml., bylo by nesprávné pokládat ho za jediného tvůrce prozatímní

⁷⁸ V. PAVLÍČEK a kol., *Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1.*, Linde Praha, a. s., Praha 2001, s. 20 – 24.

ústavy; aktivní podíl na jejím vzniku měl i další člen ústavní komise Národního výboru dr. Václav Bouček, dále pak Karel Engliš, a po stránce věcně politické „členové předsednictva Národního výboru Antonín Švehla, Emil Franke a zřejmě též Msgre J. Šrámek.“⁷⁹ Právě Meissnerův přínos byl přesto klíčový.⁸⁰

Záhy se ovšem ukázala malá funkčnost prozatímní ústavy, proto už v květnu 1919 došlo k systémové proměně vládní formy z vlády parlamentu na parlamentní republiku, tj. byla provedena důslednější dělba moci, zvláště pak byly posíleny pravomoci prezidenta republiky (zákon č. 271/1919 Sb. z. a n. z 23. 5. 1919).⁸¹ Ještě před touto novelou podali poslanci Československé strany socialistické 20. března 1919 v Národním shromáždění návrh osnovy definitivní ústavy, kterou vypracoval zejména dr. Václav Bouček. Socialistická strana „nechtěla za klesání revolučního smýšlení ve veřejnosti již čekati na podání osnovy vládní, zdržované zápasem radikálního a umírněného proudu v sociální demokracii, jsouc názoru, že ústava bude tím méně demokratická, protiklerikální a blízká ideám české revoluce a Masarykovým, čím později bude podána. [...] Pojednával za 1. o moci zákonodárné, 2. vládní a výkonné, 3. o všeobecných právech občanů a za 4. o moci soudcovské. Dr. Bouček by si byl osobně přál, aby jeho návrh měl i poslední část o právu národnostním, ale upustil od toho, když tento problém měl býti řešen zákonem samostatným. Boučkova osnova prozrazovala, oč mu šlo: o ústavu pro stát lidový a světský.“⁸² To byl přesný popis věci: Boučkův návrh zahrnoval i možnost vypsání

⁷⁹ J. KUKLÍK ml., *Podíl českých právníků na vzniku samostatného československého státu*, in: Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě, svazek 1, Karolinum, Praha 2010, s. 327. Shrnující informatorium též L. SOUKUP – V. VALENTOVÁ, *Právníci spoluvůrci Československé republiky roku 1918*, in: Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006. Sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky, (ed.) Vilém Knoll, Aleš Čeněk, Plzeň 2007, s. 175 – 191.

⁸⁰ J. Kuklík ml. ve výše zmíněné studii podrobně probírá dokumenty z Meissnerovy pozůstalosti, vztahující se k přípravě prozatímní ústavy, sleduje postupnou proměnu textu návrhů z Meissnerovy ruky (dochovaly se tři) i pojetí některých ústavně právních institutů a podobu státních orgánů. Z jeho líčení zřetelně vysvítá Švehlovo dominantní a autoritativní řízení prací na prozatímní ústavě (podložené – poprávu, jak vidno – pevným přesvědčením, že se nejedná než o provizorium, protože Revoluční národní shromáždění bude zejména „konstituantou“, tzn. sborem, zmocněným k předložení ústavy definitivní) a principiální nesouhlas sociálních demokratů (opřený ovšem také o stanovisko Socialistické rady) s nadměrným počtem ministrů, hrozícím přílišnou byrokratizací. Viz J. KUKLÍK ml., *Podíl českých právníků...*, c. d., s. 327 – 333.

⁸¹ V. PAVLÍČEK a kol., *Ústavní právo...*, c. d., díl II, svazek 1, s. 25.

⁸² Z. TOBOLKA, *Jak vznikla ústava Československé republiky z r. 1920*, vydala Čs. sociální demokracie, Praha 1946, s. 8. K obecnému vnímání katolické církve a některým (proti)církevním legislativním návrhům a

referenda a lidové iniciativy, rušil kláštery, do čela výkonné moci stavěl jedenáctičlennou státní radu a poslaneckou sněmovnu vybavoval poradním sborem, skládajícím se z prezidentů nejvyšších soudů, rektorů a děkanů vysokých škol a dále např. z předsedů zemědělských rad, živnostenských, dělnických komor, úrazových pojišťoven a nemocenských pokladen apod.⁸³ Jednalo se samozřejmě spíše o výmluvné gesto, o deklaraci pozice československých socialistů v politickém systému ČSR.⁸⁴

Definitivní ústava, tedy ústavní listina z 29. února 1920, byla už připravena méně hekticky a po odborné stránce pečlivěji (tuto část měl na starost JUDr. Jiří Hoetzel [někdy psáno též Hoetzel], profesor správní vědy a správního práva, přednosta zákonodárné sekce ministerstva vnitra).⁸⁵ Vláda nejdříve předložila materiály, dohodnuté politicky mezi stranami, spolu se svým elaborátem subkomitétu výboru, jmenovaného Národním shromážděním, subkomitét na základě toho zpracoval svůj elaborát, a teprve ten se začal probírat na plénu ústavního výboru, jemuž předsedal A. Meissner (8. ledna 1920, referentem byl dr. Bouček). Rozdílnost názorů se projevila zejména v otázce odluky církve od státu, v pohledu na volební právo a volitelnost do senátu. Ústavní výbor dokončil jednání 25. února 1920, 27. února se rozprava přenesla do pléna Národního shromáždění, načež posledního únorového dne byla ústavní listina přijata aklamací.⁸⁶

opatřením v prvých letech ČSR viz J. ŠEBEK, *Církevně politická situace v Československu 1918 – 1920*, in: J. ČECHUROVÁ – L. ŠLEHOFER a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011, s. 150 – 152.

⁸³ Národní shromáždění československé 1918 – 1920, tisk 671.

⁸⁴ To samozřejmě neznamená, že by dr. Bouček své návrhy nemyslel seriózně, jeho levicový idealismus byl autentický a celoživotní. K tomu srov. vzpomínku E. GOLDSTÜCKERA: „Na tribuně stál vysoký, štíhlý starý pán, impozantní postava s prošedivělým vousem střiženým na způsob Františka Josefa. Právě se vrátil ze své první cesty do Moskvy a mluvil o nové sovětské ústavě [1936] s velkým uznáním. Pokládal se za šťastného člověka, že se dožil něčeho, co se v dějinách stává jen zřídka, totiž aby diktátor dobrovolně odevzdal svou moc lidu. Ten řečník byl vysoce vážený dr. Bouček, právní zástupce a přítel T. G. Nasaryka z časů monarchie.“ *Vzpomínky (1913 – 1945)*, G plus G, Praha 2003, s. 99.

⁸⁵ K postavě J. Hoetzla krom příslušných pasáží v obecných příručkách slovníkového typu a učebnicích dějin státu a práva (V. VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, 3. doplněné a přepracované vydání, Orbis, Praha 1976; K. MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, 4. přepracované vydání, Leges, Praha 2010 apod.) viz portrét z pera D. HENDRYCHA, *Jiří Hoetzel*, Právnik, 1994, r. CXXXIII, č. 9 – 10, s. 893 – 894.

⁸⁶ Z. TOBOLKA, *Jak vznikla ústava...*, c. d., s. 11 – 12. Také tentokrát byl rozhodujícím politickým činitelem Antonín Švehla, přičemž kromě prosazování kompromisních politických stanovisek se především zabýval fungováním státních orgánů. Blíže viz D. E. MILLER, *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*, Argo,

Vztah sociálních demokratů k ústavě ČSR (a tím i ke konstituované podobě stranicko-politického systému) detailně analyzovala ústavně právní komise strany roku 1935. Byl v zásadě pozitivní – „nemáme důvody dnes podkopávat základy tohoto kompromisu... neboť i dnes dává socialistům možnosti velmi dalekosáhlé“ – ponechával si ale rezervy v případě některých konkrétních ustanovení a jejich důsledků, poněvadž „naš parlamentarismus není ovšem zcela dokonalý. V některých bodech nedosahuje ani úrovně jiných států západoevropských.“ Obecnější příčinou tohoto stavu prý byla zejména absence tradice a zkušeností s parlamentarismem, za hlavní nedostatek komise považovala špatnou rovnováhu mezi byrokracií a vládou s parlamentem – „vláda sama nestačí na účinnou kontrolu byrokracie“, Národní shromáždění pak tím méně. Nápravu musí zajistit „zvyšování úrovně parlamentu“ a „zřízení státních tajemníků“. Dále by měly reformy postihnout legislativní proces (zřízení zákonodárné rady jako odborného orgánu), více zapojit senát a konečně unifikovat právní řád.⁸⁷ Celkově ale komise konstatovala, že „není doba vhodná k tomu, aby bylo vystupováno s požadavkem změny ústavy“ a že „velmi podstatná část ústavně-politických reforem, po nichž veřejnost volá, může být provedena beze změny ústavy a v jejím rámci“.⁸⁸ Racionální povahu této analýzy (a sociálně demokratického přístupu, protože šlo o oficiální stranický dokument) lze doložit např. na institutu tzv. vázaných kandidátních listin: komise se domáhala „takové změny, která by znamenala formu kandidátních listin, zachovávající jak prospěšné stránky vázanosti, tak volnosti jejich. Navrhuje tak systém, který se vymyká z tradičního pojetí tuhé vázanosti i úplné svobody (nevázanosti).“⁸⁹

Praha 2001, s. 82 an. K základnímu výkladu obsahu ústavy 1920 viz V. PAVLÍČEK a kol., *Ústavní právo...*, c. d., díl II, svazek 1, s. 51 an.

⁸⁷ *Sociální demokracie a ústava. Ústavně-politická studie, kterou u příležitosti patnáctiletí ústavy vydala ústavně-právní komise při výkonném výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické*, redakcí Z. Pešky a Fr. Krause, Praha 1935, s. 12 – 19.

⁸⁸ Tamtéž, s. 3.

⁸⁹ Tamtéž, s. 4. Volič měl mít možnost na kandidátní listině libovolně škrtnat, ke škrtnutím by se přihlíželo, pokud by činily více než polovinu volebního čísla (kandidát by pak ztratil kandidaturu, nestal by se ani náhradníkem). Navíc by volič mohl měnit pořadí kandidátů jako podle novely volebního řádu do obcí z roku 1933, avšak bez omezení. Tamtéž, s. 18 – 19. Toto opatrné řešení bylo ze strany sociální demokracie nepochybně podmíněno i reflexí událostí let 1918 – 1920 – srov. F. PEROUTKA, *Budování státu I. 1918, 1919*, Lidové noviny, Praha 1991, s. 418: „V dělnictvu rychle vyrůstala jiná orientace: bylo by šlo ve své většině za těmi, kdo je povedou ke státu dělnických rad, a bylo by škrtnání ve volebních listinách užilo k tomu, aby se zbavilo těch, kdo v tom překáželi. Bylo by nepochybně smetlo ty vůdce, kteří se snažili pracovat

Třebaže dnes už mýtická Pětka byla orgánem pouze neformálním, který neměl oporu v ústavním řádu, její vliv na fungování politického systému první Československé republiky byl natolik významný, že také jí musíme věnovat alespoň několik slov.

Existence Pětky vyplynula z požadavků dne. Potřeba kompromisu, založeného širším konsenzem, byla nasnadě, neboť část parlamentu blokovali zástupci stran, které otevřeně proklamovaly svůj negativní vztah ke státu a jeho institucím, ať jej předurčovaly ideologie a programy nacionální nebo internacionální. Bez – jakkoli neformální – instituce typu Pětky by byly ústavní krize v soudobém československém politickém životě na denním pořádku.⁹⁰ Však také Antonín Švehla připustil, že Pětka v sobě „měla něco z diktatury“.⁹¹ Její *raison d'être* skvěle vystihl Ferdinand Peroutka, když napsal, že „byla vytvořena, aby omezovala stranický egoismus, dusila stranickou rozčilenost, strhla pouhou stranickou agitaci a demagogii z onoho vysokého místa, na něž byly postaveny. [...] Pětka byla dílnou specialistů na kompromis, a strany, nemohouce si už zatajovat, že okázala nekompromisnost zavedla celý parlament do slepé uličky (poněvadž každý ovšem byl nekompromisní jiným směrem), přijaly posléze její vedení. Dobrovolně, jak musí být konstatováno.“⁹²

Počátky Pětky sahaly do podzimu 1920, kdy nastoupila úřednická vláda; nesetřvala by u moci ani hodinu, kdyby ji ve sněmovně vůdcové odpovědných stran nezaštitili. Když zkraje roku 1921 těžce onemocněl prezident Masaryk, byla autorita Pětky ještě posílena. Ve skutečnosti vládla ona.⁹³

s ohledem na státní rozpočet; dalo by za pravdu těm, kdo tvrdili, že rovnováha rozpočtu v měšťáckém státě je věc pro dělnickou třídu zcela nezajímavá.“

⁹⁰ Těžko ale udržet tezi, že se v případě Pětky jednalo o československé specifikum – stejné tendence k monopolizaci moci ve státě politickými stranami se mezi válkami projevily i jinde v Evropě, např. v Rakousku či Nizozemí, především však v Německu. Někteří badatelé soudí, že čs. varianta se odlišovala pouze tím, že ještě výrazněji omezovala integrační potenciál politického systému – srov. P. HEUMOS, *Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability*, Soudobé dějiny, 1995, r. II, č. 2 – 3, s. 157 – 161.

⁹¹ K. ČAPEK, *Hovory s Antonínem Švehlou (a o něm)*, Votobia, Praha 2001, s. 11.

⁹² F. PEROUTKA, *Budování státu IV. 1921, 1922, 1923*, Lidové noviny, Praha 1991, s. 1392.

⁹³ Tamtéž, s. 1388.

Jeden z mála písemných dokumentů, který po sobě Pětka zanechala, pochází (patrně) z roku 1921. Jde o určité prohlášení zásad: „Sdružené strany se shodují v tom, že ku provádění ujednaného programu pracovního, k zabezpečení jednotnosti a vzájemné loajálnosti, jakož i k zamezení všech nesrovnalostí musí býti dosazen výkonný výbor sdružených stran jakožto exekutivní orgán koalice.“⁹⁴ Dikce sama dostatečně naznačovala, že motivem a motorem spolupráce tu nebyla láska ani náklonnost, nýbrž nezbytnost, protože „vláda demokratická bude u nás vždycky vládou koaliční. Koalice je kompromis, koaliční politika je kompromisní politika. Konstatuji známou věc, že u nás se sjednávají kompromisy nesmírně těžce.“⁹⁵

V klasické podobě pojila Pětku jména Antonína Švehly, Aloise Rašína, Jiřího Stříbrného, Jana Šrámka a Rudolfa Bechyně. Určující přitom byla osa Švehla - Bechyně. Jakmile překlenuli rozpory agráři a sociální demokraté (s komunisty v zádech), rodil se už obvykle kompromis snadno. Oba političtí efektuálové v sobě našli zalíbení, alespoň Bechyně to tak líčil: „V srpnu 1933 navštívil jsem Antonína Švehlu v Hostivaři, poprvé po řadě let... Objali jsme se. Co mne se týče, dlouhá léta Švehlovy nemoci a naší rozluky ničeho nezměnila na přátelských pocitech, které jsem k němu choval od roku 1918. Léta spolupráce v Pětce a ve vládách byla pro mne prostě nezapomenutelná.“⁹⁶

Praxe konání neformálních politických předporad (či předjednání), bez ohledu na věcnou podstatu předkládaných otázek, v nějakém užším orgánu se ukázala natolik úspěšná a životaschopná, že ani po zániku původní Pětky československou meziválečnou politiku neopustila a v její druhé dekádě se dokonce dočkala legitimizace a institucionalizace v podobě výboru (komitétu) politických ministrů, zřízeného usnesením vlády.⁹⁷

⁹⁴ A. KLIMEK, *Velké dějiny...*, c. d., díl XIII. 1918 – 1929, s. 228 – 229.

⁹⁵ R. BECHYNĚ, *Pětka. Poznámky o našem vládním systému*, Nová Svoboda, 1925, r. II, č. 6, s. 89.

⁹⁶ ANM, fond R. Bechyně, karton č. 4, inv. č. 213, k portrétu Antonína Švehly (září 1933), lístek do Paměti.

⁹⁷ To samozřejmě neznamená, že by se názory na Pětku nebyly vyvíjely – např. v roce 1922 byli sociální demokraté přesvědčeni, že jim angažmá v zákulisí Pětky ubírá na popularitě a byli rozhodnutí s tímto způsobem vlády v „šedé zóně“ politiky skoncovat – srov. záznam Edvarda Beneše z 8. srpna 1922: „Mluvil jsem soukromě s Bechyní, který vidí, že tímto způsobem, jak to pravice vede, prohrávají to proti komunistům čím dál tím více. Jest toho náhledu, že se Pětka musí zlikvidovat.“ Cit. podle L. VYKOUPILOV, *Jiří Stříbrný. Portrét politika*, Masarykova univerzita a Matice moravská, Brno 2003, s. 99.

Nyní k vládnímu angažmá sociální demokracie během třicátých let. Dohromady se v inkriminovaném období vystřídalo sedmero kabinetů – druhá vláda Františka Udržala, tři vlády Jana Malypetra a tři vlády Milana Hodži. Od prosince 1929 do léta 1935 v nich za sociální demokracii účinkovali Rudolf Bechyně (zprvu jako ministr pro zásobování lidu, od října 1932 jako ministr železnic), Alfréd Meissner (po většinu času jako ministr spravedlnosti, posledních 15 měsíců, v druhé vládě Jana Malypetra, jako ministr sociální péče) a Ivan Dérer (jako ministr školství a národní osvěty, v únoru 1934 po Alfrédu Meissnerovi převzal ministerstvo spravedlnosti). Po parlamentních volbách 1935 Alfréd Meissner dobrovolně vládní křeslo opustil a jeho místo zaujal už zmíněný Jaromír Nečas.⁹⁸ Ve svých úřadech (železnice, spravedlnost) beze změny pokračovali Rudolf Bechyně s Ivanem Dérerem (tomu jen dočasně navíc připadla měsíční prozatímní správa ministerstva veřejného zdravotnictví na jaře 1938). Je proto možné konstatovat, že po stránce resortní i personální měla vládní sociálně demokratická reprezentace výhodu záviděníhodné stability a kontinuity.

Pozornost sociálně demokratických ministrů se výrazně a vcelku předvídatelně soustředila do tří oblastí, na trojí okruh problémů: jednak to byla agenda protikrizových sociálně ekonomických opatření (zde se energicky exponoval Rudolf Bechyně), dále záležitosti, spojené s obranou státu a demokracie (pole působnosti Alfréda Meissnera), a nakonec Ivanem Dérerem navržená školská reforma, která taktéž byla považována za věc celonárodního významu a dosud nesplněný dluh, a jako taková samozřejmě vzbudila živý zájem a ohlas veřejnosti (třebaže pokaždé ne pozitivní).

Při sestavování vlády v prosinci 1929 si Rudolf Bechyně sám řekl o jmenování na ministerstvo pro zásobování lidu. Nebylo to zase tak překvapivé, jak by se na první pohled mohlo zdát: účel tohoto kroku byl podmíněn především taktickými ohledy k českoněmeckým sociálním demokratům, aby se snad necítili přehlíženi (jejich předseda

⁹⁸ *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 88 – 89: „Ministr sociální péče soudr. dr. Meissner prohlásil z vlastního rozhodnutí, že z ministerstva odejde a nehodlá více tento odpovědný úkol zastávat. Vyslovil přání, aby tento odpovědný úkol byl svěřen některému mladšímu soudruhu. Výkonný výbor strany přijal toto pevné rozhodnutí soudruha dr. Meissnera a vyslovil mu upřímné díky za velikou a záslužnou práci, kterou jako ministr spravedlnosti a později jako ministr sociální péče pro republiku a dělnickou třídu vykonal.“

Ludwig Czech se díky tomu ujal nesporně významného resortu sociální péče).⁹⁹ A navíc: byt' se jednalo o ministerstvo zdaleka nejmenší, co do své povahy a existence zpochybňované a v posledních letech už neobsazované, Bechyně s ním měl své plány. Hodlal z něho vybudovat jakési ministerstvo spotřebitelů, a současně protikrizový akční úřad „vzhledem k hospodářským potřebám a úkolům vyplývajícím v důsledku světové hospodářské krize“.¹⁰⁰

Bechyně se pustil do práce s vervou a bez odkladu, po opoziční kúře překypoval činorodostí. Během ledna ministerstvo zreorganizoval, pozměnil vnitřní strukturu úřadu, nově rozvrhl agendu a do všech šesti oddělení dosadil spolehlivé (své) lidi.¹⁰¹ V únoru 1930 už učinil ve vládě podnět, aby se stravovací akce pro děti nezaměstnaných provedla ve větším rozsahu než bylo původně plánováno, a žádal, aby na ni státní správa uvolnila 10 mil. Kč.¹⁰² V březnu podal na schůzi hospodářských ministrů doplňující vysvětlení k zprávě ministra financí Engliše o celních přírážkách a účastnil se diskuse o mimořádném podpůrném opatření pro částečně nezaměstnané. Týden nato se zapojil do diskuse o úpravě poměrů bank a navrhl, aby vzhledem k nezdravému stavu československého peněžnictví byly „ihned zahájeny a s urychlením provedeny přípravné práce k vypracování osnovy vládního návrhu zákona o přenesení dosavadní kompetence ministerstva vnitra ve věcech peněžních ústavů na ministerstvo financí, a dále aby pak byl vypracován a předložen co nejdříve novým poměrům vyhovující bankovní zákon.“ Návrhy Bechyně odůvodnil obšírným rozbohem nynější situace v oboru bankovníctví.¹⁰³ V návrhu státního rozpočtu pro rok 1931 dokázal ministerstvu pro zásobování lidu vybojovat sumu 15.884.000,- Kč, což ve srovnání s rokem 1930 znamenalo navýšení o 3 mil. Kč.¹⁰⁴

⁹⁹ T. PISTORIUS, *Z povahových rysů*, in: Bechyňova padesátka, uspořádal E. Vojnar, vydal kruh jubilentových přátel, Olomouc 1931, s. 48.

¹⁰⁰ NA, fond PMR, karton č. 4083, 18. 12. 1929.

¹⁰¹ NA, fond Ministerstvo pro zásobování lidu, karton č. 557, 20. 1. 1930.

¹⁰² NA, fond PMR, karton č. 4083, 27. 2. 1930.

¹⁰³ NA, fond PMR, karton č. 4085, 20. 7. a 27. 3. 1930.

¹⁰⁴ NA, fond PMR, karton č. 4087, 26. 6. 1930. V souvislosti s tím nelze odolat a neodcitovat snad až (přátelsky) jízlivý postřeh režiséra Hilara o Bechyňových metodách: „O vůdcovské technice Bechyňové mohla by se říci obráceně věta Clemenceauova o Poincareovi, o němž řekl Clemenceau, že ví všechno a neumí nic. Bechyně mnohokrát nevěděl o věci nic a uměl zaříditi všechno. To je český lidový talent, to je force českého common sensu, který si ví rady právě tehdy, kdy jde člověku o krk.“ K. H. HILAR, *Bechyňův*

Nový ministr ovšem peníze ze státního rozpočtu jenom nepožadoval, hledal také způsoby, jak další finanční prostředky pro stát opatřit. Nechal např. kompletně zrevidovat účty svého úřadu, poněvadž tušil, že na ministerstvu, které už přivyklo existenci v poklidném ústraní, stranou zájmu politiků a politických sekretariátů, bude panovat značný nepořádek. To se sice potvrdilo, avšak nebylo to nic platné. Příklad za všechny: pohledávka 66.223,71 Kč z roku 1921(!) u benešovské firmy J. Schwarz syn, vzniklá na výlohách spojených s prosíváním chlebové mouky (již dodala vojenská správa z konsignačních skladů ministerstva pro zásobování lidu), musela být jako nedobytná odepsána.¹⁰⁵ Další možnost získání financí představovaly pokuty, proto byl Bechyňovi v ministerské radě udělen souhlas, aby pro rok 1931 přijal do protilichevní služby dvacet nových smluvních sil (s měsíčním platem 1.010,- Kč).¹⁰⁶ To všechno nebyly nicméně než drobty.

S komplexní iniciativou širokého rozsahu a dosahu přišel Rudolf Bechyně do vlády v únoru 1931: „Po zevrubném rozboru situace z hlediska hospodářského, sociálního i politického, přednesl ministr pro zásobování lidu k zásadnímu usnesení ministerské rady tyto návrhy: 1. aby se vláda usnesla, že požaduje od průmyslu a bank národní dar ve výši 100 mil. Kč, a to na umožnění produktivní péče o nezaměstnané. 2. aby k témuž účelu byla zákonem zavedena zvláštní mimořádnou nouzí a nezaměstnaností odůvodněná přírážka k dani důchodové na dobu 1 nejdéle 2 let, a to při důchodech převyšujících 100.000,- Kč s odstupňováním výměry přírážky dle výše důchodů (o 10% při důchodech od 100 – 200.000,- Kč, 15% od 200.000 – 1.000.000,- Kč a 20% při důchodech převyšujících 1.000.000,- Kč). 3. aby k témuž účelu na dobu 1 nebo nejdéle 2 let byla zavedena zvláštní doplňovací daň z tantiém ve výši 20%. 4. aby k umožnění investic anebo nouzových prací u obcí byla vydána zvláštní novela k zákonu o finančním hospodářství svazků územní samosprávy, jíž by se dočasně povolilo obcím vybírat v případech, kde by se obecní zastupitelstva na tom usnesla, přiměřené zvýšení obecních přírážek k přímým daním. 5. aby z vedlejších příjmů státních, zemských a okresních a obecních úředníků, plynoucích z

český common sense. K Bechyňově padesátce, in: Bechyňova padesátka, uspořádal E. Vojnar, vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, s. 29.

¹⁰⁵ NA, fond PMR, karton č. 4089, 12. 11. 1930.

¹⁰⁶ Tamtéž, 5. 12. 1930.

jejich funkce jakožto zástupců státu, země, okresů nebo obcí ve správních radách a jiných orgánech smíšených společností, zavedena byla daň ve výši 20% ve prospěch dotyčné veřejné pokladny, kterou úředník zastupuje. Ministr pro zásobování lidu odůvodnil jednotlivé výše uvedené konkrétní návrhy a všeobecně pak je motivoval jednak finančním efektem, který by tím byl docílen, jednak psychologickým a morálním významem takových opatření, jež by vyplývala z myšlenky solidarity občanstva a značně by přispěla k uklidnění v nynější době hospodářské krize a rezultující z toho nezaměstnanosti a bídy širokých vrstev. [...] O návrzích ministra pro zásobování lidu... byla provedena zevrubná debata, kteréž se zúčastnili ministři pro sjednocení, spravedlnosti, pošt, financí, obchodu, sociální péče, pro zásobování lidu a předseda vlády. Po skončení debaty bylo vzato na vědomí, že předseda vlády bude bez odvolávání se na usnesení anebo jednání ministerské rady jednati o otázce národního daru v důvěrné cestě s vedoucími činiteli průmyslu a bank a to na podkladě myšlenky dobrovolného počínu zmíněných kruhů, uskutečněného ve vlastním zájmu průmyslu a bank. Pokud jde o návrhy ministra pro zásobování lidu rázu daňového, nebylo hlavně z věcných i formálních důvodů, na něž upozornil ministr financí, učiněno prozatím žádné usnesení, a vzato na vědomí, že ministr financí bude o naznačených podnětech uvažovati a zkoumati jejich proveditelnost po stránce finančně-právní, technické i výnosové a že ve vhodné době podá ministerské radě zprávu a event. konkrétní návrhy, jež by pak byly normálními návrhy daňovými, podanými finančním resortem.¹⁰⁷

Prvním legislativním počinem, který Rudolf Bechyně na ministerstvu připravil, byl návrh zákona o výrobě chleba, jež vláda předložila poslanecké sněmovně Národního shromáždění 27. 2. 1930 a který byl schválen 10. dubna 1930 jako zákon č. 46/1930 Sb. z. a n. Cílem zákonodárce bylo podpořit spotřebu žitné mouky a zastavit setrvalý pokles ceny žita (na vině byla jednak zemědělská krize, jednak bohatá sklizeň v minulých dvou letech)

¹⁰⁷ NA, fond PMR, karton č. 4389, 6. 2. 1931. Takto Bechyňovu iniciativu glosovala po letech komunistická historiografie: „Nad rostoucím číslem nezaměstnaných projevovali ve svém tisku zděšení, ale na řešení tohoto problému, který sám nazval národní katastrofou, našel Bechyně jediný recept: bohatí lidé prý by měli odevzdat státu velký dar, ovšem jen jako ‚dobrovolnou oběť‘, tedy almužnu ve velkém, prý praktickou zkoušku ‚národního solidarismu‘. Jak si Bechyně svůj ‚národní solidarismus‘ představoval, svědčí nejlépe ta skutečnost, že nedlouho předtím (v říjnu 1929) tento milionář a majitel zbytkového statku vedl exekuci proti nemajetnému dělníku pro 200,- Kč a při nedobytnosti požadoval uvalení vazby.“ J. S. HÁJEK, *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*, SNPL, Praha 1954, s. 92.

povinným mícháním žitné a pšeničné mouky při výrobě chleba, s výjimkou chlebů dietetických.¹⁰⁸ Protože tato intervence mnoho nepomohla (poptávce po tuzemském žitě nadále nepřál dovoz levného žita z ciziny), vyrukovalo ministerstvo pro zásobování lidu v říjnu 1930 s doplňující osnovou, tvořící s předešlým zákonem logický celek – s návrhem zákona o povinném semílání domácí pšenice a žita a uvádění pšeničné a žitné mouky do oběhu¹⁰⁹ (návrh schválen 7. listopadu 1930 jako zákon č. 154/1930 Sb. z. a n.). Byl to ryzí příklad toho, jakými následky hrozí účelové vládní zásahy do ekonomiky, respektive jak málo účinné jsou nekvalifikované či nedostatečně promyšlené snahy o regulaci přirozených ekonomických mechanismů. Už o rok později, 3. prosince 1931, musela vláda znovu přispěchat do sněmovny s návrhem zákona o dočasné neúčinnosti ustanovení zákona č. 46/1930 Sb. z. a n., o výrobě chleba, na dobu do 31. prosince 1932. Důvodová zpráva uváděla, že zákon o výrobě chleba spolu se zákonem o povinném semílání domácí pšenice a žita „skutečně způsobil spolu s jinými ještě okolnostmi zvýšenou spotřebu žita, takže již počátkem druhého čtvrtletí 1931 se objevil nedostatek žita na domácím trhu. Bylo tudíž nutno přikročiti k dovozu žita z ciziny, a to za ceny daleko vyšší než byly předtím ceny domácího žita, a poskytnouti k usnadnění dovozu žita z ciziny celní výhodu ve způsobu vrácení části cla. Dovoz žita do nové sklizně pak vyrovnal celkem úbytek vzniklý vývozem žita domácího v hospodářském roce 1930/31. Aby dovoz žita z ciziny byl omezen na skutečně nutnou míru, bylo vládním nařízením ze dne 13. května 1931, č. 74 Sb. z. a n. povoleno přimíchávati při výrobě chleba po živnostensku 25% chlebové mouky pšeničné namísto dosavad stanovených 10%. Těmito opatřeními byl zajištěn dostatek žitné mouky pro výrobu chleba a odvrácen neúměrný vzestup cen žita a tím i vzestup cen chleba. Než sklizeň žita v roce 1931 byla podprůměrná a odhaduje se na více než o 50.000 vagónů menší sklizně v minulém roce. Poněvadž z minulé sklizně nezůstaly žádné přebytky, jest pro hospodářský rok 1931/1932 pohotově daleko menší množství žita pro domácí spotřebu, zejména když by byla nadále udržována domácí spotřeba v tom rozsahu, jak tomu bylo v minulém roce při nadbytku žita; tato skutečnost by nutně přivedla velký dovoz žita z ciziny.“¹¹⁰ Dobře míněné úsilí hospodářských ministrů premiéra Udržala,

¹⁰⁸ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 249.

¹⁰⁹ Tamtéž, tisk 755.

¹¹⁰ Tamtéž, tisk 1522. K podrobnějším peripetiím, spojeným se zákonem o výrobě chleba, až k prosincové dočasné suspendaci jeho ustanovení, viz NA, fond PMR, karton č. 4089 a karton č. 4389.

v první řadě ministra pro zásobování lidu Rudolfa Bechyně, vyřešit problém jednoho roku zákonem (ale *via facti* administrativními metodami), tak málem způsobilo řádově horší problém v roce příštím.

Bechyňova protikrizová ofenzíva ale mezitím nerušeně pokračovala. Během roku 1930 jeho ministerstvo připravilo a v únoru 1931 k připomínkování vládě předložilo osnovy dalších tří právních norem: osnovu vládního návrhu zákona o podporách ke stavbě tržnic, osnovu vládního návrhu zákona o mléce a mléčných výrobcích a osnovu vládního nařízení o hospodářském sboru spotřebních družstev se sídlem v Praze. Mimoto Bechyně požádal, aby na příští schůzi komitétu politických ministrů (jehož byl jako sociálně demokratický vyjednávač a mediátor a náměstek předsedy vlády členem) přišla na pořad osnova zákona o změně názvu ministerstva pro zásobování lidu a o úpravě jeho příslušnosti (působnosti).¹¹¹

Už v prosinci 1930 vznesl Bechyně podnět, aby vláda revokovala usnesení z 18. června 1925, kterým bylo vypracování osnovy zákona o kartelech přeneseno z ministerstva pro zásobování lidu na ministerstvo spravedlnosti za součinnosti ministerstev obchodu a zemědělství, neboť na těchto úřadech se za pět let neudělalo nic, kdežto ministerstvo pro zásobování lidu už tehdy příslušnou osnovu vypracovalo, a požádal o její urychlené projednání. Vláda tento podnět 18. února 1931 zevrubně prodiskutovala a dospěla ke kompromisnímu závěru: původní usnesení z roku 1925 zůstane zachováno s tím, že ministr spravedlnosti zařídí ve svém resortu bezodkladné provádění dalšího meziministerského připomínkového řízení (o osnově, připravené Bechyňovými úředníky) i následné jednání o dohodě o vyskytnuvších se připomínkách tak, aby ministerská rada mohla osnovu projednat.¹¹²

¹¹¹ NA, fond PMR, karton č. 4389, 13. 2. 1931.

¹¹² Tamtéž, 18. 2. 1931. Výsledkem byl nakonec zákon č. 141/1933 Sb. z. a n., o kartelech a soukromých monopolech. Zpětné hodnocení tohoto zákona ale nebylo příliš příznivé, protože „komise, mající za úkol zkoumat a kontrolovat ceny zkartelovaných výrobků, selhaly. Kartelový zákon přispěl k vybudování velikého počtu kartelních organizací a znemožnil téměř úplně konkurenční zápas mezi výrobci příslušného odboru, ale konzumentům nepřinesl ničeho.“ *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu, c. d., s. 31.* K tomu srov. dobrozdání OSČ k prvotnímu návrhu kartelového zákona z r. 1925 a požadavek na urychlené projednání normy: *Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí v letech 1926 – 1929. Zpráva k IX. sjezdu Odborového sdružení československého ve dnech 21. – 24. září 1930*, nákladem Odborového sdružení československého, Praha 1930, s. 82 – 84.

V červenci 1931 se pak Bechyně se zásadními námitkami vložil do přípravy osnovy zákona o cukrovarech. Ministr zemědělství Bradáč se snažil přesvědčit ministerskou radu o tom, že vládní návrh zákona o zřizování provozoven na výrobu cukru z řepy by měl být v Národním shromáždění projednán ještě před prázdninami, protože je třeba dodržet závazky, vyplývající z mezinárodní dohody o vývozu cukru. Nadto prý je nutné v zákoně pamatovat i na omezení zřizování nových cukerních rafinerií. Rudolfa Bechyně ovšem argumentace agrárníckého ministra neuspokojila a jako předpoklad svého souhlasu s navrženým zákonem vyslovil několik podmínek: musí být zajištěna státní kontrola nad hospodařením cukerního kartelu; stát musí být s to uplatňovat vliv v závažných záležitostech (např. zavírání závodů); a konečně, celá konstrukce zákona by se měla v tom směru změnit, aby „namísto omezování zřizování nových závodů bylo řešení hledáno ve stanovení stejné povinnosti k vývozu určité kvóty výroby, připadající na všechny závody v důsledku mezinárodní úmluvy, přičemž by výjimka platila pouze pro stávající již tzv. malé cukrovary.“ Ani následná debata nepomohla, aby od svého názoru upustil, takže další řízení ve vládě mělo pokračovat na podzim.¹¹³ Inkriminovaná předloha, která do sněmovny doputovala už v prosinci 1930, se tak schválení dočkala teprve na přelomu jara a léta 1932, a to ještě v docela jiném znění.¹¹⁴

Při sestavování státního rozpočtu na rok 1932 se Bechyňovi pro ministerstvo pro zásobování lidu podařilo vydobýt 14.980.000,- Kč, tedy jen o necelý milion méně než mělo k dispozici v aktuálním roce.¹¹⁵

¹¹³ NA, fond PMR, karton č. 4389, 3. 7. 1931.

¹¹⁴ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 829, tisk 1806; *Stenoprotokoly poslanecké sněmovny Národního shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935*, www.psp.cz/eknih, 192. schůze, 3. 6. 1932; zákon č. 105/1932 Sb. z. a n. Bechyně v dubnu 1932 ve vládě upozornil, že osnova se v důsledku změn, které mají být v návrhu provedeny podle dohody hospodářských ministrů, resp. zvláštního parlamentního výboru, stala „zcela bezpředmětnou“ a doporučoval původní osnovu z parlamentu stáhnout a nahradit ji novou, odpovídající aktuálnímu kýženému stavu. NA, fond PMR, karton č. 4390, 22. 4. 1932. Delikátnost nové zákonné úpravy cukrovarnictví pramenila pochopitelně nejen z tradičně silné pozice tohoto odvětví v potravinářském průmyslu v Čechách a na Moravě, nýbrž také z početně nadprůměrného zapojení řady cukrovarů do cukerních koncernů velkých bankovních domů – srov. J. PÁTEK, *Koncentrace českého cukrovarnictví – úloha Schoellerových cukrovarů a spol., a. s.*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Karolinum, Praha 1998, s. 205 – 207.

¹¹⁵ NA, fond PMR, karton č. 4389, 14. 7. 1931.

Na podzim ovšem vyvstala potřeba rozpočet pro příští rok revidovat, výkon ekonomiky se dále propadal. Ministr pro zásobování lidu chápal nutnost restrikcí, ale doporučoval provést úspory pouze v kapitolách, týkajících se administrativy, a do kapitol hospodaření podniků zčásti nebo úplně ve vlastnictví státu doporučoval zasahovat až na základě znaleckých posudků, protože „cílem těchto opatření jest zaktivování podniků, nikoliv jen snížení jejich výdajových číslic.“¹¹⁶

V listopadu 1931 vydala své plody jedna z odnoží Bechyňovy rozvětvené únorové iniciativy: „Vzato na vědomí sdělení ministra pro zásobování lidu, že k jeho osobnímu podnětu složili někteří činitelé k jeho rukám dary v částce, která dnes dosáhla obnosu asi 3.000.000,- Kč, kteréžto peníze byly mu dány s výslovným určením, aby jich bylo použito pro nezaměstnané dle vlastních dispozic ministra pro zásobování lidu. Dále bylo vzato na vědomí, že ačkoliv se nejedná o etatní peníze, zařídil ministr pro zásobování lidu, aby při distribuci uvedených peněz a při jejich vyúčtování se postupovalo přesně tak, jako by se jednalo o etatní peníze a že krátkou cestou bylo o věci vyrozuměno min. financí a nejvyšší účetní kontrolní úřad, jemuž budou súčtovací spisy svého času předloženy k prozkoumání. Ministr pro zásobování lidu vysvětlil, že peníze budou prostřednictvím okresních úřadů přidělovány obcím na nákup brambor pro nezaměstnané a to zdarma.“¹¹⁷

Ani v dalším roce Rudolf Bechyně a jeho ministerstvo nepolevili v nastoupeném tempu. Na schůzi hospodářských ministrů 13. ledna 1932 dal Bechyně k uvážení možnost zřízení nouzového fondu pro nezaměstnané a sám se za tuto myšlenku vehementně přimlouval. O den později se ministerská rada usnesla, aby pro otázku nouzového fondu, jakož i pro úpravu zprostředkování práce, byla svolána odborná parlamentní komise a delegováni do ní tito poslanci: Hampl, Hodáč, Dubický, Bezděk, Beneš, Taub, Platzer. Ministr pro zásobování lidu navíc hned požadoval, aby se z nouzového fondu nepodporovala jakákoli péče o nezaměstnané, nýbrž péče produktivní, a určitá částka aby do něho byla vložena už pro měsíc únor.¹¹⁸

¹¹⁶ Tamtéž, 24. 9. 1931.

¹¹⁷ Tamtéž, 6. 11. 1931.

¹¹⁸ NA, fond PMR, karton č. 4390, 14. 1. 1932.

A stejně jako před rokem, i nyní se stal únor svědkem záchvatu až horečné Bechyňovy aktivity. Kolegy v ministerské radě zahrnul řadou legislativních podnětů, „jichž provedení jest naléhavé“, přičemž zejména vytkl: osnovu zákona o zprostředkování práce, problém samosprávných financí, nouzový fond, zabezpečení podpor nezaměstnaným na delší období, otázku zkrácení pracovní doby, opatření finančních prostředků na intenzivní provádění investic, zrychlení chodu úředních prací při investicích u správních úřadů ad. Ve všech těchto otázkách požadoval, aby odborné i politické porady byly maximálně urychleny.¹¹⁹

Na schůzi vlády 1. března, kterou řídil namísto nepřítomného premiéra, získal Bechyně z přebytků likvidované Československé komise melasové 2 mil. Kč pro účely stravování nejpotřebnějších vrstev obyvatelstva. Do zápisu se dostala explicitní noticka, že „ministerstvo pro zásobování lidu při provedení této stravovací akce přihlédne co nejdříve k tomu, aby přiměřené částky bylo použito na opatření potravin pro nouzi trpící oblasti Podkarpatské Rusi.“ Průběh této schůze výmluvně ukazoval, nakolik v československé meziválečné politice zakořenily ne zcela legitimní manýry Pětky, které se kdysi zrodily z nutnosti a přetrvaly z pohodlnosti: když se ministr železnic Mlčoch dožadoval též projednání návrhu na zavedení daňových vyrovnání, Bechyně mu lakonicky sdělil, že tato otázka, obdobně jako otázka příspěvků do nouzového fondu, nebyla komitétem politických ministrů hospodářským ministrům přikázána.¹²⁰

¹¹⁹ Tamtéž, 4. 2. 1932.

¹²⁰ Tamtéž, 1. 3. 1932. Komitét politických ministrů byl faktickým (alespoň pokud jde o techniku vládnutí) a institucionalizovaným nástupcem Pětky první půle 20. let. Naléhavá potřeba zřízení orgánu tohoto typu byla pocíťována, vzhledem k heterogenosti nové koalice, hned po sestavení druhé Udržalovy vlády, a to proto, aby bylo lze v užším fóru politicky a závazně předjednat podstatné otázky a nekomplikovat legislativní proces v Národním shromáždění. Politický komitét byl ustaven usnesením vlády 13. 2. 1930 v čele s předsedou vlády Udržalem, jeho členy byli zástupci koaličních stran, v původní sestavě konkrétně ministři: zemědělství (Bradáč, agrární strana), pro zásobování lidu (Bechyně, sociální demokracie), pošt a telegrafů (Franke, národní socialisté), unifikací (Šrámek, strana lidová), sociální péče (Czech, českoněmecká sociální demokracie), obchodu (Matoušek, národní demokracie), zdravotnictví (Spina, českoněmeckí agráři), železnic (Mlčoch, živnostenská strana). Sám Politický komitét (či Komitét politických ministrů) měl ještě užší pracovní podvýbor, který zahrnoval ministra pro zásobování lidu, ministra zemědělství a ministra financí. Viz NA, fond PMR, karton č. 4083, 13. 2. a 27. 2. 1930.

Návrh rozpočtu ministerstva pro zásobování lidu pro rok 1933 činil 13.871.800,- Kč.¹²¹ To už ovšem nebylo podstatné. V nejsilnější vládní straně záhy propukla politická krize, která smetla ministerského předsedu Udržala a s ním i jeho vládu. Sestavením nového kabinetu byl pověřen rovněž představitel agrární (republikánské) strany, dosavadní předseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění Jan Malypetr.¹²² Rudolf Bechyně se stal znovu náměstkem předsedy vlády, avšak v ministerské radě zasedl v křesle ministra železnic. Ministerstvo pro zásobování lidu, z něhož chtěl před téměř třemi roky vybudovat ministerstvo spotřebitelů, krátce nato zaniklo.

Poněkud podrobnější vylíčení činnosti a iniciativ sociálně demokratického ministra pro zásobování lidu Rudolfa Bechyně v letech 1930 – 1932 mělo jediný cíl: předvést v celé šíři (respektive v plné nahotě) záměry, postupy a limity, kterými se politika sociálních demokratů v koalici třicátých let chtě nechtě vyznačovala. Shrneme-li: reprezentanti strany projevovali mnoho dobré vůle a vládní kolegové jejich návrhům v žádném případě úmyslně nebránili, takřka nepřekonatelné překážky jim však do cesty postavila sama doba a složitost podmínek světové hospodářské krize. Sociální demokraté se vrátili do kabinetu vybaveni zkušeností poloviny dvacátých let a s přesvědčením, že na své někdejší působení přirozeně navážou, že hlavním smyslem jejich vládního angažmá bude další zdokonalování a rozšiřování platné sociální legislativy. Tyto představy však velice rychle vzaly zaslé, na propracovanější a komplexnější programy nezbývaly ani peníze, ani čas, když nezaměstnaných den ze dne přibývalo a objemy průmyslové výroby či exportu vykazovaly setrvalou sestupnou trajektorii. Výsledkem byla změť různorodých improvizací a opatření, jež se nedala ani vzdáleně srovnávat s takovými projekty, jako byl Winterův zákon o sociálním pojištění, a jež spojoval fakt, že se pokoušela zmírňovat nejhorší následky hospodářské nouze, ale řešit soudobé problémy systémově, nebo jim dokonce předcházet, zmíněná opatření určitě nedokázala a nemohla. S promyšlenějšími protikrizovými plány přišli sociální demokraté teprve před polovinou třicátých let, tou dobou se ale objevily nové hrozby, a především těm bylo třeba čelit.

¹²¹ NA, fond PMR, karton č. 4390, 28. 7. 1932.

¹²² Z. KÁRNÍK, *České země...*, c. d., díl II., s. 77 – 78.

Trvalejším příspěvkem sociálně demokratické hospodářské a hospodářsko-sociální politiky třicátých let se tak stala opatření navenek skromnějšího rázu, jako např. prosazení vládního nařízení o právní závaznosti hromadných pracovních smluv, vládního nařízení o daňových úlevách na opravy domů, zákona o finančních opatřeních v oboru územní samosprávy (stanovení horní hranice poplatkových přírůžek v obcích na 350% a v okresech na 150% a vyčlenění 202 mil. Kč ze státního rozpočtu na sanaci dluhů samospráv) apod.¹²³ Důležitý byl souhlas sociální demokracie s devalvací čs. měny v únoru 1934¹²⁴, s realizací tzv. obilního monopolu vládním nařízením č. 137/1934 Sb. z. a n. z 13. července 1934¹²⁵, se zřízením Československého reeskontního a lombardního ústavu v březnu 1934¹²⁶, a zejména Exportního ústavu československého v říjnu 1934, zastřešujícího dosavadní spleť rozličných orgánů a institucí (jejichž společným účelem mělo být podnícení vývozu).¹²⁷

Méně vlastních aktivit vyvíjel na ministerstvu spravedlnosti dr. Alfréd Meissner. Pochopitelně se na tom podepsala skutečnost, že jeho úřad byl po stránce právní

¹²³ *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 86 – 87.

¹²⁴ Sociální demokraté samozřejmě v zájmu svých voličů zprvu trvali na zachování mzdové stability, ještě na župním sjezdu v Olomouci to potvrdil Rudolf Bechyně, avšak v lednu 1934 stanovisko změnili a snížení hodnoty čs. koruny podpořili. Viz V. LACINA, *Od zlaté měny k devalvací. Měnová politika v Československu v letech 1929 – 1934*, in: *Moderní dějiny* 1, 1993, s. 190 – 192. Např. ekonom, poslanec a člen ústředního výkonného výboru sociální demokracie Josef Macek nicméně kritizoval, že československá devalvace skončila v půli cesty, poněvadž pro trvalé zlepšení by bylo nutné navíc odstranit překážky dovozu a vývozu a institut povolovacího řízení, což se však nestalo, takže výhody plynoucí z devalvace měny se ukázaly jako přechodné. Srov. J. MACEK, *Cesta z krise*, Jan Laichter, Praha 1935, s. 101.

¹²⁵ Třebaže podle důvěrné zprávy jednoho z informátorů Hradu přistupovali někteří představitelé sociální demokracie alespoň z počátku k tomuto tématu spíše lehkomyšlně. Srov. AÚTGM, fond MA, karton č. 411 (Osoby B – H), složka Bechyně, inv. č. 155/30, 14. 1. 1930: „Dr. Basch jednal dnes po celý den s Bechyněm o monopolu obilním. Názory Bechyňovy prý byly dosti naivní, hlavně bylo prý nebezpečí, že se Bechyně dá napálit od agrárníků. Následkem toho bude obchod soukromý ve správní radě přece jen silněji zastoupen.“

¹²⁶ Rolí tohoto ústavu bylo poskytovat úvěry peněžním institucím, jejichž likviditu měl posilovat z povinných vkladů nejen jich samých, ale také sociálně pojišťovacích ústavů a životních pojišťoven. Blíže J. JANÁČEK, *Peníze, banky a stát. Úvahy o cestách a prostředcích, jimiž peněžní politika může přispět k hospodářskému rozvoji*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936, s. 140 – 141; Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 2506, tisk 2708.

¹²⁷ *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, (eds.) E. Kubů a J. Pátek, Karolinum, Praha 2000, s. 208.

odpovědný za zákonné osnovy ostatních resortů.¹²⁸ Padlo už, že zákony, na nichž bychom našli přímý otisk Meissnerův (a tím sociální demokracie), daly by se nejsnáze úhrnem nazvat jako právní předpisy k obraně státu a demokratických pořádků.¹²⁹ Podíl sociálních demokratů na jejich vzniku a prosazení nebyl ovšem téhož druhu, jako v případě iniciativ ministerstva pro zásobování lidu; v tomto případě spíše předkládané návrhy korigovali, dbali o to, aby se státu dostalo účinných nástrojů pro potírání jeho nepřátel, avšak zároveň aby nedocházelo k excesům, tedy aby státní autorita nepřekročila meze demokratické moci. V první řadě se jednalo o následující zákony: zákon č. 108/1933 Sb. z. a n., o ochraně cti¹³⁰, zákon č. 123/1931 Sb. z. a n., o státním vězení¹³¹, tzv. malý tiskový zákon č. 126/1933 Sb. z. a n.¹³², zákon č. 147/1933 Sb. z. a n., o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců a některých jiných osob a o překládání soudců na jiné služební místo proti jejich vůli¹³³, zákon č. 140/1934 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňují zákony na ochranu republiky a zákony tiskové¹³⁴, zákon č. 201/1933 Sb. z. a n., o zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran (obzvláště pikantní, protože první Československá republika

¹²⁸ A podíl na tom měla i sama osobnost a erudice Meissnerova. Srov. F. SOUKUP, *Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismu a československé sociálně demokratické strany dělnické*, díl II., Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Praha 1938, s. 1560: „O něm lze právem konstatovati, že byl odborným poradcem vlády takřka ve všech směrech její činnosti. Nebylo jistě žádného většího zákona nebo důležitějšího vládního nařízení, aby ho dr. Meissner nebyl sám prostudoval, nebo nebyl požádán o znalecký posudek.“

¹²⁹ Nešlo ovšem jenom o zákony. Už v listopadu 1934 navrhovali sociální demokraté řešit problém Henleinovy Sudetendeutsche Heimatsfront (SHF), politický ministr Bechyně žádal, „aby toto hnutí nebylo trpěno.“ Premiér Malypetr „uznal, že jde o problém státní politiky“ a rozhodl zařadit věc na pořad jednání po vánočních svátcích. Když se Bechyně vrátil 22. ledna 1935 po zdravotní dovolené, zjistil, že v otázce SHF se stále nic neděje. Důvodem byl samozřejmě fakt, že část agrárníků měla snahu s Henleinem se dorozumět, a ani T. G. Masaryk nebyl represí vůči SHF nakloněn. Viz ANM, fond R. Bechyně, karton č. 6, inv. č. 343 (Na počátku roku 1935 – rukopis); A. KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české, svazek XIV. 1929 – 1938*, Paseka, Praha – Litomyšl 2002, s. 308 – 310.

¹³⁰ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 830.

¹³¹ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 1061, tisk 1138.

¹³² Vláda původně usilovala o komplexní nový tiskový zákon, ale nakonec zvolila cestu novelizace platných tiskových předpisů, hlavně kvůli přijímaným represivním opatřením. Srov. Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 1727, tisk 2282 (zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona, kterým se mění a doplňují tiskové zákony).

¹³³ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 2314.

¹³⁴ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 2646.

neměla zákon o politických stranách a jako subjekt práva politické strany de iure neznala)¹³⁵.

Všechny zmíněné zákony vzbudily různý stupeň kontroverze, vedly se debaty o jejich znění, ale vcelku se dá říci, že obecně ve vládní koalici panovala shoda ohledně jejich smyslu a významu. Jinak to ovšem bylo s tzv. zmocňovacím zákonem, tj. zákonem č. 95/1933 Sb. z. a n., o mimořádné moci nařizovací. Premiér Udržal se o možnosti přijetí takové normy poprvé zmínil v říjnu 1931 v rozpočtovém výboru poslanecké sněmovny a sociálně demokratický poslanec Remeš se na místě ohradil s tím, že by to odporovalo ústavě.¹³⁶ Zcela seriózně se jednání okolo přijetí výjimečného předpisu rozvinula na jaře 1933, už na půdě vlády Jana Malypetra. Ideový konstrukt pocházel od agrárníků a jeho konkrétní podoba doznala opakovaných změn (spory mezi stranami se točily zejména kolem otázky, kdo všechno by měl být potřebnými pravomocemi nadán).¹³⁷ V zákulisí se ve skutečnosti odehrál malý zápas o demokracii, a právě rozhodné stanovisko sociální demokracie bylo do velké míry důvodem, proč byla působnost zmocňovacího zákona omezena výhradně na pole hospodářské a měnové, přičemž k vydání nařízení v mezích

¹³⁵ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 2355, tisk 2776. Důkladněji se daným problémem zabývá J. RÁKOSNÍK, *Ústava z roku 1920 a problém politického stranictví*, in: J. ČECHUROVÁ – L. ŠLEHOFER a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011, s. 63 – 76. Ohledně rozporného statutu politických stran v první republice cituje J. Rákosník výstižně formulovanou sentenci prvořadě juristické autority, prof. F. Weyra, z roku 1923: „A tyto všemocné instituce žijí u nás život mimo právní řád. Nejsou právníky osobami, ač mají značné jmění, nejsou ani soukromými spolky podle zákonů z roku 1852 nebo 1867, ani nějakými společnostmi podle zákona občanského nebo obchodního, ani nějakými veřejnými korporacemi nebo společenstvy...“ Tamtéž, s. 63.

¹³⁶ Z. HRADILÁK, *Československá sociální demokracie a zmocňovací zákon v roce 1933*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, r. VII, č. 1, s. 35.

¹³⁷ A. KLIMEK, *Boj o Hrad 2. Kdo po Masarykovi? Vnitropolitický vývoj Československa 1926 – 1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, Panevropa, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1998, s. 354 – 361. Shrnutí viz *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 25 – 26: „Naše stanovisko k zmocňovacímu zákonu bylo zpočátku odmítavé. Zástupci strany dokazovali, že Národní shromáždění nikdy neselhalo, když šlo o zájmy a potřeby státu... Konečně připomínali, že je u nás Stálý výbor, který ve vážných dobách může vyřizovati všechny důležité otázky. Při jednání o zmocňovacím zákoně se ukázalo, jak se různí názory na konstrukci zákona a jeho účelnost. Agrárníci a národní socialisté se vyslovovali pro zmocňovací zákon ihned a byli rozhodnuti dáti zmocnění kterékoli vládě. [...] Ukázalo se, že zmocňovacím zákonem mělo se dáti zmocnění nikoli celé vládě, nýbrž jen prezidentu republiky a předsedovi vlády. To zástupci naší strany rozhodně odmítli a znemožnili tak provedení plánu, který by mohl vésti k úplnému vyřazení Národního shromáždění a soustředění vládní moci do rukou prezidenta republiky a předsedy vlády.“

tohoto zákona byla příslušná celá vláda (jako kolegiální orgán) a prezident (nikoli tedy pouze předseda vlády a prezident, jak zněly první návrhy).¹³⁸

Významně se sociální demokracie podepsala na podobě československého školského systému.

Téměř od vzniku republiky se školství nacházelo ve stavu permanentní reformy, lépe řečeno snahy o reformu. Už první ministr školství a národní osvěty, sociální demokrat Gustav Habrman, deklaroval republikánský a demokratický charakter československého školství ve svém vůbec prvním výnosu, známém pod názvem *O svobodě školy a učitelstva*. Lukáš Šlehofer upozorňuje, že interní materiály resortu tehdy zejména zdůrazňovaly provedení očisty od reliktních rakušáctví – a k těm řadily na prvním místě úpravu poměru škol ve vztahu ke státu a církvi. Vliv tu měla bezesporu i osobnost ministra Habrmana, přesvědčeného antiklerikála a sympatizanta bezvěreckého hnutí *Volné myšlenky*.¹³⁹ K nalezení optimální podoby transformace dosavadního systému měl sloužit v roce 1919 založený Československý pedagogický ústav J. A. Komenského v čele s univerzitním profesorem O. Kádnerem, záhy ovšem zase zrušený.¹⁴⁰ Neméně citlivá než školsko-církevní byla problematika menšinového školství, kterou svěřil Habrmanovu ministerstvu

¹³⁸ Z. HRADILÁK, *Československá sociální...*, c. d., s. 45. Platnost zmocňovacího zákona, přijatého na časově omezenou dobu, byla poté opakovaně prolongována. Z. Hradilák uvádí informaci důvěrníka Edvarda Beneše o pokusu agrárníků z podzimu 1933 prosadit prodloužení platnosti zmocňovacího zákona na neurčito a vztáhnout jej i na věci politické. Tamtéž, s. 46. Totéž, bez udání zdroje, konstatuje též *Zpráva o činnosti ČSDSD k XVIII. řádnému sjezdu*, c. d., s. 30. Podrobné vyličení taktéž A. KLIMEK, *Z politického zákulisí bojů o zmocňovací zákon roku 1933*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Karolinum, Praha 1998, s. 251 – 261,

¹³⁹ L. ŠLEHOFER, *Změny ve školství ve světle konstituování československého státu*, in: J. ČECHUROVÁ – L. ŠLEHOFER a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011, s. 161 – 162. Bliže k osobnosti Gustava Habrmana viz L. ŠLEHOFER, *Gustav Habrman – cesta sociálního demokrata od „anarchismu“ k „revisionismu“*, dipolomová práce FF UK, Praha 2007 (v doplněné a rozšířené podobě obhájena v roce 2008 jako práce rigorózní).

¹⁴⁰ J. HRONEK, *Reforma národní školy československé. Vznik, zásady a cíle reformy národního školství v Československé republice (1918 – 1934)*, Cyrilometodějské knihkupectví G. Francla, Praha 1935, s. 19 – 22.

tzv. Metelkův zákon z dubna 1919 a která nepřestala být nikdy zdrojem napětí a sporů.¹⁴¹ Završením první vlny reform se stal tzv. malý školský zákon č. 226/1922 Sb. z. a n. z července 1922: měl být jen prvním dílkem nové školské legislativy, zůstal však nakonec jediným zákonným předpisem mezi válkami, řešícím problematiku alespoň jednoho segmentu školství (národní školství, tj. školy obecné a občanské – měšťanské) ve svém celku (všechny další změny byly provedeny administrativní cestou podzákonnými právními předpisy, neboť dosáhnout politické i odborné shody se ukázalo jako nemožné). Tato norma byla značně chatrná, vlastně torzo, protože důležité otázky odkázala budoucí práci zákonodárce, a její přínos spočíval zejména v unifikační tendenci po stránce vnitřní organizace škol (hlavní ustanovení platila pro všechny školy v republice, kromě Podkarpatské Rusi).¹⁴² Omluvný podtón ostatně zazněl i ve vlastním hodnocení ministerstva z roku 1923: „Uplynulé pětiletí lze... ve školství národním charakterizovati především jako období regenerace. [...] Jakékoli překotné změny a reformy v ústrojí národního školství pokládalo Ministerstvo školství a národní osvěty za nevhodné a škodlivé pro vnitřní konsolidaci školství, nehledíc ani k tomu, že opravdové žádoucí reformy takové nebyly možné pro velikost finančního nákladu.“¹⁴³

Jak nejistá je půda školské reformy, o tom se přesvědčil sociální demokrat Rudolf Bechyně, ministr školství v letech 1922 – 1924 v první vládě Antonína Švehly. Poněvadž

¹⁴¹ Čeští Němci se proti „Metelkovu zákonu“ ostře ohrazovali. L. Šlehofer si položil otázku, zda za redukcí sítě německých menšinových škol, jež byla jedním z důsledků tohoto zákona, nemohly stát i skryté nacionální motivy, ale dospěl k názoru, že v jednotlivých případech, kdy je takový motiv zřejmý, šlo o excesy, v žádném případě ne o politiku ministerstva, ať oficiální anebo neoficiální: „V oblasti školství po mém soudu k žádnému krajně radikálnímu českému převratu nedošlo. [...] Státní úřady se snažily spíše síť škol optimalizovat, někdy se tak možná dělo necitlivě, ale jak už bylo zmíněno, nebylo hlavním leitmotivem rozvrácení německého školství.“ L. ŠLEHOFER, *Změny ve školství...*, c. d., s. 164 – 165.

¹⁴² J. HRONEK, *Reforma národní...*, c. d., s. 23.

¹⁴³ Cit. podle L. ŠLEHOFER, *Změny ve školství...*, c. d., s. 168. L. Šlehofer soudí, že školská soustava v celém období první republiky nedoznala výrazné proměny a na podporu tohoto tvrzení cituje T. KASPERA – D. KASPEROVOU, *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2006, s. 102, když klíčová věta zní: „Školství v ČSR nereformoval zásadním způsobem během období první republiky žádný školský zákon.“ S hodnocením Šlehoferovým i Kasperových ovšem souhlasíme jen zpolu, zdá se nám příliš příkré, a na místě jen potud, že školský zákon se opravdu přijmout nepodařilo: bylo to však zejména proto, poněvadž se o to zákonodárce, předjímaje všechny problémy, ani nepokusil a zvolil cestu podzákonné úpravy (výnosy ministerstva). Přinejmenším na poli středního školství nejprve Hodžova, poté Déerova reforma viditelný otisk zanechala, jak popisujeme dále.

se rozmáhalo přesvědčení, že s proměnou především středních škol nelze dále otálet¹⁴⁴, nechal v rámci resortu zřídit zvláštní oddělení pro reformu, které roku 1923 připravilo a představilo komplexní návrh zákona transformace středního školství (tzv. návrh Bechyně-Maškův), odvozený z modelu německé nelatinské Aufbauschule. Vyvolal takový příval kritiky, že musel být rychle odložen ad acta. Vášně budil zvláště záměr reformátorů budovat jednotnou nižší střední školu, a té současně přiblížit školu měšťanskou (podle dikce malého školského zákona „občanskou“) – a vyskytly se samozřejmě hlasy, které v tom spatřovaly politické – socialistické – pozadí.¹⁴⁵

V reformních krocích potom pokračoval ministr školství z agrární strany Milan Hodža, jehož tzv. malá středoškolská reforma z června 1927 nejenom připravila podmínky pro pozdější počiny ministra Déreera, nýbrž předvedla také jediný způsob, jakým bylo možné cokoli z reformních plánů v praxi prosadit: cestu ministerských výnosů. Také tato reforma, jejíž gros leželo ve vytvoření dvou jednotných základů v rozsahu primy až kvarty (jeden pro reálné školy a reformní reálná gymnázia odsunutím francouzštiny do kvinty, druhý pro klasická a reálná gymnázia odsunutím řečtiny do kvinty), byla školskými odborníky i veřejností přijata vesměs s nesouhlasem či nepochopením.¹⁴⁶

V druhé vládě Františka Udržala od prosince 1929 připadlo ministerstvo školství a národní osvěty opět sociální demokracii. Ministr Ivan Déer¹⁴⁷ své účinkování zahájil tím,

¹⁴⁴ Srov. např. Naše doba, 1922, r. XXIX, č. 4, s. 247 – 248.

¹⁴⁵ R. VÁŇOVÁ – K. RÝDL – J. VALENTA, *Výchova a vzdělání v českých dějinách, IV. díl – 1. svazek. Problematika vzdělávacích institucí a školských reform (obecné školství 1848 – 1939), (střední školství a učitelské vzdělání 1914 – 1939)*, Univerzita Karlova, Praha 1992, s. 203 – 205. Celý Bechyně-Maškův návrh byl publikován pod názvem *Návrh na organizaci občanské a střední školy* ve Věstníku ministerstva školství a národní osvěty, 1923, r. V, sešit 4.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 209 – 211.

¹⁴⁷ Nebyla to jeho první vládní zkušenost: v letech 1921 – 1922 a krátce znovu v roce 1926 byl ministrem pro sjednocení zákonů a veřejné správy (unifikaci). V Národním shromáždění byl členem ústavně právního výboru, zpravodajem řady zákonů (přímo s jeho jménem byl spojen tzv. „lex Déer“ – zákon č. 152/1926 Sb. z. a n., o udělení státního občanství československého některým osobám). Resort školství opustil v roce 1934, aby se stal ministrem spravedlnosti, kterým zůstal až do Mnichovské krize. Také na tomto úřadu se projevil energicky, mj. připravil unifikační osnovu občanského zákoníku (s výjimkou rodinného práva) a osnovu nového trestního zákoníku, ale k jejich schválení parlamentem už nedošlo, takže nejtrvalejší stopu po sobě zanechal právě v resortu školství. Publikován byl první díl jeho paměti *Antifirlinger. Díl I. Politické paměti 1945 – 1949*, GTA, Praha 1993. Viz X. ŠUCHOVÁ, *JUDr. Ivan Déer – československý politik a ministr*, in: *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobnosti v dějinách*

že zřídil dvě odborné komise, jednu pro reformu národní školy pod vedením doc. Příhody a druhou pro reformu školy střední s předsedou Bohumilem Bydžovským, profesorem Karlovy univerzity.¹⁴⁸ Komise se ve své práci nemusely podřizovat politickým ohledům, neboť hned na počátku bylo rozhodnuto, že reforma bude realizována „hodžovskou“ cestou, tedy skrze ministerské výnosy.¹⁴⁹ První elaboráty s reformními návrhy byly dokončeny na jaře 1930 a v červnu 1930 už ministr Dérer vydal první výnos o úpravě nižší střední školy (další následovaly v červnu 1931 a v květnu 1932). Odpůrci reformy poukazovali na potenciální nezákonnost zvoleného postupu, protože dosud platný *Organizační nástin středních škol rakouských* byl schválen císařským nařízením, a tím dostal povahu zákona, ale ministr dokázal svůj postup obhájit. Po dokončení strukturální reformy pokračovala komise reformou obsahu učiva, hodinovými dotacemi jednotlivých předmětů apod. Nakonec v letech 1934/1935 komise vypracovala návrh nového školského řádu, doplněný pokyny pro učitele a rodiče, který byl vydán výnosem (už za národně socialistického ministra Frankeho) 12. srpna 1936.¹⁵⁰

Ministru Dérerovi se jako jedinému v éře první Československé republiky podařilo provést promyšlený plán reformy středního školství jako celku, výsledky tohoto úsilí ovšem byly hodnoceny rozporně (a dodejme, že v oblasti školství bylo lze těžko očekávat

politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999, (ed.) Pavel Marek, Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci, Olomouc 2000, s. 372 – 379.

¹⁴⁸ Krátký biografický medailonek, včetně soupisu prací profesora Bohumila Bydžovského, posléze děkana přírodovědecké fakulty UK, a po druhé světové válce dokonce rektora Univerzity Karlovy, dostupný viz http://inserv.math.muni.cz/biografie/bohumil_bydzovsky.html.

¹⁴⁹ K tomu předseda střeškoskolské komise prof. Bydžovský: „Myšlenka z roku 1923, že má naše střední školství býti postaveno na podklad zákonný, byla tedy opuštěna. Snad jedna příčina toho byla ta, že diskuse o střední škole vedené v tisku denním a odborném i v ústních rozhovorech mezi odborníky nikdy nevyústily do nějakých zásad všeobecně uznávaných, nýbrž vždy se utvořily dvě dosti silné strany sobě navzájem odporující, takže byla oprávněna domněnka, že by ani v parlamentu nebylo dosaženo shody alespoň o zásadních směrnících nové úpravy. V ministerstvu školství však kolovala jiná verze, která zněla velmi pravděpodobně: že totiž strana lidová nikdy nepřipustí projednávání školského zákona, v němž by nebylo zaručeno povinné vyučování náboženství, kterážto podmínka byla zase nepřijatelná alespoň pro levicové strany koaliční. [...] Správnost této verze byla posilována jednak projevy v tiskových orgánech lidové strany, jednak tím, že se nepodařilo vymoci stručný zákon o osmiletých reálkách, vypracovaný ministerstvem za ministra Hodži, s kterým by jinak asi byly souhlasily všechny tehdejší koaliční strany.“ B. BYDŽOVSKÝ, *Naše střeškoskolská reforma*, nákladem Profesorského nakladatelství a knihkupectví v Praze, Praha 1937, s. 36 – 37.

¹⁵⁰ Zde uvedený popis reformní činnosti na Dérerově ministerstvu čerpá převážně z přehledu, který zpracoval její přímý aktér a koordinátor prof. Bydžovský (*Naše střeškoskolská...*, c. d., s. 33 an.).

něco jiného). Myšlenkově Dérerova reforma vycházela z předpokladu, že je třeba určitého filozofického základu či konceptu transformace: našla jej v popření herbartismu a v zacílení na pole všelidského svědomí, v preferenci pedocentrismu (tedy zaměření více na osobnost žákovu či studentovu než na pouhý obsah učiva) a ve výchově, vedené důsledně v duchu demokratickém a národním. Konkrétní záměry pak sledovaly snahu o budování jednotné nižší střední školy (tedy primy až kvarty), jednotnou vyšší střední školu naopak reforma odmítala. Co do obsahu učiva reforma zřetelně dávala přednost nabývání znalostí „živých“, orientovaných k současnému světu a jeho potřebám (projevilo se to i odsunutím zahájení výuky latiny z primy do terciie i na klasických gymnáziích nebo akcentem na období novověku ve výuce dějepisu). Přírodovědné disciplíny měly více zdůrazňovat a předvádět technické aplikace. Maximální týdenní počet hodin povinných předmětů byl stanoven na 30 u klasických, reálných a reformních reálných gymnázií, na 32 u reálných škol.¹⁵¹

Účinnost Dérerovy reformy těžko objektivně posoudit vzhledem k tomu, jak krátce jí bylo dopřáno fungovat za normálních podmínek (změny byly navíc zaváděny postupně), ovšem J. Valenta na toto téma shrnuje, že na přelomu 30. a 40. let se obecně „upozorňuje na nevelké znalosti absolventů, malé úsilí s[tředních] š[kol] rozvíjet jejich myšlení, na unifikovanost s[tředních] š[kol], jejich planý intelektualismus, mnohapředmětovost, dření, ‚nevýchovnost‘, špatnou metodu, nesmyslné zkoušení, odcizenost životu, nízkou učitelskou úroveň profesorů atd. Ke zlepšení jako by došlo jen v několika sporadických skutečnostech – např. ve vztazích mladších generací profesorů a studentů.“¹⁵² Autoritativní stanovisko zde ani s odstupem času zaujmout nelze.

Příhodova komise pro reformu národní školy pak připravila v první řadě dva návrhy školských zákonů, a to o správě školství (kterým by se oddělila školská správa od správy politické), a potom o zřizování a vydržování národních škol (jenž určoval, že věcné finanční náklady by nesly obce, kdežto osobní stát, takže by se učitelé stali státními zaměstnanci). Ani jeden z těchto návrhů nebyl uzákoněn. Po nekonečném projednávání byl

¹⁵¹ R. VÁŇOVÁ – K. RÝDL – J. VALENTA, *Výchova a vzdělání...*, c. d., s. 214 – 222. Celá podoba reformy opět publikována ve Věstníku ministerstva školství a národní osvěty, 1933, r. XV, sešit 4.

¹⁵² Tamtéž, s. 227.

přiját jenom zákon č. 233/1935 Sb. z. a n., o újezdních měšťanských školách, předložený ve sněmovně už 26. června 1931.¹⁵³ Znovu administrativní cestou výnosů se alespoň podařilo zavést nové jednotné osnovy pro obecné školy a nové učební osnovy pro měšťanské (občanské) školy.¹⁵⁴

Bylo řečeno výše, že doba, již strávila v opozici, hrála z mnoha důvodů v celkovém kontextu činnosti meziválečné sociální demokracie daleko menší roli než její angažmá vládní. Plátno by však nebylo úplné, kdybychom přece několika tahy nezachytili také tuto stránku historie strany.

Přestože Československá sociálně demokratická strana dělnická opustila kabinet až v březnu 1926, nakročeno k tomu měla už dříve. Rozpory ve Švehlově kabinetu od roku 1924 postupně narůstaly, přičemž obzvláštní roztrpčení v řadách sociálních demokratů vyvolala taktika agrární strany, bezohledně spojující provedení sociálního pojištění, pro sociální demokraty díla rázu nejenom hýčkaného, ale zcela zásadního, s prosazením pevných zemědělských (obilních) cel. Situace se vyhroutil natolik, že ústřední výkonný výbor sociální demokracie svolal 13. června 1925 schůzi zastupitelstva strany a předložil mu k posouzení otázku dalšího setrvání ve vládě. Usnesení zastupitelstva prozatím krizi zažehnilo, neskrývalo však, že příčiny této smířlivosti je třeba hledat stejnou měrou v rovině věcné jako v rovině technickopolitické, protože „vystoupení z koalice před volbami mohlo by dělnictvu způsobit větší škodu, než prospět.“ Současně s tím vyslovilo zastupitelstvo strany požadavek předčasných voleb, „aby v otázce tohoto sporu, jakož i v otázce koaliční součinnosti dělnictva ve vládě a stejně tak o požadavcích, jež mají býti základem k programu příští politiky vlády, povolán byl lid k rozhodnutí hlasovacím lístkem k volbám do Národního shromáždění.“¹⁵⁵

V říjnu 1925 byly obě sněmovny Národního shromáždění opravdu rozpuštěny, a nato se 15. listopadu konaly nové volby. Přestože vedení strany lakovalo jejich vyústění

¹⁵³ Národní shromáždění Republiky Československé 1929 – 1935, poslanecká sněmovna, tisk 1332.

¹⁵⁴ J. HRONEK, *Reforma národní...*, c. d., s. 80 – 87, 94 – 97.

¹⁵⁵ *Zpráva k XV. řádnému sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15. – 18. dubna 1927 ve Smetanově sále Obecního domu hl. města Prahy*, výkonný výbor čs. soc. dem. strany dělnické, Praha 1927, s. 31 – 32.

narůžovo¹⁵⁶, výsledek nebyl pro sociální demokracii dvakrát příznivý a ztráta 23 poslaneckých mandátů, bezmála poloviny dosavadního počtu, samozřejmě znamenala další citelné oslabení jejího vyjednávacího postavení v budoucí koalici. Antonín Švehla sice nakonec sestavil téměř identický kabinet jako před volbami (přibral živnostenskou stranu), ale záhy se vyjevila jeho nesoudržnost a pokračující divergentní směřování koaličních partnerů. V březnu 1926 vláda padla a vystřídal ji úřednický kabinet Jana Černého.

Období od poloviny března do poloviny října 1926, kdy byla zformována „panská koalice“, představovalo pro sociální demokraty po všech stránkách určité intermezzo. K úřednické vládě zachovávali zřejmý odstup, ale nepřešli zatím naplno do opozice, v zákulisí stále vyjednávali. Zastupitelstvo strany vydalo prohlášení, v němž proklamovalo svůj principiální nesouhlas s „neparlamentárním režimem“ a konstatovalo, že „vládu dra Černého pokládá pouze za východisko z nouze... Vůči této vládě ponechává si strana volnou ruku. Nejsouc nijak vázána, chce posuzovati činy vlády jedině podle jejich věcného obsahu, postaví se však proti ní do důsledků, kdyby chtěla postupovati nepříznivě či nepřátelsky vůči pracujícím lidu.“¹⁵⁷ V červnu se sociální demokraté pokoušeli uplatnit svůj vliv a odstranit Černého z premiérského postu, a dokonce opatrně navazovali kontakty s komunisty.¹⁵⁸ Tento poněkud obojetný, typicky kuloárový přístup dozníval ještě v době nástupu nové Švehlovy pravostředové vlády, jak dosvědčil archivář prezidentské kanceláře V. K. Škrach.¹⁵⁹ Ne všichni čelní sociální demokraté s tím ovšem byli srozuměni, např.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 39: „Společným úsilím poprvé zatlačili jsme na ústup vlnu demagogie a rozvratu uvnitř dělnické třídy. [...] V historických zemích docílili jsme rozhodného vítězství nad českými komunisty. [...] Kromě župy pražské, lounské, brněnské a uhersko-hradištské máme ve všech ostatních župách historických zemí většinu hlasů nad českými komunisty.“ Nebyla to pravda: KSČ získala v Českých zemích 745.132 hlasy, československá sociální demokracie 570.768 hlasů. Viz Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*, Libri, Praha 2000, s. 377.

¹⁵⁷ *Zpráva k XV. řádnému sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 50.

¹⁵⁸ AÚTGM, fond MA, karton č. 407 (Strany), složka č. 16, soc. dem. 1924 – 1929, 21. 6. 1926: „Bechyně chce odstoupení Černého a nahrazení třeba Schieszlem. Důvod, že Černý se stranami nejednal a je briskoval. Bechyně jednal s komunisty. Pokládá Bolena za rozumného. Docílil prý slušný postup komunistů a dali si od něho v průběhu opozice a obstrukce radit.“

¹⁵⁹ Tamtéž, 15. 10. 1926: „Švehla vyjednával dnes se sociálními demokraty, a to s Bechyněm, Meissnerem, Tomáškem a Wintrem o hospodářských otázkách. Podle Stivína šlo o koncese v otázce celní, o claprostý dovoz zemáků atp. a o záruky, že dělnické sociální pojištění nebude novelizováno hned, nýbrž že bude dosazen výbor, který by předpoklad novelizace objektivně přezkoušel.“

Gustav Habrman prý nesouhlasil „s tou linií sociálně demokratické politiky, kterou nazývá bechyňovsko-meissnerovskou, vyhovující v některých věcech vládě. [...] Doby důsledné, opoziční a věcně kritické politiky musí strana využít na vnitřní svou konsolidaci a na získání mas.“¹⁶⁰

A tak se i brzy stalo. Sociální demokracie seznala, že nadále lavírovat mezi opozicí a koalicí je jí spíše ke škodě než k užitku a vložila se cele do zápasu s vládou. Charakteristickou manifestací změny stylu bylo např. vystoupení starého pětkářského šíbra Rudolfa Bechyně v poslanecké sněmovně 27. listopadu 1927 v debatě u příležitosti projednávání státního rozpočtu na příští rok. Bechyně hned na úvod konstatoval, že se nedovede zhostit chmur o osud země a její další zdravý vývoj, protože „kdo chce naslouchati, může zvědět z úst obhájců dnešního řádu a zvláště z úst odpůrců dělnického socialismu, že myšlenka třídního boje a třídní politiky je myšlenkou absurdní, nebezpečnou státům, společnosti a kultuře. Nuže, zdá se, že odpovědná vláda státu nedopouští se ničeho menšího, než že organizuje třídní boj všech podnikatelských skupin proti všem skupinám pracovníků.“ Rekapituloval, že do března 1926 měli ve vládě zastoupení představitelé všech důležitých a hospodářsko-sociálních skupin a rozhodnutí byla přijímána metodou demokratické spolupráce a dohody. „Se složením vlády změnila se také vládní metoda. Dnešní majorita nestojí již o demokratickou dohodu a na tomto faktě nezmění nic sebekrásnější výklady p. min. předsedy o demokracii a parlamentarismu. Dnešní vládní majoritě postačí aristokratický rozkaz. Na sociální a politické problémy neřívá se tato koalice moudrými očima státníka, nýbrž sobeckou kapsou.“ Poté vypočetl hlavní křičky vládní koalice: zákon o vysokých zemědělských clech, zákon o duchovenských platech (kongrua) na účet nových spotřebních daní, reforma veřejné správy se zvýšením byrokratického vlivu a okleštěním samosprávy, daňová reforma „s nepřímou petrifikací daňových privilegií agrárního kapitálu“ a novela sociálního pojištění, „první výjimečný zákon proti dělníkům“, vylučující „velké skupiny pracující třídy... z dobrodiní pojištění.“ Za hlavního viníka označil agrární stranu, poněvadž „mnohým pánům z dnešní vládní majority vstoupil do hlavy alkohol politické moci. [...] máme sedm vládních stran a jednu vládnoucí, která vládne nad těmi ostatními sedmi!“ Následoval výpad, beroucí

¹⁶⁰ Tamtéž, 16. 10. 1926.

v potaz nezávislost soudní moci: „Dámy a pánové, dožijeme se opravdu toho, že tato rozkazovací moc agrárních sekretariátů bude se vztahovati i na justiční administrativu a že se republikánská justice stane děvkou stranické politiky? Vážený pánové, když jsme u ministerstva spravedlnosti: ode vždy se říkávalo, že justice jest slepá. Když nastoupil pan ministr dr. Viškovský jako ministr spravedlnosti, který, jak známo, poněkud nedoslýchá, koloval vtip, že justice je za jeho správy nejen slepá, ale také hluchá. Nyní máme za ministra justice pana posl. dr. Mayr-Hartinga, který neumí nebo nechce mluvit česky a tak můžeme říci, že naše justice je nejen slepá a hluchá, nýbrž také němá.“ Nato Bechyně zkritizoval slovenskou ľudovou stranu, která „se stává průchodní stanicí slovenského katolického lidu do tábora maďarské iredenty a moskevského bolševismu“, a národní demokraty, protože: „V této straně vede se dvou duší spor. Jedna duše jest duší integrálního nacionalismu, druhá duší třídních zájmů měšťanstva. Tato strana potácí se mezi buřičským fašismem a vládním internacionalismem.“ A na závěr poučil auditorium: „Nejvyšší zásadou demokracie není zásada majority. [...] Podle našeho názoru je nejvyšší zásadou demokracie zásada respektu před všemi vážnými a oprávněnými zájmy. Nejvyšší zásada demokracie je heslo žít a nechat žít. Nejvyšší zásada demokracie je zásada spravedlivého vyrovnání se všemi důležitými složkami současné společnosti. [...] To, čeho se dopouští nynější vládní režim, je právě hrubé porušování rovnováhy, je to jednostranná politika třídního sobeckého zájmu, je to anulování zásad skutečné demokracie. [...] Nedávno jsem navštívil v průvodu svého přítele dr. Meissnera sjezd německé soc. demokracie v Rakousku. Tam jsme shlédli vlastníma očima, jak těžký a téměř nemožný je život ve státě, v němž vládní kurs to dotáhl tak daleko, že občanstvo stojí proti sobě ve dvou táborech a – myslím to doslovně – s puškami v rukách, s puškami na ostro nabitými. [...] Pánové, nežeňte věci na ostří nože. [...] Paní a pánové! Mám čest oznámit panu min. předsedovi, jeho vládě, celé vládní koalici, že jejich politiku pokládáme za neblahou, za nešťastnou pro lid i stát a že ji budeme i nadále potíratí všemi prostředky, jež odpovídají právnímu cítění lidu a jež se srovnávají s naší ctí a s naším demokratickým a socialistickým smýšlením.“¹⁶¹

¹⁶¹ *Stenoprotokoly poslanecké sněmovny Národního shromáždění Republiky Československé 1925 – 1929*, www.psp.cz/eknih, 106. schůze, 25. 11. 1927.

Hříchy vládní koalice, vyjmenované Bechyněm, skutečně tvořily osu, kolem které sociální demokracie rozvinula svou opoziční politiku, tedy: boj za demokratizaci samospráv, snaha upravit Englišovu daňovou reformu, a ze všeho nejvíce všemi prostředky zabránit novelizaci sociálního pojištění. V tomto bodě se dokonce v dubnu 1928 schylovalo ke generální stávce, organizované nejen sociálně demokratickými (Odborové sdružení československé), nýbrž i národně socialistickými (Československá obec dělnická) a komunistickými (Mezinárodní všeodborový svaz) odbory.¹⁶² Z protestu nakonec sešlo, ale další vyjednávání s vládními činiteli přineslo jen hubené výsledky.¹⁶³

Shrneme-li: sociální demokraté toho v opozici nedokázali mnoho, pro stranu spočíval význam této epizody především v tom, že si ujasnila priority, vnitřně se konsolidovala a navázala pevné vztahy s ostatními socialistickými strany, tj. s národními socialisty a zejména s českoněmeckými sociálními demokraty. Opatrné sondáže směrem ke KSČ vyšly naprázdno, nejenom pro nepochybnou předpojatost sociálně demokratických předáků, nýbrž i z důvodu právě probíhající přeměny dosud spíše radikálně levicové komunistické strany na formaci bolševického typu, podléhající přímým instrukcím Moskvy a rezignující i na minimum prostoru pro volnou úvahu, který jí ještě zbýval (Rudý den, nástup Gottwaldovy frakce atd.).¹⁶⁴ Právě místo československé sociální demokracie

¹⁶² 2. dubna 1927 byl uspořádán mítink zástupců zmíněných odborových centrál a tří svazů nemocenských pojišťoven na Slovanském ostrově, který přijal společnou rezoluci. Nato proběhla celorepubliková kampaň, načež 3. prosince 1927 byly vytyčeny zásady společného postupu a 21. prosince byl předložen konkrétní návrh společného postupu na schůzi užšího výboru, jež po menších úpravách všichni zástupci zúčastněných organizací schválili (pouze komunisté navíc požadovali svolání celostátního sjezdu závodních výborů). 30. prosince 1927 byli vyloučeni z dalších porad komunisté, jelikož A. Zápotocký v Rudém právu podrobil přijaté návrhy kritice. Po řadě protestních schůzí byla v Praze na Staroměstském náměstí uspořádána 29. března 1928 masová demonstrace (když byl zakázán původně sem svolaný tábor lidu) a 3. dubna 1928 odehrál se tábor lidu na Havlíčkově náměstí o 50.000 účastnících. V odpověď vláda nabídla některé ústupky, přesto ve výsledku došlo např. k zhoršení pojistných dávek, k zhoršení zařazování do nižších mzdových tříd, pojistné pro starobní pojištění bylo sice sníženo, ale byl snížen také důchod, snížen byl vliv pojištěnců ve správě pojišťoven apod. *Zpráva k IX. sjezdu Odborového sdružení československého*, c. d., s. 145 – 148.

¹⁶³ Z. KÁRNÍK, *České země...*, c. d., díl I., s. 400 – 401.

¹⁶⁴ Stále nejlepší zpracování problematiky přelomu v politice KSČ v domácím i mezinárodním kontextu v letech 1928/1929 představují studie J. MENCLOVÉ ze šedesátých let: *VI. kongres Komunistické internacionály v roce 1928. K otázkám strategické a taktické orientace*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1963, r. III, č. 6, s. 803 – 823, a *Po Rudém dni. K předhistorii V. sjezdu KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1961, r. I, č. 5, s. 674 – 691. S kritickým odstupem i *Vítězný sjezd. Výročí 5. sjezdu KSČ. 1929 – 1959*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1959.

nebylo v opozici a naštěstí pro ni i pro republiku její opoziční klauzura netrvala přes příliš dlouho.

2.2 Sociální zákonodárství

Sociální zákonodárství, ulehčení postavení pracujících prostřednictvím zákonných, respektive podzákonných právních předpisů, bylo samozřejmě tím hlavním důvodem, proč Československá sociálně demokratická strana dělnická usilovala o účast ve vládních kabinetech první republiky, a to i za cenu větších či menších kompromisů, k nimž pochopitelně při koaličním způsobu vládnutí musela nejménou přivolit.¹⁶⁵ Viděno dnešními očima, se zkušeností dějinného odstupu bylo by se mohlo zdát, že rozhodnutí sociálních demokratů vykročit po této cestě postupných reforem bylo jediné logické a správné a že vlastně ani nemělo alternativu. Tak jednoduché to ovšem nebylo. Třebaže otázka tzv. ministerialismu, tedy vládní součinnosti s občanskými (buržoazními) politickými formacemi, byla v socialistickém hnutí zvažována už před první světovou válkou a už tehdy také víceméně ponechána na konkrétních podmínkách a okolnostech v té které zemi (jakožto otázka taktická, nikoli principiální), je třeba mít na paměti, že učinit tento krok a skutečně přijmout vládní odpovědnost vyžadovalo od předáků i řadových členů skrz naskrz opozičních – a ještě před první světovou válkou fakticky antisystémových – socialistických a sociálně demokratických stran jistý kvalitativní myšlenkový skok, přerod, ke kterému se ne každý z nich odhodlal (ať proto, že nechtěl, anebo toho nebyl prostě schopen). Výstižně to popsal Lev Winter v sociálně politickém výboru poslanecké sněmovny v lednu 1924: „Ale dělnictvo se stavělo v letech osmdesátých proti pojišťovacímu zákonodárství také

¹⁶⁵ Pro většinu vedení meziválečné sociální demokracie platil popis, jež režisér Hilar konkrétně adresoval politické osobnosti Rudolfa Bechyně: „Bechyně není žádný marxista. Je socialistou spíše citem než rozumem. Má program, aby malý člověk, člověk jeho třídy, ať pracovník ruky nebo ducha se měl lépe, aby jeho životní podmínky se zlepšily, aby jeho životní míra byla teplejší. Myslí například, že dříve než nastane světová revoluce a kapitál bude zrušen, bude lépe, aby jeho malý člověk na Ostravsku, na Přerovsku měl z toho kapitálu už letos v pořádku své podrážky, a až bude mrznout, zajištěn alespoň talíř teplé polévky. Bechyně myslí, že vývoj socialismu spočívá mnohem spíše v tom, než určití zásady třetí internacionály, aby dráhy dnes správně jezdily, kojenci měli nefalšované mléko a pracující člověk aspoň na zimu teplý kabát.“ K. H. HILAR, *Bechyňův český common sense. K Bechyňově padesátce*, in: *Bechyňova padesátka*, uspořádal E. Vojnar, vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, s. 27.

z obavy, že zavedením tohoto zákonodárství bude dělnictvo připoutáno více k soukromokapitalistickému zřízení, že zmaloměšťáctí a bude neschopno jakékoliv revoluční akce. To bylo pochopitelné v dobách, kdy dělnictvo většinou si představovalo sociální revoluci podle vzoru revoluce francouzské a proto právem se domnívalo, že k takové revoluční akci se může odhodlati pouze teprve proletariát zbídačelý, proletariát, který byl vyhnán na vrchol zoufalství. Tak se dívali před 40 lety na věci sociální demokraté v říši německé a tak, když se začalo jednat o osnově, která je předmětem našeho jednání, začala se také dívat na věc naše strana komunistická. Dělnictvo však, myslím, záhy poznalo, že toto nazírání není správné. Dělnictvo začalo chápat sociální revoluci jako proces převádějící hospodářské rozhodování do rukou kolektivity.¹⁶⁶ Stručně řečeno: příklon československých sociálních demokratů k evolucionismu na půdě demokratické republiky byl v mnoha směrech složitější a méně samozřejmý, než oni sami chtěli věřit a než bychom předpokládali my dnes.

V historii meziválečné sociální legislativy a politiky se zřetelně rýsují čtyři fáze, přičemž z našeho hlediska – aktivita sociální demokracie na poli sociálního zákonodárství – ona první etapa, rámovaná léty 1918 – 1920, není relevantní, protože v té době nejde převážně o cílevědomé úsilí zavést moderní prvky do soustavy sociálně právní ochrany, nýbrž o okamžitou nápravu válečných a poválečných škod a zamezení vzniku dalších. Tím je diktována politika všech vládních stran, bez ohledu na orientaci a ideový profil. Ponecháme proto léta 1918 – 1920 v následujícím výkladu až na nezbytné výjimky stranou, považující je za jakousi předetapu, fázi nula. Teprve první polovina dvacátých let představuje vlastní a nebývalý rozmach, vyznačuje se všestranným úsilím a pokrokem v sociálně právní oblasti a vrcholí přijetím komplexní normy, upravující dělnické sociální pojištění (proti nemoci, invaliditě a stáří), a realizací tzv. gentského systému pojištění proti nezaměstnanosti. Počátek druhé fáze se v podstatě kryje s odchodem sociální demokracie do opozice a jejím rozpoznávacím znakem je nepřekvapivě určitý protipohyb, reakce na předešlý vývoj a jeho mírná, avšak patrná korekce. Nemá to přitom nic společného se světovou ekonomickou krizí (k zpřísnění, tj. k zhoršení sociálního pojištění dochází už

¹⁶⁶ L. WINTER, *O osnově zákona o sociálním pojištění v Československé republice. Zpráva přednesena v povšechné debatě sociálně politického výboru poslanecké sněmovny dne 14. ledna 1924*, nákladem Sociálního ústavu Československé republiky, Praha 1924, s. 4.

v roce 1928, v periheliu konjunktury), ta posléze restriktivní povahu tohoto období jenom podtrhuje – pozornost zákonodárce se proto zkraje třicátých let upírá zejména k nouzovým opatřením na pomoc nejhůře postiženým. Zhruba roku 1934/1935 nastává poslední změna a souvisí nejenom s dozníváním hospodářských potíží, nýbrž i s osobou ministra sociální péče Jaromíra Nečase, který hýří aktivitou: ustavuje se několikero odborných komisí, zkoušejí se nové postupy (převážně formou vládních nařízení, prodlužovaných, pakliže se osvědčují) a rodí se koncepční plány příštích řešení. Na víc bohužel nezbyvá čas, podzim 1938 vše rázně utne.¹⁶⁷

Tvorba zákonů a nařízení v oboru sociální politiky byla v první řadě náplní práce ministerstva sociální péče, které přirozeně spravovali, pokud byli součástí vlády, sociální demokraté. Jako vůbec první tento resort řídil JUDr. Lev Winter, do velké míry emblematická postava sociálně politického úsilí sociální demokracie i první Československé republiky samé. Kromě něho se z pověření strany na ministerstvu dále vystřídali Gustav Habrman, Alfréd Meissner a Jaromír Nečas. V problematice první půli třicátých let stanul v čele úřadu předseda českoněmeckých sociálních demokratů Ludwig Czech, takže formálně nemůžeme výsledky činnosti ministerstva z této doby přičíst k dobru československé sociální demokracii, je ovšem nesporné, že obě strany úzce kooperovaly a předkládané návrhy byly největším dílem společnými iniciativami.¹⁶⁸ V prvních letech po první světové válce a znovu na přelomu třetí a čtvrté dekády se na přípravě sociálně politických právních předpisů nepřehlédnutelně podílelo také

¹⁶⁷ Důsledně a všestranně se bádání o všem, co souvisí se sociální legislativou v první Československé republice (respektive i v obdobích dalších) v posledních letech zabývá J. RÁKOSNÍK. Z jeho děl je třeba na prvním místě doporučit práci *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*, Karolinum, Praha 2008. Ze specializovaných studií pak *Odborové organizace v počátcích Československa*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 3, (ed.) F. Tomáš, Masarykův ústav – Archiv AV ČR, Praha 2007, s. 56 – 70; *Sociální ústav 1920 – 1941 – mozkové centrum československé sociální politiky*, in: Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, (ed.) M. Svoboda, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2007, s. 295 – 316; *Gentský systém v období 1. Československé republiky*, in: Časopis Národního muzea. Řada historická, 2001, r. CLXX, č. 3 – 4, s. 84 – 105. Z dalších prací, které se věnují celkovému rámci dané problematiky, je pak třeba zmínit knihu A. CHYBY, *Postavení dělnické třídy v meziválečném Československu*, 2. upravené vydání, Svoboda, Praha 1972, a samozřejmě V. PRŮCHY a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. Díl I. 1918 – 1945*, Doplněk, Brno 2004. Na další práce odkazujeme na příslušných místech.

¹⁶⁸ Při schůzích ministerské rady či výboru hospodářských ministrů se také představitelé obou sociálně demokratických stran vzájemně zastupovali – srov. NA, fond PMR, karton č. 4389, 23. 4. 1931.

ministerstvo pro zásobování lidu (1929 – 1932 pod vedením náměstka předsedy vlády, sociálního demokrata Rudolfa Bechyně).

Význam a poslání resortu sociální péče roku 1938 dobře definoval ministr Jaromír Nečas, když řekl, že „sociální politika a sociální péče neznámá jen úsilí o prosazení sociálně politických požadavků a o pokrok v sociálním zákonodárství. Sociální politika je dnes v úzké souvislosti s celou politikou hospodářskou, finanční, daňovou, dopravní a obchodní. Není proto možná zdravá politika sociální a řádná sociální péče bez zdravé politiky hospodářské.“¹⁶⁹ Právě tato průnikovost, fakt, že příslušné právní normy přímo zasahují do řady dalších oblastí a oborů, byla a je pro sociální politiku charakteristická, a tím spíš je možné zpětně ocenit mimořádné zákonodárné dílo, jež sociální demokracie zvláště do poloviny dvacátých let vykonala. Nebylo by myslitelné bez dobré vůle a konsenzu občanských stran, a ani těm proto nelze upřít common sense, ba dokonce jistou předvídavost: sociálně politická dohoda hlavního proudu levice a pravice položila základy důvěry, která se promítla i do stability republikánských institucí, do stability československého demokratického zřízení. Průběh těžkých let světové hospodářské krize by bez ní pravděpodobně skýtal ještě dramatičtější obraz, s nevyzpytatelným koncem.

Agenda ministerstva sociální péče byla široká a mnohostraná, k hrubé představě poslouží následující výčet: pracovní právo, ochrana dělnictva (zahrnující též tzv. domáckou práci, závodní výbory a živnostenskou inspekci), zprostředkování práce a ochrana domácího pracovního trhu, vystěhovalectví, péče o nezaměstnané (včetně produktivní péče a pomocných akcí v době hospodářské krize), sociální pojištění (nejenom tzv. dělnické nemocenské, invalidní a starobní, nýbrž také samostatně upravené penzijní pojištění soukromých zaměstnanců, nemocenské pojištění veřejných zaměstnanců atd.), péče o mládež a o osoby zvláštní ochrany potřebné, péče o válečné a poválečné poškozené, stavební a bytová péče, po zrušení ministerstva pro zásobování lidu ochrana spotřebitelů, družstevnictví apod. Řada dalších fragmentů sociální politiky a péče navíc spadala v důsledku historického vývoje do oboru působnosti jiných úřadů, ale ministerstvo sociální péče mělo pochopitelně zájem a snahu na úpravě poměrů s nimi v těchto oblastech

¹⁶⁹ J. NEČAS, *20 let sociální péče v Československé republice*, vydalo ministerstvo sociální péče, Praha 1938, s. 7.

spolupracovat a dospívat tak postupně k budoucí alespoň částečné kodifikaci dané problematiky (hornické pojištění spravovalo ministerstvo veřejných prací, chudinská péče náležela ministerstvu vnitra apod.). Veškeré změny a doplňky také přirozeně musely brát ohled na možnosti a kapacity samospráv, územních i zájmových.¹⁷⁰

Na samém počátku však stálo zavedení osmihodinové doby pracovní bez zkrácení mzdy, zákonem č. 91/1918 Sb. z. a n. z 19. prosince 1918 s účinností od 10. ledna 1919 (prováděcí nařízení č. 11/1919). Tato norma předstihla časově i obsahově usnesení první Konference práce, pořádané ve Washingtonu v listopadu 1919.¹⁷¹ Ve zprávě sociálně politického výboru poslanecké sněmovny Národního shromáždění ze 16. prosince 1918 (předseda sociální demokrat Václav Johanis, zpravodaj Rudolf Tayerle z téže strany) se k tomu nedvojsmyslně praví: „Žijeme v době, kdy předloha o 8hodinové době pracovní stala se kategorickým jejím příkazem. Ze všech stran docházejí zprávy, že tento dávný požadavek dělnictva je vzájemnou dohodou splňován, zvláště ve velkých závodech, ano i celých skupinách průmyslových, jako např. průmyslu železářském. [...] Je snad otázkou, zdali možno tak dalekosáhlý návrh dnes provést? Výbor zodpověděl tuto otázku kladně. Neboť nejenže zkušenosti, jež získány z kratší pracovní doby, ji doporučují, ale také výsledky zájemců, jež uspořádán, potvrdil úmysl osnovy zákona. Dnes pak zvláště mluví pro zkrácení doby pracovní nezaměstnanost, jež vznikla ze zakončené války, nedostatku surovin, pomocných látek a uhlí. [...] Pro 8hodinnou dobu pracovní mluví dále důvody dalšího rozvoje národa po stránce zdravotní, zejména uvážíme-li, jaké vysoké procento žen je dnes ve výrobě zaměstnáno. Intenzivní práce 8 hodin vydá ostatně více, než sebedeší práce vyčerpaného člověka. A intenzivně pracovat může jen zdravý člověk, jehož práce neubíjí, nýbrž těší. [...] Moderní strojová výroba, dělba práce, vyžaduje také duševně vyspělých pracovníků, vyškolených sil, jež s láskou a porozuměním využijí každé výhody stroje a pochopí, že každá chvíle, již stroj zahálí, je také škodou celku, tedy i pracovníka.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 14 – 15. Je třeba zdůraznit, že kompetence se opravdu v nejednom případě překrývaly a celek všech dotčených právních předpisů představoval poměrně nepřehlednou tříšť. Tak chudinská péče sama o sobě příslušela sice ministerstvu vnitra (a na nejnižší úrovni obcím), avšak k opatřením v oblasti chudinství bylo zmocněno ministerstvo sociální péče. Srov. Z. DEYL, *Sociální vývoj Československa 1918 – 1938*, Academia, Praha 1985, s. 28. Základní přehled této problematiky podává J. HOUSER, *Vývoj sociální správy za předmnichovské republiky*, Academia, Praha 1968.

¹⁷¹ J. NEČAS, *20 let sociální...*, c. d., s. 19.

Ale jen dostatek volného času, věnovaného vzdělání i osvěžení, může povznést naši výrobu a vyrovnati také úplně ztráty, jež snad vzniknou zpočátku v přechodu ku kratší době pracovní.“ Den nato vydal sociálně politický výbor ke své zprávě ještě dodatek, obsahující rezoluci s návrhem usnesení Národního shromáždění vládě, aby zákon o osmihodinové době pracovní vzala za základ svého postoje při případném mezinárodním jednání o úpravě této problematiky.¹⁷² Dodejme, že tento zákon také upravil podmínky noční práce a práce přes čas. V platnosti zůstal bezmála půlstoletí, až do přijetí zákoníku práce v roce 1965.¹⁷³

Na zákon o osmihodinové době pracovní bezprostředně navázal zákon o dětské práci ze 17. července 1919, č. 420/1919 Sb. z. a n. Stanovil mj. zákaz práce delší než 2 hodiny ve dnech školního vyučování pro děti do 14 let a úplný zákaz dětské práce o nedělích a svátcích a v noci mezi osmou hodinou večerní a sedmou ranní (respektive šestou hodinou ranní při pracích v zemědělství či v domácnosti).

Za svůj veliký úspěch považovala sociální demokracie zákon č. 330/1921 Sb.. z. a n., o závodních výborech, respektive zákon č. 144/1920 Sb. z. a n., o závodních a revírních radách v průmyslu hornickém. Chápala tyto normy jako předstupeň, jako první krok na cestě pozvolné, reformní socializace.¹⁷⁴ Antonín Hampl na sjezdu kovodělníků roku 1923 např. k těmto zákonům uvedl, že „byly položeny základy k tomu, abychom vnikli do výrobního hospodaření... Ukazuje se tím jen, že dělnictvo má co mluvit do vedení podniků.“ Jedním dechem ovšem Hampl varoval, jak už měl ostatně ve zvyku, že litera zákona sama o sobě tolik neznámá, protože stejně důležitá je otázka, „do jaké míry totiž naše dělnictvo vyspělo... nakolik jsme jako průkopníci dělnických zájmů vyrostli intelektuálně, mnoho-li známe a rozumíme, může-li se nám výroba svěřiti. Učiniti převrat není umění, ale vytvořiti pevné popřevratové poměry, to je ten veliký úkol, který máme před sebou, před kterým musili couvnouti v Rusku ti, kteří měli v rukou všechnu moc

¹⁷² Národní shromáždění československé 1918 – 1920, tisk 234.

¹⁷³ Zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, s účinností od 1. ledna 1966.

¹⁷⁴ Srov. Národní shromáždění Republiky Československé 1920 – 1925, poslanecká sněmovna, tisk 2836, důvodová zpráva: „Zákon o závodních výborech znamená prvý krok na cestě demokratizace výroby. Nese ovšem také toho stopy a zajisté může býti pouze počátkem, za nímž další pokrok v tomto směru musí následovat. Výroba dávnom přestala býti věcí soukromou... Svoboda a rovnoprávnost politická, dosažená v tomto státě jeho zřízením a ústavou, musí býti doplněna také na poli hospodářském.“

politickou.¹⁷⁵ Vojtěch Dundr potom na témže sjezdu k uzákonění instituce závodních výborů shrnul: podkladem jejich činnosti může a musí být jedině odborová organizace; kromě známých úkolů, které dosud ležely na bedrech odborů (mzdová vyjednávání, dohled nad plněním kolektivních smluv apod.), mají závodní výbory i nové pole působnosti, a to právo částečně uplatňovat vliv na výrobní proces – směřjí např. podle zákona naznačit, jaké změny by byly žádoucí v technickém zařízení provozu a jaká opatření by měla být provedena, pokud jde o ochranu dělníků a o pracovní metody, zaměstnavatel je povinen předložit jim v každém čtvrtletí zprávu o obchodním a správním stavu závodu, v podnicích s alespoň třemi sty zaměstnanci nebo padesáti zřízenci mohou závodní výbory žádat o nahlednutí do účetní závěrky (do 6 měsíců po uplynutí obchodního roku), v akciových, komanditních a dalších obchodních společnostech mají reprezentanti závodních výborů zákonný nárok na místa ve správní a dozorčí radě apod. Zkrátka „znamená to do určité míry omezení dosavadní absolutistické moci zaměstnavatele. [...] Kdyby nebylo již jiného dokladu, pak okolnost, že zaměstnavatelé zákonu o závodních radách tak urputně se bránili, že tam, kde závodní výbory již zřízeny jsou... činí největší překážky, jak to ukáží na praktických případech, pak již tato skutečnost sama stačí, abyste seznali, že zákon o závodních výborech, byť měl určité vady a nedostatky, přece znamená vyšší mocenské postavení dělnictva v továrnách a ve společnosti a je proto naprosto nutno, aby zákona tohoto se strany dělnictva bylo využito.“¹⁷⁶ Podle právního výkladu sice měly závodní výbory v první řadě působit jako nástroj dorozumění mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, takže např. organizací stávků (byť s cílem zlepšit ochranu zaměstnanců) se členové závodního výboru dopouštěli právního excesu (překročení pravomoci, dané zákonem)¹⁷⁷, ale na celkovém přínosu zákona to valně neubíralo. V díkci tohoto předpisu, závodní výbory byly povolány, aby hájily a povzbuzovaly hospodářské, sociální a kulturní zájmy zaměstnanců v závodě. Zejména co se týče zákona č. 144/1920 Sb. z. a n., o závodních a revírních radách, spolu se zákonem č. 143/1920 Sb. z. a n., o účasti zaměstnanců na správě dolů a jejich podílu na čistém zisku, uznala i poválečná historiografie komunistického

¹⁷⁵ *Protokol pátého řádného sjezdu Svazu kovodělníků v Československé republice, konaného ve dnech 2., 3., 4. a 5. února 1923 v Praze*, nákladem Svazu kovodělníků v čsl. republice, Praha 1923, s. 119 – 120.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 120 – 124.

¹⁷⁷ Z. DEYL, *Sociální vývoj...*, c. d., s. 32.

období, že i v daném (buržoazním) pojetí „zakotvily zákony jednu z nejdůležitějších reforem meziválečného období.“¹⁷⁸ Během prvního roku platnosti zákona o závodních výborech bylo zřízeno na 1.600 závodních výborů, roku 1927 jich existovalo už 2.185, během let světové hospodářské krize počet klesl, takže roku 1937 byly činné 1.932 závodní výbory.¹⁷⁹

Se závodními výbory volně souviselo i pro sociální demokraty důležité téma kolektivního vyjednávání, respektive právní závaznosti a vynutitelnosti kolektivních smluv. V § 3 zákona o závodních výborech, v souvislosti s vypočtením úkolů těchto orgánů, se totiž termín kolektivní smlouvy hojně vyskytoval. Avšak československé právo takový pojem per definitionem neznalo. Jak napsali Antonín Hampl a Vojtěch Dundr v práci, zabývající se kolektivními smlouvami: „Uzavření kolektivních smluv zákony tyto [o závodních výborech a o závodních a revírních radách] nenařizují, nýbrž jejich existenci připouštějí jako produkt jednání odborových organizací zaměstnaneckých a zaměstnavatelských. A právě z této existence kolektivních smluv vyrůstají práva závodních výborů a revírních rad, a sice buď bdíti nad jich dodržováním, nebo spolupůsobiti při jich projednávání. Nikde však zákon neustanovuje, že takto uzavřené kolektivní smlouvy jsou právně závazné a také neurčuje, jaký má býti jejich obsah a které podmínky pracovního poměru mají obsahovati.“¹⁸⁰ Jediný případ, kdy zákonodárce obecněji počítal s nevyhnutelností a právní závazností kolektivní smlouvy (ovšem opět,

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 31. Marxistická levice, tehdy už vyhnaná z československé sociální demokracie, předložila samozřejmě alternativní variantu. Srov. Národní shromáždění Republiky Československé 1920 – 1925, poslanecká sněmovna, tisk 1817, návrh poslanců Skaláka, Hakena, Toužila, Kučery, Hahna a soudruhů z 8. února 1921 na vydání zákona o soustavě závodních rad, § 2 – Všeobecné úkoly a seskupení závodních rad: „Úkolem závodních rad jest účastniti se technického i správního vedení závodů a kontrolovati ve spojených kartelovaných a jiných hospodářsky a smluvně sloučených skupinách průmyslových vedení a hospodářství těchto skupin. Proto jest jim zabývati se veškerými otázkami, které týkají se vedení správy, hospodaření, organizace pracovního pochodu, zdravotních a hospodářských poměrů zaměstnanců, za tím účelem, aby zájem zaměstnanců byl chráněn, racionální provozování podniku zabezpečeno, nedostatky dosavadní odstraněny, sociálních i výrobně technických zlepšení dosaženo, výroba učiněna plánovitou a připravována cesta všeobecné socializaci.“ Odůvodnění návrhu pak vládní předloze vyčítalo nepatrný rozsah kompetence, přidělený závodním výborům (což nebyla kritika zcela bezpředmětná), „takže dělnictvu již předem stávají se patrnými úmysly zákonodárců, aby pod heslem ‚rad‘ vytvořeny byly instituce jednak bezmocné, života neschopné, jednak myšlenku opravdové a nezbytné společenské kontroly výroby diskreditující.“

¹⁷⁹ J. NEČAS, *20 let sociální...*, c. d., s. 27.

¹⁸⁰ V. DUNDR – A. HAMPL, *Kolektivní smlouvy pracovní*, nákladem Sociálního ústavu Československé republiky, Praha 1924, s. 12.

aniž by se obtěžoval přesněji pojem vymezit a určit jeho místo v právním řádu), byť poněkud komplikovaným způsobem, představoval zákon č. 29/1920, o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce. Tento zákon ukládal ústředním komisím „ustanovovati s právní závazností pro přikázané jim odvětví nejnižší mzdu pro domácí dělníky a dílenské pomocníky“, přičemž „usnesení ústřední komise, označené řádem domácí práce, zavazují veškeré podnikatele, zprostředkovatele a skladovní mistry příslušného odvětví domácí práce k tomu, že svým zaměstnancům nesmějí ukládati nepříznivější podmínky, nežli jsou stanoveny řádem mimo případ uvedený v § 21.“ V tomto paragrafu pak mj. stálo, že „ujedná-li sdružení zaměstnavatelů a sdružení zaměstnanců... mzdy výrobní, ceny odváděného zboží a jiné pracovní a dodávkové podmínky (v tarifní smlouvě), platí ustanovení tarifní smlouvy o vzájemných plněních stran za součást smlouvy, která byla ujednána mezi příslušníky sdružení, zúčastněných na smlouvě.“¹⁸¹ Podobná ustanovení pak byla zařazována do speciálních předpisů, týkajících se konkrétních odvětví či oborů (poprvé tak učinil zákon č. 82/1920 Sb. z. a n., o právních poměrech domovníků). Tento stav přetrval takřka do poloviny třicátých let. Teprve vládní nařízení č. 118 z 15. června 1934 (opakovaně ve své platnosti prodlužované) určovalo obecný zákaz předčasné výpovědi kolektivních pracovních smluv. Na tento předpis navázalo vládní nařízení č. 141 z 26. června 1937, stanovující v závodech s uzavřenými kolektivními pracovními smlouvami zákaz krácení zaměstnaneckých nároků z těchto smluv plynoucích, a konečně zákon č. 258/1937 Sb. z. a n. z prosince 1937, nařizující, že sjednané kolektivní pracovní smlouvy nesmějí být vypovězeny ani nesmějí jiným způsobem zaniknout do 31. prosince 1938, zároveň však přinášející určité uvolnění v tom směru, že dohodou příslušných smluvních stran je možné kolektivní pracovní smlouvy doplnit či pozměnit.¹⁸² K uskutečnění starého požadavku sociální demokracie – aby obecná kolektivní smlouva byla uznána jako smluvní typ a učiněna součástí veřejného práva – však přesto po celou dobu první republiky nedošlo.

V situaci poválečné ekonomické recese se zvláště ožehavou stala otázka péče o nezaměstnané, respektive podpor v nezaměstnanosti. Pro první léta Československé

¹⁸¹ Cit. podle V. DUNDR – A. HAMPL, *Kolektivní...*, c. d., s. 11.

¹⁸² J. NEČAS, *20 let sociální...*, c. d., s. 22 – 23.

republiky, a vlastně až do dubna 1925, platí trefné shrnutí J. Rákosníka, že totiž „nelze hovořit o nějakém promyšleném systému, protože zde byl až příliš přítomen prvek improvizace a nejistoty. Zásadní hospodářské a společenské problémy zděděné z války, které nový stát zatěžovaly, pokračovaly v nezmenšené míře.“¹⁸³ Vůbec prvním předpisem, který vyplácení podpor upravoval (a který byl svými tvůrci zamýšlen jako ryze dočasný), byl zákon č. 63/1918 Sb. z. a n., z prosince 1918. Jeho platnost byla několikrát prodloužena, takže nahrazen byl až zákonem č. 322/1921 Sb. z. a n., o podpoře nezaměstnaných, opět pokládaným za dočasné řešení, neboť obě zmíněné normy měly společně to, že byly konstruovány na principu státního zaopatření, což pochopitelně kladlo neúměrné nároky na státní rozpočet.¹⁸⁴ Cílem bylo přejít na tzv. gentský systém pojištění proti nezaměstnanosti (tj. fakultativní zajištění). Příslušný zákon č. 267/1921 Sb. z. a n. byl sice schválen, ale jeho účinnost byla s ohledem na panující nezaměstnanost odsouvána, a to až do jara 1925.¹⁸⁵

Sociální demokraté gentský systém horlivě prosazovali. Měli pro to dva důvody – objektivní a subjektivní. Protože se aktivně podíleli na výkonu moci, uvědomovali si obrovský tlak na státní finance, jež dosavadní způsob péče o nezaměstnané vyvolával. A potom nikoli zcela nesobecky očekávali, že gentský pojišťovací princip, byť bude na jednu stranu znamenat větší (nejen finanční) zatížení odborových organizací, na druhou stranu dělníky k odborům pevněji připoutá a řadu dosud indiferentních ke vstupu do odborů přiměje (státní příspěvek byl přidělován pouze prostřednictvím odborů, takže odborově neorganizovaní nezaměstnaní ze systému vypadávali); a poněvadž výše celkové podpory závisela na finančním zázemí konkrétního odborového svazu, respektive odborové ústředny, měli sociálně demokratičtí předáci za to, že co do růstu členstva bude nejvíce profitovat nejsilnější, tj. nejbohatší odborová ústředna – „jejich“ Odborové sdružení československé (tento předpoklad se potvrdil jen částečně). V neposlední řadě byl gentský systém další zbraní proti z tohoto pohledu „chudým“ komunistickým radikálům (jež se po

¹⁸³ J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*, Karolinum, Praha 2008, s. 109.

¹⁸⁴ Komplex všech 13 právních předpisů, upravujících v letech 1918 – 1924 podpory v nezaměstnanosti (je mezi nimi např. i opatření Stálého výboru Národního shromáždění), výmluvně ilustruje Rákosníkova slova o dobové improvizaci. Srov. J. NEČAS, *20 let sociální...*, c. d., s. 40.

¹⁸⁵ J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář...*, c. d., s. 96 an.

vytlačení ze strany podařilo roku 1922 vytěsnit i z odborů). Právě této stránky pojišťovacího systému si komunisté byli vždy dobře (a hořce) vědomi a poválečná historiografie ji právem zdůrazňovala: „Gentský systém se stal důležitým prostředkem k odvracení odborových organizací od bojové činnosti a k přenášení těžiště jejich práce na úkoly podpůrné. To, že stát poskytoval odborům příspěvek k úhradě výdajů spojených s vyplácením podpor v nezaměstnanosti, umožňovalo buržoazii těsněji podržovat odbory státnímu aparátu a diskriminovat revoluční organizace i po hospodářské stránce. Tento způsob vcelku vyhovoval reformistickým odborovým předákům, kteří si od zavedení gentského systému slibovali, že se na úkor revolučních odborů rozšíří členská základna jejich ústředí a svazů.“¹⁸⁶

V čase konjunktury, kdy nezaměstnanost klesala, fungoval gentský systém spolehlivě, a přestože zejména výše státního příspěvku bývala kritizována (opakovaně zazníval požadavek jeho zvýšení), odborové organizace se dokázaly s nároky na ně kladenými vyrovnat, přičemž vládě nic nebránilo provést případně jednotlivé kvantitativní korekce.¹⁸⁷ Problematickými se spíše začaly jevit etická stránka a určitá omezenost systému: během velké hospodářské krize, když počty nezaměstnaných po letech opět letěly strmě vzhůru, nebylo možné celé skupiny obyvatelstva zcela ponechat bez pomoci státu. Zavedený systém pojištění proti nezaměstnanosti byl i proto v červnu 1930 podroben zásadní revizi zákonem č. 74/1930 Sb. z. a n. a vládním nařízením č. 79/1930 Sb. z. a n. Kromě mj. zvýšení státního příspěvku pro podporu nezaměstnaným a prodloužení podpůrné doby přinášela tato změna především systémovou modifikaci: stát dostal do rukou nové nástroje pro boj s nezaměstnaností, a to jednak tzv. produktivní péči o nezaměstnané (ministr sociální péče byl podle těchto předpisů zmocněn, aby podporoval

¹⁸⁶ F. SRB a kol., *Nástin dějin československého odborového hnutí*, Práce, Praha 1963, s. 180. A jiný historik téže éry k tomu upřímně a lakonicky dodává: „Revoluční odbory naopak tímto systémem všestranně trpěly, protože ve vytvoření materiální závislosti dělníka na odborové organizaci nehledaly ani cíl, ani prostředek své činnosti, a jejich finanční prostředky, které by to umožnily, byly stejně velmi malé.“ L. VEJNAR, *Reformismus v období konsolidace buržoazního režimu (1921 – 1932)*, in: *O reformismu v českém dělnickém hnutí*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1965, s. 125.

¹⁸⁷ Srov. Z. DEYL, *Sociální vývoj...*, c. d., s. 68 – 72. Z. Deyl uvádí, že „nelze učinit závěr, k němuž dospěli někteří autoři, že gentský systém koncem dvacátých let zkrachoval. [...] odborové svazy, které sdružovaly větší počet kvalifikovaných dělníků a měly stabilnější základ svých členů, nebyly jeho zavedením poškozeny.“ Např. u Svazu kovodělníků v roce 1930 „došlo sice k poklesu jmění na 20,7 mil. Kč následkem vyplácení podpor... ale šlo o pokles dočasný.“

nouzové práce, jež podnikal stát, země, okres, obec nebo jiná veřejnoprávní korporace ve veřejném zájmu), jednak možnost organizovat tzv. pomocné akce (šlo o přímou pomoc těm nezaměstnaným, kteří z jakýchkoliv důvodů nemohli spoléhat na podporu prostřednictvím odborů, ať proto, poněvadž nebyli odborově organizováni, anebo proto, že už nárok v příslušném roce vyčerpali). U pomocných akcí se zprvu jednalo o finanční příspěvky ministerstva sociální péče prostřednictvím obcí, ale záhy došlo i na jiné formy – nejznámější byla bezesporu tzv. stravovací akce, zahájená v srpnu 1930 a realizovaná skrze poukázky na jídlo (v hodnotě 20 Kč pro živitele rodin, 10 Kč pro svobodné), proslulé žebračky. Těchto pomocných a výpomocných akcí nakonec ministerstvo sociální péče uskutečnilo velké množství – byla to např. chlebová akce, vánoční příspěvek pro děti nezaměstnaných, uhelná akce, bramborová akce, nouzová zimní akce, akce pro nezaměstnanou inteligenci apod.¹⁸⁸ To ovšem znovu zvýšilo nároky na státní finance (a úspory pro státní rozpočet byly hlavním motivem přechodu ke gentskému systému fakultativního zajištění proti nezaměstnanosti), takže bylo rozhodnuto, že jediným rozumným východiskem do budoucna musí být zavedení obligatorního pojištění proti nezaměstnanosti (v principu systém, jaký známe dnes). Za tím účelem byla na ministerstvu sociální péče zřízena zvláštní komise, aby transformaci po odborné stránce připravila, konec první republiky ovšem tyto snahy zadusil v zárodku.¹⁸⁹

Vrcholný výkon legislativního úsilí sociální demokracie nejenom ve dvacátých letech, nýbrž pravděpodobně za dobu trvání Československé republiky vůbec, představoval zákon č. 221/1924 Sb. z. a n. z října 1924, o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, o 278 paragrafech.¹⁹⁰ Nedá se sice hovořit o komplexní úpravě nebo dokonce o kodifikaci, neboť celé velké skupiny obyvatel zůstaly tímto zákonem nedotčeny,

¹⁸⁸ J. NEČAS, *20 let sociální...*, c. d., s. 42 – 43.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 40.

¹⁹⁰ Sociální demokraté s touto osnovou svým způsobem spojili i svůj další osud: měla legitimizovat jejich příklon ke spolupráci s buržoazními stranami a rehabilitovat je v očích té části dělnictva, která jim toto rozhodnutí zazlívala. Není proto divu, že kromě upřímné starosti o uzákonění dělnického sociálního pojištění chtěli z něho i politicky profitovat – takže ministr sociální péče Habrman předložil holou osnovu do parlamentu už 28. června 1923, kdy ještě neexistovala důvodová zpráva, tak aby se stihla projednat ještě před podzimními obecními volbami. Tento instrumentální tah nicméně neuspěl, k rozpravě se přikročilo teprve 5. ledna 1924, po doplnění důvodové zprávy. Viz I. TOMEŠ, *Stanovení podmínek vzniku a trvání nároku na starobní důchod*, kandidátská práce na právnické fakultě Univerzity Karlovy, (strojopis, 1965), s. 26.

vyňaty z jeho působnosti (z různých důvodů: u penzijního pojištění státních zaměstnanců to byla např. velká početnost, a zároveň roztržitost dosavadních úprav, u osob samostatně výdělečně činných se zase poukazovalo na přílišnou rozdílnost zájmů, a tudíž také jiná očekávání ohledně účelu a efektu pojištění), nešlo tedy o „národní pojištění“, ba ani o úplné zaměstnanecké pojištění, ale tomu se přece pod neformálním označením „dělnické sociální pojištění“ v mezích možného maximálně blížil. Lev Winter – a on to byl, kdo měl na vzniku tohoto zákona ve všech směrech největší podíl – zcela pochopitelně přikládal věci i rozměr symbolický, když jako zpravodaj sociálně politického výboru vystoupil 16. září 1924 v poslanecké sněmovně Národního shromáždění: „Bude mi snad dovoleno říci, že jsem nikdy nevstupoval na řečníště s takovými pocity jako dnes. Československá republika chystá se splnit závazek, který právě před 20 lety oproti dělnické třídě převzalo císařské Rakousko. Má být splněn požadavek, za který zápasí dělnická třída od té doby, co je možno mluvit o dělnickém hnutí. Pojištění dělnictva pro případ invalidity a stáří není požadavkem, který by diktátorsky chtěla vynucovati třída, jež se přechodně dostala k moci. Není to požadavek, který by chtěla tato třída vynucovati proti vůli ostatního národa, nýbrž je to požadavek, který je nesen jednomyslnou vůlí celého národa a je opřen o mravní souhlas všech jeho vrstev.“¹⁹¹

Jak řekl Winter, uzákonění dělnického sociálního pojištění bylo předmětem příprav už za bývalé monarchie, takže alespoň o to měli sociální demokraté situaci snazší. Před válkou a znovu roku 1917/1918 proběhla řada odborných jednání a diskusí, které vyjasnily některé základní problémy, s nimiž musel zákonodárce počítat, a na ty bylo možné v mnohém navázat. Prvním krokem k proponovanému cíli byl už zákon č. 268/1919 Sb. z. a n. z 15. května 1919, jímž se měnily předpisy zákona o nemocenském pojištění dělníků. Tato norma provedla koncentraci nemocenských pokladen, protože právě o ty se mělo budoucí sociální pojištění opírat a kvůli efektivitě bylo nutné jejich množství redukovat (z 1.992 v roce 1916 v historických zemích působících nemocenských pokladen jich po nabytí účinnosti zákona v roce 1920 zůstalo zachováno 410).¹⁹² Teoreticky bylo třeba rozhodnout, zda bude československý systém v segmentu penzí založen na principu

¹⁹¹ *Stenoprotokoly poslanecké sněmovny Národního shromáždění Republiky Československé 1920 – 1925*, www.psp.cz/eknih, 286. schůze, 16. 9. 1924.

¹⁹² L. WINTER, *O osnově zákona...*, c. d., s. 7.

pojišťovacím, nebo zda půjde cestou státního zaopatření (s nímž se experimentovalo např. v Austrálii, Velké Británii, Dánsku či Belgii), ale v praxi tato otázka vůbec nepadla, ujistil Winter, neboť „ze zaopatření státního mohly vzniknouti pouze docela nízké dávky, přesto však takové zatížení státu, že pro stát není možno toto zatížení vydržeti.“¹⁹³ Zákon vyloučil ze své působnosti osoby samostatně výdělečně činné s tím, že pro ně bude připravena samostatná úprava, ze zaměstnanců pak ty, o něž už bylo v zásadě postaráno jinými předpisy – zejména se to týkalo státních zaměstnanců a soukromých zaměstnanců (tj. zaměstnanců v soukromém sektoru). Stranou zůstali i horníci, kterým se dostalo specifické úpravy v zákoně č. 242/1922, což Winter osobně pokládal za chybu. Hornické organizace sice projevíly snahu připojit se k jednotnému dělnickému pojištění, avšak vyměnily si zachování některých svých zvláštních výhod. K tomu Winter: „Rozuměl jsem tomu tak, že by bylo vyžadováno nějaké zvláštní oddělení hornické v celkovém rámci... pojištění. Zdali taková úprava by byla účelná, je otázkou, o které je možno diskutovati. Já sám ji za valně prospěšnou nepovažuji a následkem toho mám za to, že bude zatím nutno počítati s tím, že bude odděleno pojištění hornické, které ovšem nezabezpečuje pojištěncům dávky tím způsobem, jak je zabezpečuje tato osnova.“¹⁹⁴ Zákon rovněž pomíjel úrazové pojištění, přestože původní záměr s jeho začleněním počítal. Zákonodárce to odůvodnil rozdílnou povahou pojištění nemocenského a invalidního na jedné straně a úrazového na druhé, poněvadž „pojištění nemocenské... je pojištění, které se vztahuje na nemoc, necht' vznikne kdekoli a z jakéhokoliv důvodu. Úrazové pojištění vztahuje se naproti tomu pouze na úraz podnikový, tedy na úraz, který musí býti i podle liberálního výkladu ve více nebo méně těsné souvislosti s podnikem. V důsledcích toho je pochopitelné, že podniky musí býti roztrženy podle nebezpečí úrazu, jež v nich dělnictvu hrozí, a že také nemůže býti jednotná průměrná premie pojistná pro celé pojištění... což odporuje jednotnému rázu pojištění nemocenského a invalidního.“ Navíc povinnost platit úrazové pojištění doléhala výhradně na zaměstnavatele (povinné ručení), což by při sjednocení s ostatními druhy pojištění nebylo lze zachovat. „Tyto okolnosti vedly k přesvědčení, že materiální převedení úrazového pojištění do invalidního a starobního bylo by bývalo v dnešní době způsobilo

¹⁹³ Tamtéž, s. 8 – 9.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 10 – 11.

příliš mnoho potíží věcných, organizačních i politických; proto bylo od něho upuštěno.¹⁹⁵ Veškerá místní agenda se podle zákona koncentrovala u nemocenských pojišťoven, nebylo ale provedeno sjednocení jejich organizace s politickou správou (jeden okres, jedna pojišťovna), třebaže to komise doporučovala. Nevyslyšeno zůstalo volání po svobodné, respektive tzv. organizované svobodné volbě lékaře. Nemocenské pokladny byly přejmenovány na nemocenské pojišťovny (mělo to nést i jistou symboliku, a sice že primární nadále nebudou finanční, nýbrž léčebné aspekty). Systém byl postaven jako jednotný (tj. bez konkurence více pojišťoven), ústřední orgán představovala Ústřední sociální pojišťovna, jejíž pravomoce také poněkud narušily dosavadní samosprávu nemocenských pokladen (nemocenských pojišťoven) – ředitel jmenovaný Ústřední sociální pojišťovnou směl za určitých okolností sistovat usnesení představenstva. Mezi orgány Ústřední sociální pojišťovny nebyla zařazena ani valná hromada, ani dozorčí rada, pouze výbor (se členy volenými i jmenovanými) a představenstvo. Zákon dále zrušil dosavadní dvě fakultativní mzdové třídy nemocenského pojištění, takže zůstalo 13 obligatorních, byla zavedena absolutní karenční lhůta (za první tři dny nemoci nepřislušely pojištěnci žádné dávky; dosud platila karenční lhůta relativní – pokud nemocný stonal alespoň tři dny, měl nárok zpětně na výplatu nemocenského i za první dva dny nemoci), čekací lhůta (aby vznikl nárok na výplatu z pojistného) byla stanovena na 200 příspěvkových týdnů (tedy zhruba pět let). Celkem zákon dopadal asi na 2,6 milionu obyvatel Československé republiky.¹⁹⁶

Předloha zákona nesla výrazné stopy koaličního kompromisu, to bylo zřejmé a nepopíral to ani ideový tvůrce dělnického sociálního pojištění Lev Winter, když pravil: „Nevím, zdali se najde u nás vůbec někdo, kdo by řekl, že tato osnova je dokonalá, že by nemohla býti zlepšena; ale mám za to, že člověk objektivně věci posuzující musí uznati, že osnova neposkytuje méně, nežli na co stačí dnešní síly dělnického hnutí u nás i v cizině, a nežli na co stačí dnešní hospodářské poměry. Přitom opravdu rád konstatuji, že také naše občanské strany poměrně snadno daly se přesvědčiti o nutnosti zavést pojištění a že po počátečním jakémsi váháním překonaly obavy, jež v nich vyvolává nynější hospodářská

¹⁹⁵ Národní shromáždění Republiky Československé 1920 – 1925, poslanecká sněmovna, tisk 4186, důvodová zpráva.

¹⁹⁶ L. WINTER, *O osnově zákona...*, c. d., s. 13 an.

deprese a myšlenka, že doba, ve které chceme, aby pojištění bylo projednáváno, není pro jeho projednávání vhodná.¹⁹⁷ Ve stejném duchu promluvil i ministr resortu sociální péče Gustav Habrman, který si ve sněmovně vyžádal slovo po L. Winterovi a O. Srdínkovi (zpravodajovi rozpočtového výboru) a konstatoval, že předloha samozřejmě nemůže vyhovět veškerým očekáváním, zejména „výše dávek invalidního a starobního pojištění, hlavně pro starší již dělníky, bude malá“, to ovšem už bude věcí budoucnosti, napravit rozličné nedostatky. A co do významu přirovnal zákon o dělnickém sociálním pojištění k československé ústavě, „této magna charta našich našich svobod a práv občanských“.¹⁹⁸ Zákon byl schválen v říjnu, v účinnost vstoupil 1. července 1926.

Záhy se ale dělnické sociální pojištění dočkalo novelizací, nejprve zákonem č. 184/1928 Sb. z. a n., potom o šest let později vládním nařízením č. 112/1934 Sb. z. a n. s účinností od 1. července 1934.¹⁹⁹ První novela byla především úsporná (snížila pojistné a provedla jmenování správních orgánů v pojišťovnách), příčinu pro druhou zavdala samozřejmě velká hospodářská krize a nutnost nemocenské pojišťovny sanovat.²⁰⁰ Jak se zákon jako celek za dobu svého působení osvědčil?

Předně se ukázalo, že ani mimořádné ekonomické obtíže třicátých let vážněji nenarušily systém, na kterém byl vybudován, takže hlubších strukturálních reforem nebylo třeba. Přesto dekáda praktické zkušenosti s fungováním sociálního pojištění odhalila některé mylné předpoklady jeho tvůrců, a v jiném ohledu zase jejich přílišnou opatrnost. Pojistné každoročně odčerpávalo z výnosu československého hospodářství zhruba 2,5 mld. Kč.²⁰¹ Tyto peníze se sice dílem do ekonomiky v jiných formách znovu vracely, i tak ale tezaurace podle názoru mnohých překračovala rozumnou mez. Výše rezervních fondů nemocenských pojišťoven měla odpovídat výši jednorozhodného vydání v průměru tří let.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 5.

¹⁹⁸ *Stenoprotokoly poslanecké sněmovny Národního shromáždění Republiky Československé 1920 – 1925*, www.psp.cz/eknih, 286. schůze, 16. 9. 1924.

¹⁹⁹ Úplné znění bylo zveřejněno vyhláškou ministra sociální péče pod č. 189/1934 Sb. z. a n.

²⁰⁰ V. VYDRA, *Aktuální problémy dělnického nemocenského pojištění*, in: *Současné problémy sociálního pojištění. Cyklus přednášek uspořádaných Sociálním ústavem Českoslov. republiky v zimě 1936 – 1937*, Praha 1937, s. 44 – 45.

²⁰¹ E. SCHOENBAUM, *Tendence vývoje sociálního pojištění*, in: *Současné problémy sociálního pojištění*, c. d., s. 6.

Takto uvažoval reprezentant zaměstnavatelů: „Naskytá se otázka, zda v pojištění, které i v dobách ochabující konjunktury je vyživováno příspěvkem, tedy podržuje si své alimentární zdroje a jehož výdaje jsou v poměru k pojištěnci časově omezené, je skutečně potřebná dnes stanovená výše rezervního fondu a zda by vzhledem ke zkušenostem nestačily rezervy nižší. Jde spíše o to, aby fondy ty zůstaly likvidními, aby nebyly imobilizovány tak, aby v případě potřeby byly okamžitě po ruce, a aby nebyly ukládány do věcí často ceny víceméně ne nezbytné. Neodpovídá jistě pojmu rezervního fondu jako fondu pro krytí provozních schodků, jestliže větší část jich je nelikvidní.“ Možnost úspor dále spatřoval ve snížení výdajů na vnitřní správu a provoz nemocenských pojišťoven.²⁰² Relativně přesně se naplňovaly tendence v sociálně biologických faktorech sociálního pojištění, jak je tvůrci zákona odhadovali, zejména prodlužování průměrného věku dožití a setrvalý pokles porodnosti (mírně východními oblastmi republiky, tj. Slovenskem a Podkarpatskou Rusí), tudíž co námět hodný zamyšlení se přirozeně nabízelo zahrnutí pronatalitních opatření do konstrukce systému (Burgdörferovy návrhy, francouzské „rodinné pojištění“ apod.).²⁰³ Jako správná volba pro úhradový systém se potvrdila tzv. úhrada nároků průměrnou prémie.²⁰⁴ V čem se naopak původní představy s realitou rozcházely, to byl počet a věk pojištěnců, alespoň pokud se jednalo o invalidní a starobní pojištění. „Pro dělnické pojištění invalidní a starobní byl učiněn zcela přirozený předpoklad, že všichni nově přistupující pojištěnci budou mladší 20 let, neboť lze mít za to, že dělníci vstupují do svého zaměstnání ve věku co nejnižším, tedy krátce po skončení povinné návštěvy školní. Již učeň je od 16 let podroben pojistné povinnosti. O osobách, které ve vyšším věku vstupují do zaměstnání podrobeného dělnickému pojištění, bylo

²⁰² B. SOTTNER, *Zaměstnavatelé a sociální pojištění*, in: *Současné problémy sociálního pojištění*, c. d., s. 135 an.

²⁰³ Friedrich Burgdörfer byl významný německý statistik a demograf, kterého proslavila práce z roku 1932 *Volk ohne Jugend*. Hruza z klesající německé porodnosti ho přivedla až na krajní pravici politického spektra a k podpoře nacismu. Jeho návrhy z první půle třicátých let spočívaly např. v začlenění prvků propopulační politiky do systému sociálního pojištění, a to zavedením příplatku, který by svobodní platili v plné výši, ženati se dvěma dětmi by byli platby zproštěni a rodiny se třemi a více dětmi by naopak příspěvky dostávaly. Blíže např. G. ALY – K. H. ROTH, *Nazi Census. Identification and Control in the Third Reich*, Temple University Press 2004, p. 25 an. Podstatu francouzského „rodinného pojištění“ (fungujícího rovněž v Belgii) představoval příplatek ke mzdám zaměstnanců, zejména dělníků, s početnými rodinami z ústředního fondu, do něhož obligatorně přispívali zaměstnavatelé. Viz T. B. SMITH, *Creating the Welfare State in France. 1880 – 1940*, McGill-Queen's University Press 2003, p. 88 an.

²⁰⁴ E. SCHOENBAUM, *Tendence vývoje...*, c. d., 14 an.

přirozeně předpokládáno, že i před tím byly nějak zaměstnány a pojištěny a že do dělnického pojištění přinesou si převodní částku. [...] Ačkoliv tento předpoklad zdál se býti jasný a zcela logický, přesvědčili jsme se při statistickém zpracování vydaných legitimací, jak zcela odlišná je skutečnost. S vydáváním legitimací pojištěncům bylo započato v roce 1930 a bylo jich vydáno 2.293.594. V roce 1931 bylo vydáno ještě dalších 927.705 legitimací, takže se zdálo, že již všichni pojištěnci mají legitimace a že budou vydávány legitimace jenom mladým osobám nově do pojištění vstupujícím, to jest, že podle předpokladů bude ročně vydáno nových legitimací asi 140.000 až 160.000 osobám do 20 let. Ale v roce 1932 bylo vydáno ještě 407.788 nových legitimací a z toho osobám do 20 let toliko 134.386. Počet nově vydaných legitimací sice v dalších letech klesal, ale nikdy nebyl menší než 200 tisíc. [...] v roce 1935 počet osob do 20 let, kterým byly vydány legitimace, byl toliko 121.287 a činil 53,6% z celkového počtu vydaných legitimací...“ Vysvětlení pravděpodobně bylo takové, že řada osob samostatně výdělečně činných ztratila v době krize obživu a záchranu hledala v dělnických profesích, mj. motivována poměrnou dostupností získání dělnického sociálního pojištění. Ústřední sociální pojišťovna proto vypracovala memorandum vládě, aby urychleně zahájila přípravy tolikrát slibovaného sociálního pojištění osob samostatně výdělečně činných.²⁰⁵

Nastínili jsme jenom nejdůležitější předpisy a opatření, které českoslovenští sociální demokraté zejména ve dvacátých letech na poli sociální legislativy prosadili, ale domníváme se, že to stačí. Příliš podrobný popis by zacházel nad rámec záměru poskytnout představu o jejich metodách a cílech a smyslu toho, jaký význam svému působení v rámci demokratického zřízení přikládali a kde své místo v něm především viděli. Sociální demokraté v Československé republice bývali dávání leckdy přímo za vzor sociálního reformismu, ať už takové hodnocení mělo přidech pozitivní nebo spíše jízlivě negativní. Bylo na tom mnoho pravdy, avšak není vyloučené, že jde do velké míry také o jisté zkreslení, které vzniká srovnáním s podobou jejich radikálního soupeře na politické levici, Komunistické strany Československa. Protože budeme-li je soudit objektivně a bez předpojatosti, třeba právě podle výsledků v oblasti sociální péče, seznáme, že úspěchy, jimiž se mohli vykázat, nebyly malé.

²⁰⁵ V. LENZ, *Aktuální otázky starobního a invalidního pojištění dělnického*, in: *Současné problémy sociálního pojištění*, c. d., s. 130 an.

2.3 Programatika prizmatem sjezdů (1920 – 1937)

Československá sociálně demokratická strana dělnická, jak ji první Československá republika znala a již byla tato strana vždy oporou, se zrodila 12. července 1920 v Národním domě na Smíchově v Praze, kde se toho dne sešla konference pravého křídla této velké, ale heterogenní, fakticky už rozštěpené strany. Stalo se tak v reakci na stále cílevědomější a stále méně zastřené úsilí levice o ovládnutí strany, jak uvádělo i přijaté prohlášení: „V poslední době komunistická skupina v československé straně soc. demokratické podniká organizované akce, svolávajíc konference a schůze, vydávajíc zvláštní listy a brožury a ustavuje tak zvláštní stranu ve straně, čímž ochromována jest všeliká plodná činnost strany.“²⁰⁶ Poslední kapkou byla právě jedna z těch brožur – *Zásady a cíle marxistické levice* – jež obsahovala i deklaraci čerstvě zvolených poslanců a senátorů levice k parlamentní taktice (a k otázce parlamentarismu vůbec), zcela absurdní vzhledem k tomu, že sociální demokracie byla největší a nejsilnější frakcí Národního shromáždění a její čelný představitel Vlastimil Tusar designovaným premiérem Československé republiky: „Bezprostředním následkem světové krize kapitalismu je... také krize parlamentarismu. Nejširší vrstvy proletariátu počínají nahlížeti, že nejen kapitalismus, jako regulační systém hospodářského života, nýbrž také útvary, které tvoří jeho politickou nadstavbu, dohrály svoji druhdy nepostradatelnou roli... Jenom ignoranti nebo zásadní odpůrci marxismu mohou tvrditi, že konstatováním těchto skutečností odchylujeme se od základních nauk socialismu. [...] Odsuzujeme proto každou účast strany naší ve vládě s měšťáky jako škodlivou, ba zločinnou na zájmech proletariátu. [...] Parlamentarismus v dnešní době rozvratu kapitalismu nemůže splniti naděje proletariátu a dožívá svoji dějinnou úlohu. Úkolem dělnictva jest, aby se připravovalo k převzetí moci veřejné a přikročilo k budování soustavy rad, jakožto orgánu nové správy společenské.“²⁰⁷

Z konference pravice vzešlo vyhlášení politických zásad, zveřejněné v srpnu a mimo jiné konstatující, že pokus o nastolení diktatury proletariátu v podmínkách

²⁰⁶ *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878 – 1948*, (ed.) Petr Prokš, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, dokument č. 67, s. 149.

²⁰⁷ *Zásady a cíle marxistické levice Československé sociálně demokratické strany dělnické*, nákladem vydavatelstva časopisu Sociální Demokrat, Praha 1920, s. 25 – 29.

Československé republiky přivodil by nezbytně občanskou válku a „že náleží k zájmům a povinnostem dělnické třídy československé, aby svou politickou republiku podepřela“, protože „bez lásky a obětí dělnictva není československá republika možná. [...] Opakujeme tedy, že vláda demokracie jest na tu dobu jedinou přiměřenou vládní formou u nás.“ V závěru dokumentu pravice naléhavě upozorňovala, že nejde už o spor mezi levým a pravým křídlem strany, nýbrž o principiální souboj mezi sociální demokracií a komunismem.²⁰⁸ Konference zvolila dva výbory, jeden širší (s osmadvaceti členy), a druhý, užší, o sedmi členech, v němž zasedli: Rudolf Bechyně, Karel Dědic, Božena Ecksteinová, Antonín Hampl, Karel Piták, Antonín Svěcený, Rudolf Tayerle.²⁰⁹

Následoval nevyhnutelný rozkol, z něhož se posléze na jedné straně vynořila Komunistická strana Československa, na straně druhé republikánská a nezpochybnitelně demokratická československá sociální demokracie.

2.3.1 XIII. sjezd (1920)

Dost možná nejdůležitější sjezd, který sociální demokracie za první republiky pořádala, se konal 27. – 29. listopadu 1920 v Obecním domě v Praze. Nejdůležitější samozřejmě proto, poněvadž se na něm sešli delegáti, kteří nepodlehli radikálnímu vábení III. Internacionály, nýbrž setrvali v lůně dosavadní (nerevoluční) dělnické strany i poté, kdy se na vlastním zářijovém sjezdu ustavila marxistická levice (budoucí komunisté) jako samostatná strana.²¹⁰

²⁰⁸ *Politické programy...*, c. d., dokument č. 68, s. 150 – 157. Spiritus agens emancipace pravice v sociální demokracii byl nepochybně Rudolf Bechyně, jak dosvědčuje zpráva informátora z 9. 8. 1920: „Posl.[anec] Bechyně považuje situaci za velmi vážnou a domnívá se, že by bylo lépe nyní začít s otevřeným bojem, dokud je čas, a nepodléhat teroru a uvažuje i o možnosti demise sociálně demokratických ministrů, aby měli volnou ruku a aby boj mohl být veden rovnými zbraněmi. Říkal mi, že bude prosit v této věci asi zítra o audienci u p. prezidenta.“ Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fond MA, karton č. 407 (Strany), složka č. 15, soc. dem. 1919 – 1922. Z. Kárník k tomu dodává, že Bechyně nepochybně jednal v domluvě a se souhlasem, ne-li přímo podle instrukcí premiéra Vlastimila Tusara. Srov. Z. KÁRNÍK, *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005, s. 67.

²⁰⁹ *Před obratem*, Zář, 1920, r. XIX, č. 16, 16. 7.

²¹⁰ Téma formování marxistické levice bylo samozřejmě zpracováno mnohokrát, z ucelených pojednání lze doporučit zejména J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889 –*

Dva roky od vzniku republiky představovaly pro sociální demokraty takřka nepřetržitou řadu zkoušek, přičemž v delším horizontu vůbec ne tou z nejmenších bylo strategické rozhodnutí o přijetí vládní odpovědnosti v koaličních kabinetech pod předsednictvím Vlastimila Tusara. Vedení sociální demokracie muselo v této době čelit útokům zleva i zprava (jak dokládá např. secese skupiny Modráčkovy)²¹¹, ale rozkoem s komunisty dostoupily poválečné těžkosti nepochybně vrcholu. Přestože se díky nedokonalosti zákonné úpravy, zděděné po bývalé monarchii, podařilo posléze uhájit stranický majetek (v první řadě Lidový dům s tiskárnou v Praze a zavedenou značku Práva lidu), byli si sociálně demokratičtí předáci vědomi, že v této konfrontaci tahají spíše za kratší konec, když přiznali (a doufali), že „Československá sociální demokracie byla sice prvním nárazem moskevských komunistů poněkud překvapena a snad i otřesena, ale že zvěřený vítr vyfoukal jen plevel a že zdravé zrní sociálně demokratické zůstalo“.²¹²

Na sjezd dorazili celkem 482 delegátů²¹³ a jeho bojovně obranný ráz určila už páteční podvečerní předporada, na níž zazněla především závažná zpráva sekretariátu

1921, Svoboda, Praha 1986, s. 266 an., respektive téhož autora *Bohumír Šmeral 1914 – 1941*, Svoboda, Praha 1986, s. 219 an. Důkladná a s poněkud jiným akcentem je pak raná práce Z. KÁRNÍKA, *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách*, Academia, Praha 1966, s. 23 an. Dokumentární edice viz J. VESELÝ, *O vzniku a založení KSČ*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953.

²¹¹ Spory Františka Modráčka a Josefa Hudece s vedením měly delší trvání, vyvrcholily, když výkonný výbor sociální demokracie přijal usnesení, aby jejich *Socialistické listy* byly podřízeny kontrole strany. Nato 7. dubna 1919 Modráček a Hudec ohlásili svůj odchod ze strany, poněvadž „žily naprosto bezcharakterní nejen pohybují se volně ve straně, nýbrž ovládají její nejdůležitější instituce a orgány tiskové, terorizují poctivé pracovníky a zneužívají celý rozsáhlý agitační aparát strany, aby zasévaly do duše českého lidu pracujícího zvrácené metody bolševické. [...] Ztratili jsme všechnu naději, že strana je ještě schopna obrody. A předvídajice, že musili bychom přejímatí zodpovědnost za destruktivní činnost těchto lidí i za zhoubné její následky, odhodlali jsme se k poslednímu kroku, jenž nám zbývá: Oznamujeme Vám, že vystupujeme ze strany. Chceme si zachovati čistý štít před dělnictvem i před národem.“ Č. STEHLÍK – F. MODRÁČEK, *Česká sociální demokracie v boji s republikou*, nákladem Ústředního tiskového družstva socialistické strany československého lidu pracujícího, Praha 1920, s. 33 – 34. Sugestivně líčí scénu Modráčkova rozchodu se stranou – prý „se domníval, že byl zrazen“ – F. PEROUTKA, *Budování státu II. 1919*, Lidové noviny, Praha 1991, s. 552 – 553. Následně na žádost výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické a po přezkoumání věci ústavním výborem byli Modráček a Hudec zbaveni i poslanceckých mandátů. Viz *Stenoprotokoly poslancecké sněmovny Národního shromáždění Republiky Československé 1918 – 1920*, www.psp.cz/eknih, 56. schůze, 28. 5. 1919.

²¹² *Protokol XIII. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze*, nákladem Ústředního dělnického knihkupectví, nakladatelství a antikvariátu (Antonín Svěcený), Praha 1921, s. 4.

²¹³ F. SOUKUP, *Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismu a československé sociálně demokratické strany dělnické*, díl II., Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Praha 1938, s. 1337.

strany (přednesl ji tajemník sociální demokracie a odborový činovník Václav Johanis), a pak také referát L. Pika ke změnám organizačního řádu. Oba řečníci neskrývali, že stále probíhající konflikt s komunisty o podobu strany (respektive o to, kdo se stane pravým dědicem tradice sociální demokracie v Československu) je a bude leitmotivem všech jednání tohoto sjezdu. V. Johanis zdůraznil, že úplně věrné straně zůstaly Plzeňsko, Ostravsko a severočeská pánev, jež dohromady reprezentují přes 100.000 příslušníků, a že celkový počet členů strany se na základě dotazníkového šetření odhaduje na 260.000 – 280.000; dále apeloval na nerozhodnuté či nevyhraněné straníky, neboť „mnoho soudruhů, zejména ti, kteří se chovají pasivně, kteří ještě od rozvratu nedovedou se dnes orientovat (mnoho jich chce dělat neutrály nebo stojí v koutku a čeká, až jak to dopadne a myslí, že tím poslouží straně), poškozují stranu a přispívají k bolševismu. Dnes nesmíme znáti žádného klidu, žádného odpočinutí, ani žádné neutrality, nýbrž otevřeně se prohlásiti pro zásady sociálně demokratické.“²¹⁴ Tytéž podtóny neslo i vystoupení Pikovo: plzeňský starosta konstatoval, že důvodem změn organizačního řádu je jednak nutnost uvést jej do souladu s novými politickými a správními poměry v Československé republice (včetně např. faktu, že ženy dosáhly plné občanské emancipace, takže zřizování zvláštních ženských sekcí napříště odpadne jako zbytečné), také však, že „bez organizačního řádu, bez dobrovolné disciplíny a důsledného provádění organizačních předpisů není strana možná. [...] Došlo-li v posledních letech k uvolnění, došlo-li také k podlomení síly a autority strany, vinu možno do značné míry připisovati tomu, že nebylo silné ruky, která by na základě organizačního řádu zjednala pořádek a zmařila destruktivní činnost, jejímiž důsledky v poslední době strana byla značně otřesena.“²¹⁵

Vlastní sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické zahájil nazítří v sobotu 27. listopadu krátkým prolovem její předseda Antonín Němec. Následovaly pozdravné projevy, také desítky zahraničních hostí, mezi nimi nejvyššího představitele II. Internacionály a prominentního belgického socialisty Emila Vandervelda. Náramně cenné ovšem bylo, že promluvil i zástupce přítomných účastníků vzdorosjezdu Marxistické levice: ten jejich jménem vysvětlil, že měli v úmyslu pracovat „k dohodě a k jednotě“,

²¹⁴ *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 6 – 7. Není pochyb, že početní údaje o stavu členské základy se naprosto rozcházejí se skutečností – srov. M. HLUBINKA, *Organizační výstavba...*, c. d., s. 171.

²¹⁵ *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 10 – 11.

nicméně „celý průběh jednání, zvláště zákulisní intriky, přesvědčily nás, že poválečné oprávněné nespokojenosti dělného lidu má být zneužito k násilnému zmocnění se majetku a fondů strany“, pročež „odmítáme postup komunisty u nás zahájený a prohlašujeme naši straně neochvějnou věrnost“.²¹⁶ Potom přišly na řadu zásadní politické referáty: s posledními událostmi v sociální demokracii, tj. s podrobnostmi o střetu s komunisty, seznámil delegáty František Soukup, aktuální politickou linii rozebrali Rudolf Bechyně a Vlastimil Tusar a další postup strany nastínil Alfréd Meissner.

Všichni řečníci se shodli v kritice Marxistické levice, tvrdě se vyjadřovali především o Bohumíru Šmeralovi, Václavu Houserovi, Josefu Teskovi. Zkušený rétor Soukup pojednal svůj příspěvek obsírně a s patosem, víc než na fakticitu dbal na břitké a vzletné formulace, ale pečlivě rozlišoval věrolomnost komunistů domácích a hodnocení událostí v Rusku: „Není mým úkolem, abych zde prováděl analýsi toho, co se dnes jmenuje moskevským komunismem. [...] Vy víte, že jsme tuto revoluci pozdravili jako velikou, ohromnou událost světových dějin... My také chceme a učiníme vše, co je v našich silách, abychom této ruské revoluci pomohli ke konečnému vítězství...“²¹⁷ Nato obhajoval rozhodnutí vedení o odložení sjezdu z původně plánovaného termínu na listopad a vyzdvihl důležitost pozitivní práce, „ne negací, ale činy pracovat, stavět, stavět a stavět“.²¹⁸

Rudolf Bechyně se zaměřil hlavně na vztah sociální demokracie k republice: „Je možná Československá republika, pakliže sociální demokracie odepře svoje rámě, pakliže ona odepře svoji hlavu, své mozky, aby pomohla v této světové neukončené bouři republiku upevniti, ustaviti a zabezpečiti? To byla pro nás otázka, která se dá vysloviti také takto: chceme tuto republiku nebo ji nechceme? [...] My jsme byli toho názoru, že jest naší velikou povinností a naším závazkem dělnické třídy, abychom v době, kdy se tvoří politické řády snad na celé půlstoletí, sami aktivně zasáhli a pomohli dělnictvu zajistiti takový podíl na moci, jaký odpovídá jeho významu ve výrobě a jeho významu

²¹⁶ Tamtéž, s. 22.

²¹⁷ Tamtéž, s. 78.

²¹⁸ Tamtéž, s. 89.

kulturnímu.²¹⁹ Své krédo i legitimaci Bechyně vyjevil v závěru referátu: „Bez sociální demokracie není žádná demokratické vlády.“²²⁰

Převážně projevy úcty a uznání sklízel na sjezdu Vlastimil Tusar, jak potvrdilo i jeho dodatečné zařazení na kandidátku pro volbu členů výkonného výboru. Svou řeč pochopitelně věnoval vládnímu angažmá sociální demokracie, za něž z pozice premiéra nesl největší odpovědnost. Jako obyčejně mluvil střízlivě a věcně. Za příklonem velké části příslušníků strany k myšlenkám radikální levice viděl spíše nevědomost a návyk na opoziční politiku ještě z dob starého Rakouska: „Soudruzi, kteří jsou dnes nalevo, kteří jdou s komunisty, těch velká většina nejsou komunisté. Jest tam jenom skupina, která je vede, ti, kteří vědí, co chtějí, ti jsou přesvědčení komunisté... Ale velká část jejich stoupců jsou lidé, kteří jsou vychováni v té staré rakouské politické škole, bouřiti pořád proti vládě...“ Navíc podle Tusara to ani nebyla levice, kdo začal v zemi rozdmýchávat negativní nálady: „A podívejte se na ty argumenty, se kterými chodí dnes naši komunisté. Kdybyste je vzali pod zvětšovací sklo, našli byste, že otcem mnoha jejich frází je Rašín nebo Kramář. Povídání o finančním bankrotu státním, že už za několik neděl stát nebude mít peníze na výplatu, to všechno dělal Rašín a proč? Dělal to nám naschvál. To dělal proti sociálně demokratickým ministrům ve vládě, poněvadž se domníval, že takovouto ostrou palbou dožene nás ke kapitulaci. [...] Jestli u nás někdo v Čechách komunismu nejvíce pomohl, byl to Rašín a politika národně demokratická.“²²¹ Dále Tusar předestřel, jak vypadala každodenní práce kabinetu: „Největší část vládní činnosti spočívala nikoliv v upírání očí do vzdálených cílů, my jsme ve vládě ve schůzích museli se zaměstnávatí vezdejším chlebem našeho obyvatelstva. Byly častokrát schůze, kde jsem počítali vagony, kolik jich máme schováno, jakou máme železnou rezervu... V ministerské radě to vypadalo jako v plodinové burze, hádali jsme se již o 2 hal. na bramborech, o 1 K na obilí a kde co máme ušetřiti. Dnes, kdy je všechno pohyblivé a labilní, vládnouti znamená spravovati, administrativizovati a k tomu administraci jsme převzali ve špatném stavu po Rakousku. [...] Přátelé, my jsme museli řešiti ne velké světové problémy, ale tři čtvrtiny našeho času zabraly nám denní praktické otázky, které by se vám zdály podřízeny, které však hrály

²¹⁹ Tamtéž, s. 92 – 93.

²²⁰ Tamtéž, s. 96.

²²¹ Tamtéž, s. 101.

v životě státním velikou úlohu.²²² Tusar se dotkl rovněž zahraniční politiky, zdůraznil, že nebylo možné dělat zahraniční politiku socialistickou, nýbrž mírumilovnou a demokratickou, aby se stát vyvaroval konfliktů. Upozornil, že jeho vláda působila veškerým vlivem, aby se vůči Rusku upustilo od blokad a intervencí, což bylo i stanovisko prezidenta republiky T. G. Masaryka (ne už tak Karla Kramáře). A zakončil přímou výzvou sjezdovým delegátům: „Když poměry vyžadovaly, do vlády jsme šli, a když poměry vyžadovaly, šli jsme z vlády ven... My ale, kteří ve vládě jsme byli, předstupujeme před vás s tím vědomím, že jsme poctivě pracovali, skládáme vám účty z naší činnosti a prosíme, abyste tuto důvěru, kterou jste v nás měli, nám zachovali do budoucnosti.“²²³

Poslední politický referát patřil Alfrédu Meissnerovi. Případlo mu přiblížit sjezdu další postup strany, tedy vylíčit, jak se bude sociální demokracie chovat v opozici a oč bude usilovat. Nejprve Meissner uvedl, že budování demokratických institucí v Československu není dosud hotovo, neboť správa státu vykazuje některé vady: v tomto smyslu je naléhavě třeba „ještě vybavit samosprávné sbory, zejména obce, takovou daňovou svrchovaností anebo jinak finančně je zajistiti, aby byly s to plniti úkoly, na ně vložené“. Župní zřízení pak bude nutné nejenom provést, nýbrž dále reformovat, protože „zákon ten ponechal – proti vůli naší – ještě značnou moc byrokracii, která by této své pozice mohla využití jako exponent buržoazie a mohla by paralyzovati vliv dělnictva ve správě“.²²⁴ K otázce opozice Meissner vyložil, že sociální demokraté nepůjdou cestou opozice zásadní, byť by to bylo jistě snadné a populární, poněvadž taková na půdě československého parlamentu vystupuje už dvojí – komunistická a německo-nacionální – a obojí, třebaže každá z jiného důvodu, ohrožuje samu existenci republiky. Proto budou sociální demokraté opozicí systematické, pozitivní a konstruktivní práce, aby postupně odstranili buržoazní ráz státu, ale stát jako takový zachovali: „Strana naše nebude posuzovati předlohy vládní a vládu s hlediska zásadní opozice, nýbrž podle obsahu předloh a činů vládních a snažiti se musí, aby spoluprací parlamentární zbavila předlohy třídního rázu.“²²⁵ O tzv. ministerialismu, tj. účasti socialistů v buržoazních kabinetech, Meissner ve

²²² Tamtéž, s. 103.

²²³ Tamtéž, s. 104 – 106.

²²⁴ Tamtéž, s. 107.

²²⁵ Tamtéž, s. 109 – 111.

shodě s Karlem Kautským a argumentuje soudobým příkladem Belgie poznamenal, že jde o záležitost taktickou, nepřekročitelnou podmínkou je ovšem pochopení tohoto kroku ze strany dělnictva: „Účast sociální demokracie ve vládě je jen tehdy a potud možná, když danými poměry je nutna a když tuto nutnost masy dělnictva uznávají a stávají se tím nositeli a podporovateli vlády. Není-li tomu tak, visí vláda ve vzduchu.“²²⁶ V codě Meissnerova projevu znovu zazněl ústřední sjezdový motiv komunistického rozkolnictví: „Mluvím-li o budoucím postupu strany, kladu menší váhu na postup v parlamentě, jako na konsolidaci vlastní strany. Jen když sociální demokracie bude silná, bude schopna jednání a akce parlamentární, jen tehdy vzbudí u buržoazních stran respekt. A proto je věcí naší strany a úkolem tohoto sjezdu, neuzavírat návratu do strany sociálním demokratům, zabloudivším do strany komunistické, naopak jim tuto cestu umožnit a vypravit. Naše práce v budoucnosti musí býti usilovná práce na znovuvybudování silné sociálně demokratické strany a utvoření pevného bloku všeho třídně uvědomělého dělnictva v republice.“²²⁷

Diskuse k politickým referátům proběhla klidně, jednotliví vystupující vesměs podpořili proslovené teze a závěry, lišili se nanejvýš v akcentech. Tudiž i rezoluce o taktice strany, kterou XIII. řádný sjezd přijal, konformně shrnula řečené: sociální demokraté se přihlásili k Československé republice a k spoluodpovědnosti za její vývoj, za cíl si stanovili socializaci a odstranění hospodářských výsad buržoazie prostředky politickými, odmítli opozici za každou cenu, také však jakoukoli koalici s buržoazními stranami pro nejbližší dobu. Samostatná rezoluce se pak týkala zabezpečení stranického majetku: sjezd schválil všechny kroky, které byly k jeho ochraně dosud učiněny, včetně vyloučení Josefa Skaláka, Josefa Tesky a Václava Housera z komanditní společnosti Práva lidu a jmenování nových členů místo nich, a současně zmocnil příští výkonný výbor a zastupitelstvo strany, aby v tomto úsilí pokračovaly a podnikly vše, čeho bude třeba a co uznají za vhodné.²²⁸

Delegáti se samozřejmě vyslovili také k otázce Internacionály. Předcházel tomu výklad předsedy strany Antonína Němce o obnově II. Internacionály. Němec stručně

²²⁶ Tamtéž, s. 112 – 113.

²²⁷ Tamtéž, s. 114.

²²⁸ Tamtéž, s. 114 – 116.

postihl dosavadní vývoj mezinárodních dělnických (socialistických) organizací, jeho priority i dějinné zákruty, načež hrubě naskicoval obraz moskevské III. Internacionály (komunistické), přečetl úryvek z jejího usnesení odsuzujícího parlamentarismus a s patřičným komentářem ocitoval některé z podmínek, jež komunistická Internacionála pro přijetí členů vyžadovala. Poté plédoval pro osvědčenou II. Internacionálu, jelikož „jaká bychom to byli strana, kdybychom své slavné tradice chtěli zahoditi proto, že nám to komandovali z Moskvy, tisíc kilometrů vzdálení lidé, kteří nemají ani tušení o našich poměrech, kteří nerozumějí jim a následkem toho by také i při nejlepší vůli je nedovedli ovládat? My netupíme ruskou revoluci, my se jí neposmíváme, my se neposmíváme také tomu, co tam dělají, ale my s tím nesouhlasíme, nám se to nelíbí. Toho příkladu následovati nebudeme.“²²⁹ V debatě k Němcově referátu promluvili mj. sekretář II. Internacionály Camille Huysmans nebo starosta Moravské Ostravy Prokeš. S osobními dojmy z návštěvy Ruska v řadách delegace Odborového sdružení československého seznámili posluchače soudruzi Polach a Piták.²³⁰ Oba zpravodajové ruské poměry ostře kritizovali, v podstatě ujišťující, že na Rusi po socialismu, natož komunismu není ani stopy. Zvláště Piták působil nesmiřitelně, jeho svědectví však bylo zakaleno jen povrchně maskovanou sedlinou antisemitismu: „A ještě něco. Ne, že bych byl antisemitou, nebo že bych chtěl urážeti původ někoho druhého, ať je to židovství neboli semitství. Ale musím se

²²⁹ Tamtéž, s. 128.

²³⁰ Tato cesta reprezentantů OSČ se vyznačovala velice komplikovaným průběhem. Delegace měla být vyslána už roku 1919, nakonec k tomu došlo až v druhé půli roku 1920. Oficiálními delegáty byli: Vojtěch Dundr za kovodělníky, Jakub Polach za textiláky, Václav Krňanský za dřevodělníky, Julio Verčík za Slovensko. Vedle nich se delegace účastnili: Martin Šváb za Svaz zemědělského dělnictva, Karel Piták za Svaz dělnictva lučebního, Přemysl Klíma za družstevní hnutí, a dále pražský kovodělník Jindřich Hatina, Josefa Severýnová a Barbora Rezlerová za sociální demokraty. Delegace vyrazila z Prahy 16. 9. 1920 s doporučujícím listem pro získání víz od zástupce ruského Červeného kříže Gillersona pro ruský zastupitelský úřad v Berlíně, tam byla ale stejně nucena vyčkat zvláštního povolení z Moskvy. V Berlíně delegace nakonec od Rusů získala jen tranzitní vízum pro vstup do Estonska, a pro jistotu si ještě vyžádala víza od švédského a finského vyslanectví. Delegace přibyla do Revalu (dnešního Tallinnu) 4. 10. 1920, kde zjistila, že berlínské vízum pro pokračování do Ruska nestačí. Po několika dnech potřebné vízum dostala jen část delegace (Krňanský, Šváb, Verčík, Klíma, Severýnová, Rezlerová), a ta odjela 9. 10. do Petrohradu. Ostatním účastníkům delegace bylo řečeno, „že musí vyčkat a zdržení toto vysvětlováno bylo poukazem na nedostatek místa ve vagonu, jímž zaviněno, že tak četnou delegaci nelze najednou vypravit.“ Za vším stál údajně zákrok českých komunistů v Moskvě. Po nesčetných intervencích jak v Revalu, tak členů části delegace, přítomné už v Rusku, také zbylí účastníci odborové delegace obdrželi 19. 10. potřebná víza a 23. 10. 1920 konečně odcestovali z Revalu do Petrohradu. Viz *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku. Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě sovětové Ruské republiky rad*, nákladem Odborového sdružení československého, Praha 1921, s. [3] – 6.

zamyslet nad tím, zdali ten ruský národ rozhoduje o svém osudu, o svém osudu a právu. A tu mohu prohlásit, že nejvyšší sovětská místa vnitřní a zahraniční jsou obsazena z 99 procent semity. Z toho musím vyvozovat určité závěry, které přinejmenším musí varovat a upozorňovat, aby se zamysleli lidé, je-li to správné nebo není-li to správné.²³¹ Výsledná rezoluce zřetelně potvrdila snahu sociálních demokratů distancovat se od komunistického avanturismu, navíc že „metody boje jedinec násilnického a potměšilého, jak je hlásá III. Internacionála komunistická v Moskvě, jsou hroživým nebezpečím vítězství reakce, jež by mohla proletariát československý srazit zase na celá desetiletí do moře bídy, útlaku a malomocného vzpírání. [...] trváme na dosavadní své demokratické a parlamentární taktice, již pokládáme jenom za dočasnou taktickou pomůcku ku dobytí státu socialistického“, a vyjádřila přání reformovat II. Internacionálu tak, aby „plně vyhovovala potřebám doby a všeho socialistického dělnictva“. Z informativních důvodů měli být vysláni pozorovatelé na konferenci organizací, stojících mimo II. i III. Internacionálu.²³²

Dalšími významnými dokumenty, které sjezd projednal a schválil, byla trojice usnesení k referátům Lva Wintra (Hospodářské a sociální požadavky pracujícího lidu), Antonína Srby (Zásobovací požadavky dělnictva) a Františka Biňovce (Sociální demokracie a pozemková reforma), jež pospolu tvořila hospodářský program československé sociální demokracie. Zemědělská problematika byla pro svou komplikovanost rozdělena do všeobecných (dlouhodobých) zásad a aktuálních požadavků, zbytek byl pojednán především z hlediska bezprostředních potřeb. Hlavní body sociálně demokratického programu se daly shrnout pod pojem socializace, a to bez náhrady, realizace měla ovšem záviset „od hospodářských poměrů, síly a moci proletariátu ve státě“. V současnosti „za nutnou a možnou“ byla pokládána socializace podniků, vlastněných či spravovaných státem, a dále „podniků veřejných neb veřejné potřebě sloužících, jako: přírodní bohatství, doly, železnice atd.“. Explicitního ocenění se dočkaly návrhy poslaneckého klubu v Národním shromáždění, týkající se socializace dolů a zřizování závodních rad.²³³ Ohledně vyživování obyvatelstva se program ponejvíce zasazoval jednak o potírání lichvy, jednak o podporu výroby a výrobních a spotřebitelských družstev

²³¹ *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 179.

²³² Tamtéž, s. 136 – 137.

²³³ Tamtéž, s. 150 – 151.

konzumentů ze strany státu.²³⁴ Téže protekce se mělo dostat i zemědělským družstvům všech forem, přičemž „pozemková reforma nesmí ponechat nikde ani v menších komplexech lesy v soukromém vlastnictví. Všechny lesy staňtež se vlastnictvím státu již v důsledku pozemkové reformy, pokud nejde o lesy veřejnoprávních svazů.“²³⁵ K projevu Františka Biňovce bylo posléze ještě přijato speciální dodatečné usnesení, varující před stavem Pozemkového úřadu, který „budiž rekonstruován a to tak, aby nebylo nadále možno, aby jedna z politických stran mohla svými příslušníky, kteří v různých úřadech republiky vystupují často ne jako úředníci státu, nýbrž jako exponenti své politické strany, ovládati pozemkový úřad ve prospěch strany své nadále.“²³⁶

Školský program žádal, aby výchova a škola vycházely z přísného vědeckého poznání, aby základní vzdělání bylo stejné a jednotné a veškeré školství „zpravidla státní, bezplatné a koedukační“.²³⁷ Tradiční sociálně demokratický požadavek odluky církve od státu pak zasahoval i do oblasti školství, poněvadž „zřizovati soukromé školy, které by měly nahrazovati některý stupeň školství všeobecně povinného nebo výše organizovaného školství státního, nebudiž dovoleno.“²³⁸

Čistě interní záležitostí pak bylo přijetí nového organizačního řádu (tj. stanov) strany. Nové podoby doznala hierarchie stranických organizací (místní, okresní, župní), stranický příspěvek byl kategorizován do tří tříd (50 haléřů, 1 Kč, 3 Kč), s rozdělením: 20% pro výkonný výbor, 20% pro župní výbor, 20% pro místní organizaci a po 10% pro volební fond, právní fond, okresní výbor a župní ústředny. Menší polemika se rozpoutala okolo 11. článku, věnovaného zřízení mládežnických organizací: proti tomu se ozvaly námitky, ale zastánci návrhu dovozovali, že mládeži je třeba poskytnout větší nezávislost a volnost jednání, protože příliš těsné připoutání ke stranické struktuře (a tím pádem podřízení starším soudruhům, jakož i zaběhané rutině) mladé demotivuje. Schválené znění představovalo určitý kompromis: místní politické organizace mládeže neměly být zcela

²³⁴ Tamtéž, s. 160 – 161.

²³⁵ Tamtéž, s. 168.

²³⁶ Tamtéž, s. 63.

²³⁷ Tamtéž, s. 63 – 65.

²³⁸ Tamtéž, s. 67 – 68.

samostatné, nýbrž jen pobočné, autonomní součásti místních organizací; tyto také disponovaly právem „ze závažných důvodů organizaci mládeže opět zrušiti“, s možností mládežníků odvolat se v takovém případě k okresnímu, a v konečné instanci k župnímu výkonnému výboru. Obecný dozor nad mládežnickými organizacemi svěřoval se (ústřednímu) výkonnému výboru, a kdyby se uspořádání neosvědčilo, „zastupitelstvu strany vyhrazuje se právo změnit ustanovení organizačního řádu... kdyby nastala potřeba a vysloví-li se pro změnu nejméně dvě třetiny členů zastupitelstva.“ V článku 1. (příslušnost ke straně) i s ohledem na probíhající zápas s Marxistickou levicí stálo, že příslušník sociální demokracie „nesmí nijakým způsobem jinou stranu podporovati“ a že „členem strany přestává býti, kdo porušil zásady neb organizační řád“.²³⁹

XIII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické se odehrál v nelehké a napjaté atmosféře a vzhledem k tomu vyzněl víc než dobře, byť v zásadě nic nového nepřinesl, alespoň z programatického hlediska ne. To ovšem vyplývalo z defenzivního charakteru tohoto sjezdu: strana se ocitla pod palbou, ohroženy byly nejenom její fyzická integrita či hmotný majetek, ale především hodnoty, které hájila a zastávala. Bylo jasné, že sociální demokracie bude pro futuro výrazně oslabena, třebaže v dané chvíli se dalo jen odhadovat, jak moc, ztráty se ještě sčítaly. Ale průběh sjezdu dokázal, že strana nezanikne a že svou pravdu a svůj pohled na svět uhájila. A to bylo vítězství. Z XIII. sjezdu vyšla sociální demokracie v takové podobě, v jaké ji napříště znala a již potřebovala Československá republika: jako strana tvořivé spolupráce a demokratického socialismu. Slovy předsedy Antonína Němce, jimiž se rozloučil s účastníky sjezdu: „Nyní bude mezi námi jasno. Na jedné straně sociálně demokratická organizace proletariátu, který stojí na zásadách demokratických a parlamentarismu, dokud nemáme prostředků účinnějších a lepších, dokud nedobudeme politické moci, abychom pomocí této dosáhli úplného zlidovění státu a jeho zesocializování. Na druhé straně budou státi komunisté se svým revolučním romantismem, se svými ilegálními organizacemi a podnikati krtčí práci, kterou jsme již v roce 1893 na sjezdu Internacionály v Curychu definitivně odmítli... Vyzbrojeni důvěrou československého dělnictva sociálně demokratického, podepření solidaritou sociálních demokratů celého světa, půjdeme od této doby do nových bojů. Budou to boje

²³⁹ Tamtéž, s. 42 an.

těžké, těžší minulých. Avšak, přátelé, my se boje nebojíme. Bojem jsme vznikli, bojem jsme rostli, bojem jsme sílili a bojem také zvítězíme. [...] Jediným naším heslem je: vše pro Československou sociální demokracii, vše pro naši republiku Československou, vše pro dobytí republiky socialistické.“²⁴⁰

2.3.2 XIV. sjezd (1924)

Pakliže předešlý, XIII. řádný sjezd zasloužil označení „defenzivní“, pak by XIV. sjezdu, který českoslovenští sociální demokraté drželi v Moravské Ostravě 19. – 22. dubna 1924, patrně příslušel přídomek „konsolidační“. Od nešťastného rozchodu s komunizovaným levým křídlem uplynulo tři a půl roku, nejprudší vášně utichly a všední politický život se vrátil do vyjetých kolejí. Průběh setkání o tom podal ne jeden pádný důkaz, v dobrém i horším smyslu.

Především byla veta po téměř absolutním, sebezáchovném semknutí. Sociální demokracie přivykla existenci komunistické strany, naučila se vedle ní žít, a třebaže komunistická demagogie a populismus stále skýtaly vděčný námět k diskusím i důvod k ostrážitosti, nejednalo se už o otázku života a smrti, takže se mohli členové strany pozorněji zamyslet nad vlastními problémy a nedostatky. A měli proč.

S hlavním politickým referátem – o činnosti v parlamentu a dalším postupu strany – vystoupil Alfréd Meissner. Protože poválečná recese dosud doznívala a ekonomická situace nebyla valná, přiznal, že v Československu „stejně tak jako za hranicemi vzrůstá moc velikého kapitálu, kdežto hospodářské postavení dělnictva bylo stlačeno na úroveň, pod níž už další klesnutí je nemožné. Také mzdy dělnické v mnohých odvětvích nedosahují ani předválečné výše“, sociální demokracie si je ovšem tohoto rozporu vědoma, a proto se neorientuje, ač je ani nepodceňuje, pouze na sociální reformy, nýbrž trvá na svém konečném cíli, socialismu. Po tomto trochu omluvném expoze dále zdůraznil, že demokracii a demokratické zřízení jako takové nepovažuje za žádný fetiš, nicméně že jde o „nezbytný předpoklad pro to, aby proletariát mohl být účasten politické moci v republice a

²⁴⁰ Tamtéž, s. 72 – 73.

dojít konečného cíle.“ Potom Meissner rozebral vztah strany k buržoazii a dovedl, že buržoazie „ještě neprodělala zkoušku ohněm ve své věrnosti k demokracii“, na rozdíl od sociálních demokratů. Varoval před zvyšováním moci byrokracie, současně ale vyzval, aby se strana zamyslela nad svým poměrem k odborníkům (specialistům) a k inteligenci. Co se týče spolupráce s jinými československými politickými stranami, zastavil se Meissner blíže u německých sociálních demokratů (DSAP) a komunistů. O německých soudruzích pravil, že od hamburského sjezdu „protivy značně se zmírnily“, že je však „absolutně nemožné, aby strany, které mají tak odlišné názory na stát, jeho potřeby a existenci a rozkvět, z nichž jedna tvoří vládní koalici, druhá je v opozici, mohly dělati politiku souběžnou.“ S komunisty pak ultimativně vyloučil jakoukoli parlamentní či mimoparlamentní spolupráci, poněvadž jejich činnost, „a to říkám sine ira et studio – není prospěšná dělnické třídě, ani jejímu konečnému cíli, ani dočasným potřebám denním. [...] Oni celou svou denní politiku přizpůsobili k názoru, že konečného cíle bude dosaženo ještě v nejkratší době... Oni nemají naprosto žádného zájmu na zákonech ve prospěch dělnické třídy, naopak přejí si rozvratu státu a zbití dělnické třídy, neboť ze zbití dělnické třídy vyvěrá nespokojenost a na nespokojenosti staví své naděje a taktiku. [...] Proto myslím, že je třeba, velmi jasně a velmi rozhodně na všechny ty pokusy komunistů utvořit jednotnou frontu odpovědět: Ano, my chceme přirozeně a samozřejmě pracovat k jednotné frontě proletariátu v Československé republice, ale jednotná fronta proletariátu, tak jako Internacionála, má jen tehdy smysl, když to není nějaký klub, kde se debatuje, nýbrž když je schopna jednotné akce. Ale jednotná akce s komunisty není možná, ta by byla spíše škodlivá.“²⁴¹

O světové politice a socialistické Internacionále, stejně jako na minulém sjezdu, hovořil František Soukup. Klíčovým tématem jeho příspěvku byly ruské, respektive sovětské záležitosti (sjezd také nakonec schválil rezoluci, která žádala navázání pravidelných hospodářských styků „s republikou ruskou“ a uznání SSSR nejen de facto, nýbrž i de iure – nikoli ovšem ze sympatie, leč z pohnutek čistě praktických, neboť sjezd měl za to, že „jedním z hlavních předpokladů ozdravení Evropy a ostatního světa jest konsolidace Ruska, že je dále nevyhnutelno, aby 130 milionů obyvatelů říše ruské stalo se

²⁴¹ *Protokol XIV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného v Moravské Ostravě 19. – 22. dubna 1924*, A. Svěcený, Praha 1924, s. 33 – 49.

znovu důležitým činitelem světové výroby a světového konzumu.²⁴²). Soukup přivítal zřízení Společnosti národů jako „nad jiné vydatného nástroje odzbrojení a mezinárodní i mezistátní dohody“ a nato podrobněji referoval o mezinárodním kongresu v Hamburku v květnu 1923, na němž došlo ke sloučení II. (londýnské), „dvouapůlté“ (vídeňské) a amsterdamské (odborové) Internacionály do jednotné organizace, a o konfliktu, který zde propukl mezi československou a českoněmeckou sociální demokracií (jeho podkladem byla stížnost německých soudruhů jednak na vládní angažmá čs. sociálních demokratů, jednak na jejich faktické ignorování národnostní otázky). V závěru Soukup srovnal neúspěchy mezinárodního komunismu (Rumunsko, Finsko, Maďarsko, Jugoslávie) v protikladu k posilování socialistických a sociálně demokratických stran (v Dánsku, Finsku, a zvláště ve Velké Británii) a konstatoval jeho debakl. Avšak překvapivě naivní nazírání mezinárodní politiky prizmatem sestavení prvního labouristického (menšinového) kabinetu ve Spojeném království spolu s nechutí k ruským (sovětským) bolševikům ho dovedly až k absurdnímu (a hrubě nemarxistickému!) hodnocení významu velmocenského (imperiálního) postavení Británie: „V Persii a v Afghánistánu nastupuje ruská rudá armáda proti světovládě Anglie ve snaze, aby v Indii vyvrátila britskou říši z jejích kořenů. Všichni víme, že tato revoluce, kterou rozdmychuje rudá armáda na východě Asie, není revolucí proletářskou, ale revolucí čistě národnostně buržoazní. Tato revoluce ruší jenom feudální svazky minulých staletí, naturální hospodářství nahrazuje hospodářstvím peněžním, místo řemesel buduje továrny. [...] Ale oslabování světového postavení Velké Británie v Asii není dnes ničím jiným, nežli oslabováním světového postavení anglického, a tím také evropského proletariátu a podkopáváním práce, kterou vykonává dnes anglická Labour Party ve smyslu světové Internacionály. Zde vidíme, že bolševismus je nástrojem kontrarevoluce na Západě i na Východě.“²⁴³

Následující debata k politickým referátům vypadala docela jinak než na posledním sjezdu. Byla živá, vyhrocená, s řadou kritických vystoupení, několikrát se takřka vymkla kontrole. Nespokojenost zvláště ventilovali řečníci z nejsilnějších stranických žup – plzeňské a ostravské. Některé výpady nabyly i osobního rázu, jako sociálně demokratický

²⁴² Tamtéž, s. XIV.

²⁴³ Tamtéž, s. 49 – 65.

vyjednávač v Pětce schytl své Rudolf Bechyně – Alfréda Meissnera prudkost těchto útoků natolik pobouřila, že se vůči nim ohradil osobně: „Při této příležitosti považuji nejen za svoji kamarádkou povinnost, nýbrž také za povinnost soudružskou, postavit se proti ostrým slovům, která byla pronesena proti soudruhu Bechyňovi. [...] Soudruzi, já, který mám příležitost pozorovat soudr. Bechyně při práci, mohu říci, že se mě forma výtek dotkla i osobně velice těžce. Nevím, jestli se někdy v budoucnosti najde snadno jiný, kdo bude chtít za stranu konat odpovědné vyjednávání za tak těžkých poměrů, za jakých musíme my vést politický život. [...] Mám za to, že tato ostrá slova z tohoto místa padnouti neměla.“²⁴⁴ Kontroverze byla očividná a vášně rozbourané, takže delegáti ostravské župy se pro jistotu usnesli na stanovisku, jež dali sjezdu na vědomí a jímž mínili situaci zklidnit: „Prohlásivše v debatě své zásadní stanovisko k politice a taktice strany i k revizi programu, deklarovali jsme tak nejslavnostnějším způsobem, že některé počiny, podnikané výkonným výborem strany, poslaneckým klubem a soc. demokratickými členy vlády, nemohli jsme v celém rozsahu schválit. Našimi výtkami a kritikou vytýčili jsme své varovné stanovisko pro budoucnost. Delegáti župy ostravské pokládají tímto své kritické stanovisko za vyčerpané, ovšem v tom předpokladu, že strana a její vedení v budoucnu pečlivě bude dbát toho, aby politika strany ani na chvíli neodklonila se od směrnic zásadního pojetí dělnických požadavků a socialismu.“²⁴⁵

Důvod těchto nesvárů byl zřejmý: v členstvu sociální demokracie rostla nervozita, neboť přes veškeré ujišťování Meissnerovo, Soukupovo a dalších předáků, že komunisté jsou neschopní, že jejich radikalismus nikam nevede a nikoho na dlouho nezíská, skutečnost za prahem sekretariátů nabízela složitější obraz, jak ukázaly i výsledky obecních voleb na podzim 1923, jednoznačně svědčící o účinnosti agitace a voličské oblibě komunistické strany, na což v debatě odkazoval např. poslanec Koudelka, tázaje se, zda „četné neúspěchy politické... nemají svůj hlubší základ v otřesené síle sociálně demokratické strany“ a vyčítaje přitom „smutná fakta, že v četných soudních okresech počítá se příslušníků naší strany na prsty, že v četných soudních okresech nemáme jediné politické organizace a že při posledních obecních volbách v četných soudních okresech

²⁴⁴ Tamtéž, s. 113.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 149.

nedostali jsme buď vůbec žádného hlasu, anebo jenom nepatrný počet.“²⁴⁶ Celkový počet členů sociální demokracie před XIV. sjezdem činil prý 178.000.²⁴⁷ Údaje z podzimu 1920 nebyly přesné, ale i kdyby platily nejnižší tehdejší odhady, tj. 260.000, znamenalo by to za tři a půl roku třetinový pokles. Nebylo divu, že ne všichni delegáti přijeli do Moravské Ostravy radostně naladěni.

U části diskutujících obecně panovaly rozpaky nad účastí strany v koaliční vládě, měli pocit, že sociální demokracie se příliš kompromituje, aniž by za to obdržela odpovídající protihodnotu (např. osnova zákona o sociálním pojištění byla sněmovně předložena už 28. června 1923, ale schválena stále nebyla).²⁴⁸ Padaly výtky, že „Právo lidu jest vládnější než vláda sama“ a spekulovalo se o „krizi vůdců, krizi nahoře“.²⁴⁹ Častým předmětem kritiky pak byly konkrétně tři zákony: tzv. tisková novela (neboli zákon č. 124/1924 Sb. z. a n., o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utrhaní a urážek na cti), zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky a tzv. zákon o teroru (zákon č. 309/1921 Sb. z. a n., proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních).²⁵⁰ Typický svým tónem byl povzdech župního vedoucího z Plzně Václava Marka: „Druhé břemeno bylo nám naloženo, když šlo o zákon o teroru. Prvním skutkem, který se stal na podkladě tohoto zákona, bylo potrestání důvěrníků soc. demokratických ve Škodových závodech. Bylo zde řečeno, že buržoazie

²⁴⁶ Tamtéž, s. 90.

²⁴⁷ F. SOUKUP, *Revoluce práce*, c. d., díl II., s. 1343. Podloženost této cifry nelze dnes spolehlivě ověřit, každopádně ale nesouhlasí se zprávou ústředního tajemníka V. Dundra na XV. sjezdu, podle níž bylo v sociálně demokratické straně r. 1923 organizováno 99.810 členů. Srov. *Protokol XV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna)*, nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1927, s. 24. Zřejmě správné vysvětlení nabízí M. Hlubinka, podle kterého data, s nimiž sociální demokraté v letech 1920 – 1926 operovali, byla silně nadsazena, a to nejen vinou nedokonalé evidence, nýbrž zejména kvůli zahrnutí slovenských odborářů, „kteří podle zvyklostí platili jako kolektivní členové daň straně.“ Totéž prý zkreslovalo údaje o počtu členů KSČ. Viz M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991, s. 171.

²⁴⁸ *Protokol XIV. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 136.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 78 – 79.

²⁵⁰ Zajímavé osobní vzpomínky na působení těchto zákonů a jejich dopad zanechal P. POSAMENTIR, Z paměti právního zástupce a obhájce komunistů, přepracoval V. Dolejší, *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1963, r. III, č. 4, s. 575 – 586.

chce nám odbourávati revoluční vymoženosti, ale zdá se, že místo abychom se bránili, že hrajeme úlohu pomocných dělníků při tomto odbourávání.²⁵¹ Poslanec Koudelka si na tiskovou novelu trpce stěžoval a k dobru dal příklad, jak na jejím základě cenzor na Ostravsku zkonfiskoval spis Voltairův – a od zákroku neupustil ani po interpelaci. Jménem sociálně demokratických novinářů proto vyzval sjezd, aby přijal rezoluci proti „režimu tiskové nesvobody a policejního poručníkování a potlačování tisku“.²⁵² Kritizována byla zpráva i špatná práce ústředního sekretariátu, opatrně si přisadila senátorka Ecksteinová za ženy i zástupce mládeže atd. Přestože rezoluce k referátům byly nakonec přijaty jen s minimálními změnami v předkládaném znění, do jednání se vedrala určitá studená vlna hořkosti a rekriminací a dr. Meissner i předseda Antonín Němec se museli přičinit, aby plénum upokojili.

S informatoriem o osnově zákona o sociálním pojištění vystoupil Václav Johanis. Vypočetl přínosy této předlohy, peripetie její přípravy, uvedl, co všechno zahrnuje, na koho se bude vztahovat a kolik bude sociální pojištění stát – „celkové zatížení naší výroby příštím sociálním pojištěním stoupne pouze o 0,45 proc. celé reže. [...] i finančníci a nesocialisté dokazují v odborné literatuře... odkazují tu na prof. dra Engliše i na prof. dra Horáčka... že výroba naše je natolik silná a natolik prosperující, že náklady finanční, spojené s prováděním společného pojištění sociálního pro nemoc i pro stáří a invaliditu, unese“, s tím, že v ideálním případě bude pojištění podléhat 2,6 milionu osob (ve skutečnosti ovšem nutno odečíst nezaměstnané). Johanis připustil, že věci spojené s tímto zákonem se neúměrně vlekly, takže výhodám starobního a invalidního pojištění dříve než Československo těšily se nejenom např. Německo, Velká Británie či Švédsko, nýbrž i Rumunsko, Portugalsko, Španělsko či Jugoslávie – „nebýti nešťastného rozkolu komunistického, mohli jsme být dále. Je nesporno, že nastolením úřednické vlády v r. 1920 a 1921 bylo uskutečnění sociálního pojištění oddáleno. Naše strana podala již r. 1920 příslušný návrh.“²⁵³

²⁵¹ *Protokol XIV. řádného sjezd ČSDSD*, c. d., s. 78.

²⁵² Tamtéž, s. 91 – 92.

²⁵³ Tamtéž, s. 135 – 148.

Ekonomický rozklad (O hospodářských a sociálních poměrech pracující třídy) přednesl nový první muž sociální demokracie Antonín Hampl. Šestašedesátiletý veterán Antonín Němec se totiž stal jednomyslným rozhodnutím XIV. sjezdu doživotním čestným předsedou a výkonný výbor zvolil na jeho místo téměř o generaci mladšího Hampla.²⁵⁴ Hampl v první půli své řeči shrnul, jakými následky světové války trpělo a namnoze dosud trpí národní hospodářství a zdůraznil, co všechno se z požadavků sociální demokracie podařilo v uplynulých letech realizovat (osmihodinová pracovní doba, závodní rady v hornictví, závodní výbory atd.). Nato odsoudil komunistické metody a vyjádřil názor, že i v Rusku samém komunistický experiment zkrachoval, poněvadž nehledě na rozličná hesla a rezoluce dochází tam k ústupu od socialistických forem výroby a hospodaření (narážel zde na Leninův NEP), a proto „Rusko půjde svými cestami do éry kapitalismu jako živý doklad, že vývoj lze sice za příznivých okolností velmi účinně popohnati, ale nikoli přeskakovati.“ Naopak sociálně demokratická politika konstruktivního socialismu „zachránila z revolučních vymožeností všechno to, co bylo možno a dosažitelno“, takže „kdyby naši komunisté věděli před čtyřmi lety tolik, kolik vědí dnes, k rozbití sociálně demokratické strany by nedošlo.“ Pak už jen krátce promluvil k přichystané rezoluci, varuje že „kromě zásadního prohlášení je tam řada požadavků, které jsou zdánlivě velice střízlivé“, avšak prosadit je bude obtížné, neboť „buržoazie je svobodomyšlná, poctivá pokrokově potud, pokud není v nebezpečí, že budou její materiální zájmy ohroženy“, a podtrhuje že socialismus (respektive cesta k němu) neznamena boj kapitalismu a dělnické třídy, ale že „socialism, toť v podstatě problém zvýšení výroby a spravedlivé distribuce statků“, a tudíž „ne závist, ne nevraživost musí býti hnací silou, nýbrž hluboké přesvědčení, že dosavadní mzdový systém je v nesouhlase s demokracií, s kulturní a mravní úrovní dělnické třídy.“²⁵⁵ Rezoluce obsahovala 15 konkrétních bodů (mj. požadavek jednotného ochranného zákonodárství, zákaz noční práce žen, zavedení daně z přepychu, mezinárodní volný obchod atd.), přičemž za pozornost stojí v první řadě jistý lexikální a významový posun, patrný zvláště v obecné části (zásadním prohlášení): kdežto v materiálech předchozího, XIII. sjezdu se opakovaně píše o socializaci a za její završení či vyvrcholení se implicitně považuje nastolení socialismu, ekonomická rezoluce XIV. sjezdu

²⁵⁴ Tamtéž, s. 155; F. SOUKUP, *Revoluce práce*, c. d., díl II., s. 1343.

²⁵⁵ *Protokol XIV. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 160 – 171.

precizuje, že konečným cílem je socializace výrobních prostředků a odstranění námezdního poměru, „aby dosaženo bylo úplné hospodářské demokracie“.²⁵⁶ Tak se i pomocí jazykového odstínění, jemnou reformulací konečného cíle sociální demokrate distancovali od komunistických revolučních metod a představ a toto sousloví – hospodářská demokracie – jim napříště bylo plnohodnotným ekvivalentem pojmu „demokratický socialismus“.

Nikoli nedůležitou proměnu prodělal organizační řád. V článku 1 (příslušnost ke straně) byla upravena procedura vylučování, především se ale změny týkaly druhého nejvyššího orgánu strany mezi sjezdy (tj. po zastupitelstvu strany) – výkonného výboru. Zvýšil se počet jeho členů z 18 na 24, navíc ústřední politický tajemník strany a šéfredaktor ústředního orgánu strany (Práva lidu) se stali z povahy svých funkcí dalšími členy výkonného výboru s právem hlasovacím (dříve pouze s hlasem poradním). Protože pro vyřizování běžné agendy by byl rozšířený výkonný výbor už příliš těžkopádný, vznikl nový orgán – představenstvo výkonného výboru, tvořené předsednictvem výkonného výboru (předsedou a dvěma místopředsedy), čtyřmi řadovými členy výkonného výboru, ústředním politickým tajemníkem (volil ho výkonný výbor) a šéfredaktorem ústředního orgánu strany. Kompetence představenstva měl určit výkonný výbor. Méně zásadní změny nastaly i v nižších člancích stranické struktury.²⁵⁷

Z dlouhodobého hlediska nejvýznamnějším počinem XIV. sjezdu bylo ovšem zahájení diskuse o revizi stranického programu. Sociální demokracie se dosud řídila směrnicemi Hainfeldského sjezdu z roku 1889, vysvětlil šéfredaktor Práva lidu Josef Stivín, který s návrhy odborné komise před sjezd předstoupil, a dodal, že „z minimálního programu hainfeldského splněno téměř všechno, hlavně v posledních 6 letech od převratu.“ Odtud tedy potřeba minimálního programu nového. Vyložil, že revidované pojetí už nevystačí s několika heslovitými požadavky, celá problematika bude muset být zpracována důkladněji, a navrhl rozdělení do 12 kapitol: sociální politika a Mezinárodní úřad práce; kulturní a školská politika; ženská otázka; ústavně právní otázky; správní otázky; Internacionála, Společnost národů a zahraniční politika; hospodářská politika a

²⁵⁶ Tamtéž, s. 215 – 217.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 151 – 152.

družstevnictví; finanční a daňové otázky; agrární otázka a pozemková reforma; otázky samosprávy; problém obrany země; otázky národnostních menšin a českých menšin. Zároveň Stivín kvitoval, že některé podněty už příslušná stranická komise obdržela – např. Dělnická akademie připravila verzi kulturního programu, soudruh Pik vypracoval program komunální atp. Veškerým návrhům bude věnována patřičná pozornost, řekl, a včas budou podrobeny diskusi. Potom Stivín přešel k programu maximálnímu, tj. zásadnímu programovému prohlášení. Zde už komise předložila konkrétní návrh, který měl posloužit jako podklad pro debatu ve straně do příštího sjezdu. Stivín upřesnil, nač tvůrci návrhu brali zřetel – „toto zásadní prohlášení nemůže být tlustou knihou, ani obširnou brožurou, nýbrž musí to být krátké vyznání víry, které by každý náš tajemník, redaktor, agitátor, řečník, žák řečnického kurzu a důvěrník mohl se snadno naučit nazpaměť. Proto může toto prohlášení zásadní být napsáno jen v lapidárních větách, každému prostému dělníkovi jasných a srozumitelných. Nemůžeme... definovat teprve a vykládat teoreticky jednotlivé pojmy socialistické teorie... Nemůžeme také... konstruovat nějaké podrobné recepty pro budoucnost“. A ujistil, že i nové zásadní prohlášení navazuje přirozeně na staré osvědčené teoretické základy, neboť „soudíme, že... program, kterým jsme se řídili po 35 roků, byl programem dobrým, poněvadž nás vedl od úspěchu k úspěchu.“ Inovace byla podle Stivína vedena především snahou zachytit zkušenosti, jež dělnické hnutí od Hainfeldu získalo: „Kdyby byl dnes Marx živ, polil by žiravinou svého vtipu každého, kdo by chtěl podle komunistického manifestu z roku 1848 dělat politiku roku 1924, a řekl by mu, že právě proto není marxistou, i kdyby to stokrát za den odpřisáhl. Marxismus značí stále studovat, stále sledovat chod a proměnu věcí, nelpět na mrtvé liteře, neznatí žádných, ani marxistických dogmat a jít za objektivní pravdou, skutečnost zjistit a poznat a podle ní budovat teorii i praxi.“²⁵⁸

Návrh zásadního prohlášení na rozdíl od Hamplovy rezoluce operoval téměř zcela s tradičními pojmy, což bylo výrazem jak opatrnosti, tak jisté pod povrchem doutnající heterogenosti strany. Deklaroval, že československá sociální demokracie „bojuje za přeměnu nynější kapitalistické soustavy výrobní v soustavu socialistického kolektivismu, v níž by byl odstraněn námezdní poměr a zrušeno soukromé vlastnictví prostředků

²⁵⁸ Tamtéž, s. 120 – 132.

výrobních, pokud by ho mohlo býti používáno k vykořisťování člověka člověkem.“ Stanovoval, že strana „je stranou mezinárodního socialismu“, současně však že „pracující třída každého státu a národa samostatně rozhoduje o prostředcích, jež podle svých poměrů a sil si pro postup vyvolí.“ Klíčovou skutečností bylo, že se přímo v prohlášení zásad sociální demokracie přihlásili k Československé republice a jejím institucím, poněvadž „demokratická republika je nejpřirozenější půdou pro přípravy a zápasy k vítězství socialismu“, a proto „prohlašuje strana, že bude tuto republiku hájiti vždy věrně a odhodlaně proti všem útokům na její existenci a na její demokratická, republikánská a sociální zařízení“, přičemž „prostředkem boje za osvobození třídy pracující je mimo jiné hlavně dobytí politické moci. Tato cesta je pracující třídě v Československé republice plně otevřena, využije-li práv demokracie. Na tomto poznání staví československá sociálně demokratická strana dělnická první zásadu své politické činnosti.“²⁵⁹

I úterní zakončení XIV. řádného sjezdu sociální demokracie neslo ještě pečeť doznívající intenzivní diskuse o politice a taktice strany. Zástupce hostitelů z ostravské župy Smetana pokládal za nutné ve svém rozloučení s delegáty znovu zdůraznit, „že strana jest nám vším, že jednotnost strany jest nám vším a že za tuto jednotnost postavíme se za každých okolností“, a právě tak předsedající František Tomášek doplnil, aby snad nebylo mýlky, že „z úst ani jediného delegáta tohoto sjezdu nevyzněl apel a nebyl učiněn návrh, aby strana naše z koalice vystoupila“, takže „přítelíčkové naší strany, kteří by chtěli připínati nějaké naděje k některému tomu ostřejšímu projevu, setkali by se s naprostým zklamáním.“ Po svolání slávy socialismu a zpěvu Rudého praporu se delegáti rozešli.²⁶⁰

2.3.3 XV. sjezd (1927)

XV. sjezd československé sociální demokracie proběhl v Obecním domě v Praze 15. – 18. dubna 1927, téměř na den přesně tři roky po bouřlivých jednáních v Moravské

²⁵⁹ Tamtéž, s. VII – X.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 207 – 211.

Ostravě. Původně se očekávalo, že sjezd schválí nový stranický program, k tomu však nedošlo.

Atmosféra XV. sjezdu by se dala nejspíš popsat jako ambivalentní, prosycená směsí určité bezradnosti a nejasného očekávání, budoucích příslibů. V parlamentních volbách roku 1925 utrpěli sociální demokraté nepříjemné ztráty (především ve prospěch komunistů, kteří jen s malým odstupem zaostali za nejsilnější, agrární stranou), na jaře 1926 se pak rozhodli opustit koaliční vládu. Sjezd měl v první řadě posvětit jak odchod z koalice, tak následné chování v opozici.²⁶¹

²⁶¹ Zajímavý elaborát o tehdejší situaci v sociální demokracii vypracoval 19. 6. 1926 informátor J. C.: „Opoziční taktika sociální demokracie vyplynula ze dvou motivů: 1. Strana oslabená podstatně o volbách považovala za nutné získat větší akční volnost v poměru k vládě a k měšťanským stranám politickým, a touto volností, umožňující radikálnější taktiku a opozici, čelit účinněji komunistům a upevnit své pozice v dělnických massách. 2. Strana chtěla zřejmě postihnout svou opozicí agrárníky a lidovce, kteří nabyli svými volebními úspěchy značné politické troufalosti a do svého poměru k sociální demokracii vnesli notu přehnaného sebevědomí, hraničícího se zpupností. Opoziční postup strany měl dokázat druhým koaličním stranám nepostrádatelnost jejich spolupráce se socialisty a přivést je tedy k větší umírněnosti. Strana počítala s tím, že po udělení určité lekce měšťanským stranám, která začne účinkovat, až se ukáže nemožnost vládnout bez socialistů, bude možno přejít od opozice k obnovení českosl. koalice za podmínek pro stranu výhodnějších. S tím, že by mohly být získány německé strany k trvalejší spolupráci, nebylo počítáno. [...] Další taktika strany bude vedena se zřetelem k vyličeným faktům a názorům, snahou ztížit všemi možnými prostředky vytvoření českoněmeckého trvalého bloku a překazit tím jednak nebezpečí, které by znamenala reakční vláda českoněmecká, jednak dosáhnout cíle své opozice, t.j. přesvědčit agrárníky a lidovce, že se bez socialistů konec konců neobejdou a že je musí respektovat... Poměr k čs. soc.[ialistům] je sice podstatně lepší než býval za staré koalice, ale není v něm dost upřímnosti a to na obou stranách. O dobrém poměru lze mluvit jen u skupiny, která stojí proti Stříbrnému a jejímž jádrem jsou legionáři. Jsou ve straně názory, že čeští soc.[ialisté] budou se hledět dorozumět pod vedením Stříbrného co nejdříve s měšťanskými stranami, tj. s agrárníky a lidovci, a že se mohou ocitnout ve vládě, bez ohledu na sociální demokraty. Ve straně je dojem, že Stříbrný tímto směrem pracuje. Poměr k německé sociální demokracii je lepší jen potud, že ustaly útoky v tisku, o nějaké sympatické spolupráci nelze mluvit. Osobní vedení strany je v rukou Dra Meissnera a posl. Bechyněho. Předseda strany Hampl zůstává úplně stranou, což souvisí s jeho stanoviskem k celému postupu strany po volbách. Hampl hájí názor nevelké minority, aby strana neopouštěla politiku koaliční spolupráce a aby i v otázce cel hledala řešení kompromisní. Poněvadž podlehl, nezúčastňuje se vedení politického postupu dnešního. Bechyně s Meissnerem dělí se o vedení tak, že Meissner udává ideovou linii, Bechyně je vykonavatelem jeho linie. Ve straně je názor, že oba se mohou dobře doplňovat, poněvadž Meissner je doktrinářštější a národnostně vlažnější, Bechyně průbojnější a nacionálnější. Poměr k ministru Benešovi nedoznal v podstatě ve straně změny. Gros strany a v podstatě i poslanců nemá k němu jasného poměru prostě proto, že zahraničně-politické otázky jsou mu dosti cizí... Skupina Benešových odpůrců nikoliv politických jako spíše osobních rekrutuje se z řad bývalých pětkářů. Ovzduší pětky v tomto směru přežívá pětku a stopy jeho jsou patrné u Meissnera a ovšem zejména u Bechyně, přes jeho periodické záchvaty loyality a respektu. Hampl nepatří k přívržencům Benešovým, ale je více než korektní ve svých úsudcích. Otázka eventuální demise Benešovy není posuzována jednotně, ale lze v celku říci, že setrvání Benešovo považuje se za zájem státní i politický.“ AÚTGM, fond MA, karton č. 407 (Strany), složka 16, soc. dem. 1924 – 1929.

Úvodního projevu se ujal předseda strany Antonín Hampl. Po přivítání zahraničních hostů a obecném zhodnocení situace v Evropě a ve světě s potěšením poukázal na první vlašťovku obnovující se dělnické jednoty v Československu – spojení československých (Odborové sdružení československé) a českoněmeckých (Zentralgewerkschaftskommission des Deutschen Gewerkschaftsbundes in der ČSR) sociálně demokratických odborů ve společné ústředně. Potom tématicky vymezil úkoly sjezdu čtveřicí otázek: Je česko – německá reakční vláda pokrokem z hlediska státu? Jakými metodami půjde sociální demokracie na cesty, vedoucí k hospodářské demokracii? Může se boj dělnictva omezit jen na parlamentní zápas a na parlamentní diskusi? A jak urychlit sjednocení dělnické třídy, či lépe řečeno socialistů v Československu?²⁶²

S optimismem delegáty pozdravil zástupce pražské župy Kotvald. Uvedl, že po roztržce v roce 1920 zůstalo sociální demokracii v hlavním městě pouhých sedm organizací s necelou tisícovkou členů. Nyní, po sedmi letech, vyvíjí v Praze činnost 88 místních organizací a v nich 11.000 členů: „Souboj nás se stranou komunistickou je rozhodnut vítězně pro nás.“²⁶³

Se zprávou sekretariátu vystoupil nový ústřední tajemník Vojtěch Dunder. Konstatoval růst počtu místních organizací a jejich příslušníků a zdůraznil, že se to týká i venkova, třebaže v průmyslových oblastech se straně už tradičně daří lépe, zvláště v Praze, na Plzeňsku, Ostravsku, Mladoboleslavsku a Brněnsku. Také podíl organizované mládeže vzrostl oproti roku 1923 dvojnásobně. Doporučil, aby se více pozornosti, péče a práce věnovalo družstevnictví a vytkl, že v organizacích a složkách strany neexistuje řádná dělba práce: „To nám chybí, to je třeba vykonati a zde budeme počítati s účastí župních obvodů a okresních výborů.“²⁶⁴

Trojici hlavních referátů – politický, o mezinárodním socialismu a ekonomický – přednesli obvyklí řečníci Alfréd Meissner, František Soukup a Antonín Hampl.

²⁶² *Protokol XV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna)*, nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1927, s. 6 – 10.

²⁶³ Tamtéž, s. 17 – 18.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 22 – 27.

Meissner nejprve podal charakteristiku současné koalice: „Předně... je to vláda národnostně smíšená... dále... je to vláda ryze občanská, a posléze jsou v ní zastoupeny, až na jedinou složku, stojící na nejkrajnějším německém křídle národním, všechny občanské strany.“ Tyto strany se přitom nezajímají o potřeby dělníků, kteří pro ně představují jenom volební materiál, zdroj hlasů, tím „můžeme si vysvětliti postup nynější majority ve všech otázkách hospodářských a sociálních. Tak např. bude nám vysvětlitelným, proč v daňové reformě z lůna koalice vyšly návrhy, které prospívají živnostníkům, průmyslu, ale naproti tomu nevyšel ani jediný návrh ve prospěch dělníků.“ Dále Meissner varoval, že zamýšlenými vládními opatřeními „chystá se útok na sociální pojištění, nevyřizují se předlohy o provizionistech hornických, o přestárlých, sahá se na demokratická práva, volební právo vojáků bylo odstraněno způsobem protiústavním. V daňové reformě osekána byla samospráva obcí a samosprávných sborů tím, že jim byl vzat finanční základ, a že má býti těmto sborům odňato samostatné právo upravovati rozpočet...“ Nato Meissner definoval úlohu a taktiku sociální demokracie v opozici: není možné spokojit se s pouhou kritikou, byť sebeostřejší, jediným cílem musí být „odstraniti majoritu a nahraditi ji majoritou lepší.“ V nastalé situaci spatřoval i pozitiva, poněvadž „je zde zase dána možnost, aby se nám rozproudila krev trochu již usedlá, abychom si zase zvykli na to, že máme proti sobě odpůrce, abychom nejen my, kteří jsme byli v koalici a viděli odpůrce při práci, nýbrž vy všichni, abyste viděli, jak ty občanské strany vypadají, a posléze dělnická třída potřebuje někdy ránu palicí do hlavy, aby se probudila, aby si uvědomila, co sama způsobila roku 1925, prostě potřebuje jiný politický život, politický boj.“²⁶⁵

Diskuse vcelku Meissnerovy vývody schválila, jen soudruh dr. Kostečka se podívoval, zda je únosné, aby titíž lidé, kteří dělali politiku koaliční, nyní se vším nasazením hájili zájmy sociální demokracie v opozici, „protože v koalici byly přece jen určité osobní závazky, určité ohledy slušnosti, ale za dnešní doby jest nutno, aby jiné

²⁶⁵ Tamtéž, s. 38 – 48. K tomu srov. hodnocení opoziční éry sociální demokracie Z. KÁRNÍKA, *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918 – 1938*, in: Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí, (eds.) M. Hrubec a M. Bárta, Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, Praha – Brno 2006, s. 53: „Tzv. panská koalice se sjednotila na zvýšení agrárních cel, platů církevních hodnostářů a též prosazení horších podmínek sociálního pojištění. Strana se vrhla do boje proti těmto opatřením, nesouhlasila také s nedemokratickými aspekty připravovaného (a k roku 1928 v život uvedeného) zemského zřízení. Někdy vystupovala tak militantně, že se dostala do nebezpečné blízkosti kritiky, jak ji provozovala KSČ (a musela se distancovat od návrhů na společný postup).“

osoby politicky se v našem poslaneckém klubu uplatňovaly, aby to nebyly tytéž osoby, jako dříve.²⁶⁶ Referenta ovšem tato úvaha rozhořčila: „Prosil bych soudruhy ze řad intelektuálů, aby nedávali zbraň do rukou našich odpůrců. [...] Proto jsem chtěl na adresu soudr. Kostečky říci: Takto se, soudruhu, pokračovati nemůže, takovýmto způsobem bychom se daleko nedostali. Jaká to je řeč studovaného člověka, který chválí práci, ale žádá odstoupení těch, kteří tu práci dělali? Kde je tu logika? [...] Tedy promysleti vždy věc, než vyjdu na tribunu! [...] Co strana od inteligence potřebuje, je to, že žádá, aby pro ni otevřela svůj mozek a nikoli svá ústa.“²⁶⁷

Přijátá rezoluce pak potvrdila rozhodnutí sociální demokracie zřici se vládní odpovědnosti, neboť po posledních volbách občanské strany „ukázaly se býti neschopnými práce se socialistickými stranami. Směr protidělnický nabyl v nich vrchu.“ Švehlova vláda, tedy „celně-kongruová koalice jeví se jako krajně reakční, pravičácká, protidělnická a protipokroková. [...] Svoji opoziční taktiku strana musí vykonávati s plnou vervou nejen v parlamentě, nýbrž i mimo něj. Nejdůležitějším úkolem pro nynější dobu je uvědomovati lid o škodlivosti tohoto režimu, a zejména pracující lid v oněch stranách, které tvoří součást nynější koalice.“²⁶⁸ Jakýmsi dodatkem k této rezoluci bylo schválení návrhu soudruhů Bechyně, Srby, Stivína a Wintra, směřujícího k těsnější organizaci opoziční fronty: „Sjezd strany ukládá výkonnému výboru, aby ve vhodné době zahájil s ostatními socialistickými stranami jednání o spolupráci na půdě parlamentu i mimo ni. Takovému jednání necht' předchází sjednání podmínek, jichž splnění by zaručovalo zdárný výsledek.“²⁶⁹

V uvedeném návrhu o zahájení jednání s ostatními socialistickými stranami šlo konkrétně o československé národní socialisty a českoněmecké sociální demokraty (v žádném případě ne o komunisty). Zejména narovnání vztahů s druhými zmíněnými bylo více než žádoucí, protože se jednalo o přirozené spojení, téhož ideového i programatického ukotvení. Za nesváry stály pochopitelně okolnosti, provázející

²⁶⁶ *Protokol XV. řádného sjezdu ČSDSD, c. d., s. 50.*

²⁶⁷ *Tamtéž, s. 64 – 67.*

²⁶⁸ *Tamtéž, s. 67 – 68.*

²⁶⁹ *Tamtéž, s. 68 – 69.*

konstituování Československé republiky, a poté i příklon československé sociální demokracie k politice koaliční spolupráce s občanskými stranami. Alespoň tato překážka dorozumění nyní odpadla. Přesto bylo zřejmé, že nepůjde o jednoduchý proces: ani na jedné straně skeptikové nescházeli. Veterán socialistického hnutí František Cajthaml-Liberté např. v červnu 1926, kdy se už hlasy volající po odvržení neshod začaly ozývat, nahlížel na věc takto: „Ze stanoviska socialismu dlužno vítati spojení měšťáků obou národností i s jeho důsledkem – sblížení sociálně demokratického dělnictva. Útraty měšťáckého sblížení zaplatí ovšem republika. Jak však se vyvíjeti bude dále vzájemný poměr mezi dělnictvem? Patřím k pochybovačům trvalého sblížení aspoň po tu dobu, pokud mezi německým dělnictvem sociálně demokratickým nepřejme vedení generace mladších soudruhů, nezatížená vzpomínkami na poměry rakouské. Starší soudruzi němečtí jsou dosud více nacionalisty než socialisty a jako takoví se nikdy s existencí českého státu nesmíří.“²⁷⁰ Běh času naštěstí záhy prokázal, že takové obavy byly liché.

František Soukup pojednal o vývoji Internacionály a úspěších sociálně demokratických (socialistických) stran v Evropě a ve světě za poslední čtyři roky. Vyzdvihl, že v rozvinutých zemích zbyly už jen tři bašty, kde komunisté dosud drží jakés takés pozice, a to Francie, Německo a Československo. Ocenil působení menšinových levicových kabinetů ve Velké Británii, Švédsku a Dánsku a upozornil, že v současnosti sice sociální demokracie sama vládne pouze ve Finsku, ale že situace vyhlíží nadějně v Rakousku a Belgii, „kde naše strany mohou dosáhnouti záhy skoro polovinu hlasů všeho voličstva.“ Existenci Společnosti národů vyslovil obecně uznání, avšak podtrhl, že „té doby nelze očekávati od Společnosti národů žádných zázraků a že se nemůžeme oddávati dnes ještě žádným zvláštním iluzím, poněvadž víme, že Svaz národů jest organizací států, jak dnes jsou, tj. států kapitalistických, a že sama nemá žádné moci výkonné, aby mohla svá usnesení samostatně prováděti.“ Jako úkol do budoucna ve vztahu k této organizaci vytyčil jednak její demokratizaci, jednak „kompletování“, tj. zapojení stranou stojících zemí, především Spojených států amerických a Sovětského svazu. Také tentokrát, stejně

²⁷⁰ NA, fond František Cajthaml-Liberté, karta č. 18, sign. 92. Krátký portrét této osobnosti dělnického hnutí viz P. KOUKAL, *František Cajthaml-Liberté. Básník zrozený pro svobodu*, Masarykova dělnická akademie, Ústí nad Labem 1997. Edice vybraných prací pak v: *Cajthamlův odkaz. O životě a díle Františka Cajthamla-Liberté (1868 – 1936)*, (eds.) Z. Vaněčková-Štěpánková a P. Ehnert, Sdružený klub, Otrokovice 1996.

jako vždy v minulosti, Soukup principiálně zavrhl jakoukoli spolupráci s komunisty, protože „heslo jednotné fronty není pro komunisty žádným prostředkem sjednocení a součinnosti, nýbrž jedině snahou o prolomení do dnešního domu našich organizací politických, ale zejména odborových a družstevních, a když se jim nepodařilo nás zničit útokem přímým, a stojí tu dnes proti nám bezmocní, pokouší se o to, aby nás rozložili útokem podloudným. To je ten dnešní manévr s jednotnou frontou, stejně neupřímný a zločinný, jako před pěti lety a stejně odmítaný po celém světě.“²⁷¹ Nakonec vzpomenu památky fašisty zavražděného italského socialistického poslance Giacoma Matteottiho a ostře se vymezil vůči vměšování Vatikánu do vnitřních československých záležitostí (tzv. Marmaggiho aféra), požaduje přerušování všech diplomatických styků s Vatikánem a provedení odluky církve od státu.²⁷²

Antonín Hampl ve svém ekonomickém a sociálním přehledu hned na úvod řekl, že za dobu od sjezdu v Moravské Ostravě (1924) se celková hospodářská situace v Evropě zklidnila, hlavně se smírně vyřešilo napětí mezi Německem na jedné straně a Francií a Belgií na druhé, k čemuž napomohl Dawesův plán a vstup Výmarské republiky do Společnosti národů. Přesto však „rozpor mezi výrobou a konzumem, vyvolávající otřesy a krize, jest způsoben systémem, který je ovládán soukromými interesy.“ Ostře Hampl kritizoval vzestup protekcionistických tendencí – ty jsou totiž v přímém protikladu k cílům socialismu, „který chce mítí veliká hospodářská, bezcelná teritoria.“ Speciálně k Československu Hampl poznamenal, že problém představují vysoké daně a dávky, drahý úvěr (bude nutná koncentrace bank, a tím zmenšení režie), nevhodná tarifní politika a nízká úroveň mezd, podlamující domácí spotřebu. Zdůraznil, že dělnické mzdy v Československu v průměru zaostávají nejen ve srovnání s vyspělými ekonomikami

²⁷¹ Soukupem reprodukováno hodnocení tzv. jednotné fronty bylo oficiálním stanoviskem strany, které nedoznalo výraznější proměny ani v krizové době třicátých let. Teoreticky je později rozpracoval publicista Jaroslav Koudelka, který na základě komparativního rozboru vývoje dělnického hnutí v evropských zemích dovedl, že „komunistická jednotná fronta nemá pozitivního významu pro integraci socialistických sil, neboť nemá integračního obsahu.“ Srov. J. KOUDELKA, *Rozkoly v socialismu*, c. d., s. 185 – 204. Důvody odmítání spolupráce s komunisty ve třicátých letech pak byly ovšem i prozaické, jak přiznal předseda českoněmeckých sociálních demokratů Ludwig Czech – jednotná fronta s komunisty by rozbila vládní koalici s agrární stranou. Srov. G. FUCHS, *Společně proti Hitlerovi a Henleinovi*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1964, s. 143.

²⁷² *Protokol XV. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 74 – 85.

západní Evropy, lépe je na tom i dělnictvo v sousedních zemích regionu, např. v Rakousku nebo Polsku. K tomu připojil, že zavádění nových metod ve výrobě po vzoru Spojených států amerických se nelze bránit, protože „nechceme ve světové soutěži býti těmi, kdož z ní budou vyřazeni“, ovšem to „nesmí se díti na účet dělnických mezd a na účet snížení životní úrovně dělnické.“ Nově Hampl vyslovil požadavek zkrácení pracovní doby. Velice tvrdě se pak vyjádřil k politice úspor a škrťů: „Když půjdeme po cestě současných potíží dále a podíváme se, jak reaguje náš průmysl na všechny zjevy, vidíme, že se velice často uplatňuje heslo: šetřiti. Leč půjdete-li do továren, dílen, do kanceláří, mezi četné průmyslové úřednictvo, ucítíte praxi tohoto hesla šetřiti. Uvidíte, že průmyslové krize se u nás zneužilo ke zhoršení zaměstnaneckých poměrů, že tato politika nebrala žádného zřetele nejenom ke skutečným poměrům výrobním, ale že nepočítá také s přirozenou odvetou a že jest připravováním politických erupcí.“ Blíže se Hampl zastavil u družstevního hnutí, když vysvětlil, že veřejnost se mylí, má-li za to, že „družstevní podnikání jest již vyřízeno tím, když jsme v konzumních spolcích, že pod družstevním podnikáním se rozumí zakládání konzumů a účast na konzumu... Není tomu tak. Jestliže jsme řekli, že naším cílem je zespolečenštění výrobních prostředků, pak tento program nesmí zůstatí prázdným... Nezbytně musíme jíti do hloubky. [...] zejména je to myšlenka vybudování velké sítě našich finančních ústavů všude tam, kde jest to možno, abychom zasáhli kapitalism, kde je nejcitlivější.“ V souvislosti s tím ocenil posilování a výsledky Všeobecné družstevní banky a Dělnické záložny. Trochu už nad rámec svého příspěvku a obecněji zamyslel se Hampl nad metodami a taktikou prosazování sociálních a hospodářských požadavků dělnictva: „Jsme přepolitizováni. Není to vada, která by se zde objevovala jako nahodilý fakt; vždyť víte, že jsme burcovali nějakých čtyřicet let a že jsme běželi po úzké stezce dobývání politických práv. Přeceňovali jsme velmi často parlamentarism a tato chyba se projevuje pochopitelně i dnes. Nám chybí hospodářské myšlení a chybí nám také metodičnost v práci. [...] každá revoluce jest důsledkem práce. [...] musíme v organizační a uvědomovací práci tvořiti nové hodnoty, abychom zase dobyli nové revoluční úspěchy.“²⁷³

Debata se vyhnula kontroverzím, jednotliví řečníci pouze akcentovali konkrétní nesnáze v různých sektorech národního hospodářství, respektive doplnili detaily, jež

²⁷³ Tamtéž, s. 88 – 95.

Hampl nezmínil (Biňovec v zemědělství, Johanis u ochranného zákonodárství, Winter stručně promluvil o reformě sociálního pojištění v Rakousku, inspirované i československými zkušenostmi apod.). Rezoluce navíc oproti Hamplově referátu explicitně zmínila jako jeden z úkolů pro nejbližší dobu „řešení palčivého problému zdravého bydlení a řešení bytové otázky vůbec.“²⁷⁴

Z referentů nejtěžší role připadla Josefu Stivínovi, protože jako vedoucí komise pro revizi programu strany musel zdůvodnit, proč ani XV. sjezd nebude hlasovat o novém programu, a místo toho byl delegátům předložen jen jeho návrh. Stivín uvedl, že se tak děje proto, „aby celá stranická veřejnost měla možnost zaujmouti k jednotlivým bodům našeho revidovaného programu stanovisko, aby žádný podnět a žádný hlas nebyl umlčen“, s tím, že schválení konečného dokumentu bude nejspíš příští rok na bedrech mimořádného sjezdu, který se bude konat u příležitosti padesátého výročí ustavujícího sjezdu československé sociální demokracie. K nadcházející programové diskusi měl Stivín jednu prosbu, a to „aby se soudružky a soudruzi nesnažili tohoto programového návrhu ještě více rozšířiti, nýbrž aby nám raději poradili, kde provést škrty a zjednodušení, aby program byl co nejkratší.“ Potom Stivín rozebral programový nástin podrobněji. Řekl, že prohlášení zásad, jež bylo představeno už před čtyřmi roky v Moravské Ostravě, nedoznalo až na výjimky podstatnějších změn. Především se konkrétnější formulace dostalo popisu výhod socialistické společnosti: „Strana je přesvědčena, že jen taková soustava může dáti lidstvu plnou možnost rozvinutí všech užitečných podnětů a sil, že může zabrániti hospodářským krizím spojeným s katastrofální nezaměstnaností, že může zrušením rozdílů třídních učiniti konec nadvládě třídní a zabrániti imperialistickým snahám, jež vyrůstají z kapitalistického zřízení společenského a jsou trvalým nebezpečím světového míru.“ A dále se v pasáži, v níž se sociální demokracie plně přihlašuje k Československé republice, připomněl podíl sociálně demokratických příslušníků a představitelů na jejím vzniku, jejich činnost v odboji domácím i zahraničním. Body krátkodobého (akčního) programu pak fakticky resumovaly aktuální problémy a úsilí sociální demokracie. Stivín se speciálně dotkl podmíněného znění kapitoly páté, obírající se obranou státu, když vysvětlil, že strana pléduje sice a samozřejmě pro odzbrojení, uskutečnit je ovšem nelze v jediném státě, věc

²⁷⁴ Tamtéž, s. 117 – 118.

se musí řešit v měřítku světovém, a proto se v elaborátu píše, že dokud k tomu nedojde, armáda má být v Československu v nezbytné míře udržována. Zvláštní část programu tvořila dvojice obsáhlejších celků – samostatný program zemědělský a program komunální, s ohledem na jejich závažnost (Stivín zdůraznil, že téměř každý desátý člen strany pracuje v samosprávě, tudíž je třeba přesnějších direktiv). Poměrně značný prostor Stivín věnoval otázce charakteru strany: pravil, že sociální demokraté nebudou následovat příkladu komunistické strany, která je přísně dogmatická, vylučuje pravé i levé úchylky a „nestrpí odlišného názoru ve svých řadách. [...] Drží se zásady, že jest lepší malá, ale pevně disciplinovaná strana, než veliká strana lidová.“ Naproti tomu „v Labour Party má místo soudruh každého názoru, ve straně jsou zastoupeny všechny směry socialismu a dělnické politiky... a přitom se klidně všichni vedle sebe snášejí a spolu pracují, a když se má něco udělat, když například přijdou volby, podrobují se všichni ochotně majoritě a táhnou společně jako jedna jednotná strana dělnická za jeden provaz. [...] Je to politická metoda, která byla tu a tam naznačena v díle Marxově, kterou klasicky propracoval ve svém životním díle Jaurès a kterou nyní prakticky provádí MacDonald.“ Stivín uvedl, že není možné anglické labouristy napodobit zcela, poněvadž československá sociální demokracie vyrostla z jiných kořenů a za jiných podmínek a mentalita českého dělníka je také odlišná, nicméně dal na srozuměnou, že podobnou názorovou šíří a volnou diskusi je podle jeho názoru nutné ve straně podporovat a že je žádoucí „dát straně program takový, aby tento program neškrtil žádného soudruha, který jej oblékne, aby byl dosti volný každému, kdo chce v našich zásadách pracovat s námi.“ A uzavřel jednoznačným apelem: „Z tohoto hlediska posuzujte navržený program, zde také hledejte příčinu, proč to či ono v programu není přímo vysloveno, proč tam či onde byla volena volnější, všeobecnější stylizace.“²⁷⁵

²⁷⁵ Tamtéž, s. 30 – 38. Přípravě nového programu byla věnována maximální pozornost. Diskuse o něm se vedla otevřeně nejprve v letech 1926 – 1928 na stránkách teoretického sociálně demokratického časopisu *Akademie*, po jeho zániku především v ústředním deníku *Právu lidu* a v *Dělnické osvětě*, časopisu Dělnické akademie. Srov. Z. KOJECKÝ, *Československá sociální demokracie včera a dnes. Nástin programového vývoje*, Zář, Brno 1946, s. 96. Detailní výklad k evoluci sociálně demokratické programatiky podává J. KUKLÍK, *Hledání cesty k demokratickému socialismu. K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let*, in: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914 – 1939*, (ed.) Z. Kárník, Karolinum, Praha 1998, s. 59 – 91. Dlouhá doba, po kterou se nový program rodil, naznačuje přinejmenším dvě věci: jednak určité obtíže, jež před jeho tvůrci vyvstávaly, když se pokoušeli v jediném dokumentu postihnout nabyté koaliční zkušenosti a legitimizovat je v rámci

Pro potřeby sjezdu, aby také posloužily jako podklad pro diskusi, byly přeloženy i aktuální programatické materiály zahraničních sesterských stran, tzv. Linecký program rakouské sociálně demokratické strany, Heidelberský program německé sociální demokracie a návrh revize programu Belgické dělnické strany. Nabízely několik zajímavých momentů a z hlediska československých sociálních demokratů asi nejvíc překvapení skýtal dokument belgické provenience, za jehož formulacemi a celkovým vyzněním se už do budoucna neomylně rýsovaly kontury de Manova planismu. V prohlášení zásad např. belgičtí socialisté kladli důraz na „korelativní proměny“ v řádu mravním, a to na rozšíření pocitu družnosti a vzájemné odpovědnosti, a explicitně proklamovali, že se Belgická dělnická strana „považuje představitelkou nejen dělnické třídy, ale všech utlačených bez rozdílu národnosti, vyznání, rasy nebo pohlaví“, jasné přihlášení k principu třídního boje však chybělo; pouze ohledně konečného cíle Belgičané uváděli, že: „Dělníci mohou své úplné osvobození očekávat jen od odstranění tříd a radikální přeměny současné společnosti.“ Daleko tradičnější byl program rakouských sociálních demokratů: nedvojsmyslně hlásal nutnost třídního boje (jemuž věnoval celou samostatnou kapitolu), dodáváje že „třídní boj není jen bojem protichůdných třídních zájmů, ale zároveň protichůdných třídních ideálů.“ Pozoruhodně popsali rakouští soudruzi přechod od kapitalismu k socialismu: „Předpoklady pro překonání kapitalistického společenského řádu jsou tvořeny samým vývojem kapitalismu. Tím, že vývoj kapitalismu proměňuje kapitalistu v pouhého akcionáře akcionáře, zbavuje kapitálové vlastnictví své původní funkce a umožňuje proto jeho zrušení. Tím, že moc nad celým národním hospodářstvím koncentruje v rukou velkobank, kartelů a trustů, velikých průmyslových a obchodních koncernů, umožňuje pracujícímu lidu sespolečenštěním výrobních a směnných statků, samým kapitalismem koncentrovaných, dobýti moc nad svým národním hospodářstvím.“ Tedy faktická antiteze k dobovým úvahám o kapitálové disperzi, díky níž se prostřednictvím akcí vlastně každý dělník brzy stane kapitalistou! Jakýsi střední proud mezi rakouskými sociálními demokraty a belgickými socialisty představoval program německé sociální demokracie. Třídnímu boji se zvlášť a výslovně nevěnoval, jeho

tradičních sociálně demokratických programatických postulátů, také však vážnost, s níž tento nejjednodušší úkol pojímali – že to nebylo zcela samozřejmé, dokazuje okřídlený výrok národního socialisty Václava Klofáče (byť bezesporu nadsazený) z roku 1935: „Bratři, blíží se volby, bude třeba připravit nějaký program...“ Cit. podle V. KRÁL, *Politické strany a Mnichov. Dokumenty*, Svobodné slovo, Praha 1961, s. 15.

existenci ovšem také neskrýval: „Stále větší jest počet proletářů, stále příkřejší protiva mezi vykořisťovateli a vykořisťovanými, stále rozhořčenější třídní boj mezi kapitalistickými vládci hospodářství a ovládanými.“ Německý program zdůrazňoval postupující pauperizaci středních vrstev – „nejen proletářům, ale i středním stavům je odpírán plný podíl na materiálním a kulturním pokroku“ – a nebezpečnost a imperialistický charakter finančního kapitálu: „Kapitalistické snahy po monopolu vedou k slučování průmyslových odvětví, k spojování výrobních procesů po sobě následujících a k organizování hospodářství, v kartely a trusty. Proces ten spojuje průmyslový, obchodní a bankovní kapitál ve finanční kapitál. [...] S mohutněním svého vlivu využívá finanční kapitál státní moci k ovládnutí zahraničních krajín jako odbytišť, zdrojů surovin a míst pro uložení kapitálů. Tyto imperialistické snahy po moci ohrožují stále společnost konflikty a válečným nebezpečím.“²⁷⁶

Řadu menších úprav zaznamenal organizační řád strany. Z článku 1 (příslušnost ke straně) byla vyňata procedura vylučování a upravena samostatně a podrobněji v článku 2 (ztráta členství). Došlo k oficiální změně sjezdového cyklu (na úrovni župní i celostátní), čímž byl ovšem jen potvrzen faktický stav: župní konference a řádné sjezdy strany se dosud měly svolávat každé dva roky, nyní se césura o rok prodloužila. Výkonný výbor se rozrostl z dvaceti čtyř na šestatřicet členů, a současně s tím se rozšířilo i představenstvo z devíti na jedenáct členů s právem hlasovacím (jako dvanáctý člen, avšak s hlasem pouze poradním, zasedl v představenstvu předseda kontrolní komise strany). Za zmínku stojí, že členem výkonného výboru sociální demokracie se na XV. sjezdu poprvé stal významný národohospodář a teoretik nemarxistického socialismu Josef Macek.²⁷⁷

V pátek 15. dubna, před vlastním jednáním sjezdu, proběhla také menšinová konference a konference žen sociální demokracie, s jejichž rezolucemi byli delegáti sjezdu seznámeni. Předsedající František Tomášek ukončil XV. řádný sjezd v pondělí 18. dubna 1927 v půl třetí odpoledne zvoláním: „Nechť žije, nechť vzkvétá, nechť kupředu spěje naše

²⁷⁶ NA, fond PMR, karton č. 98 (sociální demokracie).

²⁷⁷ *Protokol XV. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 105 – 114.

drahá, milovaná, československá sociálně demokratická strana dělnická! Naší Socialistické Internacionále buď sláva, sláva, sláva!“²⁷⁸

2.3.4 První kongres sociálně demokratických stran Československa (1928)

Zcela mimořádná událost se odehrála 28. a 29. ledna 1928 v Praze na Smíchově. Na společném sjezdu sešli se delegáti všech sociálně demokratických stran působících v Československé republice, tj. Československé sociálně demokratické strany dělnické, Německé sociálně demokratické strany dělnické v Československé republice, Sociálně demokratické strany na Podkarpatské Rusi a Polské socialistické strany dělnické v Československu. Kdyby se tak stalo o dva roky dříve, přibyli by ještě zástupci Německomaďarské sociálně demokratické strany v Československu, kteří se však v listopadu 1926 na sjezdu v Nových Zámkách rozhodli připojit k československé sociální demokracii, v níž vytvořili maďarskou sekci.

Rozhodující význam tohoto kongresu byl samozřejmě v domluvě a manifestaci společné vůle dvou největších stran demokratického socialismu v ČSR – československé a českoněmecké sociální demokracie – a definitivním ukončení jakýchkoliv hořkostí a rekriminací, které by snad mohly mezi nimi ještě vyvstat při vzpomínce na dění na Hamburském sjezdu Socialistické dělnické Internacionály v roce 1923. Jejich představitelé pochopitelně zdůrazňovali důležitost zpečetěné spolupráce nejenom z hlediska reálně politického, nýbrž také symbolický podtext tohoto aktu jednoty, uzavírajícího turbulentní etapu dvacátých let, daleko důsažněji navíc poznamenaných secesí radikální (komunistické) levice. Jak neopomněl zmínit i přítomný reprezentant Internacionály Friedrich Adler: „Ale jestliže dnes vidíme, jak strany československé zde v přátelské soudržnosti navzájem se radí, pak si uvědomujeme, že bohužel, ještě jeden velký zástup proletářů československých není zde zastoupen, který myslí, že jedinou úlohou je tříštění řad proletariátu.“²⁷⁹

²⁷⁸ Tamtéž, s. 122.

²⁷⁹ *První kongres sociálně demokratických stran Československa. Stenografický protokol společného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, německé sociálně demokratické strany dělnické*

Projevy jednotlivých řečníků – Antonína Hampla, Rudolfa Bechyně, Ludwiga Czecha a dalších – se týkaly hlavně dvou motivických okruhů: jednak kritiky současné pravicové vládní koalice (a padala i vyjádření dost expresivní – Bechyně např. mluvil o „nenažrané buržoazii“²⁸⁰), jednak nutnosti spojení všech sil demokratického socialismu v boji proti ní. Nadto se většina referentů tak či onak vracela ke komunistické diverzi z počátku 20. let. Ludwig Czech řekl, že komunisté „se rozčilují nad tím, že nebyli k tomuto kongresu přizváni, ale když Seliger na karlovarském sjezdu navrhoval svolání proletářského kongresu, k němuž měla být výslovně pozvána také komunistická strana, tu celá levice za vedení Kreibichova se postavila proti tomu... Ostatně, jak vážně to myslí komunisté se svými hysterickými pokřiky po jednotné frontě, prožili jsme nedávno při jednání čtyř odborových centrál. Po týdny a měsíce pořádala komunistická strana pod heslem o jednotné frontě kampaň proti vládou zamýšlené novelizaci sociálního pojištění a využila této kampaně nejenom k boji proti buržoazním stranám, ale zejména proti sociální demokracii, které vyčítala sabotování a zněmožňování jednotné fronty. Když však odborové ústředny o věc vážně usilovaly a prohlásily, že jsou ochotny k společnému vedení boje, avšak učinily spolupráci odvislou od zastavení štvanic, které komunisté také při této příležitosti proti sociální demokracii prováděli i na společných schůzích, tu prohlásili komunisté, že se těchto štvanic zřici nemohou a tím znemožnili kýženou jednotnou frontu.“²⁸¹

Kromě několika rezolucí – politické, hospodářské atd. – kongres přijal i společný manifest, který akcentoval, že kooperace českých a německých buržoazních stran ve vládním kabinetu bohužel ani v nejmenším nepřispěla k pokroku na poli národnostního dorozumění, nýbrž že se tato koalice etablovala „jako buržoazní blok k zotročování a vykořisťování dělníků všech národností.“ Proti tomu tedy a na obranu dělnických práv dochází k vytvoření společné fronty sociálně demokratických stran, „přes rozdíl v názorech na určité problémy, o jejichž vyjasnění chtějí všechny zúčastněné strany ochotně pracovat“.

v Československé republice, sociálně demokratické strany na Podkarpatské Rusi a polské socialistické strany v Československu 28. a 29. ledna v Praze, Ústřední dělnické knihupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1928, s. 15.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 30.

²⁸¹ Tamtéž, s. 47 – 48.

Nejvyšším cílem (a půdou, kde budou s konečnou platností otázky národnostní rozřešeny) zůstává nový společenský řád, socialistická republika.²⁸² Politická rezoluce pak vypočetla kroky, jimiž „černožlatá“ koalice poškodila pracující v Československu, a stanovila další postup pro zdárné pokračování užší spolupráce.²⁸³

2.3.5 XVI. sjezd (1930)

XVI. řádný sjezd se konal znovu v Obecním domě v Praze 27. – 29. září 1930 a byl to sjezd svým duchem i vyzněním bezesporu vítězný: po předčasných volbách v říjnu 1929 se sociální demokracie stala po agrárnících nejsilnější československou parlamentní stranou a téměř deset let po roztržce s komunisty se vrátila do čela levicového tábora v republice. Zúročila tím roky strávené mimo kabinet, kdy zbavena vládní odpovědnosti mohla realizovat důslednou opoziční politiku, i nenadálou přízeň osudu v podobě rozvratu v řadách svého komunistického konkurenta (který se navenek projevil nástupem Gottwaldova křídla do vedení strany). Předseda Antonín Hampl tak v úvodním projevu právem konstatoval, že „nejenom strana získala značnějšího vlivu a dobyla nových pozic, nýbrž že také pracující třída tohoto státu nabývá na významu a získává nových sociálních a hospodářských vymožeností.“²⁸⁴

Třebaže se sjezd sešel v době rychle se prohlubující hospodářské deprese, jeho jednání touto okolností příliš poznamenáno nebylo, závažnost a rozměr krize si dosud málokdo plně uvědomoval. Delegáti měli před sebou dva hlavní úkoly: jednak posvětit taktický obrat, který sociální demokracie učinila, když po volebním úspěchu opět našla cestu do vládní koalice, jednak schválit nový stranický program, který by nahradil nyní čtyřicet let staré staré hainfeldské teze, a tím dovršit úsilí o programatickou modernizaci sociální demokracie, zahájené už na sjezdu v Moravské Ostravě.

²⁸² Tamtéž, s. 80 – 83.

²⁸³ Tamtéž, s. 83 – 88.

²⁸⁴ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27. – 29. září 1930. Program strany, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1930, s. 10.*

Zprávu o činnosti strany od minulého sjezdu předložil ústřední tajemník, senátor Vojtěch Dundr. S uspokojením pravil, že materiál „poskytuje obraz svědomité a plodné práce... Je to obraz radostný.“ V letech 1927 – 1929 strana dbala „především systematické organizační práce... Dalším největším úkolem bylo provést úspěšný boj s reakčními buržoazními stranami a stranou komunistickou.“ Výsledkem je zesílení strany, „vzrůst organizací, vzrůst příslušníků strany, rozšíření tisku a zvýšení vlivu ve státě“, konkrétně k roku 1929 na 3.833 místních politických organizací se 155.483 členy. Nato Dundr zahrnul posluchače precizním výčtem statistických údajů, popisujících skladbu členstva sociální demokracie z hlediska sociálně ekonomických charakteristik (bydliště, zaměstnání apod.) a výsledky ve volbách různého řádu (obecní, zemské, parlamentní), přesvědčivě dokládajícím rozvoj strany.²⁸⁵

S hlavním politickým referátem tentokrát vystoupil Rudolf Bechyně, toho času ministr pro zásobování lidu. Také on ze všeho nejdřív vyjádřil své potěšení nad dosaženými úspěchy i nad pokračujícím růstem vlivu sociální demokracie, vzápětí ale mírnil nadšení, varuje že „i nejsilnější síla může se zvrátit ve vyloženou bezmocnost a může se státi činitelem úpadku, jestliže tato síla není řízena zdravým lidským rozumem, není-li vedena moudrou, rozumnou, poctivou a uskutečnitelnou myšlenkou.“ A upozornil, že socialismus není po ekonomické stránce ničím jiným než účelným hospodařením a účelnou distribucí podle plánu v zájmu celku, tj. nejen v zájmu pracující třídy, jejíž potřeby sociální demokracie výslovně prosazuje a hájí, nýbrž i v zájmu tříd neproletářských. Taková musí být podle Bechyně i sociálně demokratická politika, protože „my se nechceme, nemůžeme a nesmíme omezit pouze na politiku sociální, která se týká dělnické třídy. Ve státě není nic, co se nás netýká, všechno se nás týká, všechno musí býti předmětem našeho zájmu, všechno musí býti předmětem naší pozornosti, všechno musí býti předmětem našeho vlivu. V tom smyslu jsme stranou státní.“ Vztah sociální demokracie k Československé republice definoval Bechyně zcela nedvojsmyslně: „Republika po mém hlubokém přesvědčení není pro naše československé dělnictvo jenom bojištěm, je to také ztělesnění některých ideálů, jež jsou i našimi ideály. Je to ztělesnění ideálů národní a politické samostatnosti a svobody. [...] proto my sociální demokraté

²⁸⁵ Tamtéž, s. 32 – 35.

můžeme a musíme státi o to, aby garancie této svobody, to jest republikánský stát, byla trvalá a bezpečná.“ Potom Bechyně pohovořil obecněji o demokracii, respektive o demokracii v Evropě, o zdání, jež navodil konec světové války, že demokratické řády nabyly převahy nad autokraciemi, a jak se nyní toto zdání ukazuje mylné. Nejenom v Rusku, Itálii, Jugoslávii či Maďarsku, nýbrž ani v Rakousku, Polsku či Německu není dosud věc demokracie rozhodnuta, přičemž „v zápase s reakcí, která má dnes jméno fašismus a která se v každém státě projevuje jinou formou... nestačí kritika odpůrce... nestačí ani pohotovost k posledním zápasům na ulici. Když to s demokracií došlo tak daleko, že se o ni musí zápasiti na ulicích... pak je již věc demokracie na polovic prohrána! [...] prvním úkolem demokracie... je, aby vytvořila vládu. [...] Neschopnost k vládě nebo nevěle k vládě znamená rozklad a každý rozklad nakonec zrodí diktátora.“ Tímto expozé mířil Bechyně přirozeně k obhajobě vládního angažmá sociální demokracie: „Každá strana sama o sobě tvoří menšinu. A má-li býti spořádaná parlamentní vláda, nejde to jiným prostředkem, než prostředkem koalice. [...] S tohoto velkého hlediska vzato, z této starosti, aby stát měl spořádanou demokratickou vládu, můžeme říci, že jsme dělali politiku odpočátku v principu správnou.“ Zdůraznil ovšem, že vše, co vychází z vlády, představuje důsledek kompromisu a že je třeba veřejnosti vysvětlovat, s čím se sociální demokracie ztotožňuje zcela a s čím je naopak nucena souhlasit jen kvůli udržení vlády. Vzhledem k zostřující se politické a hospodářské situaci, mínil Bechyně, dokonce tím spíš, musejí sociální demokraté v kabinetu setrvat, neboť „čím hůře, tím pevněji musíme držeti nabyté pozice. Čím hůře, tím více musíme býti na svých místech, abychom tam, kde se jedná o státních investicích, o státních penězích, o státních zadávkách a o státním vlivu na podnikatelstvo, mohli hoditi na váhu celou svou organizovanou moc, rozmnoženou o moc německé sociální demokracie!“ Přitom prozradil, že při jednáních o zformování současné vlády občanské strany žádaly, aby sociální demokraté netrvali na účasti svých českoněmeckých soudruhů v koalici, a po kategorickém zamítnutí tohoto požadavku pokusila se pravice dohodnout pouze s národními socialisty, kteří ovšem rovněž zachovali socialistickou solidaritu, deklarující že „jim naprosto nic nevádí, když také německá sociální demokracie vstoupí do vlády, naopak, že to doporučují.“ Heslovitě pak Bechyně pojednal o prioritách, na něž se sociální demokracie ve vládě zaměřila: otázka nezaměstnanosti, opatření proti ní, respektive pomoc nezaměstnaností postiženým; státní

investice, v první řadě silniční a vodohospodářské; zahraniční obchodní politika, zvláště uzavření obchodních smluv s Rumunskem, Jugoslávií, Německem, Sovětským svazem; ochrana spotřebitele a protikartelová legislativa; novela bankovního zákona; reforma zákona o samosprávě; zákon o stavebním ruchu a ochrana nájemníků. A zakončil výzvou delegátům, aby si vážili jednoty, kázně a důvěry, která ve straně panuje, a společně necht' pracují k tomu, aby „ze sociální demokracie v tomto státě stala se silná a trvalá moc politická.“²⁸⁶

Mezinárodní scéna taktéž zavdává důvody k optimismu, ujistil František Soukup, který tradičně promluvil o činnosti Socialistické dělnické Internacionály. Roku 1929 se k této organizaci hlásilo 43 socialistických stran z 37 zemí, reprezentujících sedm milionů řádně placených členů a víc než 25 milionů voličů, a mezi nimi Československá sociálně demokratická strana dělnická „patří dnes k nejmohutnějším a nejlépe organizovaným“. Otázka ovšem stojí, zda je vůbec Internacionála „při dnešní nesmírné složitosti problémů a zájmů schopna jednotné formulace vůdčích zásad“ a zda „je schopna jednotných činů?“ Nepochybně ano, a právě dnes ano, vysvětlil Soukup, protože před světovou válkou byla Internacionála jen tribunou teoretické socialistické propagandy, kdežto nyní sdružuje rovněž řadu stran, které už okusily nebo zajisté brzy okusí tíhu vládní odpovědnosti. I proto „otázka účasti ve vládě není již více otázkou zásad, nýbrž jedine otázkou taktiky, o níž rozhoduje samostatně sociální demokracie každého jednotlivého národa a státu. Vlády koaliční se socialisty jsou výrazem dnešního období dějinného vývoje. [...] Toto období potrvá jistě ještě dlouhou řadu let. [...] Pracující třída nestane se pak sama schopnou vlády přes noc. [...] I koaliční vlády jsou proto průpravou a školou tříd pracujících.“ Důležitý problém představoval podle Soukupa poměr Internacionály ke Společnosti národů: Internacionála zde musí vyvíjet tlak na demokratizaci Společnosti, aby „přestala býti výlučným nástrojem vlád a stala se skutečným světovým parlamentem.“ Přesto hlavní pole působnosti Internacionály leží na poli hospodářském, pokračoval Soukup, tudíž bylo usneseno svolání světové socialistické ekonomické konference, „jež by stanovila celkový program a určila praktické prostředky, jimiž by se čelilo této strašné krizi nezaměstnanosti a pracovalo k metodičnosti ve světové výrobě a výměně zboží.“ Poté se Soukup zmínil o

²⁸⁶ Tamtéž, s. 37 – 49.

nebezpečí mezinárodního fašismu a řekl, že je svatou povinností Socialistické Internacionály bojovat proti němu a proti „novým štvanicím válečným“. Na závěr podrobil zdrcující kritice Komunistickou Internacionálu a Sovětský svaz: „Naše Internacionála Socialistická jest pro demokratickou lidovládu, Internacionála komunistická je pro násilný teror menšiny. My jsme pro mír. Kominternu je pro válku! Celé sovětské Rusko je stále ještě obrazem policejního a vojenského ozbrojeného tábora. Není tam žádné svobody tisku, žádné svobody slova, žádné svobody shromažďovací, žádné svobody vědy, žádné svobody voleb – nic. Věčné zatýkání, popravy, deportace – to není žádný socialismus, to není v těchto prostředcích mechanických ničím jiným, nežli fašismem obráceným naruby.“ A vyjádřil přesvědčení, že je jen otázkou času, než i Moskva sezná, že „Rusko a veliká revoluce ruská nemá a nikdy nebude mít žádné větší opory a záruky své další budoucnosti, jako právě v silné a vlivuplné mezinárodní sociální demokracii.“²⁸⁷

Samostatný příspěvek, cele zasvěcený ženské otázce (Ženy v politické a sociální práci), přednesla senátorka Betty Karpíšková. Stalo se tak poprvé v dějinách strany, uvedla referentka, a „my ženy chápeme to jako projev uznání a ocenění práce ženského hnutí ve straně i jako důkaz, že my všichni uvnitř strany jsme si vědomi toho, že takzvané ženské problémy, které se dnes vyskytují, mohou být řešeny jedině za spoluúčasti a pod přímým vlivem socialismu a skutečné demokracie, jichž souhrn chceme spatřovati v sociálně demokratické straně dělnické.“ Karpíšková stručně probrala historii ženské uvědomovací práce v sociální demokracii, vytkla některá specifika v postavení žen (hospodářská závislost, daná prací v domácnosti, absence politických práv, obecně niternější a silnější vztah k náboženství) a srovnala situaci z počátků hnutí na přelomu století s nynějším rozmachem, neboť „obrovského vzrůstu nabyla od té doby výdělečná činnost žen... pronikavě se změnily životní podmínky nejen nejnižších, ale i středních vrstev žen, o tom svědčí nikterak bezvýznamné hnutí v kruzích nesocialistických, ale i odborářských rozšířené, žádající úplné zrušení všech zákazů práce pro ženy a v zájmu větších možností zaměstnávání žen – dokonce i zrušení mimořádné sociální ochrany pracujících žen.“ Sdělila, že v Evropě a v Americe je 70 milionů výdělečně činných žen, že k navyšování

²⁸⁷ Tamtéž, s. 49 – 55. Detailně problematiku vztahu sociální demokracie a mezinárodní politiky, zvláště pak kolektivní bezpečnosti, zpracoval o něco později Z. PEŠKA, *Socialisté a mezinárodní politika*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936.

tohoto počtu přispívá velkou měrou proces průmyslové racionalizace, který vyřazuje z práce kvalifikovaného dělníka, a ohradila se proti myšlence, že snad za současné hospodářské krize a rostoucí nezaměstnanosti „i mnohý socialista chce viděti řešení této krize ve vyřadění vdaných žen z výdělečné činnosti. Zapomíná, že by to znamenalo zvýšení domácí práce žen, této nejnekalejší soutěže na trhu práce, která značně působí především na snižování mezd. Mimoto je jakékoliv vyřadění žen z výdělečné práce neproveditelné ciferně, poněvadž 70 milionů žen není možno nahraditi v procesu výrobním a v práci a jednak není proveditelné z důvodů pracovní techniky.“ Za hlavní ženské požadavky posléze označila: zkrácení pracovní doby na sedm hodin denně, novelizaci manželského práva a trestního zákona (ve smyslu svobodného, státními zásahy neurčovaného mateřství), hospodářské zrovnoprávnění žen co do mezd a platů, ocenění práce v domácnosti (jako vyčíslení jejího příspěvku na udržování domácnosti po právní stránce), nahrazení výhradní otcovské moci mocí rodičovskou v rodinném právu a zřizování poraden k poučování lidových vrstev v otázkách sexu a preventivní péče. Nakonec Karpíšková ocenila, že většina důležitých požadavů byla pojata i do programu strany.²⁸⁸

Následovala debata k dosud vyslechnutým referátům. Nebyla bouřlivá, krotká ale také ne. Za tzv. komunistickou opozicí²⁸⁹ vystoupil odpadlík od KSČ z koňského roku Bohuslav Ečer a výtky spíše přátelské adresoval Františku Soukupovi, řka že jeho vývody o Kominterně obsahovaly „kus realismu a kus iluze“, poněvadž naneštěstí nelze počítat s tím, že by Moskva v dohledné době nahlédla škodlivosti své taktiky, potírající sociální demokracii: „Diktatura Stalinova je v jistém smyslu náramně logická a důsledná. Jak by mohla připustiti v Evropě jednotnou frontu, když ji nepřipustí v Sovětském svazu?“ Navíc komunistické hnutí není „jen produktem zmatení myslí, produktem myšlenkové anarchie“, jeho kořeny vyvěrají z krize kapitalistického společenského řádu: „Radikální bída,

²⁸⁸ Tamtéž, s. 56 – 62.

²⁸⁹ Tzv. komunistickou opozicí bylo nazýváno pestré seskupení organizací, politických, družstevních a odborových, které na protest proti výsledkům V. sjezdu a dokonání procesu přestavby strany do podoby plně odpovídající moskevským direktivám (tzv. bolševizaci) opustily KSČ a profilovaly se jako svébytný směr, nikoli však jako samostatná politická strana. Na podzim 1932 na celostátní konferenci většiny těchto organizací pak padlo rozhodnutí o znovupřipojení k sociální demokracii (některé tak učinily na svůj vrub už dříve, např. právě brněnská skupina, vedená Kovandou, Ečerem a Skaunicem). Blíže např. viz Z. TOBOLKA, *Za svobodu a socialismus*, c. d., s. 165.

radikální nezaměstnanost vyvolává a udržuje přes všechny... degenerační a úpadkové zjevy uvnitř komunistické Internacionály toto hnutí, a my... musíme vycházeti z tohoto poznání.“²⁹⁰ Nejvíc polemik ovšem sklidil politický referát Rudolfa Bechyně. Delegát pražské mládeže Kasal se zřejmou ironií pravil, že „včera projevil soudruh Bechyně ve své řeči velkou vládní houževnatost. Je to jistě krásná vlastnost u aktivního ministra republiky. Jen bychom chtěli podotknouti, že jako dělnická mládež máme přání k vládě tohoto státu. Mládež ve své velké nespokojenosti, ve které se ocitá, očekává od vlády republiky zejména sociální činy. [...] je velmi dobře, že se na sjezdě strany dobře mluví, ale bude daleko lépe, bude-li se všude, v samosprávě i ve státě, dobře pracovati.“²⁹¹ Principiální nesouhlas s Bechyňovou řečí proklamoval pak zástupce Svazu sociálně demokratického studentstva Kojecký: podle jeho mínění „ideová základna, z níž soudruh Bechyně vycházel, nekryje se zcela s návrhem [programu], který byl jako oficiální návrh vedením strany předložen sjezdu ke schválení. [...] Když se vmyslíte do všeho, co soudruh Bechyně přednášel, a když se vmyslíte do toho, co je vám k posouzení a rozhodnutí předloženo, myslím, že dojdete k názoru, že návrh programu v úvodní části vychází z jiné názorové struktury, že celá ta myšlenková atmosféra se poněkud liší od myšlenkové atmosféry, v níž se pohyboval referát soudruha Bechyně.“ A pohrozil, že pokud by schválení Bechyňovy zprávy znamenalo, že sjezd se ztotožnil i s ideovými východisky této zprávy, byl by nucen „podati návrh, aby určitá formulace z návrhu programu byla vypuštěna“, protože jinak by nastal rozpor mezi tím, co strana v programu hlásá, a tím, co „na sjezdu přednesl oficiální řečník strany o politické činnosti.“²⁹² Alfréd Meissner však v doslovu k diskusi Kojeckého kritiku zatušoval, když prohlásil, že onen rozpor mezi programem a Bechyňovou řečí neshledal; za sebe se domnívá, že jde patrně o nedorozumění.²⁹³

Přehled hospodářských a sociálních úkolů strany obstaral předseda Antonín Hampl. Na úvod slíbil, že se pokusí o rozbor některých příčin krize a podtrhl, že co se týče ekonomické problematiky, „musí umlknouti jakákoliv povrchní agitace a musíme si býti vědomi velké odpovědnosti, kterou v tomto směru má nejen strana, nýbrž velmi často i ten

²⁹⁰ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 71 – 72.

²⁹¹ Tamtéž, s. 78.

²⁹² Tamtéž, s. 86 – 87.

²⁹³ Tamtéž, s. 91.

poslední důvěrník v malé dílně. [...] zaujetí nesprávného stanoviska znamená velmi často těžké materiální a existenční škody.“ Zároveň však vysvětlil, že na podrobný výklad není na sjezdu místo, a proto odkázal pro bližší seznámení na závěry Odborového sdružení československého, jehož sjezd proběhl před týdnem. Hamplův pohled na hospodářskou krizi a její příčiny se odvíjel z přesvědčení, že přirozené výkyvy ekonomického cyklu byly ještě zhoršeny tragickým faktem světové války, jejíž účinky stále působí nejen materiálně – výslovně zmínil snahu vyspělých zemí o průmyslovou soběstačnost a vztyčování celních bariér, dále měnovou nestabilitu a válečné dluhy. Přestože správně konstatoval, že krize není zaležitostí lokální, nýbrž světovou, její extrémní podobu přesto nebyl s to plně docenit, řka že „je to typický zjev soukromokapitalistického hospodaření... Tento zjev je naprosto přirozený a je dán psychologíí kapitalistického hospodářství, kde vše je řízeno jen jedním směrem, totiž touhou po zisku.“ Lék na potíže nabídl dvojí: vědu a socialismus. Vědou mínil Hampl konkrétně technický pokrok a racionalizaci, odmítl ovšem racionalizaci pojímanou jen v úzkém smyslu úspory nákladů, bez zřetele k dalším společenským souvislostem, protože „racionalizace je zneužíváno v... okruhu zaměstnavatelském. Tím trpí celé hospodářství, v první řadě zaměstnanci, přičemž falešně pojímaná racionalizace uspíšila a zvýšila intenzitu nynější krize.“ Racionalizace se tedy, rozvedl Hampl, nesmí realizovat pouze jako činnost technicky-organizační, ale jako sociálně-ekonomický komplex opatření a společné dílo zaměstnavatelů, dělnických organizací a vlády.²⁹⁴ Podstatu socialismu pak postihl prostě: má být korektivem starého liberalismu, ponejvíce prostřednictvím sociální politiky. Na závěr Antonín Hampl, jak mu bylo vlastní a jak činil pravidelně, vybídl k rozvaze a umírněnosti, k politice nikoli slov, nýbrž činů a praktických opatření: „Naši organizovaní dělníci nechť se přesvědčí o tom, že na poli hospodářském, investičním, na poli sociální péče stáli jsme vždy na svém místě. Pokoušíme se všemi prostředky konejšiti ve směru sociálním následky dlouhotrvající krize a tudíž i nezaměstnanosti, a v tomto směru půjde naše usilování krok za krokem dále. [...]

²⁹⁴ V levicových kruzích, daleko více ještě pochopitelně mezi komunisty, představoval zlého ducha racionalizace Tomáš Baťa. Typická byla v tomto ohledu reportáž z Baťových závodů Pavla Reimana *Den má 86.400 vteřin* pro Vorwärts v červnu 1928, v českém překladu (zkrácená) dnes nejlépe dostupná v: P. REIMAN, *Ve dvacátých letech. Vzpomínky*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1966, s. 363 – 377. Popis vybraných projevů racionalizace viz R. OLŠOVSKÝ a kol., *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*, 2. upravené vydání, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1963, s. 292 an.

Změnily se poměry, změnila se dikce, změnila se forma, změnila se také pozice, neboť přijímáme odpovědnost. Ale nezměnili jsme se my a nezměnila se strana. Zůstáváme tací, jací jsme byli. Významné však je, že namísto rozhořčených kleteb kdysi malé a pronásledované strany přichází čin. To je radikalismus činu a ne slov.²⁹⁵

Vyvrcholením sjezdu se stalo samozřejmě dlouho očekávané schválení nového programu strany, ke kterému mělo původně dojít už v dubnu roku 1928 na mimořádném sjezdu u příležitosti padesátého výročí založení české sociální demokracie v Praze – Břevnově, ale „pro naléhavé úkoly denní sešlo se svolání mimořádného sjezdu a projednání programu strany odkázáno sjezdu řádnému“, jak sdělil předseda programové komise Josef Stivín ve svém referátu, prezentujícím výsledky několikaletého snažení.²⁹⁶ Krátce popsal peripetie, jež tvorbu a přípravu programu provázely, s jistou hrdostí se zvláště zastavil u programatické diskuse v *Právu lidu* a *Dělnické osvětě*, protože „k velikému překvapení mimostranické veřejnosti a jistě velké části naší strany se ukázalo, že strana má celý štáb mladých vědeckých pracovníků, školených socialistických teoretiků, kterým nedovedl měšťácký tisk vytknouti nic jiného, než že jsou neznámí a mladí.“ K tomu dodal, že velká část řečené diskuse točila se kolem poměru sociální demokracie k marxismu, a podle jeho názoru že je třeba za zásadní odkaz zakladatelů vědeckého socialismu ohledně taktického postupu pokládat Engelsovu předmluvu k novému vydání Marxovy práce *Třídní boje ve Francii* z března 1895, kde Bedřich Engels „zcela otevřeně přiznává některé své i Marxovy omyly, prohlašuje metody boje z roku 1848, tedy ty, které mohl míti jedině na mysli Komunistický manifest, za zastaralé, a přiznává, že roku 1848 ještě daleko nebyl hospodářský vývoj na kontinentě zralý pro odstranění kapitalistické

²⁹⁵ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 125 – 133.

²⁹⁶ F. PEROUTKA ovšem za zdoluhavým přijímáním nového programu viděl závažnější důvody: „Vůdcové, kteří v sociální demokracii zůstali [po rozkolu], dovolávali se více obecných lidských a přirozených práv než marxismu. K socialismu je přivedlo spíše pokrokové naladění, lítost se zástupy a humanitní zaujetí než víra v marxistická dogmata. Jako typický příklad může posloužit osobnost Rudolfa Bechyně, u něhož míra intimních styků s marxismem je neznáma. Fanatičtí marxisté zmizeli ze sociální demokracie, s nimi však také nadšenci pro teorii. Teoretická práce uvnitř strany zcela ochabla, ba téměř přestala. Jen tím je možno si vysvětlit, že ani deset let po rozkolu neměla sociální demokracie ještě vypracovaný nový program.“ *Budování státu III. 1920*, Lidové noviny, Praha 1991, s. 1267.

produkce. [...] Engels doporučuje dělnictvu pádnými slovy cestu demokracie...²⁹⁷ Navázav, řekl k finálnímu znění prohlášení zásad (princiální tezím), že „jsme se při této formulaci neptali a nebudeme ptát, je-li či není-li to marxismus, nýbrž, je-li či není-li to pravda. A co jsme uznali za pravdu, to jsme do programu dali.“ Také oznámil, že v programu obsažená definice konečného cíle socialismu – „navrácení výrobních prostředků pracujícím na dokonalejší, kolektivní základně“ – je spíše obecná, a to záměrně, neboť by postrádalo smysl vykreslovat přesný obrázek příští společnosti, která ostatně nebude ustálená, ale bude se dále vyvíjet a měnit, přičemž se dále v textu explicitně vysvětluje, co se myslí kolektivními formami výrobními, „abychom tím učinili ve straně konec mínění, že chceme všechno postátniti“: forma státního, samosprávného, družstevního nebo smíšeného kolektivismu. Znovu Stivín konstatoval bezvýhradný příklon sociální demokracie k demokratickému a republikánskému zřízení a upozornil na rozhodnutí komise včlenit přímo do prohlášení zásad odstavec o koaličním vládnutí a vztahu strany k němu, „abychom svou účastí na vládě nebudili v dělnictvu přehnané iluze, ale abychom také řekli na všechny strany, do řad vlastních i odpůřících, že do koaliční politiky s buržoazií nejsme nijak a nebudeme nikdy zamilováni.“ Potom prošel celou konstrukci nového programu, vytykáje místa a pasáže, které doznaly podstatnějších změn.²⁹⁸

Nový program ve svém celku sestával tedy z prohlášení zásad a akčního programu, rozděleného do šesti kapitol (hospodářská politika, zemědělská politika, ochranné zákonodárství, sociálně-pojišťovací zákonodárství a péče sociální sociálně-zdravotní, vnitřní a mezinárodní politika, kulturní politika), k němuž byly přiřazeny dva podrobnější, dále členěné rozklady se statutem samostatných oborových (pod)programů (program samosprávný, zahrnující dva oddíly: 1. územní samospráva a její základy, 2. pracovní program územní samosprávy, který se skládal ze tří paragrafů: kultura a lidov ýchova v užším smyslu, sociální péče a zdravotnictví, hospodářství a podnikání samosprávy; a program zemědělský, obsahující šest kapitol: odborné vzdělání zemědělské a ochrana

²⁹⁷ K zajímavým okolnostem vzniku této Engelsovy stati a pozdějším sporům o míru autentičnosti její první publikace srov. Z. KOJECKÝ, *Několik poznámek k publikaci Engelsovy předmluvy k Marxovým Třídním bojům ve Francii*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, r. VII, č. 4, s. 530 – 544.

²⁹⁸ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 96 – 107.

zemědělské práce, hospodářská a finanční politika zemědělská, ochrana zemědělských pachtýřů a boj proti lichvě pozemkové, odborné veřejnoprávní organizace zemědělské, zemědělstí a lesní zaměstnanci, k socializaci zemědělské výroby). Kromě některých už dříve zmíněných tezí (přihlášení se k demokracii, k Československé republice apod.) byl v prohlášení zásad důležitý bod, který objasňoval, proč sociální demokracie, aniž by se vzdávala svého proletářského charakteru, nebojuje výlučně za zájmy dělnictva: „Zájem dělnické třídy je zároveň zájmem malých živnostníků a malých zemědělců, kteří mohou nalézt ochrany svého malého vlastnictví, sloužícího k obživě vlastní a rodiny, před přemocí kapitálu pouze v takto [socialisticky] změněném společenském řádu. To chápou vždy více také duševní pracovníci, kteří právem vidí v osvobození pracující třídy největší vzpruhu pro rozvoj národů i možnost vlastního uplatnění.“ Významný byl ovšem i fakt, že se sociální demokracie přidržela teorie třídního boje.²⁹⁹ Akční (krátkodobý) program pak představoval souhrn víceméně aktuálních požadavků sociální demokracie, nesený jednotícím duchem typicky hamplovské snahy o smírné řešení sociálních a ekonomických antagonismů, o aktivní podporu státní (veřejné) ingerence a o větší kontrolu velkého a finančního kapitálu, především formou spoluúčasti či spolurozhodování vedle vlastníků i odborových organizací a státu. Nechyběl např. požadavek nanejvýš čtyřicetihodinového pracovního týdne (a alespoň šestatřicetihodinového nepřetržitého pracovního klidu), zákazu výpovědi z pracovního poměru po dobu nemoci, zavedení závodních rad,

²⁹⁹ Pojem třídního boje zapříčinil při přípravě programu samozřejmě řadu polemik. Výstižně věc (u vědomí všech rozdílů v duchu většinového názoru strany) shrnul publicista Jaroslav Čecháček: „Tato část našeho programu je vystavována občas největším námitkám přátel i nepřátel, socialistů i měšťáků. Tito vidí v třídním boji nejnebezpečnější prostředek, který jenom ruší vývoj společnosti, kdežto někteří socialisté vidí v něm jenom přežitou terminologii, která v dnešní době nemá již místa. [...] Obě tyto skupiny dělají ovšem tutéž chybu: představují si totiž, že třídní boj je něco, co můžeme a nemusíme chtít: dáme-li si jej do programu, budeme jej provádět. Nebude-li v programu, pak zmizí vůbec v okruhu naší působnosti. Ve filozofické řeči se tomu říká voluntaristické pojetí třídního boje, jinými slovy: třídní boj závisí jenom na lidské vůli. Tak jednoduchá ovšem věc není. Třídní boj ve svém základě existuje nezávisle na lidské vůli, ať již jedince či skupiny, je tedy zjevem objektivním. Vzniká jako srážka dvou tříd: kapitalistické a proletářské, které jsou zase výtvořem dnešního řádu kapitalistického.“ J. ČECHÁČEK, *O třídním boji. K diskusi o programu strany*, Dělnická osvěta, 1930, r. XVI, č. 5, s. 167. L. Vejnar z textu programu vyvozoval, že sociální demokracie „zcela upustila od přesných termínů dělnická třída a proletariát a nahradila je pojmem pracující třída.“ Z výše uvedené citace je ovšem vidět, že tak to úplně nebylo. Sociální demokraté se opravdu pokusili uhladit hrany a poněkud zmírnili tradiční slovník, ale pojmu dělnické třídy se nevzdali, používali obě sousloví nadále synonymicky (to, že celý jejich vývoj ukazuje, že by jistě rádi dali pojmu „pracující třída“ přednost, je už jiná otázka). Viz L. VEJNAR, *Československá sociální demokracie a taktika jednotné fronty na počátku třicátých let*, in: O revoluční jednotu československého dělnického hnutí, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961, s. 79.

respektive rozšíření jejich pravomocí, reformy tiskového práva (a odstranění všech konfiskací a jiných omezení tiskové svobody), uzákonění povinného občanského sňatku apod. S lhostejnou, až mrazivou tolerancí se program stavěl k otázkám religiozity: „Dnešní vědecký socialismus je přirozeným důsledkem metodického studia vývoje společenských sil a poměrů. Je založen na metodách vědeckého poznání a nedbá toho, čeho vědeckými metodami zdůvodnit a vysvětlit nelze. Posuzujíc náboženství jako projev subjektivní (jako věc jednotlivcovu), pokládá je sociální demokracie z uvedených důvodů za soukromou věc. Žádá proto úplnou odluku církve od státu i školy.“³⁰⁰

Debata k návrhu programu se odbyla rychle a bez rušivých tónů, jednotliví řečníci, patrně u vědomí jisté slavnostnosti a závažnosti aktu přijetí nového programu po více než čtyřech dekadách let, vesměs předložený text chválili, oceňovali jeho realismus, a také skutečnost, že v zásadních věcech neusiluje o žádnou převratnou revizi, ale že spíše nenásilně smiřuje staré hainfeldské požadavky se současnou politikou a současnými možnostmi československé sociální demokracie.³⁰¹ Sám Stivín tím byl překvapen a v doslovu k debatě přiznal, že neočekával „takové jednoty v nazírání na programové věci,

³⁰⁰ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 182 – 203. Při programatické diskusi v sociálně demokratickém tisku se k problému vztahu socialismu a náboženství objevil i návrh dodatkové rezoluce, která by téma podrobněji rozvinula. Jeho snahou bylo v podstatě zdůraznit, že náboženství je socialismem pouze trpěno: „Socialismus se... ovšem netají úsilím o překonání náboženství, jako objektivace hodnot nižšího období společenského vývoje, nesloužící již nynějším sjednocujícím úkolům společenského vývoje, těmto úkolům sloužícím: k tomuto úsilí vyhrazuje si socialismus ze strany náboženství a náboženských organizací stejnou snášenlivost a svobodu, kterou on zaručuje jim.“ F. MAREŠ, *Poměr socialismu k náboženství a náboženským organizacím. Návrh dodatkové rezoluce k programu soc. dem. strany*, *Dělnická osvěta*, 1929, r. XV, č. 8, s. 298 – 301.

³⁰¹ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 108 – 122. Takto hodnotil nový program sociální demokracie Zdeněk Kojecký, který se jako první už krátce po skončení druhé světové války pokusil postihnout kontury programatického vývoje strany: „Jak již řečeno, program v jasném a obecně srozumitelném podání vystihoval všeobecnou situaci, v níž bylo čs. sociální demokracii pracovati, a rýsoval politiku, kterou hodlala v daných poměrech Československé republiky sledovati. Avšak okolnost, že při povětivě a všestranně přípravě program vznikala řadu let od sjezdu moravsko-ostrovského v roce 1924 až ke svému přijetí sjezdem v roce 1930, nezůstala bez následků. Tím se stalo, že byl spíše výstižným průřezem politiky strany v prvním desetiletí Československé republiky nežli ukazatelem do budoucnosti a vodítkem v těžkých a složitých poměrech, jaké nastaly v druhém desetiletí samostatného státu.“ Z. KOJECKÝ, *Sociální demokracie...*, c. d., s. 110.

jak se zde v debatě projevila.³⁰² Program byl schválen aklamací a přivítán hlučným potleskem.³⁰³

Sjezd rovněž přijal řadu rezolucí, např. proti alkoholismu, proti militarismu či „proti vražednému italskému fašismu“.³⁰⁴ Modifikacím, povětšinou drobným, se jako obvykle nevyhnul ani organizační řád. Z těch zaznamenaníhodnějších to bylo zavedení nového disciplinárního institutu (důtky), zřízení okrskových akčních výborů z důvodu usnadnění komunikace a spolupráce mezi místními organizacemi a okresními výbory, rozšíření počtu členů kontrolní komise ze sedmi na jedenáct, zvýšení počtu místopředsedů ústředního výkonného výboru ze dvou na čtyři, změna způsobu volby odborných komisí (dosud volil komise výkonný výbor strany, napříště tak měl činit sjezd, včetně toho právě probíhajícího) a úprava výše měsíčního stranického příspěvku (ten zůstal i nadále diferencován podle příjmů do tří tříd, ale nejnižší třída se zvedla z 50 haléřů na 1,- Kč, druhá třída byla stanovena na 2,- Kč a třetí na 5,- Kč). „Ježto však v současné době trpí příslušníci hospodářskou krizí, projevující se nezaměstnaností a zmenšenými výdělky, doporučuje komise, aby provedení tohoto zvýšení bylo odloženo na dobu pozdější“, oznámil současně referent Jan Aleš.³⁰⁵

³⁰² *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 123. Hladké přijetí nového programu bylo pravděpodobně zapříčiněno tím, že většina delegátů si přinejmenším nepřímou formou byla vědoma protiv, které text musel ve výsledku smířit a které napohled mohly připomínat kvadraturu kruhu. Jak upozorňuje L. Vejnar: „Program sociální demokracie se ve své obecné, maximální části nutně musel vypořádat se základními otázkami socialismu, s otázkou revoluce a politické moci, s otázkou poměru k danému společenskému zřízení a k dané formě vlády buržoazie. Natolik byla sociální demokracie svázána svou vlastní minulostí a nutnými ohledy na dělnictvo, že se nemohla – byť v jakékoliv podobě – vyhnout řešení těchto otázek. Způsob, jakým to bylo provedeno, poskytuje nadmíru cenné poznatky o skutečném charakteru sociální demokracie...“ L. VEJNAR, *Československá sociální demokracie a taktika jednotné fronty na počátku třicátých let*, in: *O revoluční jednotu československého dělnického hnutí*, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961, s. 76 – 77.

³⁰³ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 139. Politická scéna samozřejmě přijetí nového programu sociální demokracie zaznamenala, ale věcných hodnocení se vyskytlo nemnoho (výjimkou byl např. A. Fuchs v *Přítomnosti*). Lidové listy soudily, že prohlášení zásad je jen dekorace, Český deník přišel s absurdní tezí, že se sociální demokracie bolševizuje a komunisté (ústí Pavla Reimana) program ocejovali jako typický příklad sociálfašistické linie. Viz J. KUKLÍK, *Hledání cesty...*, c. d., s. 70.

³⁰⁴ *Protokol XVI. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 147, 166 an.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 149 – 156.

Obsáhlým laudatiem sjezdu a jeho výsledkům završil sjezdová jednání a rozloučil se s delegáty Gustav Habrman.³⁰⁶

2.3.6 XVII. sjezd (1933)

V době, kdy uspořádali XVII. řádný sjezd, tedy 26. – 29. října 1933, mohli sice sociální demokraté oslavit 15. výročí vzniku Československé republiky, jinak měli ovšem důvodů k radosti pramálo. Politická situace v Evropě se valem zhoršovala: Výmarskou republiku smetli nacisté, v Rakousku se chopil diktátorského žezla kancléř Engelbert Dollfuß, napětí se stupňovalo i jinde, ve Francii např. už doutnal sud s prachem tzv. Staviského aféry. Hospodářská krize se dobírala svých nejextrémnějších poloh a zdálo se, že jí snad nikdy nebude konec. Bilance za takových okolností nutně musela být bolestivá. Předseda strany Antonín Hampl také v pátek v zahajovací řeči otevřeně přiznal, že „činnost a práce naší strany v předcházejících třech letech nedocílila oněch výsledků, jež jsme na počátku tohoto tříletého období po volbách očekávali a na které jsme také byli programově připraveni. Nikdo z nás nemohl na počátku r. 1930 tušiti, jaké chaotické hospodářské poměry v Evropě vzejdou... Nikdo také nemohl věděti, že tyto chaotické poměry nabudou takového rozsahu.“ Zmínil se o úvahách o rekonstrukci vlády v roce 1932, kdy strana v souvislosti s navrženými úsporami zvažovala, zda nepřejde do opozice, a postavil se za stanovisko výkonného výboru, který to odmítl. Pak Hampl stručně formuloval *raison d'être* třídeního stranického rokování: „Sjezd bude musit zkoumati, jaké hnací síly jsou v pohybu, z čeho se rodí nové názory a nová přesvědčení, jaké je postavení socialismu i sociální demokracie a jaká musí býti její taktika. Tato analýza musí se díti klidně, bez bolesti a bez vášně, právě se zřením k historickému poslání sociální demokracie a se zřením k zájmům oněch vrstev a mas, které nám v nejtěžších chvílích věřily a věří a které za námi jdou.“³⁰⁷

³⁰⁶ Tamtéž, s. 161 – 164.

³⁰⁷ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933 ve Smetanově síni Obec. domu hl. m. Prahy*, nákladem Ústředního výkonného výboru čs. soc. dem. strany dělnické v Praze, Praha 1933, s. 9 – 11. Při hodnocení dosahu a smyslu Hamplových slov je opravdu třeba mít na zřeteli širší souvislosti doby. Jak upozorňuje F. Hrbata, „počínaje rokem 1933 došlo

Po zdavicích zahraničních hostů a zástupců spřátelených a přidružených organizací (poslanec Hummelhans za Svaz DTJ, ministr Czech za českoněmecké sociální demokracie atd.) následovala jako vždy puntičkářsky přesná a statisticky hutná zpráva o činnosti strany v podání ústředního tajemníka, senátora Vojtěcha Dundra. Organizační práce podle něho vykazala dobré výsledky, přestože se sociální demokracie musela potýkat nejenom s útoky občanských stran a komunistického hnutí, čemuž přivykla už dříve, ale přibylo i nebezpečí fašistické, respektive ligistické. Nadto „tito činitelé, ať na té nejkrajnější pravici v táboře fašistickém, nebo na nejkrajnější levici v táboře komunistickém, všichni tito političtí činitelé sáhli v zápase proti naší straně k prostředkům, které v předcházejících letech nebyly v politickém životě známy, kterých se nikdo neodvážil použít; sáhlo se k prostředkům, které se vyznačovaly pomluvami, hanobením, šířením nepravd nejenom o straně, ale také o jednotlivých funkcionářích.“ Potom Dundr delegátům předestřel hrst čísel: ke konci roku 1932 měla strana 194.857 členů v 5.080 organizacích, za devět let tak sociální demokracii přibylo téměř sto tisíc příslušníků. Zvláště Dundr vyzdvihl zastoupení žen, které narostlo o víc než 100%. Rezervy naopak vytkl v odborové organizovanosti, protože „nemáme všechny příslušníky strany členy našich odborových organizací“, přestože to organizační řád strany přikazuje. „Jestliže však vykazujeme koncem roku 1932 z celkového počtu příslušníků strany 47,7% odborově organizovaných, odmyslíme-li si ženy v domácnosti, které organizovány nejsou a odmyslíme-li si některé kategorie příslušníků naší strany, pro něž odborové organizace nejsou, myslím, že máme něco přes 65% členů strany, kteří jsou současně členy našich řádných odborových organizací. Tento nedostatek – a já přiznávám, že je to nedostatek – musí vymizet.“ Stejného zlepšení by měla doznat i účast v družstevním hnutí, řekl Dundr, poněvadž strana jeho podpoře věnuje velkou pozornost, avšak necelých 34% členů strany je nějakým způsobem družstevně

ve vědomí reformistických dělníků k významným změnám. Rychlý spád událostí v Německu, zvláště pak bezmocný ústup tamějších vůdců sociální demokracie před fašismem na ni silně zapůsobil. Během roku vzrůstala proto jejich radikalizace a svůj výraz našla v levé opozici uvnitř socialistických stran a v odborech. Prvním větším potvrzením těchto rostoucích tendencí byl evropský protifašistický sjezd v červnu 1933, jehož se přes zákaz vedení Socialistické dělnické internacionály a jejích jednotlivých sekcí zúčastnila řada reformistických dělníků a levě naladěných funkcionářů. I když se sjezdu oficiálně nezúčastnila ani jedna socialistická strana nebo reformistický odborový svaz, byly na něm zastoupeny v poměrně velkém počtu místní socialistické organizace a odborové skupiny. Tento fakt svědčil o rostoucí touze reformistických dělníků po jednotě.“ F. HRBATA, *Amsterodamský protifašistický kongres v roce 1932*, in: O revoluční jednotu československého dělnického hnutí, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961, s. 94 – 95.

organizováno. Starou bolest představovalo relativně skromné zapojení mládeže do činnosti strany (10.706 členů sociální demokracie ve věku do 21 let), tím překvapivější ve srovnání s počty cvičenců v DTJ. Rázně Dunder odehnal domněnku, že by snad komunismus odvedl sociální demokracii dělnické masy, a ta že by tudíž pozbyla třídního charakteru: „Koncem roku vykazuje strana 115.719 dělníků průmyslových, živostenských a zemědělských. Je to 59,39%, živnostníků a domkářů máme organizováno 7,31%, intelektuálů, učitelů, profesorů a p.[odobně] 2,4%, obecních zřízenců a úředníků 11,41%, žen v domácnosti 12% atd. [...] Procento, které vykazujeme, 60%, táhne se téměř jako červená nit v posledních letech ve všech našich zprávách.“ Postěžování se Dunder neubráníl na adresu vrstev inteligence: konstatoval sice růst zastoupení intelektuálů v řadách strany – v roce 1929 1.618 učitelů a profesorů, nyní 2.617, inženýrů 221 roku 1929, nyní 333, lékařů 254, nyní 476 atd. – avšak „je to zvýšení nepatrné, uvědomíme-li si, a tu mám na mysli učitele a profesory, co strana, mající téměř 10 let rezort školský ve svých rukou, pro učitele jako stav vykonala. Je nutné to zdůraznit, když valná část našeho učitelstva patří do tábora politických stran občanských, strany agrární anebo národně demokratické, o nichž je přece známo, jak se dívají na školský pokrok a zvláště jak posuzovaly návrh školské reformy soudruha Déreera.“ Dále ústřední tajemník varoval před neutěšeným finančním stavem strany (ačkoliv minulý sjezd schválil zvýšení členských příspěvků, k realizaci tohoto opatření se strana v podmínkách ekonomické deprese stále neodhodlala), poněvadž „žijeme jen z toho, co si sami dáme“, a pokud nedojde k nápravě, bylo by nutné přistoupit k „omezení výdajů pro všechny župy naší strany, jimž poskytujeme pravidelný malý paušál.“ Závěrem Dunder kvitoval pokrok v zakládání nových organizací na Podkarpatské Rusi, a ještě více na Slovensku, posilování pozic strany v obecních samosprávách (byť ciferně menší, než si přál XVI. sjezd) a na všech úrovních úspěšnou spoluprací s českoněmeckými sociálními demokraty.³⁰⁸

Ona poslední věc – těsná kooperace s DSAP – nebyla přitom vůbec tak jednoduchá či samozřejmá, jak Dunder navenek prezentoval. Vůle ke společnému postupu byla mezi vedoucími funkcionáři obou stran upřímná, avšak německým soudruhům způsobovala poměrně vážné obtíže, o čemž Vojtěch Dunder decentně pomlčel. Pod tíhou hospodářské

³⁰⁸ *Protokol XVII. řádného sjezdu ČSDSD, c. d., s. 30 – 40.*

krize, jejíž projevy v etnicky německých pohraničních oblastech byly ještě vážnější a drtivější než v českém vnitrozemí, se naladění členstva českoněmecké sociální demokracie vychylovalo více doleva. Okresní četnický velitel v Rumburku např. 25. července 1934 (jde tedy o hlášení z doby o 9 měsíců pozdější, ale daný stav samozřejmě nenastal ze dne na den) informoval o situaci v DSAP, že podle zprávy důvěrníka „nabývá hnutí opozičních skupin... čím dále tím větších rozměrů; tyto jsou úplně ve vleku komunistické strany. Poslední dobou zúčastňují se příslušníci opozičních skupin... i v četnějším počtu jednotných konferencí, pořádaných s komunistickou stranou z různých důvodů. Hnutí opozičních skupin vzrůstá se prý ve všech složkách strany sociálně demokratické a také i v konzumních spolcích. Činnost opozičních skupin jest namířena zejména proti většině vedoucích činitelů ve straně, o nichž bylo zdánlivě zjištěno, že se dopouštěli různých poklesků, protekcionářství apod., čímž na sebe uvrhli nelibost mezi příslušníky vlastní strany.“³⁰⁹ I tato okolnost přidělávala českým sociálním demokratům vrásky.

Protože Rudolfa Bechyně, hlavního sociálně demokratického vyjednavče v koalici (a v zákulisí), dočasně vyřadilo z činnosti těžké onemocnění (pravděpodobně tuberkulóza nebo jiná choroba s ní související; ataky této nemoci ho čas od času sužovaly už víc než dvacet let), přednesl referát o politické situaci a o politice strany Alfréd Meissner. V souhlase s předřečníky nejprve akcentoval obtížné podmínky hospodářské krize, s nimiž se strana musela vyrovnávat, a vysvětlil, že reprezentanti sociální demokracie ve vládě byli vedeni v první řadě snahou „odstranit příčiny, pokud byly odstranitelné a nebyly světového rázu“. Za příklad jmenoval tlak na liberálnější politiku Národní banky, snížení úrokových měr, vyjednání podpor pro propouštěné zaměstnance apod. Zároveň upozornil, že „hospodářský úpadek postihuje všechny výrobní vrstvy“, a proto „bylo nutné vyvarovati se každého protežování jedné vrstvy proti druhé, zejména zemědělské proti průmyslové a opačně.“ Vyzvedl, že při hledání řešení ekonomických problémů „jest žádoucí součinnost obou výrobních odvětví zemědělství a průmyslu“ a poukázal na zkušenost Švédska a Dánska, neboť tamní socialistické kabinetů si pro své protikrizové průmyslové plány zajistily podporu zemědělců tím, že na oplátku zaručily „zvýšení cen jejich výrobků. [...] Tato politika obou socialistických stran v severských státech nese zdárné ovoce, pozice

³⁰⁹ NA, fond PMR, karton č. 98 (sociální demokracie).

jejich je pevná a i dodatečně projevená vůle voličstva ukazuje, že důvěra v tyto vlády není otřesena, naopak posílena. Budiž nám to poučením.“ Poté Meissner podal rychlý výklad k událostem v Německu a Rakousku, jež vzbudily i mezinárodní znepokojení, protože nacistická vláda vepsala do popředí svého programu revizi mírových smluv, a dokonce vypověděla členství ve Společnosti národů, a řekl, že také v důsledku tohoto vývoje není naděje na brzké vybědnutí ze současné hospodářské bídy, jelikož řečené kroky zvýšily neklid a nejistotu, „která pak působí na nechuť k podnikání“, takže „poměry se nejen nezjednodušily, nýbrž naopak zkomplikovaly... byla-li nějaká naděje na zlepšení, nyní značně byla zmírněna. Myslím, že bude rozumnější, když se připravíme ještě na další nějakou dobu hospodářského rozvratu...“ Protestoval proti zákazu sociální demokracie v Německu a podtrhl, že „kdož u nás z krátkozraké a úzkoprse stranické zaujatosti jásal nad porážkou marxismu v Německu, snad si dnes už uvědomují, že tato porážka sociální demokracie může značně poškodit a ohrozit celou Československou republiku v její existenci a celistvosti.“ Nato Meissner zrekapituloval excesy, ke kterým došlo v tuzemsku – incident v Nitře, zteč kasáren v Brně – Židenicích apod. – a pravil, že právě ty byly důvodem pro zpřísnění či doplnění příslušné legislativy (týkalo se to např. jednacího řádu poslanecké sněmovny, tiskového práva, zákona o disciplinárním stíhání veřejných zaměstnanců pro stát nespolehlivých, zcela nově byl schválen zákon č. 201/1933 Sb. z. a n., o zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran, vzápětí aplikovaný na DNSAP), poněvadž „každý uznává, že stát i demokracie musejí se bránit“. Dodal, že jakékoliv omezení občanských svobod s sebou nese rizika, nicméně prozatím je snad tato neblahá kapitola vyřízena, protože „převládá názor, že posavadní zákonná opatření mohou na obranu státu a demokracie stačit, bude-li státní správa zasahovati včas a účinně tam, kde toho je třeba.“ Neopomněl však vytknout, že by nebylo prozíravé nechat se ukolébat přesvědčením, že demokracie v Československu je pro vždy zabezpečena, a sociální demokracie si toho musí být vědoma při stanovování své taktiky a svých politických postupů. Nakonec se Meissner stručně zmínil o poměrech v koalici, mnohosti zastoupených stran dal za vinu, proč se přijetí některých nezbytných ekonomických opatření zdánlivě vleče, a vyzval delegáty, aby snad nepodléhali malomyslnosti pod dojmem nacistického tažení proti sociální demokracii, neboť „nesmíme se dívat jenom do Německa. [...] ve Finsku... sociální demokracie vyšla z voleb vítězně... k volbám ve Finsku

se pojí vítězné volby v Dánsku, ve Švédsku a nyní v Norsku... v Anglii skoro každá doplňovací volba – včera zase jedna – končí impozantním vítězstvím Labour Party... Ne, soudruzi, klam o smetené soc. demokracii ponechme svým odpůrcům. [...] Naopak socialism stojí před novými úkoly. [...] Silný socialism znamená světový mír, silný fašism znamená nebezpečí války. [...] Dočasné porážky a ústupy nic neznamenají ve světovém dění.³¹⁰

Předseda strany Antonín Hampl se tentokrát neomezil pouze na pole sociálně ekonomické, ale cítil se povinen ztratit pár slov také k širším souvislostem dobových dějů. Řekl, že byt' se poslední vývoj možná zdál převratný, přece se v něm skrývá „určitá velkorysá logičnost a zákonitost“. Všestranný rozmach, jež poznalo 19. století, nemohl trvat donekonečna a už před šedesáti lety našli se myslitelé, varující před blížící se krizí kapitalistického systému. „Socialismus správně předvídal, že sociálně politické zákonodárství... nemůže zarazit vývoj kapitalismu ke katastrofě, protože bylo spíše projevem citu než hospodářským regulátorem.“ Po světové válce částečně se uskutečnily požadavky socialismu, to však neznamená, podtrhl Hampl, že by se vládnoucí elity k socialismu přiklonily: „Mocní si prostě vypůjčovali z nouze jednotlivé socialistické ideje, pohrdající přitom socialismem jakožto soustavou ideí a požadavků.“ Socialistické výpůjčky shledal Hampl v italském fašismu, německém nacismu i Rooseveltově New Dealu. Zatímco v 19. století „prostora trhu byla dost veliká, aby se v ní mohlo dařit téměř neorganické hromadě individuálních podniků“, takže se přizpůsobovala nabídka poptávce zrovna tak jako různé ekonomické aktivity sobě navzájem, nyní se tato automatika kapitalismu zadržla: „Kapitalistický systém stal se nadále naprosto neschopným automatického přizpůsobování... a stal se zřejmě neschopným opatřit práci všem lidem a zvyšovati životní úroveň.“ Rychlé přestavbě kolabujícího hospodářství v plánovitou ekonomiku brání podle Hampla dva faktory: jednak „tuhý odpor kapitalistů a jejich

³¹⁰ *Protokol XVII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 45 – 56. Na tomto burčujícím projevu je ovšem také vidět, jak Meissner poněkud výběrově pracoval s fakty. Pokud vléval spolustraníkům na sjezdu naději do žil i pomocí příkladu Labour Party, měl korektně uvést, že v této době tato politická strana po vnitřním rozkolu a po vyloučení svého čelného představitele Ramsaye MacDonalda zaujala na výročním sjezdu v Brightonu v říjnu 1932 jasné stanovisko: už nikdy menšinovou vládu! A to přeloženo z britských do československých souřadnic neznamenalo nic jiného než: žádné koaliční vládnutí, čili přesný opak politiky československé sociální demokracie. Ostatně ústřední deník strany o tom poctivě informoval – viz R. SMITH, *Labour party vstříc nové budoucnosti*, Právo lidu, 19. 10. 1932.

přísluhovačů, majících ještě silné pozice politické a pošetile věřících, že kapitalismus bude ještě schopen obrody a obnovy své funkce“, jednak „nevýrazné veřejné mínění širokých zástupců [patrně má být zástupů] lidových ve věcech hospodářských“. Je přitom pozoruhodné, zdůraznil Hampl, že sami podnikatelé opouštějí liberální principy volného trhu, když se sdružují do kartelů a koncernů, prosazují zákony proti nekalé soutěži, domáhají se zvyšování cel, a především se stále více obracejí „ke státu o pomoc a podporu.“ Potom Hampl zauvažoval, proč jsou nyní socialistické hnutí a demokracie v defenzívě: samozřejmě proto, poněvadž „se jim v těžké době hospodářské vždy daří hůře“, a navíc socialisté nedostali příležitost vládnout nerušeně. Obvykle zasedali v koalicích, úkoly, které před nimi stály, byly příliš velké, a někdy nebyli na vládnutí ani dobře připraveni. „Nasadit nový společenský řád je těžší než nasadit novou gramofonovou desku.“ K tomu „kapitalisté rušili práci socialistů zprava, komunisté zleva.“ Těchto momentů zneužily reakční proudy hospodářské i politické, jež v mnohých zemích přichystaly půdu fašismu. „Úspěch diktatury spočívá v tom, že je přímočará, rychlá a hová nacionálnímu prestiži. Demokracie je proti tomu kolektivní spolupráce, vyžadující trpělivosti a sebeovládání... Je však trvanlivější, solidnější a spravedlivější pro všechny a jedině spolehlivou zbraní malého člověka.“ Vedle politické reakce ožily i staré falešné myšlenky ekonomické, např. snaha po soběstačnosti, autarkie: „Všech se zmocnilo totéž hledisko: prodávat do ciziny, ale z ciziny nic nekupovat; vyrábět na export, ale import zastavit tím, že by se zboží importované vyrábělo doma. Toto by byla dobrá sobecká taktika, kdyby ji prováděl jeden stát, ale stala se pohromou, když ji dnes praktikuje většina států.“ Důsledkem je těžká porucha mezinárodní směny, snížení životní úrovně, nezaměstnanost apod. Přesto musí sociální demokracie prosazovat, co je správné, a „hledat východisko uvnitř státu, tak i mezi státy.“ Nato Hampl vypočetl patnáct konkrétních bodů, respektive požadavků (devět zaměřených dovnitř státu, šest navenek), které by i v obtížné situaci hospodářské krize a politického napětí měla sociální demokracie zaštitit a trvat na nich: 1. budovat vzdělanou, kritickou, pevnou a nekorupční demokracii; 2. reorganizovat veřejnou správu a dopravu; 3. snižovat daně, oddlužovat, zavést spravedlivější daňový systém; 4. liberalizovat politiku Národní banky (co do lombardní sazby a operací na volném trhu); 5. organizovat a kontrolovat hlavní průmyslová odvětví, zavést plán v zemědělské výrobě a spotřebě; 6. podle potřeby dočasně stanovovat pevné ceny; 7. snížit

týdenní pracovní dobu na 40 hodin (prozatím); 8. provádět vnitřní kolonizaci a rekvalifikace nezaměstnaných; 9. anticipovat hospodářský vývoj a podle toho modifikovat hospodářskou politiku. V mezinárodním rámci: 1. vybudovat politickou a hospodářskou Malou dohodu a postupně ji rozšířit o další členy; 2. vyrovnat vnitřní síly v Československu tak, aby „dosavadní převaha strany agrární, která zejména neblaze působila při politicko-celních dohodách, byla vyvážena“; 3. dočasně povolit exportní prémie; 4. navázat spolupráci s SSSR, a to i politickou; 5. hodnotit snahy po autarkii jako dočasnou reakci, a z tohoto stanoviska působit k mezinárodnímu dorozumění a spolupráci; 6. podporovat autoritu Socialistické dělnické Internacionály a Společnosti národů. Závěrem se Hampl zahleděl do budoucna: kam jde vývoj? „Lidstvo má před sebou buď cestu k barbarizaci, nebo se musí rozhodnout pro bojovat zápas mezi kapitalismem a socialismem. [...] Jsem v hloubi srdce přesvědčen, že kapitalistické anarchii, jež se ve všech režimech projevuje, může čelit jen socialismus. [...] Fašistické režimy přijímají mnohé požadavky socialistické, ale odmítají jeho základní požadavek svobody a odpovědnosti. Odmítají jeho základní pravdu, že žádný důchod nesmí být dán bez práce. Krize celého hospodářského systému kapitalistického je v tom, že důchody lidí jsou nerovnoměrné. [...] Socialismus nemůže zahynout... Stojí na staré zásadě, že moc pochází z lidu. Socialistické hnutí může být silnější nebo slabší, ale socialismus nezanikne, i kdyby zahynuli všichni socialisté a kdyby nějakým zázračným tyranstvím bylo i toto slovo vymazáno ze všech slovníků a knih.“³¹¹

O Socialistické Internacionále nereferoval jako jindy František Soukup, nýbrž Lev Winter. Mluvil poměrně stručně. Rozhodně odmítl kritiku z tzv. *Memoranda sedmnácti*,³¹² že je československá sociální demokracie v rámci Internacionály málo aktivní, a nadto nesamostatná, tedy příliš ve vleku oficiální československé zahraniční politiky. Winter oponoval, že sociální demokracie podporovala politiku ministra Beneše proto, poněvadž

³¹¹ *Protokol XVII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 74 – 82.

³¹² Tzv. *Memorandum sedmnácti* byl dokument, který koncipovali příslušníci mladé generace sociální demokracie, v té době ještě ne zcela vyhranění, ale obecně patřící k jejímu středolevému křídlu, k XVII. řádnému sjezdu v roce 1933. Jednalo se fakticky o pokus proniknout významněji do řídicích struktur strany a ovlivnit její program a politiku ve směru soudobých moderních levicových trendů, zvláště tzv. planismu. Z tohoto okruhu se o něco později také rekrutovala rozhodující část autorského kádrů alternativního protikrizového programu sociální demokracie *Co chtějí socialisté*. Blíže viz J. KUKLÍK, *Hledání cesty...*, c. d., s. 74 – 78.

„jsme přesvědčeni, že je to politika pohybující se na mírové linii, a to je politika socialistická... to je politika dělnické třídy, politika, již chceme i nadále podporovati.“ Potom se soustředil na téma, jež podle vlastních slov pokládal za jádro svého příspěvku, a to „jakou činnost Socialistická Internacionála může vykonávati a jaké mohou býti její úkoly v dnešní době.“ Privil, že před válkou Internacionála produkovala především ohnivé manifesty, což mělo svůj význam, ale dnes by to bylo k ničemu. V současnosti musí Internacionála v první řadě sblížovat strany jednotlivých států, působit k dorozumění, k hledání a nacházení vhodných řešení sporných otázek a ovlivňovat vlády i veřejné mínění příslušných zemí v tomto smírném duchu. A největší roli hraje v tom úsilí protiválečné. Druhým velkým úkolem, který leží na bedrech Socialistické Internacionály, je obrana demokracie. Dříve považovala Internacionála demokracii za něco samozřejmého, a proto jí nevěnovala patřičnou pozornost. „Pohříchu poslední léta ukázala, že demokracie je statek, kterého není nikde nadbytek, ukázala, že demokracie má zdroje, jež se dají také vyčerpati.“ Protože Internacionála nedisponuje žádnou výkonnou mocí, může působit jenom svou morální silou. „Čím slabší jsou socialistické strany, které se scházejí na schůzích exekutivy, tím papírovější je jejich rozhodnutí. Čím silnější budou tyto strany, čím větší vliv budou vykonávati na vnitřní politiku svého státu, tím více budou se papírová usnesení Internacionály měniti v čin v jednotlivých státech a tím větší význam bude míti usnesení Socialistické Internacionály pro celou světovou politiku.“ Nakonec se vrátil opět k *Memorandu sedmnácti* a vyslovil se proti jeho požadavku o vytvoření „autoritativní“ Internacionály, tj. takové, jež by mohla závazně diktovat politiku svým složkám, ale přitom zdůraznil, že „nikdy jsme nezapomněli a nezapomeneme na souvislost zájmů proletariátu celého světa a budeme důvěřovati prohlášení Jaurèsovu, které soudruh Vandervelde opakoval na posledním sjezdu Internacionály v Paříži: Cesta k socialismu vede demokracií, mírem a mezinárodní akcí dělnické třídy.“³¹³

Nejvýznamnější změnou organizačního řádu strany se stalo zvýšení stranického příspěvku od 1. 1. 1934, už na minulém sjezdu sice schválené, ale neuvedené v život.

³¹³ *Protokol XVII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 83 – 89.

Nejvyšší třída příspěvku (pro členy strany, jejichž měsíční příjem přesahoval 1.500,- Kč), která byla původně stanovena na 5,- Kč, se zvedla na 6,- Kč.³¹⁴

Sjezd zakončil Antonín Hampl a jeho krátké rozloučení přesně vystihovalo, za jak vyhrocené a nejisté atmosféry sjezd probíhal. Znovu konstatoval vážnost doby, byť zároveň uklidňoval, že „válečné nebezpečí není tak aktuální, jako bylo snad před dvěma měsíci“. Mráz ovšem budil nezastřený podtext Hamplovy výzvy delegátům, aby se přičinili o zdar III. Dělnické olympiády. Řekl totiž: „V DTJ vyrostl nejen sbor, jehož účelem a smyslem bylo jeho původní poslání, ale soudím, že vzhledem k vážnosti situace vyrůstá v něm sbor, který by za určitých okolností mohl hráti rozhodnou a důležitou roli. Myslím, že zde není potřeba, abych něco zvlášť připomínal.“³¹⁵

2.3.7 XVIII. sjezd (1937)

Poslední sjezd v období první republiky svolala Československá sociálně demokratická strana dělnická 15. – 17. května 1937. Nebyl o mnoho radostnější než předešlý: nejhorší hospodářská tíseň sice už znatelně polevila, ale stín, který na Evropu vrhala stále agresivnější politika nacistického Německa a jeho spojenců, a z toho plynoucí nebezpečí potenciálního válečného konfliktu, byl jasně patrný. Tento dobový zřetel, namířený v první řadě k problémům mezinárodním spíše než vnitrostátním, jako by symbolicky vyjadřovala i početná zahraniční delegace, která sjezd navštívila (mezi hosty mj. Clement Attlee, Anders Nilson, Otto Bauer, Louis de Brouckère ad.).³¹⁶

Antonín Hampl to také na úvod přesně vystihl, když řekl, že sjezd se koná „za poměrů dosud pohnutých, ale přece jen odlišných od oněch, které jsme prožívali na posledním sjezdu“. Podle Hampla tehdy v Evropě začínal velký zápas „o formu režimů“, tj. mezi demokracií a fašismem, a projevem téhož je současná občanská válka ve

³¹⁴ Tamtéž, s. 152.

³¹⁵ Tamtéž, s. 162 – 163.

³¹⁶ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16. a 17. května 1937 ve Smetanově síni Obecního domu hlav. m. Prahy*, nákladem Ústředního výkonného výboru českosl. soc. dem. strany dělnické v Praze, Praha 1937, s. 9.

Španělsku, „tu jde o zápas mezi starou a novou Evropou.“ Potom se zmínil o parlamentních volbách 1935, které ukázaly, že „u nás fašismus, po mém soudu definitivně, byl odmítnut známou porážkou národního sjednocení“, o prezidentské volbě v prosinci 1935, o hospodářských, finančních a sociálních iniciativách sociální demokracie a zastavil se u poměru ke KSČ: „Po čtyři léta jsme z principiálních důvodů odmítali všechny nabídky komunistické strany na společný postup... A to i když v poslední době komunistická strana mění svou taktiku. My jsme svému odporu zůstali důsledni, setrvali jsme v něm... Tato strana je tížena do značné míry svou minulostí a kromě toho – povězme si to otevřeně – nemá dostatek svobody vlastního rozhodování.“ Vzpomínku věnoval zesnulým, mezi nimiž byla i taková jména jako bývalý ministr sociální péče Lev Winter, dlouholetý ostravský starosta Jan Prokeš nebo známý levicový publicista a spisovatel František Cajthaml-Liberté.³¹⁷

Ústřední tajemník Vojtěch Dundr rovněž vzpomenu nelehkých chvil, za nichž se odehrával minulý sjezd, a řekl, že v letech 1933 a 1934 bylo vůbec nejhůře hospodářsky i politicky, a právě tehdy že se vyjevilo, „co znamená věrnost ke straně a láska k jejímu programu.“ Sociální demokracie byla vystavena nečestným útokům a její vrcholní funkcionáři skandalizacím, přičemž této taktiky hojně užívali „hlavně dvě politické skupiny, dvě politické strany, fašisté a stejným způsobem komunisté, domnívajíce se, že pomluvami podaří se jim rozvrátit nebo aspoň otrástit tím pevným základem, který tvoří důvěra příslušníků naší strany k svým funkcionářům.“ Také však podtrhl „zápas proti teroru národně demokratickému a agrárnímu. [...] Za špatně placenou práci musili četní dělníci prodat své politické přesvědčení a stát se tak nástrojem protidělnické a protilidové politiky.“ Teror národně demokratický a teror Národního sjednocení sociální demokracie přemohla, ujistil Dundr, a znemožní i teror agrární strany, především uměle či násilím zřizované „agrární tzv. dělnické organizace, které nemají existenčního oprávnění a jejichž poslání – znemožňovat snahy o hospodářské a sociální povznesení dělnické třídy – ztroskotá o skutečné poměry a životní potřeby dělnictva.“ Po tomto extatickém zahájení Dundr střízlivě vypočetl konkrétní úspěchy i nezdary sociálně demokratické strany v uplynulém čase: v první řadě vyzdvihl zachování tzv. gentského systému podpor

³¹⁷ Tamtéž, s. 10 – 13.

v nezaměstnanosti a platné sociální legislativy, která dokonce doznala některých vylepšení – např. o opatření zakazující samovolné zastavování výroby a hromadné propouštění zaměstnanců, zavedení příplatku pro důchodce Ústřední sociální pojišťovny atd. Z požadavků, jejichž splnění strana prosadit nedokázala, jmenoval zkrácení týdenní pracovní doby na 40 hodin a zřízení státních ústavů práce. Několik slov věnoval personální politice sociální demokracie v odpověď na „útoky měšťáckého tisku na naše ministry, v nichž se jim vytýká, že jednájí stranicky“ a označil to za jasnou lež. Sociální demokracie se nechovala a nejednala protekčně, „což nelze v každém případě říci o ministrech, zastupujících jiné politické strany. [...] Státní úředník – sociální demokrat musí vynikat kvalifikací, schopnostmi a zdatností. Jako dělník v průmyslovém závodě, tak i úředník vynucuje si respekt a uznání prací a seriózním jednáním. Takovou činností zjednává i dobré jméno straně, ničí předsudky, paralyzuje vliv našich odpůrců a nepřátel.“ Statistickými daty tentokrát Dundr zahltil sjezd jen v rozumné míře: sdělil, že koncem roku 1936 strana čítala 225.765 řádných příslušníků v 6.128 organizacích, růst byl zaznamenán ve všech zemích Československé republiky, relativně nejrychlejší na Slovensku. 56,4% členů sociální demokracie připadalo na zemi Českou, 26,2% na zemi Moravskoslezskou, 15,2% na Slovensko a 2,2% na Podkarpatskou Rus. Ve straně bylo organizováno 40.557 žen, 5.148 intelektuálů (největším dílem učitelů a profesorů), městské organizace měly 116.581 příslušníků, venkovské 109.814. V obecních zastupitelstvech pracovalo 21.784 členů strany, téměř o tisíc víc než v době posledního sjezdu, a to přesto, že se mezitím žádné komunální volby nekonaly. Nakonec upřel s optimismem pohled do příštího roku, k 60. výročí založení české sociální demokracie, a zdůraznil, že staročeská strana zanikla, mladočeská se přejmenovala a leží dnes v organizačním i mravním rozvratu, neexistuje strana radikálně pokroková ani realistická, také národní socialisté několikrát změnili značku, jenom sociální demokracie je stále táž, protože od počátku se hlásí k demokracii a k socialismu: „Těmto zásadám zůstali jsme věrni v každé době, tudíž i tehdy, když socialismus měl nejvíce odpůrců.“ A vyzval k tomu, aby v jubilejním roce mohla strana vykázat nejméně 6.500 místních organizací a čtvrt milionu členů: „Toť úkol, který můžeme, ano musíme v době jednoho roku bezpodmínečně splnit.“³¹⁸

³¹⁸ Tamtéž, s. 15 – 22.

Vystoupení předsedy strany Antonína Hampla na XVIII. sjezdu ocenil ústřední výkonný výbor za natolik významné, že jeho řeč *Boj za hospodářskou demokracii* vydal i pro potřeby a vědomost veřejnosti samostatně jako separát. Hampl zde opravdu podal jakousi trest' zvláště ekonomických, ale i politických postulátů, jimiž Československá sociálně demokratická strana dělnická řídila své kroky, a současně formuloval poučení z velké hospodářské krize 30. let a naznačil úskalí, číhající do budoucna.

Hampl nejprve vysvětlil, že v poslední době slýchal především dva dotazy, a to „zda bude válka“, a potom „co bude s námi, jaká bude zaměstnanost, bude-li jaká, jakým způsobem se budou vyvíjet hospodářské poměry?“ Tyto otázky postihují podstatu dnešní politické a hospodářské situace, řekl Hampl: „Pověděl bych, že je to revolta konzervatismu, že je to revolta rodových, majetkových a hospodářských výsad proti technickému pokroku a že, po stránce hospodářsko-výrobní, zase v tomto rozporu leží spousta problémů, s kterými máme co činit a s nimiž se musíme zaměstnávat.“ Vrátil se k minulému sjezdu v roce 1933 a připomněl, že už tehdy sociální demokracie po pečlivé analýze nabyla úsudku, že nejde o obvyklou cyklickou krizi, nýbrž o krizi strukturální, „která jde na samé kořeny dnešního systému, tedy systému liberalisticko-kapitalistického“. Na podporu tohoto tvrzení Hampl uvedl, že světová průmyslová výroba v roce 1936 překonala sice úroveň roku 1929 o 8%, avšak „světový zahraniční obchod, měřen ve zlatě, klesl v roce 1932 na jednu třetinu konjunkturálního rozmachu roku 1929 a zvýšil se od té doby sotva o 10 bodů“, což je naprosto atypické a dosud nevídané, poněvadž „po všech předchozích krizích za soukromohospodářského řádu, ovládaného hospodářskou liberalistickou ideologií, vždy nejprve při vycházení z krize rostl objem zahraničního obchodu.“ Poté Hampl zhodnotil, jak státy proti krizi postupovaly, a konstatoval, že ačkoliv každý při volbě nástrojů a způsobů přihlížel ke svým specifickým a skladbě hospodářství, přesto se dá vysledovat společný jmenovatel v heslu „zachraň se, kdo můžeš“. Zprvu se ve světě uplatňovala deflační politika, „politika, řekl bych, krvavých úspor. Především toto řešení bylo provázeno snižováním mezd a platů, restrikcí veřejných výdajů a tak dále, kterážto politika čiře deflační měla zase svůj pendant na druhé straně v krajní levici, v komunismu mimoruském, který vyčerpával své názory v trpném očekávání revoluce a v bezradnosti, pokud jde o jakoukoliv protikrizovou politiku.“ Po deflaci následovala podle Hampla etapa, kdy se nejhorším důsledkům krize čelilo

„plánováním, syndikalizací, regulací výrobní a cenovou, kartelizací.“ Vedle toho se zaváděla opatření pro politiku levných peněz, úvěrovou expanzi, podporu veřejných a soukromých investic apod. V Československu byl ovšem stát, banky a ekonomika jako celek vůbec „pod vlivem konzervativních národohospodářů“, takže se dlouho šlo cestou deflace, vysoké úrokové míry a zlatého standardu; naproti tomu „byla to zejména západoevropská škola, jejímž reprezentantem u nás byl zvláště soudruh dr. Macek, která již od počátku krize hájí názor, že nelze krizi zvládnouti těmito starými konzervativními prostředky“. Československá sociální demokracie poukazovala na zkušenosti západoevropských zemí, usilovala o devalvaci měny, jejíž realizace nakonec zastavila ekonomický propad, a vyvíjela tlak na přípravu sociálně hospodářského plánu – v tom se k ní přiklonila i agrární strana, „ovšem v té formě, že si z celkového plánu vybírá pouze prvky dílčí, směřující k zavedení řízeného hospodářství za účelem odstranění krize v jednotlivých úsecích zemědělské výroby, to jest zavedení obilního monopolu v roce 1934, dále pak snahy o zřízení syndikátů v průmyslech souvisejících se zemědělstvím a tak dále.“ Národní socialisté, dodal Hampl, žádná přesně formulovaná stanoviska neměli. Teprve zkraje roku 1936 začaly se soustavněji řešit hospodářské problémy, protože i vůdcové konzervativní politiky „tuto koncesi učinit museli, nemělo-li se naše hospodářství zhroutiti“, a proto konečně došlo na „snížení úrokové míry, zákony o stavebním ruchu“, přijata byla „řada různých energických opatření, jichž smyslem bylo oživit podnikání veřejné i soukromé.“ Poprvé také roku 1936 podstatněji klesla nezaměstnanost. Přesto Hampl vytkl, že v absolutním vyjádření počet nezaměstnaných zůstal vysoký, takže „bez pronikavého zkrácení doby pracovní“, bez reorientace výroby a rekvalifikací pracovní síly „nezbavíme se tíživé nezaměstnanosti.“ Ze všeho, co řekl, Hampl vyvodil, že „je zřejmé, že liberalistická soustava hospodářství je překonána“, ale zdůraznil, že mít pravdu a opakovat fakta nestačí, je třeba znát souvislosti a poctivě argumentovat: „Musíme se nezbytně dostat za ony fráze, že kapitalista je zloděj nebo že fabrikant je zloděj, neboť to při nesmírné složitosti dnešního hospodářského života je konec konců fráze. Je potřeba, abychom se opírali o věcné argumenty, zakládající se na znalosti hospodářského dění, finančního a hospodářského světa a vývojových tendencí a zákonů.“ Sociální demokracii připisoval roli dvojí: jednak napomáhat skutečné přestavbě hospodářského systému, také ale střežit, aby se tak dělo co nejpřirozenějším, postupným vývojem, „abychom zabránili

cestám katastrofálním. Je sice sladko v revoluci umírat, jak se to říká, ale mám za to, že pomáhá lépe, máme-li určitou pravdu, abychom za ni dovedli bojovat.“ A v tom je smysl a cena politické demokracie, „když dává svobodu myšlení a práce a když vytváří předpoklady pro stálé zvyšování životní úrovně pracujících lidí.“ Hospodářská demokracie dále neprojevuje se pouze plánem, nýbrž také občanskou iniciativou a kontrolou hospodářství, pravil Hampl, a na to je třeba dbát, „poněvadž všechny argumenty, které lámaly demokracii půdu pod nohama, opíraly se zpravidla o její korupčnost nebo její nedostatky. Tak jsme to viděli zejména v Německu, kde se těmito argumenty s velikou ostrostí proti demokracii bojovalo.“ Logika vývoje směřuje podle Hampla jasně: feudalismus, kapitalismus, socialismus. A na čele tohoto vývoje musí stát sociální demokracie: „Je potřeba celou stranu nadzvednout výš, aby její pozice byla úměrná úkolům, které nás čekají, když se řítí starý svět... My chceme celou stranu dostat výš, hospodářsky mysliti, hospodářsky jednati, zbaviti se demagogie. Podívejte se, svět zažil tolik sklíčenosti, že je třeba, abychom vlastní prací a vlastními silami si vytvořili jaro nadějí a léto úrody.“³¹⁹

Hospodářská rezoluce sjezdu byla pak fakticky do bodů shrnutým vyjádřením a konkretizací požadavků, obsažených v Hamplově referátu.³²⁰

Hamplův projev působil optimisticky, zároveň ale vyzýval ke střízlivosti, umírněnosti, realistickému pohledu na hospodářské a sociální otázky. Patřilo to k autentickým rysům jeho osobnosti a jeho myšlení, také je ovšem možné, že už měl k dispozici údaje, které v září 1937 dostaly ve zprávě pro vnitřní potřebu obvodní výbory a sekretariáty Svazu kovodělníků v ČSR. Nevycházel z nich radostný obrázek. Navzdory konjunkturálnímu oživení, v kovoprůmyslu ještě zesíleném zbrojením, početné skupiny nezaměstnaných nenacházely uplatnění, např. část zámečnicků či pomocní dělníci. Ve zprávě se konstatovalo, že citelná nezaměstnanost v Československu stává se trvalou a standardní prostředky k jejímu zdolání nestačí: „Lze říci, že sociálně – politické zákonodárství nestačilo ve vývoji technickému pokroku a došlo tak k těžkým poruchám.“ Ještě kritičtěji se interní zpráva vyjadřovala k hospodářsko – finančním problémům

³¹⁹ Tamtéž, s. 30 – 41.

³²⁰ Tamtéž, s. 161 – 164.

republiky: „Devalvační opatření v minulých letech učiněná přinesla svůj určitý příznivý výsledek. [...] Je ovšem třeba rovněž připomenout, že – i když nebereme zřetel k mimořádným nákladům na zbrojení – Československo v posledních letech rok co rok zvyšovalo svůj státní dluh ca o 2 miliardy. [...] Dělnictvo musí v budoucnosti počítati s faktem, že bude svedena řada zápasů jednak na poli měnové a daňové politiky a že budou činěny zase pokusy převalovat tíseň poměrů na bedra dělnictva. Nutno vytknout, že administrativní (osobní) náklady veřejné správy rok co rok rapidně stoupají, jakkoliv četné kategorie zaměstnanců požívají minimálních, ba často i hladových platů. Reforma veřejné správy bude nezbytná, poněvadž vzniká oprávněné přesvědčení, že jde o hypertrofii institucí a úřednictva.“³²¹

S politickou zprávou před sjezd předstoupil náměstek předsedy vlády a ministr železnic, ostřílený „efektuál“ Rudolf Bechyně. Prošel po časové ose zahraničněpolitickými událostmi posledních let – vystoupení Německa za Společnosti národů, německo-polská smlouva, zavraždění rakouského kancléře Dollfuže, zavraždění jugoslávského krále Alexandra, agrese v Habeši, obsazení levého břehu Rýna, občanská válka ve Španělsku – a dospěl k málo překvapivému závěru, že se zdálo, jako by někdejší velmoci, zvláště Francie, poztrácely v Evropě svůj vliv. S despektem se vyjádřil k aktivitám Sovětského svazu na mezinárodní scéně v první půli 30. let, protože „Rusko až do roku 1933, ba vlastně do roku 1934, šlo v evropské politice špatnou a nesprávnou cestou. [...] Tenkrát mělo platnost heslo: nepřítel není napravo, nýbrž nalevo; nepřítel, to byla sociální demokracie, ten musí být napřed zničen, a to i tehdy, kdyby zvítězil hakenkrajc. Za 8 neděl se tento hakenkrajc svalí a zavládnou Sověty. Taková byla politická prognóza Kominterny a Sovětů.“ Muselo přijít zničení velké německé komunistické strany, aby v Moskvě nahlédli význam demokracie, „aby vůdčí lidé Kominterny pochopili, že nadešla chvíle, kdy je třeba obrátiti. Sovětský svaz potřeboval a potřebuje především mír.“ A tehdy nastal podle Bechyně několikerý zlom: Sovětský svaz začal praktikovat pozitivní politiku, začlenil se do Společnosti národů, byla uzavřena sít' spojeneckých smluv, britský parlament odhlasoval rozsáhlý vojenský program a ve Francii zvítězila ve volbách levice Lidové fronty, jejíž „zahraničně politické směrnice a program byly v celé Evropě naprosto

³²¹ VOA, fond Odborové sdružení československé, karton č. 334.

nepochybné. [...] Demokratické a mírové síly světa se sebraly, spojily a seřadily ke společným akcím, a tím nastává úplně nový vývoj věcí v celé Evropě. Soudruzi a soudružky, myslím, že se nemýlím, když tento vývoj hodnotím výrokem, že výboj a postup reakce, výboj a postup fašismu v Evropě je zastaven, že překročil svůj kulminační bod, že jeho éra náleží včerejšku a že zítřek patří silám demokratickým.“ Bechyně toto tvrzení opřel o následující důkaz: v Německu socialismus podlehl bez boje, nato v Rakousku ve Vídni už dělníci několik dní krváceli na barikádách a nyní ve Španělsku tři čtvrtě roku lid bojuje za ústavnost, svobodu a demokratický řád: „Dovolte, abych dal výraz svému přesvědčení... že španělský lid, španělský socialismus a španělská demokracie v této válce s domácí reakcí a s vojenskými silami mezinárodního fašismu nepodlehne.“ Potom Bechyně zacílil k domácí situaci. Řekl, že sociální demokracie v Československu neorganizovala ani jednotnou, ani lidovou, nýbrž demokratickou frontu, a to nikoliv teprve od roku 1933, neboť „jednotná fronta, tak jak se nám nabízí, to by byla pouze součinnost 4 socialistických stran, které mají v národě i v Národním shromáždění něco kolem 35% menšiny. My jsme potřebovali širokou bázi a odtud naše odvaha ke koalici a k demokratické frontě.“ Připomněl rovněž, že sociální demokraté vždy apelovali na právní uznání Sovětského svazu, což, jak se dnes ukázalo, byla politika správná. Dále Bechyně vyzdvihl budování demokratické (v žádném případě ne militaristické!) armády a vyzval k pokračování v odpovědné práci ve prospěch celku (ne tedy pouze dělnické třídy, ale zrovna tak zemědělců a jiných – poukázal zde na kladné výsledky takové politiky např. na podpoře obilního monopolu, i přes některé jeho nedostatky, poněvadž „obilním monopolem jsme šťastně zarazili fašizující a fašizační proces v zemědělském stavu“) a přihlásil se ke snaze o zabezpečení rovnoprávného postavení národnostních menšin v republice. Ocenil také pevný postoj českých katolíků při prezidentské volbě v prosinci 1935. Referát Bechyně zakončil ujištěním: „Soudružky a soudruzi, jsme si dobře vědomi... že to, co se dnes v Evropě děje, je veliká politická, hospodářská a sociální revoluce. Soudruzi, my v této revoluci chceme postupovat svými vlastními prostředky. Jde o zbudování nového světa, svobodného, demokratického a sociálně spravedlivého. My máme ještě v této zemi co požadovat a za co bojovat! [...] Prezident Osvoboditel vydal a odkázal nám heslo: Pravda vítězí. [...] Přátelé moji, naše pravda zvítězí, poněvadž za ní stojí lid,

věrný, odhodlaný, ukázněný, schopný. [...] boj, který vede československá sociální demokracie, je bojován za veškeren lid práce, za národ, za stát, za celé lidstvo.“³²²

Koreferát k Bechyňově řeči obstaral ministr spravedlnosti Ivan Dérer. Věnoval jej hlavně některým zlovolným atakům na sociálně demokratickou stranu, jež Bechyň ve svém široce a velkoryse pojatém proslovu pominul. Zahájil personální politikou na úřadech, o níž se zmínil už Antonín Hampl, a odmítl veškerá obvinění z protekcionismu. Řekl, že autoři podobných obvinění – jmenoval např. poslance Ježka – se jednak touto rádo by mravokárnou agitací pokoušejí ovlivňovat nálady veřejnosti před blížícími se volbami, také však, a to je nebezpečnější, „sa tu jedná i o kopiu agitačných a politických metod, ktorými sa v susednej ríši podarilo odpôrcom demokracie podlomiť moralne a politicke postavenie socializmu a i demokracie.“ V Československu tato taktika nevyjde, ujistil Dérer. Potom taktéž odsoudil útoky na ministerstvo spravedlnosti, tj. na sebe a na své předchůdce, že je zpolitizované, řízené stranicky a že ministr „nepřípustným způsobem vykonáva vliv na beh justície“. Dále vytkl, že samozřejmě souhlasí s rovným postavením a zastoupením všech národnostních skupin, ale „riešenie podľa teritoriálneho princípu nemôže prísť v úvahu, lebo si naši republiku rozkrájať a oddeliť od seba nedáme. A jako si nedáme rozraziť našu demokratickú a štátnu jednotu československú henleinovským totalitárstvom, tak nedovolíme a nepripustíme, aby tak zv. autonomizmus a separatizmus hlinkovský a iný dotknúť sa mohol štátnej a národnej jednoty československej.“ Nakonec se podrobněji zaměřil na Slovensko a Podkarpatskou Rus a doložil, jaký pokrok ve všech ohledech lze v těchto východních částech země pozorovat, a to mj. i díky práci sociálně demokratických ministrů.³²³

Další vhlad do ekonomicko-sociální problematiky přinesl v projevu ministr sociální péče Jaromír Nečas. Upřesnil, jaká opatření se sociální demokracii podařilo prosadit, a popsal jejich konkrétní přínos. Obzvlášť ostře se ohradil proti zpochybňování gentského systému jako takového a proti lživým nařčením činnosti ministerstva, tvrdícím „zejména, že kontrolu podporovaných provádějí jenom orgány ministerstva sociální péče, které potom umožňují, aby zahaleči a lidé, kteří nechtějí pracovat, dostávali podpory. To je

³²² *Protokol XVIII. řádného sjezdu ČSDSD, c. d., s. 42 – 52.*

³²³ *Tamtéž, s. 73 – 86.*

nepravda.“ Kontroly provádějí také politické úřady, ministerstvo financí a Nejvyšší kontrolní úřad, řekl Nečas, a dále je „klamáním veřejnosti... když se tvrdí, že podpory mohou dostávat také zahaleči a ti lidé, kteří odeprou práci, neboť podle přesných směrnic dělník, když mu práci nabízí zprostředkovatelná práce, ovšem za mzdu v místě obvyklou nebo za podmínek slušných, jak toho vyžaduje život a zdraví dělníka, musí tu práci přijmouti, a když ji nepřijme, ztrácí nárok na podporu.“ Poté vyjmenoval priority ministerstva do budoucna, v první řadě: tlak na zvyšování dělnických mezd, přijetí učňovského zákona, zákona o nedělním klidu a zákona o pojištění osob samostatně výdělečně činných, a přípravu řady drobnějších předloh (např. zákona o ochraně mateřství).³²⁴

Ještě naposled se k politické situaci vrátil Alfréd Meissner. Rozebral stav pomyslného zápasu mezi demokracií a diktaturou, na příkladu Skandinávie, Belgie, Francie nastínil prospěšnost vládního angažmá stran demokratického socialismu a podtrhl, že fašistické režimy – na rozdíl od inovativních a strukturálně založených protikrizových receptů socialistických – dosáhly poklesu nezaměstnanosti jenom přehnaným zbrojením. Přitom však varoval, že diktatury není možné posuzovat jen z hlediska materiálního: „Otázky národní a prestižní mají svou význačnou roli a dovedou překlenouti i rozpory politické, stlumení nespokojenost s vývojem věcí hospodářských i finančních.“ Stejně jako jeho předchůdci se nicméně připojil k názoru, že fašismus stojí za zenitem, byť nebezpečí zcela nepominulo: „Nemáme příčin k pokleslosti, ale máme povinnost býti na stráži a býti připraveni, máme povinnost býti rozhodnými zastánci republiky Československé, demokracie a socialismu. Splníme-li bezvýhradně svoji povinnost, můžeme se dívat nadějně do budoucnosti a můžeme věřiti, že naší činností, odhodlaností a rozhodností uchráníme jak republiku, tak demokracii od všech škod.“³²⁵

Sjezdem schválená změna organizačního řádu strany rozšířila počet členů ústředního výkonného výboru na 40 a počet členů představenstva na 15 s právem hlasovacím.³²⁶

³²⁴ Tamtéž, s. 53 – 59.

³²⁵ Tamtéž, s. 136 – 141.

³²⁶ Tamtéž, s. 151.

Poslední slovo patřilo přirozeně Antonínu Hamplovi. Poděkoval za dobrou organizaci a přípravu sjezdu, a pak krátce zhodnotil jeho vyznění. Řekl, že sociální demokracie jasně formulovala svůj postoj ke státu a jeho demokratickému a republikánskému zřízení, k armádě, k obraně státu. Také na své dosavadní politické linii nemá strana co měnit. Konstatoval, že sjezd se konal v době určitého psychologického přelomu: ale třebaže „pronikavé symptomy odumírajícího liberalismu byly snad četným národohospodářům jasné... široké vrstvy musely býti tvrdou krizí poučeny, že boj za nový režim, za nové uspořádání světa je hospodářskou a sociální nutností.“ Poté znovu upozornil na důležitost boje ve Španělsku, zopakoval, že jde o součást a nejpatrnější projev celosvětového zápasu, který je veden proti starým pořádkům za dosažení hospodářské demokracie. Vyzval k houževnaté a cílevědomé práci, aby nejen budováním organizací, nýbrž také prostřednictvím tisku zmocňovala se strana vlivu a veřejného mínění, neboť „celé legie malých lidí nalézají se v zajetí ideologie, která je cizí jejich interesům a která jest schopna také je trvale potlačovat.“ Jako Vojtěch Dunder prvního dne sjezdu i Hampl zdůraznil, že sociální demokracie za šedesát let nemusela nic měnit na svém programu, ani z něho slevit, jen vždy jej doplnila o požadavky, které nově doba přinášela. A vyjádřil přesvědčení, že na příštím sjezdu se delegáti sejdou zase o něco posílení: „Na nás dívají se masy chudého lidu, snažme se, abychom splnili jejich touhy a jejich naděje.“³²⁷

Napřesrok se měl uskutečnit mimořádný sjezd k 60. výročí založení české sociální demokracie, bohužel podobně jako při předešlém kulatém jubileu vnější okolnosti tomu zabránily. Znovu na sjezdu se proto sociální demokraté setkali až za druhé, pomnichovské republiky, a byl to sjezd likvidační.

³²⁷ Tamtéž, s. 155 – 157.

3 Sociální demokracie a Krize

Dvacátá léta představovala nadějnou éru, kdy byly položeny základy politického systému Československé republiky, etablovala se stranickopolitická struktura a ekonomika se po zotavení z poválečných potíží vydala cestou poměrně solidního růstu. Týž pozitivní vývoj v podstatě prodělala i sociální demokracie. Na počátku dekády ji oslabil zásadní ideový střet s radikálním křídlem, jehož příznivci byli posléze, byť i s pomocí problematických metod, ze strany vypuzeni, načež ustavili samostatnou sekci III. internacionály, Komunistickou stranu Československa. A třebaže se sociální demokraté opakovaně podíleli na vládní odpovědnosti a dokázali prosadit mnohé ze svých programových priorit (nejvýznamnějším činem jistě bylo uzákonění dělnického sociálního pojištění, konkrétně starobního a nemocenského, nerozlučně spjaté se jménem dr. Lva Wintera), z hlediska dominance na levici tahali za kratší konec, jak ukázaly i parlamentní volby v roce 1925: komunisté v nich sociální demokraty přesvědčivě porazili a chybělo jen málo, aby se stali vůbec nejsilnější politickou formací v Československu. Teprve pobyt v opozici během vlády Švehlovy tzv. panské koalice, trpělivá každodenní práce v továrnách a závodech mezi dělnictvem při obraně a prosazování jeho požadavků, a konečně i celkové zklidnění atmosféry a setrvalý pokles nezaměstnanosti, doprovázející hospodářský růst, umožnily sociálním demokratům znovu se ujmout iniciativy a přesvědčit část svých bývalých voličů o tom, jak nereálné jsou komunistické sliby a jak iluzivní je za daných podmínek představa rázného revolučního zvratu. V předčasných volbách v říjnu 1929 Československá sociálně demokratická strana dělnická výrazně posílila a vystřídala tak komunisty na místě druhé nejsilnější československé politické strany, bez níž bylo sestavení jakékoliv vládní koalice nemyslitelné.

Dlouhodobý konflikt s komunistickou stranou tím samozřejmě neskončil, avšak sociální demokraté bezesporu dosáhli důležitého dílčího vítězství, jímž v očích svých i veřejnosti potvrdili oprávněnost své politiky i způsobů jejího praktického uskutečňování. S důvěrou proto hleděli do budoucna, připraveni pokračovat v nastoupeném kurzu rozšiřování sociální legislativy a emancipace pracujících. Jenomže tři dny před završením volebního klání v Československu došlo tisíce kilometrů daleko k události, která měla

všechna přání a predikce odkázat vniveč a jejíž důsledky určily podobu třicátých let po celém světě, střed Evropy nevyjímaje. 24. října 1929 se položila newyorská burza. Jak to proměnilo svět, ve kterém působila Československá sociálně demokratická strana dělnická?

3.1 Svět za krize

K nejviditelnějším aspektům patřily bezprostřední dopady ekonomické a sociální. Stejně důležité je však postihnout i jevy méně zřejmé, hlubinnější, které přicházely spolu s nimi a jejichž působení nebylo o nic prospěšnější. Na prvním místě se jednalo o změnu myšlení, o principiální zpochybnění dosud široce sdíleného paradigmatu účelnosti a přirozenosti volného obchodu.

Dobře se dá tento zlom ilustrovat na příkladu Velké Británie, tedy země, která s prosazováním hospodářského liberalismu kdysi začala a která z něho po stovku let utěšeně bohatla.

Rozpad dosavadních jistot pod náporem krize přivodil obrat v smýšlení veřejnosti i mnohých odborníků směrem k ochranářství a státnímu intervencionismu velice rychle a výrazně, nešlo však samozřejmě o trend, který by se vynořil zničehonic. Každý jev má svou předhistorii a v Británii tak jako jinde se obě ekonomické doktríny, respektive tendence – co nejméně regulovaný liberalismus a protekcionismus – svářily odedávna. Přestože byli zastánci tarifů a cel dlouhodobě v defenzívě, přece jen se je odpůrcům nepodařilo zcela marginalizovat; zhruba v poslední třetině 19. století stabilizovali své pozice a dali vzniknout takovým organizacím jako *Liga pro daňovou reformu* (Fiscal Reform League, 1870) nebo *Národní svaz pro spravedlivý obchod* (National Fair Trade League, 1881). Při náporu protekcionismu ve třicátých letech 20. století pak není těžké vystopovat ozvěny požadavků i těchto raných ochranářů.³²⁸

³²⁸ *Free Trade and its Reception 1815 – 1960. Freedom and Trade*, Volume I, edited by A. Marrison, Proceedings of a conference to commemorate the 150th anniversary of the repeal of the Corn Laws, general editors G. Parry and H. Steiner, Routledge, London and New York 1998, p. 249.

Snahy protekcionistů byly povzbuzeny výjimečnými poměry první světové války a ani její konec nepřivodil zvrát, naopak: během dvacátých let se vyhranila a nabyla na síle široká neformální ochránářská koalice, prostupující napříč politickým spektrem, se zázemím v mocných tiskových koncernech lorda Rothermerea a lorda Beaverbrooka. Tato klika prosadila už roku 1920 evidentně neliberální zákon o barvivech (The Dyestuffs Act) a následujícího roku zákon o ochraně průmyslových výrobků (The Safeguarding of Industries Act), novelizovaný a zpřísněný roku 1926, čímž potvrdila svůj vliv i další směřování.³²⁹ Právě z těchto kruhů se v dekadě hospodářské krize vyrojili apologetové protekcionismu. A proto také mohlo dojít ke zvratu tak rychle: kroky a myšlenkové vzorce, vytěsňující dosavadní (extrémně) liberální pojetí ekonomického mechanismu mimo hlavní proud soudobého diskurzu, byly připraveny dávno před tím, než krize udeřila. Duch doby volnému obchodu nepřál.

Pravda je, že důvody k tomu existovaly. Britský průmysl se po první světové válce zotavoval jen pozvolna, řada odvětví stagnovala, křehkost konjunktury a dříve nepoznané napětí na trhu práce výmluvně dokumentovaly okolnosti a průběh generální stávkové v květnu 1926. Ostatně v první půli 20. let připadlo na stávkové a výluky každoročně v průměru bezmála 28 milionů pracovních dní.³³⁰ Přesto britský průmysl čelil hospodářské krizi relativně dobře. Na rozdíl od USA, Německa či Švédska nebylo k zastavení propadu třeba přikročit k velkorysým a nákladným programům veřejných prací: hlavním protikrizovým nástrojem se stalo zavedení importních tarifů, které spolu s cílenou státní podporou vybraných odvětví a firem (stavebnictví, velcí exportéři apod.) do velké míry kartelizovanému (až monopolizovanému)³³¹ britskému industriálnímu sektoru poskytlo klíčový oddechový čas, nutný ke stabilizaci. Od roku 1932 už britský průmysl vykazoval

³²⁹ Tamtéž, p. 250, 256.

³³⁰ J. LOVELL, *British Trade Unions 1875 – 1933*, The Macmillan Press Ltd., London and Basingstoke 1977, p. 57.

³³¹ Ve stovce největších britských průmyslových firem se roku 1907 vyrábělo 15% celkové produkce, v roce 1930 už 26%. Ve dvacátých let zanikly v Británii v důsledku fúzí 1.884 firmy, ve třicátých letech pak zmizelo dalších 1.414 firem. M. DAUNTON, *Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain 1851 – 1951*, Oxford University Press 2007, p. 114.

nepřehlédnutelné známky oživení a v roce 1937 překonal objem průmyslové produkce o pětinu stav roku 1929.³³²

Celosvětově se takřka jednotnou odpovědí na hospodářské problémy stal růst hospodářského nacionalismu a úsilí postižených států dosáhnout maximální možné míry ekonomické autarkie. V průmyslu představovala jednu z cest, jak se kýženého cíle dobrat, méně či více nucená kartelizace, respektive těsnější kooperace a regulace.

Příklad toho, kam až byly vlády v tomto směru ochotné zajít, poskytuje zákon o národní průmyslové obnově (NIRA – National Industrial Recovery Act), jež jako součást New Dealu prosadila administrativa amerického prezidenta Roosevelta v červnu 1933.³³³ Navrhovatelé zákona prohlašovali, že mezi průmyslovými výrobci je třeba skoncovat se zničující konkurencí (v níž nejen oni spatřovali kořen krize) a vymezit prostor pro spravedlivou soutěž (fair competition). Donald Richberg, spoluautor zákona a výkonný ředitel Úřadu pro národní obnovu (NRA – National Recovery Administration), klíčové instituce New Dealu, vysvětlil, že „individuální sebeobrana musí ustoupit organizovanému společnému úsilí“. Na základě tohoto zákona prezidentská administrativa velice rychle vypracovala přes 700 kodexů (pokud započítáme i samostatné dodatky) pro širokou škálu průmyslových odvětví, stanovujících poměrně přísná pravidla regulace, včetně kontroly cen, kvantitativních omezení výroby, propagace a reklamy, úpravy pracovněprávních vztahů, stanovování mezd a platů atd., skrze něž zamýšlela usměrňovat (kontrolovat) ekonomické procesy.³³⁴ Podniky a firmy, které odmítly kodexy podepsat, se vystavovaly hrozbě postihu.

Nad výsledky tohoto zákona, který byl svou povahou navýsost sporný, očividně v rozporu s americkými tradicemi, i svými tvůrci od počátku chápaný jako mimořádný

³³² H. W. ARNDT, *The Economic Lessons of the Nineteen-Thirties*, Frank Cass and Company Limited, London 1972, p. 121 – 133.

³³³ Se základními propozicemi, na nichž později stavěl i NIRA, přišel už v roce 1931 prezidentu koncernu General Electric Gerard Swope – prezident Hoover ovšem jeho iniciativu zavrhl a označil ji za „čirý fašismus“. J. POWELL, *FDR's Folly. How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, Crown Forum, New York 2003, p. 113 – 114.

³³⁴ J. A. TAYLOR – P. G. KLEIN, *An Anatomy of Cartel: The National Industrial Recovery Act of 1933 and the Compliance Crisis of 1934*, in: *Research in Economic History*, volume 26, (ed.) A. J. Field, Emerald Group Publishing Limited 2008, p. 237 – 238.

nástroj v boji proti krizi (s platností omezenou na dva roky), nelze jen tak mávnout rukou, třebaže jeho podstatná část byla v květnu 1935 americkým Nejvyšším soudem shledána neústavní. Jedním z cílů bylo donutit zaměstnavatele k vyplácení vyšších mezd (a tím následně stimulovat poptávku a spotřebu obyvatelstva), v čemž zákon nepochybně uspěl – během prvního roku účinnosti vzrostly průměrné hodinové mzdy v průmyslu o 23%. Nezanedbatelný byl také morální dopad této normy: většina společnosti se s úmysly zákonodárce ztotožnila a podporovala je, jak se přesvědčil např. Henry Ford, který se postavil proti kodexu pro automobilový průmysl, načež se dočkal bolestivého spontánního bojkotu své produkce spolu s negativní tiskovou kampaní.³³⁵ V jiných ohledech je ovšem nutné zachovat opatrnost: jak shrnuje levicový historik Howard Zinn, zákon ve svém celku musel selhat, neboť F. D. Roosevelt neměl ani sílu, ani odhodlání trvat na jeho dodržování tváří v tvář tlaku průmyslových magnátů (kromě odvětví, kde působily silné odbory).³³⁶ Naplnění hlavního záměru – snížení nezaměstnanosti prostřednictvím rozsáhlého programu veřejných prací a investic – zůstalo daleko za očekáváním. Pozoruhodná osnova tak představuje v první řadě ilustraci dobových snah, plně efektivním instrumentem smíření práce a kapitálu se nestala nikdy.

Specifické podmínky se podepsaly na dění třicátých let ve Francii. Průmyslová základna této tradiční evropské velmoci určitě nepatřila k zanedbatelným. Ve stupni a míře industrializace se Francie ještě v půli 19. století držela v těsném závěsu za Británií, ve století dvacátém ovšem už v mezinárodním srovnání viditelně ztrácela, především ve prospěch Německa a Spojených států (v produktivitě i v celkovém objemu produkce). Průmysl se v podstatě potácel ve stavu dlouhodobé stagnace nebo jen mírného růstu. Odhlédneme-li od stavebnictví a hornictví, podléhajícím krátkodobým výkyvům, a proto obtížně sledovatelným, pracovalo roku 1936 ve francouzském průmyslu na pět milionů dělníků – týž počet jako roku 1906. Navíc jen hrstka podniků zaměstnávala víc než 1.000 zaměstnanců (hlavně uhelné doly, slévárny a textilky), 20% pracovní síly nacházelo obživu

³³⁵ Tamtéž, p. 239 – 251.

³³⁶ H. ZINN, *A People's History of the United States. 1492 – Present*, Third Edition, Pearson Education Limited 2003, p. 392.

v malých firmách do pěti zaměstnanců a téměř tři čtvrtiny všech průmyslových závodů postrádaly odpovídající strojní zařízení.³³⁷

Jedno z mála „protikrizových opatření“ ve Francii pocítili na vlastní kůži zahraniční dělníci. Édouard Herriot, bývalý i budoucí premiér, roku 1931 jako starosta Lyonu označil cizince za zásadní činitel přispívající k rozmáhající se nezaměstnanosti. Následujícího roku byl schválen otevřeně diskriminační zákon o národní ochraně práce, jež ponechaly v platnosti i levicové vlády druhé půle třicátých let. Mezi léty 1931 a 1935 opustilo Francii neméně než 180.000 imigrantů.³³⁸

Hospodářská deprese obecně dorazila do Francie později, naplno teprve roku 1931, ale o to hrozivějším a delším průběhem se vyznačovala. Nezaměstnanost dostoupila vrcholu v roce 1935 (tedy v době, kdy ostatní státy zaznamenaly už neklamné známky oživení) a výkon ekonomiky vyrovnal úroveň roku 1929 až po druhé světové válce. Avšak neštěstí Francie spočívalo v prvé řadě v tom, že vedle hospodářské krize se paralelně odvíjela i krize politická.

V parlamentních volbách 1932 výrazně uspěla konformně republikánská Radikální strana. Socialisté, její partneři z volební koalice Levého bloku (Cartel des gauches), podpořili sice sestavení vlády, odmítli ale přímou účast v kabinetu, protože Radikálové ostentativně lavírovali v politickém středu, vyjadřující nechuť k jakýmkoliv závažnějším reformám a upírající pozornost převážně k finančním aspektům krize (veřejné zadlužení, deficitní rozpočet, měnový kurz apod.). Navzdory ekonomickým těžkostem se uchýlili ke konzervativní (a ještě polovičaté) politice škrťů, která zahrnovala např. krácení mezd a penzí. Navíc se bránili devalvací relativně nadhodnoceného franku.³³⁹ Ataky zprava zleva měly negativní vliv i na vnitrostranický konsenzus, takže během necelých dvou let se vystřídal u moci šest vlád, jejichž akceschopnost právě v nejtíživějším období země byla

³³⁷ J.-P. DORMOIS, *French Economy in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, New York 2004, p. 113 – 114.

³³⁸ T. B. SMITH, *Creating the Welfare State in France. 1880 – 1940*, McGill – Queen’s University Press, Montreal 2003, p. 175 – 176.

³³⁹ P. J. LARMOUR, *The French Radical Party in the 1930’s*, Stanford University Press, Stanford 1964, p. 117 an. K úskalím francouzské monetární politiky ve 30. letech viz K. MOURÉ, *The Gold Standard Illusion. France and the Gold Standard in an Era of Currency Instability 1914 – 1939*, in: *Crisis and Renewal in Twentieth-Century France*, (eds.) K. Mouré and M. S. Alexander, Berghahn Books 2002, p. 66 – 85.

pochopitelně nulová. Ekonomika se vyvíjela prakticky živelně (nechtěný případ *laissez-faire*) a Francie v půli třicátých let dospěla na samé dno hospodářské i politické. Podpora francouzskému průmyslu se proto dostalo teprve s nástupem Lidové fronty (a také v tomto případě podpory na bázi určitých korporativních impulsů, primárně posílením vyjednávací pozice zaměstnanců pomocí odborů). V konečném součtu v letech 1929 – 1938 francouzský hrubý domácí produkt v průměru každoročně klesal o 0,4%, přičemž v samotném sektoru průmyslu byl tento pokles téměř trojnásobný – 1,1%.³⁴⁰

Také Švédsko zasáhla krize s mírným zpožděním, v průběhu roku 1931, a naplno se rozhořela následujícího roku. Zvláště spektakulární manifestaci její síly a hloubky představoval krach „sírkařského krále“ Ivara Kreugera. Kreugerův vzestup (a pád) začal v roce 1917, kdy jednak spojil množství malých sirkáren do obřího koncernu Svenska Tändsticks AB (STAB), jednak vytvořil stavební holding Kreuger & Toll. Tyto společnosti mu pak v příští dekádě posloužily jako odrazový můstek k mezinárodní expanzi, financované v drtivé většině na úvěr. S etikou si Kreuger hlavu nelámал: v několika zemích si zajistil monopol na výrobu zápalek díky tomu, že poskytl vládám výhodné půjčky, a portfolio svých podniků rozšiřoval bez ohledu na výši dluhů. Koncem dvacátých let už držel významné podíly v předních švédských exportních firmách (Boliden, Svenska Cellulosa AB, L. M. Ericsson ad.), zcela ovládal Skandinávskou banku (Skandinaviska Banken), podnikal v 16 zemích a dlužil celkem 1^{1/4} miliardy švédských korun. Po krachu na Wall Street v říjnu 1929 se samozřejmě dostal do neřešitelné situace. Když ho s žádostí o další úvěry, popřípadě o prodloužení stávajících postupně odmítly americké, britské i švédské banky, spáchal Kreuger 12. března 1932 ve svém pařížském bytě sebevraždu.³⁴¹

Zhroucení Kreugerova impéria mělo vážné následky. Množství věřitelů, mezi nimi banky, čelilo nebezpečí úpadku. I po konkurzním řízení převyšovaly pohledávky Kreugerových věřitelů sumu 800 milionů švédských korun. Vláda musela provést

³⁴⁰ J.-J. CARRÉ – P. DUBOIS – E. MALINVAUD, *French Economic Growth*, Stanford University Press, Stanford 1975, p. 21.

³⁴¹ L. MAGNUSSON, *Economic History of Sweden*, Routledge, London 2000, p. 166 – 167. Blíže k této pozoruhodné osobnosti viz F. PARTNOY, *The Match King. Ivar Kreuger, the Financial Genius Behind a Century of Wall Street Scandals*, Public Affairs, New York 2009.

rozsáhlou sanací, aby předešla zhroucení celého bankovního sektoru. Kvůli krizi nadto v téže době došlo k masivnímu poklesu exportu a vrcholu dostupila nezaměstnanost.

Už roku 1933 nicméně průmyslová výroba začala jevit stopy oživení. Důvodů lze najít několik: země brzy (roku 1931) opustila zlatý standard, a dočasně tím získala komparativní výhodu. Také ve Švédsku se projevila tendence k určité kartelizaci, některé tradiční, avšak ohrožené firmy (např. strojírenské společnosti Bolinders a Munktells) fúzovaly, čímž zlepšily své kapitálové postavení, pozici na trhu a produktivitu, a v konečném důsledku tedy konkurenceschopnost. A ještě z jednoho faktu severská monarchie těžila: ze své relativní (geografické) izolace. Při troše úsilí mohli švédští výrobci snadno vytlačit z domácího trhu zahraniční konkurenty, což ve spojení s příznivým demografickým vývojem (ve 30. letech rychle přibývalo mladých lidí ve věkové skupině 20 – 29 let) vytvořilo solidní spotřebitelskou základnu, částečně nahrazující i výpadek exportu.³⁴² Odvážná hospodářská politika sociálně demokratických vlád, založená na státních intervencích, rozšiřování veřejného sektoru, posílené roli odborů (kolektivní vyjednávání) a důrazu na sociální konsenzus (cíleným tlakem na zaměstnavatele), pak dovršila „švédský zázrak“. Švédský průmysl vyběděl z krize, v porovnání se zbytkem Evropy, překvapivě pohotově a s malými újmami a švédská společnost se vydala na cestu budování unikátního modelu moderního sociálního státu.

Německá situace na první pohled v lecčems připomínala francouzskou a základní problém v Německu i ve Francii byl opravdu týž – účinky ekonomické deprese byly umocněny peripetemi politického dramatu. Při bližším zkoumání však vyjdou najevo odlišnosti: na západ od Rýna se mor krize vplížil později, a i poté měl mírnější průběh – Francie zažívala setrvalý pokles; kdežto Výmarská republika se stala jednou z prvních obětí burzovního kolapsu a její hospodářství prodělalo strmý pád.³⁴³ Také by nebylo spravedlivé zcela odsuzovat německé politiky. Zvláště kancléř Brüning si byl dobře vědom

³⁴² Tamtéž, p. 167 – 169.

³⁴³ Říjen 1929 představoval svým způsobem radikální řez, to však neznamená, že by německá ekonomika před tímto datem byla v ideální kondici – naopak, varovné příznaky se množily: v roce 1928 poklesly průmyslové investice proti předchozímu roku o 1,7 miliardy marek a v březnu 1929 se nezaměstnanost vyšplhala k cifře 2,8 milionu. Srov. R. J. OVERY, *The Nazi Economic Recovery 1932 – 1938*, Second edition, Cambridge University Press 1996, p. 12.

vážnosti hrozeb a vynakládal nemalé úsilí na jejich odvrácení či na redukci škod, jeho manévrovací prostor byl ovšem omezený. Nadto německá politická garnitura jako celek trpěla obsedantní obavou z opakování hyperinflace z roku 1923/1924.

Nápor krize zasáhl Německo velmi tvrdě, v letech 1929 – 1932 klesl HDP celkově zhruba o 40%, sama výroba dokonce asi o 45%.³⁴⁴ Vláda kancléře Brüninga, která se ujala úřadu v březnu 1930, zareagovala v intencích soudobé ekonomické ortodoxie: deflační hospodářskou politikou. Vládní výdaje pro rok 1931 seškrtila o 13% (v reálných cenách necelých 10%), deflačním nařízením ze 7. července 1930 pak nařídila snížit všechny mzdy, důchody a jiné výdělků či výnosy o 10% (podobná opatření opakovala i v dalších dvou letech). Zároveň ale Říšské bance v tichosti povolila v lednu 1932 snížit objem zlatých rezerv k množství oběživa na 10% (podle zákona z roku 1924 bylo povinné krytí 40%).³⁴⁵ Tyto kroky se uskutečnily s podporou hlavních proudů německé politické scény – konzervativců, liberálů i sociálních demokratů.

Svého dna dosáhlo německé hospodářství v roce 1932, rok 1933 už skýtal jasné známky zotavení. Obecně dnes není sporu, že právě Brüningův kabinet vytvořil předpoklady pro překonání krize a návrat ke konjunktúře (byť cena, již německá společnost za deflační recepty musela zaplatit, byla obrovská), ovšem v očích veřejnosti sklidili zásluhy nacisté, kteří se koncem ledna 1933 dostali k moci. Z hlediska hospodářské politiky nepředstavoval Hitlerův nástup ostrý zlom, mezi počínáním nacistů a vlád pozdní Výmarské republiky se rýsuje zřetelná kontinuita, ovšem k některým, i dost rázným inovacím se vyznavači hákového kříže přece jen odhodlali.

V září 1934 stát podle tzv. „nového plánu“ ministra hospodářství a prezidenta Říšské banky Hjalmara Schachta převzal úplnou kontrolu nad zahraničním obchodem. Opatření v plánu obsažená, zacílená na maximální posílení surovinové i průmyslové soběstačnosti, byla ještě prohloubena tzv. čtyřletým plánem, ohlášeným v říjnu 1936. Reálné mzdy nacisté bez skrupulí drželi na nízké úrovni: teprve v roce 1941, pod tlakem válečného vypětí, se jejich průměrná výše vrátila na úroveň roku 1929. Zásadním

³⁴⁴ C. SABILLON, *On the Causes of Economic Growth. Lessons of History*, Algora Publishing, New York 2007, p. 225.

³⁴⁵ R. J. OVERY, *The Nazi...*, c. d., p. 17 – 18.

způsobem nacisté rozšířili vládní výdaje: v roce 1932 se státní sektor podílel na tvorbě hrubého národního produktu zhruba 17%, roku 1938 už zmíněný podíl obsáhl téměř dvojnásobek, 33%. Většina investic přitom směřovala do podpory domácího průmyslu (např. automobilového, chemického), veřejných prací – stavby silnic, bytů apod., a jen relativně malá část padla na budování a znovuvybrojení armády. V průmyslu byl dovršen (s použitím donucovacích prostředků) proces kartelizace, přirozeně probíhající už v předešlé dekádě. Pozornost se upírala především k těžké industrii: v letech 1932 – 1938 se kapacity těžkého průmyslu rozrostly o 200% (spotřebního průmyslu o pouhých 38%). Přes impozantní růst HDP v letech 1933 – 1938 ovšem bylo znát, že nacistická ekonomická konjunktura stojí na hliněných nohou, že je do velké míry uměle stimulována: průměrný roční růst produktivity činil v letech 1929 – 1938 pouze 1,3% (ve Velké Británii v letech 1929 – 1936 2,5%, ve Spolkové republice Německo v 50. letech 4,7%). Bez mimoekonomických impulsů (arizace židovského majetku apod.) by byly pravděpodobně výsledky nacistického hospodaření skrovnější.³⁴⁶

Nový a neznámý svět ležel na východě Evropy. Po létech občanské války a „válečného komunismu“ dospěl Sovětský svaz v polovině dvacátých let ke křehké konsolidaci a roku 1928 přikročil k realizaci prvního pětiletého plánu. Nikdo si netroufal odhadnout, jak systém, který síly trhu podřídil vyšším cílům státního plánování, z konfrontace se světovou hospodářskou krizí vyjde.

Sovětské vedení si pro budování průmyslového sektoru vytyčilo jasné priority: přednost bude mít těžký průmysl před spotřebním, z hlediska nákladů i lokace bude kladen důraz na dlouhodobé přínosy k celkovému hospodářskému rozvoji a na potřeby obrany země, nikoli na bezprostřední finanční návratnost či efektivitu.³⁴⁷ Nejvyšším stanoveným cílem pro všechna odvětví bylo dosažení hospodářské soběstačnosti, respektive nezávislosti ve vztahu k nespolehlivému, potenciálně nepřátelskému Západu.

Co se týče industrializace, první pětiletka si kladla cíle bohatýrské. Např. produkce surového železa, která v roce 1927/1928 činila 3,3 milionu tun, měla stoupnout na 17

³⁴⁶ Tamtéž, p. 26 an.

³⁴⁷ *The Economic Transformation of the Soviet Union. 1913 – 1945*, (eds.) R. W. Davies, M. Harrison, S. G. Wheatcroft, Cambridge University Press 1994, p. 137 – 138.

milionů tun v letech 1932/1933. Projektována byla výstavba stovek nových závodů, především strojírenských, těžebních, metalurgických, a to vesměs na zelené louce, v dosud nezprůmyslněných oblastech (Magnitogorsk apod.). Byly položeny základy celých nových odvětví, mj. leteckého průmyslu.³⁴⁸

Většinu úkolů se podařilo zdárně splnit, což není překvapivé vzhledem k možnostem mobilizace ekonomických (i mimoekonomických) aktivit, jimiž autoritativní sovětský stát disponoval. Vůči světové recesi zůstal Sovětský svaz víceméně imunní: nezaměstnanost neznal, kvůli horečnému tempu industrializace naopak trpěl nedostatkem pracovních sil (počet zaměstnanců v průmyslu se ve třicátých letech každoročně zvyšoval v průměru o 9,5%). Při neexistenci privátních bank se SSSR nemusel potýkat ani s dalším problémem tržních ekonomik – vysokými úrokovými mírami, a z toho plynoucím limitovaným přístupem k úvěru. Jako exportéra surovin a importéra zboží s vyšší přidanou hodnotou jej příliš nepoznamenalo ani zhroucení mezinárodního obchodu. I podle nejkonzervativnějších západních odhadů rostl sovětský průmysl v letech 1928 – 1937 každoročně v průměru o 7,1% (sovětské statistiky, které však nejsou zcela použitelné vinou rozdílnosti metodiky, udávají dokonce zhruba 17% průměrný roční růst). Současně s tím se proměňovala i tvář sovětského průmyslu: v roce 1928 ještě víc než pětina produkce pocházela z maloprůmyslových závodů a řemeslnických dílen (respektive manufaktur) – do roku 1937 tento podíl klesl na 5,6%.³⁴⁹ Ohromující úspěchy SSSR ve srovnání s hospodářskou katastrofou na Západě a rozpínajícím se fašismem vedly i některé dřívější kritiky sovětského modelu, jako byl např. respektovaný reprezentant rakouské sociální demokracie Otto Bauer, k přehodnocení původních stanovisek a de facto k obhajobě stalinismu coby „historické nutnosti“.³⁵⁰

³⁴⁸ V. BARNETT, *The Revolutionary Russian Economy 1890 – 1940. Ideas, Debates and Alternatives*, Routledge, London and New York 2004, p. 101 – 104.

³⁴⁹ *The Economic Transformation of the Soviet Union*, c. d., p. 139 – 141.

³⁵⁰ Srov. M. VAN DER LINDEN, *Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*, Brill Academic Publishers, Boston 2007, p. 47.

3.2 ČSDSD a řešení krize

Českoslovenští sociální demokraté stejně jako mnozí jiní hloubku katastrofy zpočátku hrubě podcenili. Přestože se krize v Československu v plné síle přihlásila s určitým zpožděním, její projevy byly už v průběhu roku 1930 jasně patrné. Většina průmyslových podniků narážela na odbytové potíže, počet nezaměstnaných v zimním období 1929/1930 stoupl o 53.664 (v zimě 1928/1929 pouze o 20.883), přičemž ani sezónní práce na jaře a v létě nepřinesly podstatnou redukci těchto počtů.³⁵¹ Protože sociální demokracie svolala na září 1930 svůj XVI. sjezd, dostala tím jedinečnou příležitost vyslovit se k zhoršující se hospodářské situaci takřka obratem a na nejvyšší úrovni. Bylo to o to důležitější, že tento sjezd měl schválit řadu zásadních programatických dokumentů. Avšak sociální demokraté šanci promarnili, chovali se, jako by žádná krize nebyla.³⁵² Z vedoucích činitelů se tématu letmo dotkl např. místopředseda poslanecké sněmovny a šéfredaktor stranického listu Práva lidu Josef Stivín, který z pověření předešlých sjezdů řídil diskusi o revizi programu. Z jeho slov ovšem nevyplývalo, že by si byl hrozícího nebezpečí vědom. Krizi považoval za záležitost americkou: „V naší diskusi [byly] také dvě zvláště pozoruhodné práce, zabývající se dnešní americkou krizí z hlediska Marxových perspektiv. My jistě nemáme žádné radosti z toho, že v Americe je bída a že tamní krize nám vzala příklad, na který jsme ukazovali, když jsme volali po řádných mzdách.“ Zmínil přitom i přednášku národohospodáře Jiřího Hejdy z ledna 1929, který cestu k řešení sociálních problémů viděl „v dispersi vlastnictví akciového kapitálu“, a k tomu neopomněl

³⁵¹ K. KRÍŽ, *Tragický vývoj nezaměstnanosti u nás. Léta krise 1929 – 1934*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, Praha 1934, s. 16. Ucelený a propracovaný přehled průběhu a dopadů velké hospodářské krize v ČSR podává Z. DEYL, *Sociální vývoj Československa 1918 – 1938*, Academia, Praha 1985, s. 106 an., podrobně monograficky pak V. LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934*, Academia, Praha 1984. Nezaměstnanosti a všemu, co s ní souvisí, se věnuje J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*, Karolinum, Praha 2008, s. 207 an.

³⁵² Právě ignorování, respektive nedocenění změněné ekonomické situace lze pokládat za největší slabinu tehdejšího programatického úsilí sociálních demokratů. Návrhy a opatření, jež XVI. sjezd schválil, vycházely svou podstatou z podmínek dvacátých let, téměř idylických ve srovnání s následující dekadou, takže už ve chvíli svého vzniku byly reálně antikvovány. Blíže viz J. KUKLÍK, *Hledání cesty k demokratickému socialismu. K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let*, in: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914 – 1939*, (ed.) Z. Kárník, Karolinum, Praha 1998, s. 59 – 91.

dodat: „Dnes po dvojím či trojím burzovním krachu v Americe, při němž vlastníci akcií ztratili mnohdy všechny své úspory a pak i zaměstnání, by pan dr. Jiří Hejda asi těchto slov neopakoval.“³⁵³

Naprosté nepochopení soudobých trendů pak naznačil sjezdový referát předsedy strany Antonína Hampla o hospodářských a sociálních úkolech strany. Ačkoli konstatoval existenci krize i její globální rozsah, výjimečnosti těchto jevů přesto nedohlédl. Hlavní příčinu potíží Hampl spatřoval v dosud stále působících účincích světové války, zbytek připisoval na vrub ekonomického cyklu a dalších podružností (mj. racionalizaci výroby): „Současná krize hospodářská není krizí lokální, nýbrž krizí světovou. [...] Je to typický zjev soukromokapitalistického hospodaření, že vždycky, když dobrá konjunktura vyvrcholí, nastává povlnné sestupování, až pak konečně nastane stav deprese. Tento zjev je naprosto přirozený a je dán psychologií kapitalistického hospodářství, kde vše je řízeno jen jedním směrem, totiž touhou po zisku. [...] Faktem je, že ten, kdo chce odstraniti a pokouší se o odstranění dnešní krize, musí pomýšleti na to, nahraditi soukromokapitalistický princip v hospodářství principem veřejné služby a veřejného blaha, to jest změnit kapitalistickou formu za formu socialistickou.“ Z dnešního pohledu fatálním omylem bylo také Hamplovo přesvědčení, že platná sociální legislativa je s to se s průvodními problémy a následky krize vypořádat: „Jak jsem již řekl, dělníci od vás budou chtít, abyste jim řekli, co to je krize, abyste jim řekli, co dělati. Řekl bych, že máme-li parlamentem odhlasovaný zlepšený zákon o podpoře nezaměstnaných podle gentského systému, nemá neorganizovaný dělník práva otvírati ústa. My jsme se nebili za tyto zákony proto, abychom ukázali buržoasii, že to velká část dělnictva nechce.“³⁵⁴

Do diskuse k Hamplovu referátu se přihlásilo 13 řečníků, vystoupili ale jen někteří, protože debata byla předčasně ukončena. Hned první příspěvek Fedora Revaye, delegáta z Užhorodu, naznačil, že situace je o poznání horší, než jak se jeví z oficiálních pramenů. Úřední statistiky vykazaly na Podkarpatské Rusi 500 nezaměstnaných, což neodpovídá ani zdaleka skutečnosti, uvedl Revay a plédoval pro pomoc nezaměstnaným dělníkům,

³⁵³ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27. – 29. září 1930. Program strany, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1930, s. 98.*

³⁵⁴ Tamtéž, s. 126 – 127, 132.

zejména prováděním nouzových prací.³⁵⁵ Málo přesvědčivý, tj. přespříliš obecný Hamplův popis příčin krize hbitě vystihl – a kritizoval – senátor František Modráček. Za potenciálně rozhodující nástroj boje proti krizi označil oživení stavebního ruchu, protože podle ministerstva sociální péče chybí jen ve větších městech republiky 60.000 bytů, přitom se nestaví. Na vině byli podle Modráčka spekulanti, kteří „vyhnali ceny pozemků do takové výše, že stavěti znamená luxus a hazard“. A navrhl na základě zvláštního zákona vyvlastnění stavebních pozemků obcemi „za přiměřenou cenu na stavbu levných, zdravých bytů lidových“.³⁵⁶

Paradoxně přesnější postřehy k počínajícímu hospodářskému rozvratu (třebaže stěží úmyslně) zazněly v hlavním politickém referátu, který přednesl o dva dny dříve místopředseda vlády a ministr pro zásobování lidu Rudolf Bechyně. Spíše mimochodem varoval, že nezaměstnaných dost možná ještě přibude, byť i jejich současné počty jsou hrozné, neboť „praví-li úřední výkazy, které jsou opřeny o záznamy okresních zprostředkovatelen práce, že je u nás 70.000 až 80.000 nezaměstnaných, neříkají nám vlastně docela nic, protože nejsou pravým zrcadlem nahé pravdy. [...] V těchto výkazech... jsou jenom dělníci, kteří tam zaneseni býti musejí, chtějí-li dostati podporu podle zákona o gentském systému. Ale tisíce dělníků v těchto výkazech zachyceny nejsou. A k tomu ještě máme desítky tisíců dělníků polozaměstnaných.“ Bechyně upozornil i na národnostní aspekt věci, na fakt, že nejhůř postiženy byly okresy v severních Čechách a na severní Moravě, většinou německé. A dodal: „Nebylo by divu, kdyby na místech koncentrované bídy došlo k projevům a výbuchům napřed nespokojenosti a potom zoufalství, přestože máme opatření v zákoně o gentském systému.“ De facto v rozporu s předsedou strany také přiznal nedostatečnost prostředků, jimiž vláda disponuje, poněvadž „sociální politika to nespraví, ta jenom léčí nejhorší následky této hospodářské krize. [...] Běží především o státní investice. Podle mého přesvědčení musí jíti hlavně o investice silniční a vodohospodářské. Nesmí býti zanedbávány ani železnice, neboť ony představují drahocenný statek státu. [...] Potřebujeme hospodářského plánu na podkladě důkladné analýzy. [...] Potřebujeme vládní iniciativy v těchto věcech a nyní nadešla chvíle, kdy do

³⁵⁵ Tamtéž, s. 140.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 142 – 144.

těchto otázek bude vláda zasahovat.“ Nakonec Bechyně zdůraznil, že jeho ministerstvo v koalici brzy předloží osnovu zákona, který umožní státu účinněji a pro hospodářský celek prospěšněji zasahovat do tvorby cen.³⁵⁷

Nicméně principiálním vyjádřením vztahu sociální demokracie k soudobému hospodářskému vývoji byla rezoluce k referátu předsedy strany, jednomyslně přijatá před koncem sjezdu a jako celé Hamplovo expozé poněkud bezobsažná. To se projevilo už tím, že předem rezignovala na vlastní formulaci závěrů v celé jedné sféře ekonomické problematiky a místo toho odkázala na obdobnou rezoluci všeodborového sjezdu, „pokud jde o denní požadavky na poli sociálně politické ochrany, sociálně politického zákonodárství a pokud jde o denní požadavky rázu hospodářského“. V pěti stručných bodech poté podpořila ingerenci státu v oblasti obchodní politiky, investiční program státu, vtělený do dlouhodobého plánu, který by zmírňoval konjunkturální výkyvy, prosazování zásad svobodného obchodu, svobody práce a volného stěhování (prostřednictvím Společnosti národů), úsilí o změnu daňové politiky, spočívající ve zvýšení podílu přímých daní na úkor dosud převládajících daní nepřímých, reálně více zatěžujících méně majetné vrstvy, a zkrácení pracovní doby, reflektující výsledky procesu průmyslové racionalizace. Za daných okolností jen absurdní proklamací, opět dobře ilustrující míru podcenění rozmáhající se krize, byl požadavek na zvýšení mezd a platů, prezentovaný jako nezbytný a vydávaný zároveň za protikrizové opatření, protože jeho smyslem „není jen zvýšení životního standardu, ale současně oživení vnitřního trhu“. Zcela platonicky vyznívala poslední věta rezoluce, zakrývající honosnými slovy praktickou bezradnost: „Nejen prostředky svépomoci, danými hnutím družstevním, nýbrž i tlakem veřejné moci, veřejnou kontrolou podnikání, zásahem zákonodárství, prohlubováním vzdělání odborného i všeobecného všech zaměstnanců a zvýšením pocitu odpovědnosti musí býti dány předpoklady umožňující dělnické třídě, aby tato, ovlivňujíc postupně starou soustavu hospodářskou, ve smyslu svého poslání a k prospěchu všeho lidstva uskutečnila socialistickou společnost, za jakou toužili a pracovali nejlepší duchové.“³⁵⁸

³⁵⁷ Tamtéž, s. 44 – 48.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 165 – 166.

A v podobné neurčitosti se nesl i Akční program strany, akční žel jen svým názvem, který např. v oboru hospodářské politiky na prvním místě vytkl podporu „všech snah a tendencí, které již v dnešní době vedou k plánovité organizaci a zespolečenštění výroby“.³⁵⁹ Žádné konkrétní, propracované koncepce, o něž by se sociální demokracie mohla v nadcházejících chmurných letech opřít, tyto programatické materiály vskutku nenabízely.

Československá sociální demokracie nebyla nikdy v záležitostech programu a teorie přehnaně progresivní či inovativní. Svým způsobem na to byli její předáci i hrdí, pyšnili se tím, že se nepředvádějí v jalových diskusích, nýbrž že dělají rozumnou, praktickou politiku.³⁶⁰ Takový postoj zajisté příliš nevadil v časech poklidných, kdy nebylo třeba více zasahovat do běžného chodu hospodářského mechanismu. Avšak v době světové hospodářské krize, kdy se soukolí tohoto mechanismu téměř zadřelo, hrozila zmíněná praxe přinést jen snůšku improvizovaných, přinejlepším málo účinných nebo i vzájemně se vylučujících opatření, jejichž dopad na zmírnění následků krize bude minimální a časově omezený. Ještě před sjezdem roku 1930 si hlavní národohospodářský expert strany Josef Macek posteskl, že „naši socialističtí politikové málo zpracovávají své politické zkušenosti v hlubší teoretické úvahy. [...] Ti, kdo politiku dělají, ti o ní nepíší – a tak o ní píší ti, kdo ji nedělají, a tedy ji neznají.“³⁶¹ Svou roli v tom nepochybně sehrály i osobní charakteristiky tehdejších sociálně demokratických vedoucích činitelů, v neposlední řadě předsedy strany Antonína Hampla, proslulého výrokem „revoluce se říká, práce se myslí“.³⁶²

³⁵⁹ Tamtéž, s. 185.

³⁶⁰ Tento rys jejich jednání měl nepochybně kořeny ještě v historickém vývoji sociální demokracie v habsburské monarchii a také jejich genotypu odpovídá charakteristika přístupu V. Adlera k teoretickým otázkám, jak ji výstižně formuloval J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889 – 1921*, Svoboda, Praha 1986, s. 92: „U vedoucích představitelů sociální demokracie převládal prakticismus. To platí zejména o V. Adlerovi. Ačkoliv si tento mimořádně inteligentní pracovitý vůdce rakouské sociální demokracie osvojil široké znalosti socialistické teorie, přesto jí ve straně přisuzoval až druhořadé postavení. Prohlásil: ‚...teorie, jakkoliv je její vliv na praxi důležitý, hnutí jen cestu ulehčuje, ale nemůže ji ukazovat.‘ [...] Adler v čele strany vynakládal všechno své taktické mistrovství, schopnost psychologického ovlivňování delegátů sjezdů a konferencí svou úžasnou diskusní pohotovostí k tomu, aby zabránil zásadním teoretickým diskusím. Považoval ideologické střety za něco, co ohrožuje jednotu strany, která byla v Hainfeldu tak těžce nastolena. [...] Cena za jednotu byla ideová neurčitost.“

³⁶¹ *Revise programu strany sociálně demokratické*, Dělnická osvěta, 1930, r. XVI, č. 10, s. 387.

³⁶² Tamtéž.

Pravděpodobně i proto se sjezdová rezoluce k hospodářské situaci odvolala na rezoluci odborovou. Všeodborový sjezd Odborového sdružení československého se konal týden před sjezdem strany a otázky ekonomické přirozeně tvořily středobod jeho pozornosti. Text odborové rezoluce sestával ze dvou částí, ze zásad a požadavků hospodářských a z požadavků sociálně politických (dále rozčleněných na požadavky sociálně politické ochrany, požadavky v sociálně pojišťovacím zákonodárství a požadavky výchovy a ochrany mládeže a žen), a na první pohled se zdál velice podrobný. Bližší nahlédnutí však odhalí, že celkem 53 body této rezoluce byly v nastávajícím boji proti krizi zrovna tak málo platné jako rezoluce stranická. Odborové svazy vznášely řadu konkrétních návrhů, ale jak jejich realizace v mimořádných poměrech světové hospodářské deprese dosáhnout, na to už odpověď nedávaly. Za typický příklad může posloužit druhý bod podkapitoly, věnované požadavkům v sociálně pojišťovacím zákonodárství: „Pro nejbližší dobu žádáme v pojištění nemocenském: a) Rozšíření mzdových tříd, aby i mzdy a platy nad 36 Kč denně byly v pojištění uplatněny. b) Nemocenské buď vypláceno od prvního den nemoci. Nemocenská dávka budiž přiznána také v době nezaměstnanosti. Jakákoliv vyčkávací lhůta budiž odstraněna. c) Nemocenské pojištění budiž vybudováno jediné na podkladě územním. Pojišťovny podle jednotlivých oborů povolání buďtež zrušeny, zvláště pojišťovny zemědělské a společenstevní. Jakékoliv tříštění nemocenského pojištění pokládáme za škodlivé.“³⁶³ Iluze o možnostech státu i pokračování dosavadního reformistického konceptu zde byly víc než zřejmé. Plně to prokázal i obsáhlý referát ústředního tajemníka Odborového sdružení československého Rudolfa Tayerla (ve vydaném protokolu sjezdu přes 30 tiskových stran), který představoval brilantní a až minuciózní analýzu soudobé ekonomické situace domácí i světové, včetně rozborů vývoje v jednotlivých sektorech národního hospodářství, avšak jakékoliv poučení či závěr z předvedných faktů ani nenastínil. Jako zaklínadlem Tayerle bez ustání šerموval souslovím „hospodářská demokracie“ a nakonec zabředl do svého druhu socialistické mystiky, když apeloval, že „je třeba vytvořiti nové mravní hodnoty tak, aby všechny hospodářské hodnoty byly rozmnoženy a spravedlivě rozděleny mezi ty, kteří mají zásluhu

³⁶³ IX. sjezd Odborového sdružení československého. Zápis o jeho zasedání ve dnech 21. – 24. září 1930 v Obecním domě v Praze, nákladem Odborového sdružení československého, tiskem Lidové knihtiskárny Ant. Němec a spol., Praha 1930, s. 210.

na rozvoji celého našeho národního hospodářství“ (za což se dočkal bouřlivého potlesku).³⁶⁴

Na brzký turbulentní vývoj stála tedy Československá sociálně demokratická strana dělnická i její všeodborová ústředna na samém prahu krize nepřipravena a předáci obou organizací neměli evidentně ani ponětí o tragických rozměrech nastávající hospodářské katastrofy. To se ovšem velice záhy změnilo: ani ne dva měsíce po zmíněných sjezdech, 15. listopadu 1930, předložila Společná ústředna odborových svazů zaměstnaneckých – Odborové sdružení československé vládě Pamětní spis o hospodářské krizi, jakož i o prostředcích, jak zabránit stoupající nezaměstnanosti a zmírnit její následky, který už pregnantně formuloval obavy z klesajícího výkonu ekonomiky a zdůrazňoval, že krize „neprojevuje se pouze propouštěním zaměstnanců, ať dělníků či úředníků, nýbrž také omezováním pracovní doby, při níž výdělek po řadu týdnů, ano i měsíců, nedosahuje ani poloviny normálního výdělku, nutného k uhájení nezbytné existence. Upozorňujeme tu zvláště, že v průmyslu textilním a v hornictví se pracuje již po měsíce, ba, možno říci, v některých závodech střídavě již po léta, omezeně také jen 3 – 4 dny v týdnu. Jiné závody opět vysazují dělníky střídavě, na příklad v kovoprůmyslu.“³⁶⁵ Nato podal poměrně podrobný výčet zavíraných či ohrožených podniků a firem a navrhl v 31 bodu možná nápravná opatření, která se však rázem ani kvalitativně příliš nelišila od požadavků z rezoluce předešlého odborového sjezdu – představovala spíše jejich výtah, rozvedení a konkretizaci.

Hospodářská krize nabývala na síle velice rychle. Jen v zimním období 1930/1931 přibýlo v republice na 270.000 nezaměstnaných. Sociálně demokratický ministr pro zásobování lidu Rudolf Bechyně jako jeden z prvních našel odvahu, aby zkraje roku 1931 v interview pro Peroutkovu *Přítomnost* nazval situaci národní katastrofou.³⁶⁶ Pozornost veřejnosti vzbudil také pražský arcibiskup František Kordač, když pravil, že „doba je zralá

³⁶⁴ Tamtéž, s. 92.

³⁶⁵ VOA, fond Odborové sdružení československé, karton č. 440.

³⁶⁶ K. KŘÍŽ, *Tragický vývoj...*, c. d., s. 5, 16.

pro sociální revoluci“.³⁶⁷ Byl nejvyšší čas, aby československá sociální demokracie přišla s vlastním promyšleným, životaschopným protikrizovým programem.

Natolik velická a heterogenní strana jako sociální demokracie těžko mohla znít jedním hlasem, jak ostatně opakovaně ukazovaly komplikované kompromisy, doprovázející každé její programatické úsilí. Postupně se v rámci strany vyprofilovaly tři autonomní názorové frakce, jejichž protagonisté se pokusili zpracovat více či méně komplexní plány protikrizových opatření. Za nejkonzistentnější z nich je možné označit návrhy, které vyšly z okruhu spolupracovníků kolem dr. Josefa Macka a jež přijalo za své i vedení strany.³⁶⁸

Macek byl typický sociální reformista, ekonom keynesiánské observance, řádný profesor Vysoké školy obchodní, programově nemarxistický, ne-li protimarxistický liberální socialista. Na rozdíl od většiny současníků hledal a nacházel inspiraci především v anglosaském prostředí, jehož odbornou produkci bedlivě sledoval. Tradiční marxistické kořeny československé sociální demokracie spíš trpně snášel, daleko víc mu konvenovala představa neideologické, názorově široce rozkročené strany, jakou byla anglická Labour Party (tuto podobu se také za druhé republiky pokoušel vtisknout Národní straně práce).³⁶⁹ Všeobecně respektovanou osobností byl Macek nejen pro svou odbornost a erudici, ale také pro svou činnost publicistickou, pro schopnost srozumitelně vyložit a popularizovat i složité otázky národního hospodářství. Vlastní mu byla věcnost, střízlivost, odpor k frázi. „Nelze rychle nahradit podnikání soukromé podnikáním veřejným, a proto krizi dlužno léčit za zásadního ponechání soukromého podnikání, podřízeného vlivu veřejnému,“

³⁶⁷ Dělnická osvěta, 1930, r. XVI, č. 10, s. 390.

³⁶⁸ Základní stručný přehled soudobých sociálně demokratických vysvětlení příčin hospodářské krize a náhledů na možná řešení a opatření podává M. SEKANINA, *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*, Libri, Praha 2004, s. 86 – 96.

³⁶⁹ K tomu srov. J. PLESKOT, *Vzpouza levých liberálů*, Útok, 1933, r. II, č. 2, s. 24: „[Macek] Předpokládá nejdříve mravní obrodu většiny lidí a celou svou podstatou brání se uznati onu zákonitost ve společenském vývoji, již vůle jednotlivců sama změnití nestačí a kterou marxismus – vedoucí linie sociální demokracie – prokazuje. Sociální demokracie zůstává mu stále cizí i přes všechny své revisionistické sklony. Zachovaný a viditelný marxistický programový ráz této strany, jakož i strohý řád organizační disciplíny působí u něho, jakož i u všech lidí, kteří neprošli organizační školou sociální demokracie, často vytýkaný dojem šedosti nebo koženosti, tak málo vhodný pro uplatnění nevázaného espritu.“ K peripetiím nejen Mackovým, ale sociální demokracie na konci třicátých let vůbec, viz J. KUKLÍK, *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Univerzita Karlova, Praha 1993.

chladně konstatoval např. k tématu socializace, a to v době, kdy ne jeden z jeho soudruhů propadal extatickým vizím konečného zhroucení kapitalistického řádu.³⁷⁰

Summu svých náhledů na vývoj a podoby socialistických teorií předložil Macek veřejnosti v roce 1925 v koncizním spise s prostým názvem *Socialismus* – tenké knížce o velkých problémech, jak s nadsázkou napsal v úvodu.³⁷¹ V něm se jednoznačně vyslovil pro evoluční, postupný vývoj stávajících poměrů: „Dnešní soustava společenského vykořisťování, zvaná kapitalismus, nevezme za své rázem, tak jako dřívější soustavy (otrokářství, nevolnictví) neskončily rázem, uprostřed svého rozkvětu. Kapitalismus odumře tak, jako ony odumřely. Už odumírá. Nový řád roste v něm a z něho. Rok co rok se kapitalistická soustava pozměňuje sociálními reformami.“³⁷² Ideálem byl mu „socialismus vědecký“, který ovšem chápal jinak než marxisté, potažmo komunisté: „Vědecký socialismus nestaví konečné, definitivní cíle sociálnímu hnutí. Vědecký socialismus je na zkušenosti založená metoda, jak měnit společenské poměry na prospěch celku, a v jeho rámci k štěstí jednotlivců. Toto štěstí nezáleží jen v uspokojování potřeb hmotnými statky, nýbrž v uplatňování mravní osobnosti člověkovy v společenském životě. Člověk se nechce pouze mít dobře, nýbrž chce být svobodný, chce být rovný druhým, chce spravedlnost.“³⁷³ K marxismu se stavěl Macek s kritickým odstupem; neodmítal jej zcela, uznával jeho přínos a význam pro dějiny dělnického hnutí, ale vyčítal mu jednostrannost a negativismus. Celou myšlenku historického materialismu pak pokládal od základu za pomýlenou: „Marxova škola z velké většiny ulpěla na studiu toho, co je, odmítajíc hledati to, co být má, a jakým způsobem se má připravovat to, co má být. Marxisté zůstávali přírodovědci, nechtěli se pouštět do techniky, odmítali ‚dělat recepty pro kuchyni budoucnosti‘, a tak jejich nekonečné rozbory kapitálu, kapitalismu a kapitalistického státu vedle chyby zaviněné předpojetím historicko-materialistickým, mají ještě tu vadu, že nenabádají k nějaké pozitivní reformní činnosti. Neboť ta předpokládá ne pouze znalost

³⁷⁰ J. MACEK, *Je možný plán proti dnešní hospodářské krizi?*, in: *Zápas s omylem a chudobou. Úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii*, Praha 1933, s. 141.

³⁷¹ J. MACEK, *Socialismus*, Státní nakladatelství, Praha 1925, s. 5.

³⁷² Tamtéž, s. 182.

³⁷³ Tamtéž, s. 185.

řádu kapitalistického, ale také určitý plán řádu lepšího a znalost prostředků, jak jej uskutečnit.³⁷⁴

Podle Macka bylo nutné hledat příčiny soudobé hospodářské krize částečně ještě ve světové válce, respektive v jejím dědictví – v dlužích, jež po sobě zanechala, ať vnitřních, ať zahraničních (hlavně tzv. reparacích). Dále Macek vytýkal umělé bránění poklesu cen ze strany výrobců, začasté kartelizovaných, omezování bankovních úvěrů, tlak na snižování mezd a platů, chyby veřejného hospodářství (např. řešení bytové krize prý nebylo možné bez úvěrové pomoci státu) a chyby v politice daňové a měnové.³⁷⁵

A právě tyto názory se asi nejvíce promítly v dokumentu, který pod vedením Františka Veselého, ředitele Velkonákupní společnosti družstev v Praze, připravila národohospodářská komise sociálně demokratické strany a který se pod názvem *Program hospodářského oživení* stal oficiálním východiskem dobové sociálně demokratické politiky.

Šlo o pozoruhodný text, tím pozoruhodnější, že se nesnažil vyčerpat veškerou problematiku hospodářské politiky, ale soustředil se na příčiny krizových jevů a konkrétní, reálná opatření proti nim. „Uveřejněné pojednání je pouhým zaujetím jasného stanoviska k časovým otázkám, jež vývojem hospodářských poměrů a dlouhotrvající krizí byly nám předloženy a jež při dobré vůli mohou být v blízké budoucnosti vyřešeny,“ uvádělo se hned na úvod.³⁷⁶

Program – a jinak to u sociálních demokratů ani nebylo možné – se přirozeně nesl v duchu podpory ekonomického plánování. Nestavěl však vzdušné zámky, „nejsme tak naivními, abychom se domnívali, že plánované hospodářství bude zavedeno dnes nebo zítra,“ ujišťovali autoři. „Plánovité hospodářství může být vytvořeno jen postupně. Ono bude vrůstatí do dnešní hospodářské soustavy, krok za krokem bude

³⁷⁴ Tamtéž, s. 177.

³⁷⁵ J. MACEK, *Příčiny dnešní hospodářské krise*, in: J. MACEK – L. WINTER – J. SEDMÍK, *Současná světová krise hospodářská, politická a sociální. Její příčiny, účinky a řešení*, Pražská odbočka Dělnické akademie a I. pražská župa čs. soc. dem. strany dělnické, Praha 1932, s. [3] – 16.

³⁷⁶ *Program hospodářského oživení. Jak opatřit lidem práci*, Ústřední dělnické knihkupectví (Ant. Svěcený), Praha 1933, s. [5].

zatlačovati dnešní liberalistický systém. Jeho budování musí se opírat o statisticky zjištěné možnosti spotřeby, přírodní bohatství surovin, možnosti výrobní, podmíněné podnebními poměry, zkrátka musí přihlédnouti ke všem skutečnostem, jež na hospodářský život působí.“³⁷⁷

Dobrym příkladem postupů, jež *Program* obsahoval, je návrh na rozmnožení masy oběživa v ekonomice. Autoři seznali, že podle zákona č. 166 Sb. z. a n. ze 7. listopadu 1929 musí Národní banka mezi léty 1930 a 1935 krýt celkový počet obíhajících bankovek nejméně z 30% zlatem. Přitom však k 15. říjnu 1933 činily zlaté rezervy 39,3%, tedy nesmyslně mnoho. I kdyby se stav oběživa zvýšil o 2 miliardy Kč, dovozovali autoři, stále by zlaté krytí přesahovalo 32%. Tudiž tyto peníze vlastně ležely ladem, byť by je bylo lze použít k rentabilním investicím, na stavbu tržnic, silnic, elektráren, vodovodních a kanalizačních sítí apod.³⁷⁸

Za klíčové opatření v oblasti finanční politiky však *Program* jednoznačně pokládal zajištění levného úvěru. I zde se snažil přijít s řešením, které by nevyžadovalo zevrubnou úpravu nebo změnu zákona či zákonů a dalo by se aplikovat co možná okamžitě: „Prvním krokem vlády za účelem zlevnění mělo by býti přinucení obchodních bank, zejména několikrát z veřejných prostředků již sanovaných, k slučování (fúzím), které by pronikavě zlevnilo režii peněžních ústavů a vytvořilo by tak pevný, zdravý podklad pro levný úvěr.“³⁷⁹

Autoři se dále vyslovili pro 40-ti hodinový pracovní týden, snížení daní (tam, kde jejich výše brání hospodářskému zotavení), postavili se proti další sanaci bank i proti zřízení tzv. reeskontního ústavu – „taková instituce přesunovala by podnikatelské neúspěchy na stát“. Pro obchodní politiku žádali vytvoření silné hospodářské Malé dohody a prohloubení styků s jednotlivými státy, se sovětským Ruskem především.³⁸⁰

³⁷⁷ Tamtéž, s. 12.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 18 – 19.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 20.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 26 – 27.

Gros celého pojednání tkvělo ve velkorysém programu investičních prací. Československá republika skýtala v tomto ohledu sdostatek příležitostí, vzhledem k stavu infrastruktury na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Autoři upozorňovali, že „je celá řada investic, kde se dá mluvit o přímé výnosnosti finanční (investice poštovní, telefonizace, radio, vodovody, tržnice atd.)“, navíc však že je třeba mít na zřeteli „širší výnosnost národohospodářskou“, zvláště u staveb silničních, zemědělsko-technických, vodohospodářských a melioračních. „Podle zkušeností a výpočtů amerických, francouzských a rakouských znamená 100 Kč vložených do investičních prací ve svých důsledcích průměrně to, že se postupně vytěží konzumních peněz v hodnotě 250 Kč, že vedle toho stát a samospráva získá na daních a veřejných dávkách kolem 60 Kč a že se nadto získávají i další menší hodnoty. Tato podpora, umožňující zvýšenou spotřebu, je vlastně v dnešní krizi nejdůležitějším momentem...“ Následoval detailní výčet potenciálních investičních projektů pro rok 1934, včetně vyčíslení nákladů a jejich krytí z konkrétních kapitol státního rozpočtu (v celkovém objemu 2,33 miliardy Kč).³⁸¹

Nakonec autoři *Programu* plédovali pro daňovou reformu, která by jednak daňovou soustavu zjednodušila, jednak oproti dosavadnímu stavu položila větší důraz na výnos z přímých daní (dosud 80% výnosu pocházelo z daní nepřímých).³⁸²

Program hospodářského oživení byl velice moderním, přitom realistickým plánem na překonání nejtěžších důsledků světové hospodářské krize, plně v intencích dobových snah, a jako takový sklidil zaslouženou pozornost. Vedle už zmíněného Josefa Macka se na něm podílel např. budoucí ministr sociální péče Jaromír Nečas, ředitel Všeobecné družstevní banky Karel Komeda nebo poslanec Jan Koudelka a další, vesměs lidé spjatí s aparátem sociálně demokratické strany.

Pochopitelně se vyskytly i nesouhlasné reakce. Právě ryze odborný, snad až opatrný tón, jímž byl daný *Program* prostoupen, přiměl řadu radikálněji naladěných levicových intelektuálů k jeho odsouzení. Připadal jim v převratné době nedostatečný, zbytečně umírněný. Rozhodli se proto předložit veřejnosti alternativní, důsažnější platformu. Výsledek jejich úsilí se objevil o rok později a nesl výmluvný název *Co chtějí socialisté*.

³⁸¹ Tamtéž, s. 69 – 74, 79 – 87.

³⁸² Tamtéž, s. 91 – 92.

Na přípravě a finální redakci dokumentu spolupracovalo dvaadvacet tvůrců, někteří byli už dříve podepsáni i pod *Programem hospodářského oživení* (např. Jaromír Nečas nebo ing. Václav Vorel). Jádro kolektivu se však obecně rekrutovalo z jiných kruhů, pečeť svých představ zde otiskli spíše intelektuálové a publicisté, nikoli praktičtí politikové, svázaní se stranickými strukturami (se všemi výhodami i omezeními z toho plynoucími). K vůdčím duchům patřili profesor Josef Fischer, Václav Běhounek, Václav Patzak, Wolfgang Jankovec, svým dílem přispěl i německý sociální demokrat Wenzel Jaksch. Vedením s rozpaky přijímanou iniciativu pak předmluvou překvapivě zaštitil třiašedesátiletý veterán, starosta Dělnické akademie a bývalý předseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění František Tomášek.

Důvody svého počínání osvětlili tvůrci programu zcela nedvojsmyslně: „Nikdy od jeho začátků nebyla socialismu hospodářská situace tak příznivá jako dnes. Neboť nikdy dosud neprožil dnešní společenský a hospodářský řád krizi tak hlubokou. A právě z krize se musí zrodit vůle k přestavbě společnosti, protože takzvané normální poměry nečiní vládnoucí řád tak nesnesitelným, aby se lidé odhodlali jej změnit. Proto také nikdy socialistické myšlenky tolik nepronikaly světem jako dnes. Ani fašismus, jejich hlavní odpůrce, by se neudržel, kdyby se o ně neopíral.“³⁸³

Program *Co chtějí socialisté* vyjadřoval nekompromisní premisu: socialismus je na postupu, jak ukazuje „Rooseveltův plán na západě, se složkami podstatně socialistickými, soustavná socialistická organizace společnosti v Sovětském svazu, rostoucí síla socialistického hnutí v Anglii, v severních zemích a jinde“. Autoři však neměli na mysli socialismus dirigistický, kasárenský – právě naopak: „Hlavní slabiny demokracie plynou z toho, že dosud nikde důsledné demokracie nebylo... Skutečně a důsledně provést a organizovat demokracii může tedy teprve socialismus.“ Kvůli tomuto cíli se neostýchali oslovit ani komunisty – zdůraznili samozřejmě, že v taktice a ve stanovisku k demokratickým metodám se rozcházejí, nicméně „věříme, že se s námi nutně sejdou při hájení demokratických práv lidu a při budování socialismu“.³⁸⁴

³⁸³ *Co chtějí socialisté*, s úvodním slovem posl. Františka Tomáška, vydáno péčí Dělnického výzkumného ústavu při Dělnické akademii v Praze, Praha 1934, s. 5.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 6 – 15.

Co do konkrétních návrhů byl program dosti pestrý, věnoval se celé škále oblastí. Volební systém kupříkladu hodlal zachovat proporční, ale zmenšením volebních obvodů usiloval zvýšit osobní odpovědnost poslanců (spolu se zrušením nenáviděných „reversů“). Samospráva měla mít právo stanovit maximální cenu stavebních pozemků a za náhradu je ve veřejném zájmu vyvlastnit, přičemž „veřejným zájmem je přitom samozřejmě také zdravé a levné bydlení, zvláště ve větších městech“. Zbrojařský průmysl měl být bez odkladu postátněn a zahraniční politika měla směřovat ke vzniku Spojených států evropských.³⁸⁵

Ekonomické pasáže programu nepostrádaly razanci. „Jako celek se řád soukromého podnikání přežil,“ konstatovali socialisté. Soukromé podnikání byli ochotni pouze „připustit“, a to jen potud, „pokud pracuje ve shodě s prospěchem spotřebitelského celku a nikoli na jeho úkor a pokud zachovává plnou odpovědnost vůči veřejnosti“. Centrem řízení ekonomiky se měla stát Státní hospodářská rada, složená z menší části ze zástupců, volených parlamentem, z větší pak z reprezentantů, volených či delegovaných po třetině organizacemi zaměstnanců, spotřebitelů a podnikatelů. Na očekávané výtky nemírné centralizace program odpovídal poněkud rozpačitě: „K zamezení škodlivé centralizace vypracuje každý obor svůj vlastní plán na základě dosavadních výsledků s ohledem na změnu potřeb. K plánům jednotlivých odvětví se připojí plány oblastní a místní.“ Scházet nesměla mzdová reglementace: „V každém oboru veřejného i soukromého podnikání a správy buďtež vyšší platy vázány určitým násobkem platů nejnižších.“³⁸⁶

Bezprostřední socializace se měla dotknout klíčových průmyslových odvětví, „doly, vodní síly a jiná přírodní bohatství, jakož i těžký průmysl a podniky vyrábějící suroviny nebo hnací sílu, musí být přeměněny v podniky veřejné“, s tím, že „podniky, které nebudou zveřejněny, podléhají rovněž řízení státní hospodářské rady“. Znárodnění se měly dočkat banky, role burzy se měla omezit na regulaci cen, „dosavadní možnosti spekuláční budou vyloučeny“.³⁸⁷

³⁸⁵ Tamtéž, s. 17 – 24.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 27 – 29.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 30 – 33.

Třesuté návrhy přinášela daňová reforma. Pochopitelným požadavkem bylo zavedení daňové progrese, další body této kapitoly programu *Co chtějí socialisté* už ale výrazně dávaly průchod duchu rovnostářství: „Všechno nadměrné hromadění příjmů budiž postiženo zákonem. Zdanění důchodů nutno odstupňovati podle toho, jde-li o důchod pracovní či bezpracný... Rovněž je třeba reformovat daň dědickou a omezit výši dědictví, abychom se i v oblasti hospodářské aspoň přiblížili rovnosti podle vzoru rovnosti před zákonem v demokracii politické.“³⁸⁸

Nezaměstnanost měl zažehnat pětidenní pětaticetihodinový pracovní týden.³⁸⁹

Co chtějí socialisté byl program v každém ohledu ambiciózní a je zřejmé, že ve srovnání s *Programem hospodářského oživení* byl koncipován kvalitativně – úmyslně – docela jinak: nenabízel jeho kupecky pečlivé výčty, propočty a náklady možných opatření a reakcí na momentální hrozby, zato představil plán velkorysé přestavby společenského mechanismu, v podstatě půdorys sociálního, snad až radikálně sociálního státu, a to ve všech myslitelných aspektech, od politických institucí po školství a kulturu. Náladu doby určitě vystihuje skutečnost, že ani takto zjevně iluzivní odpověď na krizi nebyla považována za nelegitimní. Sociálně demokratičtí předáci ovšem dostali do ruky horký brambor: vážili si vystoupení mladé generace (většina z autorů alternativního programu ještě nepřekročila čtyřicítku), vycítili její značný intelektuální potenciál, nicméně načrtnutá řešení dalece překračovala jejich politický horizont, odporovala všem zakořeněným pragmatickým instinktům. Zachovali se prostě: mlčeli. Dokument ani neschválili, ani nezavrhlí. Vyvarovali se jakékoli oficiální reakce.

Přesto publikace nezapadla, naopak. Po prvním vydání v prosinci 1934 následovalo v lednu a březnu 1935 vydání druhé a třetí a celkový náklad dosáhl úctyhodného počtu 11.000 výtisků.³⁹⁰ Tento úspěch vyprovokoval přímou polemickou reakci komunistů, kteří v předvolebním období zaútočili na čtenáře výrazně agitačně laděnou brožurou *Co chtějí komunisté*. Kromě jiného v ní zhodnotili sociálně demokratické programatické plány takto: „Dělníci! Nevěřte, když nyní před vás předstupují vládní socialistické strany s velikými

³⁸⁸ Tamtéž, s. 34.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 40.

³⁹⁰ J. KUKLÍK, *Hledání cesty...*, c. d., s. 90, poznámka č. 88.

papírovými plány o obnově a reorganizaci hospodářství, jež nazývají ‚socializačními‘, a když vám namlouvají, že ve vládním souručenství s buržoazií, opatřeními vlády a parlamentu lze tyto plány uskutečnit. [...] Nevěřte, když vládně-socialistické strany vystupují opět se slibováním zestátnění dolů a jiných velikých podniků... Prohlédněte podvody a sliby! Ony velké investiční, reorganizační a socializační plány, s nimiž vládní socialistické strany nyní před volbami vystupují, jsou papírovými, agitačními plány, jež stejně jako sliby se zestátněním dolů mají omračovati důvěřivé lidi, ale jež socialistické strany strčí do kapsy, když ve vládě a parlamentě jejich zástupci o hospodářských otázkách rozhodují. [...] Neboť není možné plánovité hospodářství, není možná regulace výroby a spotřeby, není možný rozvoj výrobních sil, není možné osvobození práce, není možné překonání hospodářského chaosu, rozvratu a anarchie, není možný hospodářský rozmach – bez vyvlastnění kapitalistů jako třídy, bez vyvlastnění celého aparátu výrobních prostředků, surovinových zdrojů, komunikace atd.“³⁹¹

Na této kritice bylo samozřejmě mnoho pravdy a nejen komunisté si toho byli vědomi. Už v polovině dvacátých let sbírali na stránkách *Studentské revue* zkušenosti představitelé nejmladší generace sociální demokracie, kteří se později seskupili kolem Dělnické akademie a časopisů *Nová svoboda* a *Dělnická osvěta* a z nichž někteří se stali jádrem autorského kolektivu programu *Co chtějí socialisté*, kdežto další se posunuli v politickém spektru ještě o krok dál a zformovali krajně levicové křídlo sociálně demokratické strany (jehož nejradikálnější tribunou se stal od roku 1933 původně studentský časopis *Útok*). Mezi ně patřili mj. Jiří Pleskot, Jiří Franta, Jiří Stolz, Jaroslav Čecháček, Bohumír Šmýd, František Kraus, Václav Běhounek nebo Jaromír Hlaváček ad. Tato krajní demokratická levice se i teoreticky profilovala a utvrzovala na diskusních večerech a seminářích Marxistického sdružení v Růžovém sálku Lidového domu a nakrátko založila vlastní socialistické nakladatelství a edici *Pospolitost*.³⁹² Protagonistům tohoto proudu program *Co chtějí socialisté* nemohl vyhovět, proto už, poněvadž ideově zahrnul převážně pomyslný levý střed, protože byl radikální, ale striktně demokraticky evoluční. Jeho socialismus byl synonymem pro sociálně spravedlivou společnost, usiloval

³⁹¹ *Co chtějí komunisté*, nákladem sen. Frant. Nedvěda v Praze, b. d., s. 78 – 79.

³⁹² Blíže srov. V. BĚHOUNEK, *Zelený anton. Plíživé kontravzpomínky*, k vydání připravil M. Kučera, Národní archiv, Praha 2009, s. 19 – 20, 31, 53 – 59.

o zásadní reformu hospodářského řádu, o odstranění rozporů mezi vykořisťovanými a vykořisťovateli, o společnost rovných příležitostí, avšak nebyl třídně zahrocený. A právě mladá krajní levice sociální demokracie se chopila kritiky tohoto i dalších programatických dokumentů z „vědeckých“, tj. marxistických pozic.

Sociálně demokratičtí „marxologové“ (jejich pravděpodobně nejvýraznějším reprezentantem byl publicista Jaroslav Čecháček) se svými postoji už fakticky příliš nelišili od komunistů, jimž vyčítali v první řadě neschopnost vlastního úsudku, otrocké lpění na moskevských direktivách, účelovou vulgarizaci a dezinterpretaci Marxova učení.³⁹³ Snad ještě více jim ale vadily praktiky pragmatických spolustraníků, tu halasně, tu v skrytu rezignujících na marxistické pojetí socialismu. Mýlil se podle nich každý, kdo viděl v marxismu jen nějaký druh radikálnější politiky: „Marxismus především objevil nový – před ním neznámý druh vývoje společnosti – zápas tříd. Marxismus postavil cíl socialismu – beztřídní společnost, která nemůže vzniknouti mravním přebudováním společnosti ani nějakým ‚vyrovnáním‘ mezi třídami.“³⁹⁴

Prvními samostatnými spisy, kterými se mladí sociálně demokratické radikální levice uvedli na veřejnosti, byly *Protiklerikální legenda J. Čecháčka* (s podtitulem *Pokus o marxistickou analýsu*) z roku 1929 a *Má Marx ještě pravdu?* Jiřího Stolze z roku 1930. Zvláště druhý z nich nabídl v sedmeru krátkých statí hutnou třešť pohledů na otázky a témata, jež marxology především zajímala: na spory se zastánci tzv. duchovního (mravního či mravnostního, resp. etického) socialismu, na spory o míru a formu programatického zakotvení socialistických požadavků, na výtky strnulosti, respektive vůbec nedostatečnosti marxismu jako vědecké metody, zdánlivě mylných předpokladů marxismu (koncentrace versus difúze kapitálu), údajné negace národních zájmů ze strany marxismu apod.³⁹⁵

³⁹³ Hranici mezi nimi a komunisty dobře ilustruje poprask kolem Neumannova Anti-Gida – přestože sociálně demokratičtí marxologové měli velké pochopení pro Sovětský svaz a ve svých pracích se pokoušeli teoreticky promýšlet překonání kapitalismu v duchu důsledné aplikace marxistických zásad, Neumannův pamflet jednoznačně odsoudili jako „credo neúprosného stalinisty“, jehož „prudký odpor k inteligenci přihrává znamenitě úsilí všech diktatur, jak sovětské, tak fašistické, myslící inteligenci vyhubit.“ Cit. podle I. PFAFF, *Česká levice proti Moskvě 1936 - 1938*, Naše vojsko, Praha 1993, s. 97.

³⁹⁴ B. ŠMÝD, *Okolo Macka*, Útok, 1933, r. II, č. 3, s. 41.

³⁹⁵ J. STOLZ, *Má Marx ještě pravdu? K české kritice marxismu*, Rudolf Rejman, Praha 1930.

S elaborátem *Co chtějí socialisté* byli marxologové rychle hotovi. Vytýkali mu, z dobrých důvodů, vnitřní rozpornost, zmatení pojmů, naivitu. Právnik a publicista František Kraus suše zhodnotil, že „celek plánu toho má význam negativní – totiž v tom, jak plánování vypadat nemá a nesmí“.³⁹⁶ S ostnem sarkasmu, přesto trefně, shrnul podstatu marxistické kritiky J. Čecháček: „Není sporu o tom, že tento program je programem revolučním, neboť uskutečněním hlavních požadavků akčního plánu octli bychom se jenom krůček od socialismu samotného. Vznikají nyní jenom dvě otázky: kdy asi autoři plánu myslí, že se dá tento program uskutečnit a jak. Zde však narazíme na optimismus, který je naplněn utopickými iluzemi. Uskutečnění plánu kladou autoři do doby přítomné... Odvoláváme se na fantazii čtenářů, aby si představili, kterak koaliční vláda odhlasuje socializaci bank, nemůžeme-li dnes hnout ani s řádnou novelou gentského systému a zavedením čtyřicetihodinové pracovní doby a neví-li dodnes socialistický tisk, zda má bráti vážně agrárnický požadavek zestátnění dolů.“³⁹⁷

Svou verzi příčin a popis světové hospodářské krize vyložil za sociálně demokratické marxology Jaroslav Čecháček v práci *Marx a teorie hospodářských krisí* v roce 1933. Krize byla podle jeho mínění ve své průmyslově-obchodní části normální kapitalistickou krizí, diktovanou pravidelným konjunkturálním cyklem. K tomu se ovšem přidaly i znaky krize strukturální – dalekosáhlá mašinizace a technizace výrobního aparátu, vyřazení sovětského Ruska jako země dovozní a naopak jeho zařazení jako země vývozní, pokračující industrializace zámořských zemí, porušení evropské územní rovnováhy (vyžadující nové přeskupení výrobní), přesunutí světového finančního centra z Evropy do Ameriky, a to vše neobyčejně zesílené časově souběžně působící obecnou krizí zemědělskou.³⁹⁸ Z těchto důvodů krize udeřila s tak ničivou silou a v tak nevídaném rozměru. Zvažované nebo i realizované protikrizové recepty Čecháček rozdělil na recepty proti konjunkturálním výkyvům vůbec a na recepty přímo proti konjunkturálnímu výkyvu roku 1929. Obecná řešení podle něho dále spadala podle své povahy do jedné ze čtyř kategorií: 1. plánovité hospodářství – buď buržoazního typu (plánování, dozor,

³⁹⁶ *Klíče k socialismu...*, Útok, 1934 – 35, r. IV, č. 9, s. 127.

³⁹⁷ *Vůle a moc*, Útok, 1934 – 35, r. IV, č. 10, s. 139 – 140.

³⁹⁸ J. ČECHÁČEK, *Marx a teorie hospodářských krisí*, pro Pospolitost vydal Jiří Pleskot, Praha 1933, s. 93 – 94.

reglementace bez principiálního řešení otázky vlastnictví výrobních prostředků) nebo typu socialistického (se zveřejněním soukromých výrobních prostředků); 2. hospodářský plán – pouhá koordinace všech výrobních sektorů země se snahou zabránit výrobním poruchám; 3. státní kapitalismus – silné státní a veřejnoprávní zásahy do soukromohospodářského života ve směru reglementačním a sanačním (tento druh opatření se během krize dočkal největšího rozšíření), respektive socializace, která však nikde nezískala dostatečnou politickou podporu, a proto se prakticky neprosadila; a konečně 4. regulace kapitalistického hospodářství ze strany kapitalistů samých, která je rázu svépomocného a na rozdíl od předešlých kategorií nevyžaduje spoluúčasti státu, dělnictva, ani konzumentů. Konkrétní opatření proti krizi 1929 pak Čecháček definoval jednak jako peněžní experimenty, jednak jako návrhy pro změnu na straně statků (se dvěma podkategoriemi: návrhy primárně cílené na podporu a oživení výroby a návrhy na podporu spotřeby).³⁹⁹

Po této vyčerpávající klasifikaci nicméně Čecháček konstatoval: „Většina návrhů zůstala neprovedena a naopak se na všech stranách prosadila celkem volná hra hospodářských sil, automatika kapitalismu,“ a to proto, poněvadž „všechny návrhy na řešení krize měly, mají a vždy budou mít v kapitalismu svou zájmovou a mocenskou stránku, která připouští jenom ono řešení, které je zájmově vládnoucí a mocensky nejsilnější (v době vlády finančního kapitálu např. favorizování bank proti průmyslu a v poměru k proletariátu a k socialismu řešení kapitalistické proti řešení socialistickému).“⁴⁰⁰

K nadějím, jež socialisté spojovali se soudobými hospodářskými, sociálními i politickými otřesy kapitalistického řádu, Čecháček napsal: „Socializace, státní kapitalismus, plánovité hospodářství jsou jistě budoucími tendencemi, k nimž kapitalismus spěje. Jsou to však tendence dlouhodobé, nikoliv krátkodobé a ve svém uskutečnění odvislé od mocenského zápasu proletariátu. Je naprosto nemyslitelno – a celá kapitalistická empirie tomu odporuje – aby kapitalismus z vlastní iniciativy a dobrovolně zaváděl společenské reformy, které omezují nebo vůbec ničí soukromokapitalistickou základnu.“⁴⁰¹

³⁹⁹ Tamtéž, s. 103 – 108.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 110 – 111.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 121.

V době krize naopak, dovedl Čecháček, kdy celková masa nadhodnoty klesá, zahajuje kapitalismus na dělnickou třídu frontální útok, aby ji v třídním boji zbavil všech výhod, které jí musel během konjunkturního vzestupu přiznat. „Z těchto důvodů klade dělnická třída a socialistické strany tak veliký důraz na dílčí defenzivní opatření, která postrádají romantického lesku a zvučných hesel, vyvolávají sice výtky a zklamání, na druhé straně však zachraňují nejcennější majetek dělnické třídy: její hospodářskou a politickou odolnost.“⁴⁰²

Minimální požadavky sociálně demokratické krajní levice formulovali její protagonisté v říjnu 1933: „Je třeba státní mocí uskutečnit nucenou organizaci průmyslu, zemědělství, obchodu a dopravy, úvěrnictví, a doplnit ji organizací teritoriální za účinné kontroly dělnických odborových organizací a státu. Takto organizované hospodářství jest podřídit vůli nejvyššího orgánu, v němž bylo by zajistit vliv nejen veřejnému zájmu, nýbrž zvláště dělnickým odborovým organizacím.“⁴⁰³ Už redakční článek *Útok* z března 1933 přitom skýtal jasný klíč k tomu, jak tato slova číst: „Marxismus pouze nevykládá; on také bojuje. Tato stránka marxismu musí být znovu oživena. Nežijeme v době, kdy bychom mohli jenom klidně teoretizovat, pěstovat své teorie a spřádati umné obrazy kapitalistické společnosti. Dnešní doba nám vnucuje boj, boj bezohledný, krvavý a násilný, do vítězství nebo smrti.“⁴⁰⁴

Přestože měli marxologové stanoviska tak vyhraněná, v dobových diskusích vystupovali střízlivě. Je to jen zdánlivý paradox. Jejich postoje nebyly diktovány emocemi, nýbrž fakty. Marxismus jim dal metodu a ekonomické rozborů jistotu, že panující řád dosud není na kolenou. Jaroslav Čecháček opakoval, že kapitalismus krizi přežije, neboť ji vyřeší na útraty dělnictva.⁴⁰⁵ I proto mu nečinilo potíže vyzdvihnout mj. předvolební tisk předsedy sociální demokracie Antonína Hampla a odborového činovníka Josefa Běliny

⁴⁰² Tamtéž, s. 131.

⁴⁰³ J. ČECHÁČEK – J. HLAVÁČEK, *Dělnická třída ve vázaném hospodářství*, *Útok*, 1933 – 34, r. III, č. 2, s. 16 – 17.

⁴⁰⁴ *Bojovný marxismus*, *Útok*, 1933, r. II, č. 3, s. 36 – 37.

⁴⁰⁵ *Útok*, 1933, r. II, č. 3, s. 39, polemika s R. Foustkou.

Z krise ven jako „knížku, která má kladné stránky skutečného a promyšleného akčního plánu, aniž by zabíhala do chiliasmu a utopií dalekých vizí“.⁴⁰⁶

Snaha o komplexní, systémové řešení stávající krize, pochopitelná nedůvěra sociálně demokratického vedení a určitá exkluzivita (která se odrazila v nepočetnosti aktivního kádru) zabránily těmto levicovým teoretikům vypracovat nějaký obsáhlejší dokument, jenž by jejich názorům dodal váhu ucelené programatické platformy. V dobovém diskursu se tak prosadili méně, než by si ve skutečnosti jejich originální úsilí zasloužilo, jejich texty zůstaly rozesety převážně na stránkách tisku a odborných revuů. Přesto by nebylo správné tento ideový proud podceňovat: je ojedinělým svědectvím pokusu o promyšlení radikální, důsledně marxistické, avšak nekomunistické! reformy společenské struktury, přesahující pouhý rozměr hospodářské krize a cenné i v tehdejším evropském kontextu. Nelze vyloučit, že podoba tzv. třetí republiky v letech 1945 – 1948 za mnohé vděčí právě i teším této radikální sociálně demokratické levice: ta si navazování spolupráce s komunisty vytkla zcela záměrně, k dalšímu sblížení došlo za druhé republiky (vzpomeňme neuskutečněného projektu Národní strany pracujících lidu či pozoruhodného dokumentu *Druhá republika – stát práce*, jehož hlavními tvůrci byli sociální demokrat docent Josef Fischer a komunist Ivan Sekanina), potom samozřejmě v protinacistickém odboji za okupace (zásadní společný programový dokument českého odboje *Za svobodu. Do nové Československé republiky* byl výrazně socializující).⁴⁰⁷ Představitelé těchto tendencí byli přítomni i v odboji zahraničním – Václav Patzak, Bohumil Laušman, Zdeněk Fierlinger ad. Nebylo by pak divu, že v myšlenkovém milieu panujícím v osvobozené republice komunisté, tehdy strůjci svébytné, národní cesty k socialismu, sáhli také ke konceptům, které do značné míry vyhovely i jejich cílům, přitom si však zachovaly punc demokratičnosti (třebaže „usměrňované“). To by ovšem znamenalo, že napůl socialistický režim, který se v Československu 1945 – 1948 vytvořil, nebyl ani akcidentálním, ani důsledkem (alespoň ne docela) výjimečných okolností a podmínek, nýbrž přirozeným završením určitého směru domácí myšlenkové tradice.

⁴⁰⁶ Útok, 1934 – 35, r. IV, č. 15, s. 206.

⁴⁰⁷ Srov. J. KUKLÍK, *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Univerzita Karlova, Praha 1993; Týž, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939 – 1941*, Univerzita Karlova, Praha 1976; *Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939 – 1941*, Dělnická akademie, Praha 1945.

Samostatným příspěvkem k sociálně demokratickému boji proti hospodářské krizi byla brožura Jaromíra Nečase *Za práci statisíců!* z července 1934. Nečas, který se o rok později stal ministrem sociální péče, se účastnil všech programatických iniciativ strany ve třicátých letech. Spisek *Za práci statisíců!* v podstatě do detailu rozváděl náměty, týkající se veřejných prací a více či méně přítomné jak v *Programu hospodářského oživení*, tak v jeho alternativě *Co chtějí socialisté*. Nečas na spise spolupracoval a jeho závěry konzultoval s Vsetechnickou hospodářskou radou, volnou korporací technických pracovníků, technicko-hospodářských odborníků, průmyslových podnikatelů atd., sdružující zhruba 27.000 členů, a jeho záměrem bylo v prvé řadě „na pravou míru uvést četné mylné názory a předsudky a přesvědčiti naši veřejnost, že jsou mnohé možnosti zlepšiti dnešní neutěšené hospodářské poměry,“ jak napsal v úvodu ing. V. Stieber, předseda Inženýrské komory a zmíněné Vsetechnické hospodářské rady.⁴⁰⁸ Nečas provedl podrobný rozbor jednotlivých druhů možných investičních projektů, analyzoval výhody a nevýhody řešení veřejného proti soukromopodnikatelskému, pokusil se zhodnotit rentabilitu veřejných prací, počet dělníků, které by veřejné projekty dokázaly zaměstnat, uvedl příklady a zkušenosti z ciziny (SSSR, Německo, USA, Velké Británie, Francie, Švédsko ad.), načrtl různé varianty financování (operace na volném trhu, podnikatelský úvěr, účast zahraničního kapitálu aj.), přičemž leitmotivem mu byly vždy tři základní otázky: jak by mohly veřejné práce, zadávané státem a samosprávou, působit k překonání krize jako regulativ konjunktury, jakým způsobem by bylo nejvhodnější opatřit prostředky k velkým investičním pracím a které investiční práce by bylo nejúčelnější provádět v nejbližší době a v jakém rozsahu.⁴⁰⁹ Netřeba dodávat, že tato brožura vyzněla jako jedna velká obhajoba a důrazná rekomandace veřejných prací.

Spíše doplňkem ostatních programatických prací sociálně demokratické provenience a popularizačně agitačním spiskem byla už dříve zmíněná brožura Antonína Hampla a Josefa Bělíny *Z krise ven*. Vyšla nákladem odborářského Svazu kovodělníků v dubnu 1935 a jeho členům také byla primárně určena. Kýženému účelu se přizpůsobila

⁴⁰⁸ J. NEČAS, *Za práci statisíců! Veřejné práce v naší republice v roce 1934. Práce pro čtvrt milionu nezaměstnaných. Dokonalejší technické vybudování republiky je státní nezbytností*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1934, s. 3.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 17 – 18.

forma podání: výklad se vyznačoval relativně jednoduchým, srozumitelným jazykem, přehledností, maximum faktů autoři demonstrovali názornými příklady. Po obsahové stránce se práce vcelku držela už známých vysvětlení příčin soudobé hospodářské krize i možných receptů k jejímu zmírnění či překonání, jenom některá témata byla s ohledem na cílovou skupinu zvýrazněna, respektive rozvedena. Za zmínku jistě stojí požadavek vynětí pracovněprávní problematiky z občanského zákoníku, a tedy přijetí samostatného zákoníku práce, „který by dosavadní soukromoprávní záruky sociálně politické ochrany doplnil zárukami veřejnoprávními a trestně právními a umožnil tak, aby sociálně politická ochrana nebyla pouhým slibem zákonodárcovým, ale skutečností vždy a všude“, volání po rozšíření pravomoci závodních výborů nebo dost podrobný návrh na novou úpravu pracovních smluv.⁴¹⁰ Zajímavým rysem je určitý konsenzualismus, který Hamplův a Bělinův text prostupoval: autoři konstatovali, že nastalo období „postupného rozkladu kapitalistického hospodářství a jím vytvořené hospodářské soustavy“ a že „nápravu třeba hledati hlouběji, a to ve změně celé společenské soustavy“. Jedním dechem však varovali, že ze situace, kdy svět tone v přebytku zboží všeho druhu, zatímco na druhé straně milionům lidí chybějí prostředky k uhájení holého živobytí, „nelze ani tak viniti jednotlivé podnikatele, kteří jsou sami bezradní a nevidí východiska z potíží dnešní doby, nýbrž celý systém. Oni se svého stanoviska ani nemohou jednat jinak než jednají, neboť jsou zrovna tak jako příslušníci dělnické třídy zajatci systému, který nás vrhá uprostřed hojnosti do největší bídy a zoufalství.“⁴¹¹

Ekonomická diskuse, kterou levice v první půli třicátých let rozpoutala a která vyvolala až překvapivě živý ohlas, našla svůj trvalejší výraz v založení odborně popularizační revue *Za nové hospodářství*. Úvodní číslo vyšlo v dubnu 1935 a první ročník jich obsáhl celkem osm, později se navzdory původně zamýšlené (a deklarované) měsíční periodicitě počet ustálil na deseti číslech do roka. První ročník byl řízen redakčním kruhem Sekce peněžních zaměstnanců při Československé sociálně demokratické straně dělnické, vydavatelem byl F. Kraumann, kdežto od druhého ročníku tvořili redakční kruh Robert Klein, František Kraumann, Karel Maiwald, Karel Pacovský, Stanislav Plocek, Vítězslav

⁴¹⁰ A. HAMPL – J. BĚLINA, *Z krise ven*, vyšlo nákladem Svazu kovodělníků v Českoslov. republice, Praha 1935, s. 38 – 41.

⁴¹¹ Tamtéž, s. 5 – 8.

Stein a Michael Ubiria a vydávání přešlo pod Národohospodářské oddělení Jednotného svazu soukromých zaměstnanců v Praze. Členové tohoto svazu také získali výhodu poloviční slevy na předplatném.

Časopis se věnoval širokému spektru ekonomických témat, s důrazem na problémy plánování, veřejných investic a roli státu a samosprávy v hospodářském životě. Jeho zaměření bylo zřetelně levicové v duchu demokratického socialismu, ale neuzavíral se ani centristicky nebo liberálně orientovaným socialistům jako byli Josef Macek nebo propagátor družstevnictví František Veselý, takže o jednostrannosti či dokonce dogmatismu nemohlo být řeči. Cenné bylo, že autoři příspěvků se nespokojovali s komentáři či výklady současných událostí, ať doma nebo ve světě, ale pokoušeli se seriózně a poučeně promýšlet a domýšlet konkrétní problémy a otázky, s nimiž se po jejich soudu „nové hospodářství“, tj. dnešní terminologií nejspíš sociální stát, bude muset potýkat.⁴¹²

Žádný z konceptů protikrizových opatření samozřejmě nevycházel pouze z domácích podnětů – při globální povaze hospodářského kolapsu by to také bylo protismyslné. Myšlení levicově liberálních národohospodářů tehdy rozhodujícím způsobem ovlivnily teorie Johna Maynarda Keynesa, vybízející k aktivní fiskální politice státu a podpoře veřejných investic. V praktické rovině pak silně působila trojí inspirace: New Deal amerického prezidenta Roosevelta, úspěšná politika švédských sociálních demokratů a krizí zdánlivě nezasažený Sovětský svaz.

K Spojeným státům, kde současný ekonomický marasmus propukl, už pro jejich význam a velikost se upírala pozornost zdaleka nejvíc. Českoslovenští sociální demokraté kroky rooseveltovské administrativy reflektovali pečlivě, oceňovali její snahy i výsledky, ale byli si zároveň vědomi specifčnosti amerických podmínek a dalekosáhlejší závěry z tohoto příkladu nevyvozovali. Soudili, že Rooseveltova „politika jest pro Američany něčím opravdu revolučním, neboť sáhl k opatřením, která jsou v rozporu s hospodářskou tradicí Spojených států... Avšak celá politika Rooseveltovy vlády jest především politikou

⁴¹² Srov. např. R. KLEIN, *Funkce odborových organizací v novém hospodářství*, *Za nové hospodářství*, 1935, r. I, č. 7, s. 61 – 63; J. HRABÁNEK, *Řízení hospodářství a ústava*, *Za nové hospodářství*, 1936, r. II, č. 4, s. 39; M. UBIRIA, *Demokratická samospráva jako základní pilíř záměrného hospodářství*, *Za nové hospodářství*, 1936, r. II, č. 6, s. 65 – 69, ad.

praktické činnosti, kterou mají být řešeny aktuální problémy hospodářské krize bez ohledu na to, přinesou-li trvalé sociální nebo hospodářské reformy. Z toho všeho lze pozorovati, že Rooseveltův státní intervencionismus a socialismus jsou dva naprosto rozdílné směry... jedním slovem chce restaurovati americký kapitalismus a nikoliv jej odstraniti.⁴¹³ I pragmatický a tomuto druhu „reálpolitiky“ nakloněný Josef Macek konstatoval, že např. Rooseveltova daňová nařízení nevybočují z tradice obdobných opatření britského liberálního ministra W. Harcourta z roku 1894 nebo Lloyda George z roku 1909.⁴¹⁴ A našli se i tací, kteří o produktivnosti rooseveltovských intervencí pochybovali vůbec.⁴¹⁵

S většími nadějemi a hlubším zájmem se sociální demokraté obraceli k severu Evropy, do Skandinávie. Už počátkem století si získalo jistou proslulost dánské zemědělské družstevnictví. Nyní si respekt na mezinárodní scéně vydobylo svou plánovitou hospodářskou politikou Švédsko. Základy budoucího tolik obdivovaného skandinávského modelu sociálního státu se pokládaly právě v této době.

V Československu začal na švédskou zkušenost jako první soustavně poukazovat Theodor Pistorius, levicový ekonom a publicista, od roku 1935 ředitel Exportního ústavu československého, který se podílel jak na oficiálním protikrizovém plánu sociálně demokratické strany (*Program hospodářského oživení*), tak na jeho alternativě (*Co chtějí socialisté*). Roku 1936 uveřejnil i při vší stručnosti vysoce informativní brožuru, v níž přehledně popsal zásady švédských protikrizových opatření, včetně jejich příčin a důsledků. Evropský sever poznal z autopsie a tamní společnost upřímně obdivoval, v neposlední řadě pro vysokou kulturní a mravní úroveň obyvatelstva (ty ostatně pokládal za hlavní důvod očividně výrazného smyslu pro solidaritu, jež mezi Skandinávci zaznamenal). Takto shrnul podstatu švédského úspěchu: včasné zrušení zlatého standardu a devalvace měny, což zbrzdilo pokles cen a růst nezaměstnanosti; velkorysé operace centrální banky na volném trhu; rozsáhlé vládní investice a program nouzových prací; rozpočtový schodek, respektive závazek vlády dosahovat rozpočtové rovnováhy v rámci

⁴¹³ K. F. ZIERIS, *Rooseveltův státní intervencionismus*, Útok, 1933 - 34, r. III, č. 15 - 16, s. 174 - 175.

⁴¹⁴ J. MACEK, *Cesta z krise*, Jan Laichter, Praha 1935, s. 38.

⁴¹⁵ Z. FIERLINGER, *Proč Rooseveltův pokus selhává?*, in: *Práce a kapitál. Chceme zbytečně prodlužovat naši hospodářskou tíseň? Několik statí o časové otázce*, nákladem Lidové knihovny vídeňské, Vídeň 1935, s. 36 - 39.

konjunkturálního cyklu, nikoli v každém roce; a konečně cílená podpora malých a středních podniků s důrazem na modernizaci a zlepšování kvality výrobků. „Je zásluhou Švédska, že se povzneslo nad jakékoli omšelé doktrinářství... Protikrizová politika švédská je zdárným pokusem o plánování v hospodářství.“⁴¹⁶

Téměř současně zhodnotil švédské recepty ve své šířeji koncipované práci význačný pracovník československé zahraniční služby a uznávaný levicový teoretik Zdeněk Fierlinger. Vcelku potvrdil Pistoriovy závěry, upřesnil ovšem, že operace cedulové banky na volném trhu se ve Švédsku ve velkém měřítku uplatnily jen v první fázi nové měnové politiky po krachu Kreugerova koncernu, kdežto později spíš výjimečně. Podtrhl, že švédská vládní politika se soustředila na zvýšení důchodů a spotřeby, tvorba úspor byla v tomto pojetí druhotná – podle zainteresovaných ekonomů (Ohlin, Lindahl, Davidson) by za daných okolností dokonce představovala neplodnou tezauraci. A s netajenou (zřejmě osobně motivovanou) výčitkou vyzdvihl úroveň švédské veřejné diskuse, které se neúčastnili pouze odborníci, ale rovněž „politikové, členové parlamentu, ba i státní funkcionáři... aniž těmto posledním tato účast ve veřejné diskusi o aktuálních problémech státního hospodářství byla brána ve zlé“.⁴¹⁷

Československá levice tedy byla s progresivním děním ve Švédsku obeznámena poměrně solidně. Do velké míry souznělo s jejími vlastními představami a cíli a bylo snad jen otázkou času, kdy se pokusí uplatnit alespoň některé z nastíněných postupů v domácích poměrech. Bouřlivý vývoj v druhé půli třicátých let to už nedovolil.

Ve všeobecné honbě za lékem proti krizi se jako případ sám o sobě jevil Sovětský svaz. Shoda panovala v tom, že v demokratických zřízeních nelze mechanicky aplikovat metody bolševické diktatury. Avšak setrvale rostoucí výkon sovětské ekonomiky, odolnost vůči výkyvům hospodářského cyklu, deklarovaná plná zaměstnanost nastolily legitimní úvahy, zda je rozumné vše sovětské principiálně odmítat: není možné se alespoň v dílčích otázkách z Leninova a Stalinova experimentu poučit?

⁴¹⁶ T. PISTORIUS, *Švédská cesta z krise. Základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*, Orbis, Praha 1936, s. 66 – 68.

⁴¹⁷ Z. FIERLINGER, *Nové směry národohospodářského myšlení*, 2. vydání, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936, s. 175 – 176.

Pro správné pochopení toho, jak byl fenomén SSSR vnímán, je třeba si uvědomit, že ani kritičtí duchové nekomunistické levice apriori nekladli rovnítko mezi zemi sovětů a komunistickou stranu a že míra iluzí (a neznalosti) byla veliká. „Je podstatný rozdíl mezi manévry komunistických stran a mezi výstavbou socialistického státu,“ zaznívalo typicky na toto téma.⁴¹⁸ Navíc v zahraniční politice Sovětského svazu docházelo k patrnému obratu: po urovnání vztahů se Spojenými státy v závěru roku 1933 následovalo na podzim 1934 přijetí SSSR do Společnosti národů, a brzy poté vojenské sblížení s Francií. Optimisticky vyzněl i VII. kongres Kominterny v létě 1935, řízený hrdinou Lipského procesu Georgim Dimitrovem, který zavelel k vstřícnosti vůči demokratickým stranám a k taktice tzv. Lidové fronty. Vývoj jako by přitakával názoru, že po vypjaté revoluční etapě nastává období uklidnění a stabilizace a že radikální elementy Komunistické internacionály pozbývají vliv na řízení státu. „Další vnitřní vývoj Sovětů povede od hospodářské demokratizace a socializace samozřejmě též k politické demokracii... a sblíží je ještě více s ostatním demokratickým světem, s kterým již dnes spolupracují v boji proti fašistickému imperialismu. Jakmile Sověty zabezpečí svůj socialistický řád a hospodářsky uspokojí své masy – nebude již vnitřních důvodů k politické diktatuře,“ prorokoval např. představitel střední generace sociální demokracie Evžen Štern. „Zdá se, že Sověty budou novou Amerikou dvacátého století – Amerikou socialistickou, kterou ostatní starý svět nebude moci přehlížet a bude se moci mnohému přiučit z jejich organizace hospodářského života.“⁴¹⁹

O skutečném fungování sovětské ekonomiky neměli zahraniční odborníci přirozeně ani ponětí, mohli vycházet jen z kusých, nekompromisně filtrovaných úředních údajů; i za tohoto stavu se ovšem někteří z nich dokázali téměř dobrat pravdy. K takovým patřil v ČSR Zdeněk Fierlinger a jeho vývody v tomto smyslu dobře ilustrují nazírání demokratické levice. Fierlinger netrpěl vůči SSSR předsudky, dostupná fakta analyzoval s maximální objektivitou. Odmítl verbální přepjatost sovětské propagandy a bez milosti charakterizoval aktuální podobu sovětské hospodářské soustavy jako státní kapitalismus. Upozornil na úskalí byrokratizace státního, výrobního a distribučního aparátu a odkazuje

⁴¹⁸ J. V. FRANK, *Reformátoři úmyslně zapominají*, Útok, 1933 – 34, r. III, s. 169.

⁴¹⁹ E. ŠTERN, *Kam spěje SSSR? Poznátky a úsudky z cesty Sovětským svazem*, nákladem Svazu národního osvobození, Praha 1935, s. 85, 96.

na Barbaru Woottonovou zdůraznil úlohu volné ceny a trhu i pro plánovanou ekonomiku, protože „složitost soudobého hospodářství a rozmanitost vkusu spotřebitelů jsou do té míry značné, že žádná sebedokonalejší hospodářská organizace nemůže s trvalým úspěchem plnit značné úkoly na ni vložené bez usměrňujícího vlivu volně se tvořící ceny“. Zmínil oběti, které sovětský člověk musel přinést kvůli velkorysému programu industrializace – inflaci, drastické snížení reálných mezd a naprostý nedostatek zboží. Celkově vzato přes otevřeně sympatizující tón nešetřil při rozboru sovětského modelu kritikou. Proletářská šestina světa však vyzařovala magickou přitažlivost: ani Fierlinger se neodhodlal ke konečnému odsudku a svůj elaborát zrelativizoval podivuhodně planým závěrem: „Sovětské hospodářství je nesmírně zajímavým a radikálním pokusem o plánovité hospodářství, o jehož možnostech, podstatě a cílech bylo dosud velmi mnoho nejasností. Proto také odborná literatura, která zdůrazňuje heslo plánování, musí stále více přihlížeti k vývoji v Sovětském svazu.“⁴²⁰ Dilema nekomunistické levice ve vztahu k SSSR nemohl jakoukoli formulací vystihnout lépe.

3.3 Komunisté, Lidová fronta, planisté

Abychom však dokázali plně docenit hloubku diskuse a rozmanitost řešení, vycházejících z myšlenkové líhně sociální demokracie, respektive demokratické levice vůbec, je třeba alespoň krátce nahlédnout a zhodnotit i varianty, předestřené její přímou konkurencí – zvláště komunistickým hnutím, také ale tzv. planisty, inspirovanými dobově svůdnými koncepty korporativismu.

Jistě se nedá říci, že by komunisté hospodářskou krizi vítali. Tak náhlý a dramatický propad světové ekonomiky zaskočil i je. Ale rychle se přizpůsobili, na rozdíl od jiných dokázali ze situace profitovat. A viděno zpětně: pro ně přišla krize v pravý čas.

Komunistické hnutí totiž na přelomu dvacátých a třicátých let završilo první dekádu své existence, která nebyla vůbec jednoduchá. Po prvotním nadšení, kdy početné zástupy členů a voličů opouštěly zavedené sociálně demokratické a socialistické strany, aby se

⁴²⁰ Z. FIERLINGER, *Nové směry...*, c. d., s. 164 an.

připojily k nově zakládaným formacím pod egidou Třetí internacionály, docházelo k postupnému zklidnění poměrů a pohyb politického kyvadla nabral opačný směr. Tento trend ještě zesílil v druhé půli dvacátých let v souvislosti s procesem tzv. bolševizace: moskevské centrum trvalo na maximálním podřízení komunistických stran, požadovalo tuhou disciplínu a důsledný rozchod s praktikami minulosti (budování legálních masových organizací, prosazování sociálních reforem parlamentní cestou apod.) a jakýchkoli kritiků se nemilosrdně zbavovalo. Síla a vliv komunistického hnutí tak výrazně poklesly i v jeho tradičních baštách – Německu, Francii, Československu.

Proto se kolaps kapitalistického hospodářství mohl jevit komunistickým předákům jako dar shůry, dodatečně ospravedlňující i nedávné sektářské excesy. Alespoň teoreticky jej ostatně komunisté předvídali. Zkraje roku 1928, ještě v čase plné konjunktury, konstatovalo usnesení IV. sjezdu Rudé odborové internacionály, že „dělnická třídní fronta se nalézá na velikém historickém přelomu. Kapitalistická stabilizace, vybudovaná na bídě dělnické, se otřásá pod tíhou vlastních rozporů.“⁴²¹ A jakmile krize opravdu propukla, zatroubili komunisté na zteč: burzovní krach ve Spojených státech prokázal „lživost všech řečí o organizovaném kapitalismu, prosperitě“, krize „vytlačuje nové miliony dělníků na ulice... a vytváří v řadě zemí výjimečně napjatou situaci... tím jsou podmíněny nové hospodářské boje, které se v nynějším období rychle mění v boje třídy proti třídě, v akutní srážky mezi kapitálem a prací.“⁴²² Podle všeho svět stanul na prahu revoluce.

Určování taktiky a strategie a koordinace hospodářských zápasů bylo v komunistickém hnutí úkolem Rudé odborové internacionály, založené v červenci 1921 v Moskvě a úzce spjaté s Kominternou. Její existenci ale od počátku provázely potíže, dané i tím, že se nepodařilo naplnit základní cíl, podmiňující vznik této organizace – rozbití Amsterodamské odborové internacionály a získání většiny jejich členů (byť se vedle komunistů a anarchosyndikalystů práce v ROI zprvu účastnily i některé významné reformistické odborové svazy, např. ze Španělska nebo Norska).⁴²³ Význam Rudé

⁴²¹ Cit. podle J. ŠVERMA, *Rudé odbory od IV. do V. sjezdu ROI*, nákladem A. Zápotockého, Praha 1930, s. 4.

⁴²² *Nová etapa mezinárodního odborového hnutí. K výsledkům VI. zasedání Ústřední rady ROI*, in: *Situace kapitalismu*, nákladem Ústředny rudých odborů (A. Zápotocký), Praha 1930, s. 3.

⁴²³ M. HÁJEK – H. MEJDROVÁ, *Vznik Třetí internacionály*, Karolinum, Praha 2000, s. 301 – 302.

odborové internacionály zůstal v Sovětském svazu i v Evropě daleko za očekáváním a respekt jí samozřejmě nepřinesly ani v průběhu let poměrně razantní názorové veletoce.

Pokyny pro práci v odborech připravil sám V. I. Lenin a program ROI jeho závěry akceptoval. Kladl důraz na vytváření a udržení jednotných organizací, a to i tehdy, budou-li rudí odboráři v menšině. Za zvlášť důležitý považoval boj za prosazení závodních výborů (jako reprezentativních orgánů všech zaměstnanců) a dělnické kontroly výroby, nejen technické, nýbrž i finanční. V protikladu k reformistům, kteří své odbory organizovali podle povolání, rudí odboráři zvolili organizaci podle výrobních odvětví.⁴²⁴

Protože komunisté neuspěli ve snaze ovládnout tradiční reformistické odborové svazy, a dokonce byli v několika případech (Francie, Československo) z těchto struktur vypuzeni, takže jim nezbylo než zakládat vlastní – samostatné – rudé odbory, změnila Rudá odborová internacionála na III. kongresu v červenci 1924 taktiku a za svou prioritu vyhlásila vytváření jednotné fronty odborových organizací, a to především „dohodami shora“, mezi vedeními odborových centrál. Deklarovaným konečným cílem pak mělo být splynutí Rudé a Amsterodamské odborové internacionály.⁴²⁵ Ani tento nový kurs ovšem postavení rudých odborářů v evropských zemích valně nezlepšil. IV. kongres ROI v březnu 1928 proto ostře odsoudil pravicový oportunistus a opět přepracoval direktivy: napříště měly rudé odbory usilovat o „proletářskou jednotu zdola“, o dohody se členy reformistických odborů při jednotlivých akcích, navzdory neochotě jejich vůdců.⁴²⁶ A do toho udeřila na podzim 1929 světová hospodářská krize.

Jaké protikrizové recepty komunisté nabízeli?

Obecně vzato dílčími opatřeními pohrdali. Ekonomický kolaps jim potvrzoval neudržitelnost soudobého systému, jeho principiální selhání, a jakékoliv dobře míněné zásahy na tom nemohly v dlouhodobé perspektivě nic změnit: „Příčinou naší bídy je kapitalismus, celý organizovaný kapitalistický pořádek a moc, diktát kapitalistů a jejich vlastnictví všeho, co dělník k práci potřebuje! A nebude nám, kamarádi, lépe, dokud tento

⁴²⁴ V. PACHMAN, *Rudá odborová internacionála*, SNPL, Praha 1961, s. 23 – 26.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 31 – 32.

⁴²⁶ J. ŠVERMA, *Rudé odbory...*, c. d., s. 5 – 6.

pořádek bude existovat, dokud kapitalisté budou mít vládu v bankách, v továrnách, na velkostatkách a na všech hospodářských a politických místech. A všechna naše činnost musí být obrácena k zničení tohoto pořádku!“⁴²⁷

Komunisté tudíž prakticky až do půle třicátých let nevěnovali pozornost ani tak tomu, jak z krize vybřednout, jako spíš posilování vlastních pozic mezi dělnictvem a bezohledné agitační exploataci stávající sociálně-ekonomické mizérie. Přitom si stanovili několik zásad vedení hospodářských bojů: je třeba zlomit hranice mezi odborově organizovanými a neorganizovanými dělníky; pokud to politická situace vyžaduje, je nutné připravit i ilegální stávkový aparát; nesmí se opomíjet potenciál nezaměstnaných; více by měla být zapojena mládež a ženy; a konečně rudé odbory by sice měly vést boje za hospodářské požadavky, ale tyto boje musí při sebemenší příležitosti politizovat, aby maximum hospodářských stávek přerůstalo do stávek politických.⁴²⁸ Poněvadž „vývoj krize hospodářské zůstí také krizi politickou a na pořad dne v řadě zemí nastoupí přímý boj o moc“.⁴²⁹

Při kritice vládních protikrizových opatření, jejich malé efektivitě a nedostatečnosti, komunisté často a velice přesně postihovali podstatu věcí, avšak s vlastními konstruktivními návrhy se pohybovali převážně v rovině populistických proklamací. Příkladem budiž vystoupení Josefa Krosnáře v rozpočtové debatě na půdě pražské radnice v listopadu 1932. Peníze na podpory pro nezaměstnané prý bude snadné získat výběrem 5% daně z růstu hodnoty pozemků a domů v oblasti Velké Prahy (který činí 6 miliard Kč ročně): „Tato dávka je proveditelná, není pochyby, že obec ji smí předepsat, a byla by spravedlivá.“ Na obranu proti zdražování základních životních potřeb dále navrhl, aby „obec pražská zřídila velké nákupní oddělení a nakupovala od zemědělců v okolí Prahy obilí, mouku, brambory, maso... a tak podnikla boj proti lichvě. Když nakoupí zemědělské výrobky od malých zemědělců za slušné ceny, i když zaplatí družstvu za uskladnění potravin, může ještě levněji prodávat než spekulanti s drahotou... a ještě by se vydělalo.“

⁴²⁷ *Kterou cestou z krise?*, nákladem Františka Nedvěda, Praha [1934], s. 63.

⁴²⁸ J. ŠVERMA, *Rudé odbory...*, c. d., s. 6 – 34.

⁴²⁹ *Poučení a vyhlídky hospodářských bojů. These VI. zasedání Ústřední rady Rudé odborové internacionály k referátům soudruhů Lozovského a Merkera*, in: *Situace kapitalismu*, c. d., s. 9.

Prostředky na první nákup by zajistila půjčka u Ústřední sociální pojišťovny nebo Penzijního ústavu. Bytové problémy by vyřešilo stanovení maximální výše nájmu za 1m² obytné plochy a přijetí zákonné úpravy, poskytující možnost zabírání prázdných bytů a vyvlastnění stavební hmoty za valorizovanou cenu, aby bylo lze přikročit ke stavbě opravdu levných bytů.⁴³⁰

Komunistická politika tváří v tvář krizi tedy ve skutečnosti směřovala především k prohloubení destabilizace stávající společnosti. Těžko se nad tím pohoršovat, z pohledu strany, usilující o systémovou změnu, šlo o pochopitelnou reakci. Jistý ohlas toto počínání zaznamenalo, nikoliv ovšem tak veliký, jak si komunističtí kormidelníci slibovali. A poznenáhlu se začaly množit varovné náznaky, že radikální a nesmiřitelná strategie „třídy proti třídě“ vede nejen do izolace, nýbrž že se stává aktérům samým přímo nebezpečná. Historická lekce přišla z Berlína.

Komunistická strana Německa (KPD) patřila ve své době k nejsilnějším a nejrespektovanějším. Úměrně s tím, jak se rozrůstala, však dodávala na vážnosti i svému antipodu z opačného konce politického spektra – nacistům, okázale antikomunistickým. Ernest Thälmann a ostatní předáci KPD se možnými důsledky netrápili, podle instrukcí z Moskvy poslušně spatřovali úhlavního nepřítele v kapitálu a jeho nejproradnějších přísluhovačích – sociálfašistech, tj. sociálních demokratech. Byť mezi rudými a hnědými zuřil na německých ulicích otevřený boj a mrtví se počítali na desítky, oba tábory, ač každý z jiných důvodů, usilovaly v první řadě o dekapitaci výmarské demokracie. A uspěly. Komunisté nicméně seznali, že nestojí na stupních vítězů. Bez spojenců byli příliš slabí, aby z rozvratu těžili, a střední vrstvy a kruhy liberální a konzervativní pravice v rozhodující chvíli raději podpořily Hitlerovy nacisty, kteří v jejich očích představovali menší zlo. Výsledkem bylo, že mimo Sovětský svaz nejvýznamnější komunistická strana, s miliony příznivců, zmizela během pár měsíců ze světa a její funkcionáři v koncentračních táborech či exilu.

⁴³⁰ *Za novou a lepší Prahu. Dokumenty o činnosti komunistického klubu na pražské radnici 1923 – 1938*, (ed.) Václav Hlavsa, Archivní správa ministerstva vnitra, Praha 1957, dokument č. 42, s. 99 – 101. Kýžených 300 mil. Kč činilo 3 – 4% tehdejšího státního rozpočtu Československé republiky.

Bylo tak opět jednou třeba přehodit výhybku a pokusit se nalézt *modus vivendi* s reformisty, což Moskva s jistým zdráháním učinila (konečného potvrzení se nová linie dočkala na VII. kongresu Kominterny v létě 1935). Pokud však měl být potenciální kompromis smysluplný, museli komunisté přestat snít o bezprostřední revoluci a zespolečenštění výrobních prostředků a definovat své programatické minimum, přijatelné pro budoucí partnery a přinejmenším zčásti realizovatelné v rámci existujícího zřízení. Nejdále v této snaze pokročili francouzští komunisté v projektu tzv. Lidové fronty – a jejich pokus také zůstává nejlepší ukázkou komunistické praktické (konstruktivní) hospodářské politiky v období Velké krize.

Ta sice dorazila do Francie o něco později, první příznaky se projevily teprve na podzim 1930; poté se však rozhořela s neobyčejnou silou. V roce 1932 klesl objem obchodu na $\frac{1}{3}$ oproti roku 1929, prudce se propadly i ceny zemědělských komodit (obilí o 40%, vína o 60% atd.). Šířilo se stávkové hnutí a zemí zmítala řada korupčních skandálů, z nichž nejostudnější – případ finančníka Staviského – vedl až k demisi předsedy vlády Chautempse.⁴³¹ Poslední rozbuškou se staly kravály krajní pravice 6. února 1934, když některé skupinky manifestantů vyprovokovaly střety s policií a dokonce zaútočily na Palais Bourbon, sídlo parlamentu. Veřejnost záhy ovládlo přesvědčení, že vlastně přihlížela zpackanému fašistickému puči, a odpověděla 12. února generální stávkou – práci zastavilo na 60% francouzských dělníků a počet účastníků společné protestní demonstrace socialistů a komunistů v Paříži se vyšplhal na 150.000.⁴³² Atmosféra ve společnosti přes noc doznala viditelné proměny a cesta ke spolupráci levice na minimalistické platformě obrany republiky před fašismem se otevřela.

Komunisté okamžitě moderovali svou rétoriku. Příznačným příkladem, třebaže z doby o něco pozdější, je dopis adresovaný sjezdu Radikálně-socialistické strany, s výslovným ujištěním, že „má být respektováno soukromé vlastnictví, které je plodem práce a úspor“.⁴³³ Milníky v integračním procesu francouzské levice tvořily: pakt o akční

⁴³¹ J. WAGNEROVÁ, *Boj Francouzské komunistické strany za vytvoření programu lidové fronty proti fašismu a válce*, Univerzita Karlova, Praha 1979, s. 13 – 26.

⁴³² Tamtéž, s. 45.

⁴³³ Cit. podle M. THOREZ, *Syn lidu*, 2. vydání (autorem upravené a doplněné), SNPL, Praha 1961, s. 79.

jednotě socialistické a komunistické strany z července 1934, společná akční platforma socialistické a komunistické strany ze září 1935, až nakonec 12. ledna 1936 byl vyhlášen společný program Lidového shromáždění (Lidové fronty), jehož signatáři bylo krom komunistů (PCF) a socialistů (SFIO) dalších osm organizací (mj. Liga pro lidská práva nebo odborová ústředna CGT).⁴³⁴

Generální tajemník PCF Maurice Thorez shrnul pozitiva i omezení přijatého programu takto: „Lidová fronta nebyla revolucí; nebyla také obyčejným volebním manévrem; skýtala možnost pokrokové politiky v rámci republikánského zřízení.“⁴³⁵ A předák socialistů Léon Blum po letech Lidovou frontu střizlivě hodnotil jako „instinktivní obranný reflex“ proti dvěma zdrojům strachu: polovojenským Ligám, ohrožujícím republiku, a ekonomické depresi, drtivě doléhající na dělníky, rolníky i středostavovské vrstvy.⁴³⁶

V úvodní proklamací program Lidové fronty nedvojsmyslně konstatoval, že „se záměrně omezuje na opatření, jež jsou okamžitě proveditelná“ a že se každá ze zastoupených organizací „může připojit k společné akci, aniž se zřekne své doktríny, svých principů a svých vlastních cílů“. Dále se však rovněž „každý zavazuje, že bude předkládat pozitivní řešení základních problémů, jež stojí v současné době před francouzskou demokracií“.⁴³⁷

Následovala partie, věnovaná požadavkům politickým, a ze tří kapitol sestávající část ekonomická.

První hospodářský oddíl zahrnoval kroky vedoucí k obnovení kupní síly obyvatelstva. Z konkrétních příslibů je možné jmenovat zřízení státního fondu pro pomoc nezaměstnaným, zkrácení pracovního týdne bez snížení pracovních mezd či založení Obilního úřadu, „jímž by se předem odstranilo spekuláční vybírání daně, vymáhané od

⁴³⁴ J. WAGNEROVÁ, *Boj...*, c. d., příloha č. 5, s. 129.

⁴³⁵ M. THOREZ, *Syn lidu*, c. d., s. 81.

⁴³⁶ J. COLTON, *The Formation of the French Popular Front 1934 – 6*, in: (eds.) M. S. Alexander and H. Graham, *The French and Spanish Popular Fronts. Comparative Perspectives*, Cambridge University Press 1989, p. 10.

⁴³⁷ J. WAGNEROVÁ, *Boj...*, c. d., příloha č. 5, s. 129.

výrobců i spotřebitelů“.⁴³⁸ Druhý oddíl řešil především záležitosti úspor a úvěru, mimo jiné žádal zestátnění Banque de France. Ze třetího oddílu, nadepsaného „Finanční ozdravení“, byl nejdůležitější požadavek „demokratické reformy daňového systému“, postavené na progresivním zdanění velkých majetků, reorganizaci dědické daně, odvodu zvláštních dávek z monopolních zisků při zachování spotřebních cen, a požadavek kontroly vývozu kapitálu do zahraničí (s hrozbou postihu možné konfiskace).⁴³⁹ Zcela pominuta však zůstala monetární politika: redaktoři programu nedokázali nalézt shodu v otázce, zda bude lépe i nadále pokračovat v deflační léčebné kúře, již francouzské exekutivy více či méně systematicky praktikovaly posledních šest let, nebo zda by se nevyplatilo po vzoru např. Velké Británie či Rooseveltových Spojených států přikročit k devalvaci měny.⁴⁴⁰

I z neúplného výčtu je zřejmé, že se vskutku jednalo o program umírněný a realistický, bez ambicí k zavádění jakýchkoli důsažnějších reforem. Zasloužili se o to překvapivě právě komunisté, kteří nechtěli riskovat přízeň středostavovských voličů a tradiční evergreeny socialistů – např. zestátnění klíčových průmyslových odvětví či kontrolu bank – jednoznačně odmítli.⁴⁴¹

V parlamentních volbách v květnu 1936 strany Lidové fronty s převahou zvítězily nad blokem pravice, když obdržely bezmála 60% hlasů. Největší zisky si připsala Francouzská komunistická strana, která svou podporu v porovnání s předchozími volbami v absolutním vyjádření téměř zdvojnásobila. Ještě markantněji tento úspěch vynikl při pohledu na počet získaných mandátů: v roce 1932 zasedla v Národním shromáždění desítkou komunistických poslanců, nyní jich díky spolupráci levice vešlo do sněmovny 72!

Naděje vkládané do Lidové fronty byly nemalé, problémy ale nutně vyvstávaly z její patrné heterogenosti. Na minimalistické platformě antifašismu si zde podali ruku komunisté, socialisté a středoleví liberálové. Permanentní spory uvnitř levicového uskupení vyvolávala ekonomická témata – tlumit se je dařilo jen s nejvyšším vypětím. Léon Blum si toho byl dobře vědom, a proto trpělivě opakoval, že ve volbách „země

⁴³⁸ Tamtéž, příloha č. 5, s. 132 – 133.

⁴³⁹ Tamtéž, příloha č. 5, s. 133 – 134.

⁴⁴⁰ G. MARTINET, *Une certaine idée de la gauche (1936 – 1997)*, Odile Jacob, Paris 1997, p. 22 – 25.

⁴⁴¹ J. COLTON, *The Formation...*, c. d., p. 18.

nedala většinu socialistické straně. Většinu nedostaly ani strany dělnické třídy. Většinu dostala Lidová fronta... Naším záměrem není transformovat společenský systém, ani prosazovat vlastní program socialistické strany, nýbrž uskutečnit program Lidové fronty.⁴⁴² Vybuzení výsledkem voleb však pracující žádali satisfakci. Hned.

Zemi přitom stále spravovala vláda Alberta Sarrauta, instalovaná koncem ledna, která množící se známky nespokojenosti veřejnosti přehlížela. Francii zachvátila vlna nepokojů. Rozhořčeno provokacemi vedení v souvislosti s oslavami 1. Máje obsadilo 11. května 1936 několik stovek dělníků továrnu Bréguet v Le Havru a zahájilo okupační stávkou, což byla forma protestu dosud vídaná spíš zřídka. Jednalo se ale jen o první z řady dalších. Následovaly okupační stávky v Latécoérových závodech v Toulouse a v Blochových továrnách v Courbevoie, a potom už se od poloviny měsíce stávkové hnutí rozhořelo naplno, zvláště silně v pařížském regionu.⁴⁴³ Situace se rychle vymykala kontrole. Úřady byly tváří v tvář tak masivnímu společenskému pohybu bezmocné, a také zaměstnavatelé začínali chápat, že svou arogancí a odporem k požadavkům Lidové fronty pomohli rozdmýchat bouři. 4. června podal premiér Sarraut demisi.

Vládu Lidového shromáždění (Lidové fronty) sestavil předseda socialistů Léon Blum. Komunisté se rozhodli přímo neangažovat (ačkoliv ani přijetí vládní odpovědnosti by neodporovalo direktivám VII. kongresu Kominterny, jak dovozoval např. Maurice Thorez), vyslovili se však pro aktivní podporu kabinetu, v duchu hesla: „Vše pro lidovou frontu, vše pomocí lidové fronty.“⁴⁴⁴ První úkol nové levicové administrativy byl nabíledni: obnovit pořádek.

Jednání mezi zaměstnanci (zastupovanými odborovou ústřednou CGT, která byla v březnu posílena sloučením s rudými odbory CGTU), a svazem zaměstnavatelů (CGPT) probíhala velice intenzivně v sídle vlády v Matignonském paláci za zprostředkování a asistence premiéra Bluma a vybraných členů kabinetu. Kompromis se rodil těžce a

⁴⁴² J. JACKSON, *The Popular Front in France: defending democracy. 1934 – 1938*, Cambridge University Press 1988, p. 60.

⁴⁴³ D. FRAPET, *Le socialisme selon Léon Blum*, Créer, Nonette 2003, p. 153.

⁴⁴⁴ J. CHAMBAZ – C. WILLARD, *Za lidovou frontu proti fašismu*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1963, s. 116 – 119.

několikrát hrozilo, že rozhovory zkrachují. O půlnoci 7. června konečně účastníci dospěli ke shodě. V jednu hodinu v noci 8. června 1936 byly podepsány historické Matignonské dohody mezi státem, zaměstnanci a zaměstnavateli. Garantovaly např. právo na stávku, svobodu zakládání odborových organizací, právo na uzavírání kolektivních smluv, všeobecné zvýšení mezd a platů o 7 – 15%. Nato pak Blumova vláda v horečném tempu během deseti dnů protlačila oběma komorami parlamentu pětici osnov, které mezi jiným uzákonily 40ti hodinový pracovní týden, dvoutýdenní placenou dovolenou a kolektivní vyjednávání.⁴⁴⁵

To byla hvězdná hodina Lidové fronty. A nepochybně i Francouzské komunistické strany, skutečného motoru nesourodé levicové koalice. Blumův kabinet setrval v úřadu do června 1937, aniž ovšem dosáhl dalších z proponovaných cílů. Neporadil si s nezaměstnaností, stagnací v zemědělství, neulevil ani rozvráceným veřejným financím. V září 1936 byl nucen provést devaluaci franku, čímž relativizoval svůj nedávný úspěch v podobě všeobecného zvýšení mezd. V paměti Francouzů tak zůstal spjat v první řadě s progresivním sociálním zákonodárstvím z éry Matignonských dohod.

Co se týče ekonomického diskurzu v době Velké krize, i díky zkušenosti Lidové fronty se dá poměrně přesně definovat postavení komunistického hnutí. Nejvýrazněji je charakterizuje termín pragmatismus. Objevné recepty na záchranu hospodářství komunisté záměrně nikdy nenabízeli, neboť nevěřili v možnost trvalejšího řešení na půdorysu ekonomicky liberální společnosti. Jedině systémovou změnou by bylo lze odstranit kapitalismu vlastní cyklické krize; proto také komunisté krach newyorské burzy využívali *politicky*, v reálných ekonomických kategoriích se jejich návrhy vůbec nepohybovaly. Týž pragmatismus v obráceném gardu dosvědčuje případ Lidové fronty, kdy komunisté sehráli etudu konstruktivní síly: nesnažili se prosadit alespoň esenci svých ekonomických představ, naopak vystupovali natolik konzervativně, že zabránili socialistům včlenit do společného programu sebemenší zmínky o strukturálních přeměnách, jež by vylekaly voliče ze střední třídy, takže výsledná podoba a aktivity levicové koalice nevybočily z mezí krotkého sociálního reformismu. Vzhledem k ideologii komunistického hnutí

⁴⁴⁵ D. FRAPET, *Le socialisme...*, c. d., p. 160 – 162.

existuje jediné vysvětlení: komunisté se o vyznění sociálně-ekonomických opatření vlády Lidové fronty de facto nestarali; zajímali je výhradně dopady *politické*.

Politika lidových front představovala v půli třicátých let odpověď zleva na společensko-ekonomické problémy, které přinášela krize, především na soustředěný nápor pravice, doprovázený i pronikáním fašizujících tendencí do soudobého mainstreamového diskurzu, a přestože vládní odpovědnosti se síly, jež tato politika zrodila, ujaly jen ve Francii a ve Španělsku (kde v důsledku toho propukla občanská válka), více či méně viditelný otisk zanechala ve většině evropských zemí, mimo jiné i v Československu.

Českoslovenští komunisté se nikdy docela nesmířili s rozštěpením levice a o vytváření přinejmenším akční, ještě lépe jednotné fronty usilovali při každé příležitosti. Zvláště se jim dařilo mezi mládeží, což nemálo znepokojovalo předáky ostatních stran: „Společný postup mládeže socialistických stran proti tzv. ‚Týdnu boje nacionální mládeže‘ vytvořil situaci, která do jisté míry překvapila vedení soc. dem. a nár. soc. strany... společný postup socialistické mládeže vytváří příznivou atmosféru pro uskutečnění komunisty propagované jednotné fronty. [...] mladší živly v obou těchto stranách jsou silně zradikalizovány... a nespokojeny s vedením. Dne 6. dubna t. r. [1933] byli pražští důvěrníci nár. soc. a soc. dem. organizací vyrozuměni, aby zakázali členstvu účast... a zabránili tak dalšímu vlivu komunistických přívrženců na svou mládež.“⁴⁴⁶

Reflektujíc nedávnou německou a rakouskou zkušenost, potvrdilo předsednictvo exekutivy Komunistické internacionály na svém zasedání v červenci 1934 správnost snah komunistických stran o budování jednotné fronty na široké bázi, především dohodou se sociální demokracií. Stejně se vzápětí vyjádřil i ústřední výbor KSČ.⁴⁴⁷

VII. kongres Kominteny v srpnu 1935 pak měl přímé dozvuky i v ČSR. KSČ pod vedením Jana Švermy a Rudolfa Slánského (Klement Gottwald pobýval v moskevském exilu) na podzim poprvé svým hlasováním v Národním shromáždění podpořila zahraničněpolitickou i vojenskou kapitolu státního rozpočtu a v prosinci 1935 přispěla ke zvolení Edvarda Beneše prezidentem republiky. Dané kroky přesně zapadaly do

⁴⁴⁶ AÚTGM, fond MA, karton č. 407 (Strany), složka 17, soc. dem. 1930 – 34.

⁴⁴⁷ P. SEKANINA, *Ivan Sekanina. 1900 – 1940*, Orego – Dr. Milan Havlíček, Říčany 2005, s. 106.

propagovaného konceptu lidové fronty a vyjadřovaly ochotu KSČ k podstatným ústupkům výměnou za společnou dohodu na levici.

K ustavení lidové fronty ovšem v Československu z mnoha důvodů nakonec nedošlo. Příčinilo se o to nejen manévrování Kominterny, nýbrž i hluboce zakořeněný antikomunismus vedení československé sociální demokracie, které společný postup s komunisty principiálně odmítalo. Třebaže ještě o rok později došlo k pokusu o sjednocení alespoň odborového hnutí,⁴⁴⁸ také ten odezněl do ztracena. Další měsíce přinesly nové hrozby a formování širší společné fronty na obranu republiky proti nacistickému Německu, toto úsilí však přirozeně vycházelo z jiných zdrojů a s politikou lidové fronty, jejíž podobu rýsovala hospodářská krize, souviselo jen pomálu.

Přestože si projekt Lidové fronty vydobyl v druhé půli 30. let (zvláště) ve Francii bezprecedentní podporu, je třeba mít na zřeteli, že se jednalo o koalici kompromisu, založenou na spojenectví dělnické třídy a středních vrstev proti fašizující pravici, která se zdála ohrožovat samé základy republiky. Její étos byl tedy především defenzivní. Z programatického hlediska nemohla uspokojit ani ty nejvlnější socialisty a je pochopitelné, že právě tato skutečnost sklízela kritiku. Hlasité námitky se ozývaly z tábora tzv. planistů.

Tvůrcem konceptu planismu byl belgický socialista Hendrik de Man, jeden z nejvlivnějších teoretiků demokratické levice meziválečné éry. Aktivním členem hnutí byl od svých sedmnácti let, po studiích na univerzitě v Lipsku působil v letech 1911 – 1914 jako sekretář Dělnické vzdělávací ústředny v Bruselu. Velkou část první světové války prožil jako belgický dobrovolník v zákopech. Nato strávil tři roky ve Spojených státech a Kanadě (1919 – 21), druhou půli dvacátých ve Švýcarsku a v letech 1929 – 1933 přednášel sociální psychologii ve Frankfurtu. Poprask vyvolal knihou „Psychologie socialismu“ (1. německé vydání 1926) – mimořádně tvrdým atakem na marxismus a jeho vyznavače.

K zásadní revizi základů socialismu dospěl de Man poměrně širokým obloukem. Narodil se a vyrostl v Antverpách, v prominentní buržoazní rodině. V mládí zprvu

⁴⁴⁸ Srov. např. *Odborové sjednocení hned!*, nákladem ústředny Průmyslových svazů odborových, Praha – Karlín [b. d.].

inklinoval k anarchismu – Proudhonovi, Jeanu Graveovi, Nieuwenhuisovi – ale teprve ve „vědeckém socialismu“ Marxově a Engelsově našel řešení svých dilemat. Mocný dojem, kterým na něj marxistické učení zapůsobilo, sám připodobnil ke zkušenosti prvních křesťanů.⁴⁴⁹ Světová válka ovšem jeho vírou otřásla.

Hendrik de Man vykročil ve své kritice daleko nad rámec obdobného pokusu Bernsteinova, který se na přelomu století snažil smířit revoluční teorii s reformistickou praxí socialistických stran. Eduard Bernstein chtěl podle de Mana pouze revidovat „určité části Marxovy sociologie, které se mu zdály býti v rozporu s hospodářským a sociálním vývojem jeho doby... Jeho kritika těchto teorií vyvěrala však většinou ze stejného způsobu myšlení jako ony. Nechtěl otřásti filosofickými základy marxismu, nýbrž jen umožniti jeho vývoj tím, že aplikoval starý způsob myšlení na nové skutečnosti hospodářského a sociálního života.“⁴⁵⁰ Kdežto de Man se vůbec odklonil „od hospodářsko-deterministického pojetí socialismu k onomu myšlenkovému pojetí, jímž se přisuzuje hlavní význam člověku, jakožto psychologicky reagujícímu činiteli“ – a svou kritikou se tak posunul „z oblasti vědění do oblasti svědomí“.⁴⁵¹ Nadto měl za to, že v marxismu „není ani tak sporná správnost jeho hospodářsko-sociálních poznatků, jako spíše způsob, jak se pokouší o převedení své metody poznání na metodu jednání“, neboť tyto metody „pramení z filozofických předpokladů polovice 19. století, od nichž se myšlení naší doby stále více oprošťuje“.⁴⁵² Úhrnem, de Man viděl v socialismu víc než negaci stávajících společensko-ekonomických poměrů: „...máme-li na zřeteli jeho mravní a duchovní prameny, shledáme, že jsou totožné s prameny naší celé západnické kultury. Křesťanství, demokracie a socialism jsou pak i s historického hlediska jen tři formy téže ideje. Jaký nevyčerpatelný pramen duchovní energie otevře se socialistům uvědomujícím si tuto jednotu! Jeho cíle nabudou tak smyslu nejen z národního hospodářství devatenáctého století, nýbrž ze dvou tisíciletí lidských dějin.“⁴⁵³ Svůj postoj v otázkách reálné politiky pak s nadsázkou

⁴⁴⁹ S. PIERSON, *Leaving Marxism. Studies in the Dissolution of an Ideology*, Stanford University Press 2001, p. 35.

⁴⁵⁰ H. DE MAN, *Duch socialismu (k psychologii socialismu)*, Orbis, Praha 1928, s. 26 – 27.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 16 – 17.

⁴⁵² Tamtéž, s. 28 – 29.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 104 – 105.

formuloval takto: „Cítím se... bližší reformistickému praktikovi než radikálnímu mluvkovi a kanalizace v dělnické čtvrti nebo zahrádka před dělnickým domkem je mi milejší než nová teorie třídního boje...“⁴⁵⁴

Praktickým vyjádřením těchto myšlenek se stal *Plán práce* (Plan du Travail), v němž na podzim 1933 de Man shrnul svou představu účinné protikrizové politiky.⁴⁵⁵

Co do podstaty nebyl de Manův plán vůbec radikální. Na socialistické reformy nepomýšlel, vyvlastnění majetku odmítal, počítal pouze s převzetím státní kontroly nad některými klíčovými průmyslovými sektory (beztak už fungujícími jako faktické monopoly) a nad bankami (kvůli zajištění levného úvěru). Výsledkem mělo být konstituování smíšené ekonomiky, jejíž jednotlivé složky by účelně kooperovaly ku prospěchu všech zúčastněných. Klíčovou roli hrál silný stát a jeho intervence. De Man evidentně neusiloval o překonání či destrukci liberálního kapitalismu, zračila se zde spíš snaha pomocí cílené (plánovité) ingerence trvaleji korigovat negativní rysy soudobého hospodářského mechanismu.⁴⁵⁶

Plán práce okamžitě vzbudil velkou pozornost mezi socialisty napříč Evropou, zvláště nadšeně jej vítali odboráři. Sama Belgická dělnická strana přijala přes některé pochybnosti de Manovy propozice za své o vánocích 1933, v lednu 1935 se stejně vyslovili švýcarští socialisté, v dubnu pak nizozemští.⁴⁵⁷ I v dalších socialistických a sociálně demokratických stranách vznikly silné frakce, hlásící se k danému směru.

Příznivci de Manovy koncepce vyzdvihovali především jeden fakt: budoucí socialistické administrativě se jejím prostřednictvím dostane do ruky ucelený soubor opatření, jež bude s to realizovat bezprostředně a v stávajícím právním rámci. Vedle toho je vše ostatní podružné. De Manův plán proto nechápali jako odklon od zásad

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 388.

⁴⁵⁵ V českém překladu R. N. Foustky a s předmlouvou Jaromíra Nečase byl *Plán práce* publikován pod názvem *Cesta z krise*, Dělnický výzkumný ústav při Dělnické Akademii, Praha 1935.

⁴⁵⁶ S. DERUETTE – K. MERCKX, *La vie en rose. Réalités de l'histoire du parti socialiste en Belgique*, EPO, Bruxelles – Anvers 1999, p. 90.

⁴⁵⁷ D. S. WHITE, *Lost Comrades. Socialists of the Front Generation 1918 – 1945*, Harvard University Press 1992, p. 127 – 128.

demokratického socialismu, nýbrž jako akční protikrizový program. V politické rovině pak zdůrazňovali přijatelnost planistických řešení pro střední vrstvy (tedy premisu, jež pomáhala utvářet i podobu francouzské Lidové fronty), které by jinak mohly podlehnout vábení fašismu, jak dávala tušit čerstvá zkušenost z Německa.⁴⁵⁸

Nejživějších diskusí se „planismus“ – jak se směr, odvozený z de Manova plánu, nyní nazýval – dočkal ve Francii. Galský temperament zachvátila v roce 1934 až jakási „planomanie“.⁴⁵⁹ Ve SFIO, tj. francouzské socialistické straně, se s planismem ztotožnilo pravé i levé křídlo, byť každé z jiných důvodů. Pravici vyhovovaly etatistické rysy planismu a zavržení dogmatu o třídním boji; zastánci této cesty, vedení Marcellem Déatem, se překřtili na neosocialisty a brzy řady SFIO opustili, aby založili vlastní politickou formaci.⁴⁶⁰ Levice pak zcela nepokrytě užívala planismu jako instrumentu k projekci vlastních cílů: la Bataille socialiste v čele s Jeanem Zyromskim a la Révolution constructive doufaly, že skrze plán dojde k oživení socialistického hnutí, které po světové válce ustrnulo v pasti reformismu,⁴⁶¹ le Combat marxiste Laurenta Laurata zase nahlížel na poměry, potenciálně nastolené plánem, jako na nutné stadium budování socialismu, fakticky srovnatelné se sovětským NEPem (jejž znal Laurat, bývalý komunista, velice důvěrně z pobytu v Moskvě v letech 1923 – 1927).⁴⁶²

Právě francouzští socialisté ale de Manův Plán nakonec jako celek zavrhli. Vedení SFIO, a především sám Léon Blum, hlavní architekt stranické politiky, byli k de Manově revizi krajně podezřívaví. Konkrétně Blum v sérii článků argumentoval (ne zcela korektně), že v praktické rovině planisté mnoho nového nenabízejí, spíše jen takticky akcentují určité partie socialistické doktríny na úkor jiných. Z hlediska programatického pak Blum zásadně odmítal podobu smíšené ekonomiky, jež by byla výsledkem de

⁴⁵⁸ Z. STERNHELL, *Neither Right nor Left. Fascist Ideology in France*, Princeton University Press 1996, p. 190.

⁴⁵⁹ S. BERMAN, *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge University Press 2006, p. 121.

⁴⁶⁰ J. JACKSON, *The Politics of Depression in France 1932 – 1936*, Cambridge University Press 1985, p. 141 an.

⁴⁶¹ J.-F. BIARD, *Le socialisme devant ses choix. La naissance de l'idée de plan*, Publications de la Sorbonne, Paris 1985, p. 198 an.

⁴⁶² J. JACKSON, *The Politics...*, c. d., p. 144.

Manových návrhů.⁴⁶³ Hrozilo totiž zřejmé nebezpečí, že by se toto „přechodové stadium“ bylo mohlo etablovat trvaleji, aniž by byla naplněna podstata myšlenky demokratického socialismu: osvobození práce prostřednictvím zveřejnění výrobních prostředků. Navíc Bluma silně znepokojovaly jisté styčné plochy planistických a fašistických (korporativistických) východisek, tedy popírání třídního boje a důraz na smíření práce a kapitálu.⁴⁶⁴ Další vývoj některých de Manových stoupenců (Marcel Déat) i de Mana samého Blumovy obavy v tomto bodě plně ospravedlnil.

⁴⁶³ Tamtéž, p. 145 – 147.

⁴⁶⁴ S. BERMAN, *The Primacy...*, c. d., p. 122.

Závěr

V minulých kapitolách jsme představili podobu meziválečné Československé sociálně demokratické strany dělnické a dotkli se blíže některých stránek její činnosti, zejména v souvislosti s programatickým vývojem a směřováním. Je tedy na čase zhodnotit celý kontext působení této strany v letech 1920 – 1937 a její místo v stranicko-politickém systému první republiky.

Začněme od konce. Obecné mínění, které v této otázce panuje, vidí v sociální demokracii nejenom přirozenou součást meziválečného politického systému, nýbrž jeho formativní a slohotvorný prvek. Bez aktivní spoluúčasti sociální demokracie by první Československá republika vypadala docela jinak, a zkusíme-li si ji alespoň na chvíli odmyslet, seznáme, že sotva lépe. Ve zkratce shrnul tento pohled na věc Zdeněk Kárník: „Během dvaceti let českoslovenští sociální demokraté, čeští a slovenští a pod jejich vlivem nakonec i němečtí, prokázali bez jediného zakolísání, že náleží mezi nejpevnější opory demokratické republiky. Bylo by nehistorické upírat jim zásluhy na tom, že z politických stran byli nejpevnější a zároveň nejvlivnější oporou tohoto demokratického ostrova uprostřed rozpadajícího se mírového systému ve středu Evropy.“⁴⁶⁵

Přes jisté zjednodušení, jemuž se nelze na malé ploše vyhnout, je Kárníkovo tvrzení pravdivé. Tím spíš se ale musí vynořit otázka: jak je to možné? Vždyť sociální demokracie se v poslední čtvrtině 19. století zrodila jako strana antisystémová, důsledně opoziční, odmítající hospodářský řád, v němž je člověk bezohledně vykořisťován člověkem, i řády politické, které tuto společenskou nerovnost a nespravedlnost zakládají a střeží. A přece se sociální demokraté stali činitelem a spolutvůrcem politického systému meziválečného Československa, a to velmi záhy. Na XIII. řádném sjezdu strany roku 1920 to Rudolf Bechyně artikuloval pádně: „Bez sociální demokracie není žádné demokratické vlády.“⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Z. KÁRNÍK, *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918 – 1938*, in: *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*, (eds.) M. Hrubec a M. Bárta, Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, Praha – Brno 2006, s. 59.

⁴⁶⁶ *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 96.

Doplňme: demokratické ve vyšším smyslu mravním, nedegraduujeme-li demokratické řády na pouhé početní součty majorit.

Obdobný proces, jehož kontury poprvé přesněji zachytila Bersteinova revize,⁴⁶⁷ prodělaly i jiné socialistické a sociálně demokratické strany v západní Evropě, ale nikde (s výjimkou Skandinávie, a to z jiných příčin a později), se z nich nestali přímí nositelé a reprezentanti daného systému. Až na krátké periody, kdy na sebe vzaly tíhu vládní odpovědnosti, podmíněnou volebními výsledky (např. Francie, Belgie, Rakousko, Velká Británie), a to obvykle výsledky výraznějšími než v případě československých sociálních demokratů, byly trpěnými, nikoli žádanými partnery v politické hře. Československá strana dospěla o krok dále.

Podrobné analýze tento posun – od negace ke konstrukci – podrobil Martin Polášek.⁴⁶⁸ Koncept antisystémovosti pojal zejména v duchu G. Sartoriho a svou výchozí tezi určil tvrzením, že sociální demokracie „byla v období Rakouska-Uherska antisystémovou stranou v tom smyslu, že nesdílela základní hodnotový konsenzus, přistoupila však na konsenzus procedurální, zprvu ve slabém a pasivním, posléze však v aktivním smyslu, byť s určitými vnitřními limity. Problémový konsenzus spadl v jedno s konsenzem procedurálním. Se vznikem ČSR pak ČSDSD nejen přešla k procedurálnímu a problémovému konsenzu v aktivním slova smyslu zcela jednoznačně, ale doplnila strukturu konsenzů o rovinu nejvyšší, o rovinu konsenzu hodnotového a stala se stranou systémovou.“⁴⁶⁹ Tuto tezi pak podložil argumentem „ideovým“ (konkrétní programatikou a projevy stranických vůdců) a „organizačním“ (hledáním důkazů, zda podstata onoho „ideového“ argumentu našla podporu či vyjádření v organizační struktuře a postupech strany).⁴⁷⁰ Poláškův závěr zní takto: přerod strany z antisystémové v systémovou způsobila nejenom ochota sociálních demokratů zapojit se do politické soutěže na půdě

⁴⁶⁷ České vydání tohoto základního díla sociálně demokratického revizionismu v překladu dr. Ladislava Machače: E. BERNSTEIN, *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*, nákladem Tiskového a vydavatelského družstva Samostatnosti, Praha 1902.

⁴⁶⁸ M. POLÁŠEK, *Parlament jako katalyzátor přerodu antisystémové strany ve stranu systémovou: případ ČSDSD*, in: V. Doubek – M. Polášek a kol., *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*, Filip Tomáš – Akropolis, Praha 2011, s. 21 – 41.

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 23.

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 8.

zastupitelských institucí (konsenzus procedurální), tj. vědomé a volní rozhodnutí, nýbrž způsobila to současně i tato účast v politické soutěži sama o sobě, jako důsledek nezamýšlený a nepředpokládaný.⁴⁷¹ Od chvíle, kdy se sociální demokraté vyslovili pro parlamentarismus, respektive jakmile dostali příležitost tuto volbu uskutečnit (zavedení páté všeobecné volební kurie, definitivně pak „lidový parlament“ 1907), nastala interakce, z jejíhož působení vyšla s pomocí národního uvědomění systémová, plně adaptovaná politická formace.

Poláškův závěr lze v zásadě akceptovat, včetně popsaného mechanismu postupného začleňování.⁴⁷² Přece jen je ale příliš obecný a nevysvětluje, proč se právě českoslovenští sociální demokraté tak absolutně ztotožnili s „buržoazní“ republikou (která i pod tímto dojmem byla vnímána jako ve své ose vychýlená k levému středu).⁴⁷³ Proto k jeho rozboru

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 41.

⁴⁷² Neplatí to už zcela o jeho leckdy až příliš lehce „nahozené“ argumentaci. Srov. s. 8: „...strana opustila jak anarchistickou cestu individuálního teroru či obecně ozbrojeného boje, tak cestu izolace...“ Mohla opravdu sociální demokracie opustit cestu, po níž nikdy nevykročila? Pokud se mezi jejími členy či dokonce představiteli vyskytly anarchistické tendence, bez výjimky se jednalo o excesy. Autor zde evidentně směřuje (či zaměřuje) dělnické hnutí a sociálně demokratickou stranu a tato terminologická nejasnost ho pak může svádět k podobným výrokům. Dále s. 31: „Dobrovolnou likvidaci ČSDSD a vznik Národní strany práce je možno chápat v kontextu vývoje v Německu (1933) a v Rakousku (1934), tedy v kontextu snahy sociálně demokratických stran postupovat co možná nejdéle legální cestou a setrvávat při systému parlamentní demokracie, jakkoli jim tato snaha přinášela nemalé problémy a podvazovala jejich schopnost čelit politickým soupeřům na obou stranách politického spektra.“ Odhlédneme-li už od skutečnosti, že situace druhé republiky byla nepoměrně složitější než jak ji autor líčí (nebyla koneckonců předmětem Poláškovy studie), pořád bude závěrečná maxima o soupeřích zprava i zleva nesmyslná. Národní strana práce vznikla v přímém důsledku dohody R. Berana a A. Hampla jako „loajální“ opozice (jak to tedy podvázalo schopnost sociálních demokratů čelit politickým soupeřům zprava?) a komunisté na sociální demokraty kvůli vzniku Národní strany práce také neútočili, naopak, chtěli se do koncentrace levice zapojit (a jedině proto sociální demokraty kritizovali, poněvadž ti měli snahu držet komunisty stranou – což bylo ovšem především kvůli tomu, poněvadž i vnitrostátní poměry byly do velké míry diktovány požadavky z Říše). A do třetice tvrzení o setrvání „při systému parlamentní demokracie“ je sice obecně správné, ale takto jednoznačně formulováno přinejmenším odvážné, když parlament své pravomoci delegoval na vládu. Srov. J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 63 – 64.

⁴⁷³ O to brutálnější a nemilosrdnější byla reakce politické pravice za druhé republiky, jakmile dostala šanci na revanš. Srov. J. RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938 – 1939*, Karolinum, Praha 1997, s. 66 – 67: „Agrární propaganda popisovala první republiku jako nadvládu levice, kterou politici republikánské strany museli strpět, nechtěli-li být ‚uštvaní‘. ‚Vy, pánové na levici, musíte na kolenou prosit národ, aby zapomněl na to, jak jste jej vedli, jak jste pracovali a jak jste hospodařili. Odnaučte se jednou zakazovati a přiučujte se prosit. Rozkazovali jste dvacet let. Vaše rozkazy vedly ke smrti první republiky. Vězte, že druhou republiku jsme ochotni nejen svými životy chrániti proti nepřátelům, ale také proti vašim rozkazům a proti vaší zvlů. Už nikdy nedáme se strhnouti k dívání se, jak

přidejme několik konkrétních faktorů, které podle nás v rámci uvedeného procesu integrace do politického systému spoluúčinkovaly.

První faktor jsme už v podstatě zmínili výše – národnostní moment. České dělnické hnutí nemohlo stát mimo proces národní emancipace, bylo jeho přirozenou součástí. Jiří Kořalka upozorňuje, že nejen v českých zemích, nýbrž v celé střední Evropě v letech 1848 – 1871 se počátky politického dělnického hnutí „vyznačovaly vzájemným působením a prolínáním dvou velkých emancipačních procesů, občansko-národního a sociálního. Obě tyto komponenty nestály proti sobě, ale byly úzce spojené, navzájem se doplňovaly a podmiňovaly.“⁴⁷⁴ To bylo důležité i vzhledem k sociálnímu a národnostnímu složení českých zemí a dělnictva zvláště. Bezmála polovina všech dělníků v Předlitavsku se roku 1910 hlásila k německé řeči obcovací a pražské centrum českého dělnického hnutí velice usilovalo o začlenění „českých dělníků ve Vídni, v severních a severozápadních Čechách do národnostně české (v tehdejší pojetí československé) organizace, i když v těchto oblastech působilo již dříve silné jazykově německé hnutí, které se snažilo ovlivnit také české dělníky.“⁴⁷⁵ Produktem a reprezentantem těchto okolností byla i Československá, později Československá sociálně demokratická strana dělnická, a tato podvojnost, respektive rozpornost z hlediska marxistické třídní ortodoxie musela zanechat stopy přinejmenším v její každodenní praxi. Jedna věc byla slavné protistátoprávní prohlášení a druhá náhled na konkrétní národnostní spory nebo hegemonické postavení Němců jako

provazujete ideologické poučování světa a jak vy poskytujete azyl židovské emigraci k útokům proti státům, z nichž zbaběle utekla. Naše území už nikdy nebude sloužit za prostor ideologických válek!‘ Ve druhé republice pranýřovala agrární politika politické a hospodářské poměry předmnichovského režimu, devastaci českých měst a vesnic, duševní a mravní anarchismus, intelektuální nepoctivost a zbahnění.“

⁴⁷⁴ J. KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Argo, Praha 1996, s. 244.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 239.

hlavního státního národa monarchie.⁴⁷⁶ Strana se postupně vyhraňovala výrazně nacionálně, definitivním stvrzením této orientace se stal vnitrostranický převrat v září 1917, odstavení Šmeralovo a nástup Habrmanova plzeňského směru. Strana (nejen už jednotlivci) se plně zařadila do proudu národního odboje, její představitel František Soukup získal aureolu jednoho z mužů 28. října. V první všenárodní koalici zasedli tři sociální demokraté. Dobře to vyjádřil na XIII. sjezdu v roce 1920 opět Rudolf Bechyně, nikoli náhodou v mládí národní sociál: „Na této tribuně přede dvěma lety o vánočním sjezdu naší strany mluvil k nám nynější komunista Burian a řekl nám, že by si horoucně přál, aby v naší straně platil něco Komunistický manifest, aby v naší republice platil něco Erfurtský a Hainfeldský program. Ano, to jest správné. My bychom si však přáli, aby v našem hnutí dnes a vždy platila něco také ještě jedna kniha, kniha našich dějin, kniha, v níž jest psáno o porážce na Lipanech, kniha, v níž jest zapsána bitva na Bílé hoře, kde jsme ztratili svou samostatnost. My bychom si přáli, aby v naší politice a v našem svědomí platilo také to, co přetrpěly za staletí generace dávno již práchnivějící, aby platily také tužby našich otců a dědů, kteří usilovali o to, aby vláda věcí našich vrácena byla do našich rukou.“⁴⁷⁷ Není pochyb, že převážná většina českého obyvatelstva vnímala vznik Československa jako národní revoluci, jako dovršení dlouholetého úsilí o znovunabytí vlastní (české) státnosti, a dělnické vrstvy nepředstavovaly žádnou výjimku.⁴⁷⁸ Byla to proto na prvním místě identifikace národní a národnostní, která sociální demokracii přivedla nejdříve k spolupráci na etablování liberálně demokratického režimu v českých zemích (což je samozřejmě značný rozdíl oproti už v minulosti konstituovaným státům, jakými

⁴⁷⁶ Protistátopravní prohlášení přednesl 30. března 1897 ve vídeňské říšské radě jménem českých sociálně demokratických poslanců Josef Steiner (další podepsaní: A. Berner, P. Cingr, J. Hybeš, K. Vrátný). Viz *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878 – 1948*, (ed.) Petr Prokš, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, dokument č. 15, s. 45. Koncipoval je však Antonín Němec (který vyrůstal v národnostně smíšeném, spíše německém Brně, a poté žil převážně ve Vídni) a Steiner s ním jako celkem nesouhlasil – za podpory Victora Adlera naléhal od této proklamace upustit, ale vedení strany nepřesvědčil. Alternativní text z podnětu F. Soukupa vypracoval T. G. Masaryk, bohužel pozdě. Srov. J. VOZKA, *Josef Steiner. Typ dělnického vůdce*, Ú. D. K. N. Ant. Svěcený, Praha 1932, s. 78 – 79.

⁴⁷⁷ *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSDSD*, c. d., s. 93.

⁴⁷⁸ K akceleraci růstu nacionálních nálad a tužeb v politické reprezentaci českého národa, doma i za hranicemi, v letech první světové války viz J. KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*, Academia, Praha 1990, s. 454 an.

byla Francie či Belgie), přijetí pravidel „buržoazní“ hry v tom bylo nutnou, avšak nemilovanou daní za tento postoj k národu a státu.⁴⁷⁹

Druhým faktorem, který sociální demokracii doslova nutil ke spolupráci s nesocialistickými stranami, byla existence silné levicové konkurence, tedy Komunistické strany Československa. Když se vůdcové pravice ve straně rozhodli k radikálnímu řezu a vyloučili levici ze strany, byli si vědomi toho, že jde o zoufalé řešení, které alespoň dočasně povede téměř ke katastrofě. Jenomže neměli na vybranou: kdyby dále váhali, přišli by nejspíš nejen o většinu strany, jak se jim stalo, ale dost možná o stranu celou – takový byl plán Bohumíra Šmerala a vše nasvědčovalo tomu, že má zdařile nakročeno k jeho naplnění.⁴⁸⁰ Charismatickou osobnost Šmeralovu prostě nelze v tomto směru přecenit – byla to zejména jeho zásluha, že se z KSČ nestala nevýznamná sekta, nýbrž izolované sice, avšak silné a ve všech vrstvách společnosti ukotvené hnutí.⁴⁸¹ Pokud měli sociální demokraté v očích svých členů a voličů, dělníků především, obstát ve srovnání s líbivým populismem a demagogií komunistickou (která nebyla výhradně politicky instrumentální, ale i výrazem přesvědčení, že pro dobro buržoazní, formální demokracie nestojí za to prolít jedinou kapku dělnické krve, řečeno dobovým slovníkem), museli svůj postup razantně, velice viditelně ospravedlnit, museli dokázat, že rozbití strany a „odložení revoluce na neurčito“ mělo smysl. Podobné podmínky panovaly po založení Kominterny (a jejích sekcí) ještě ve Francii, Německu a Itálii, ale jinde už ne, počet zemí, kde se

⁴⁷⁹ Za to, že tento postoj sociální demokracie bez potíží přijaly i nesocialistické strany, mohla ovšem i ta skutečnost, že sociální demokracie první krok na cestě k aktivní integraci učinila ještě před první světovou válkou, a to spoluprací s ostatními českými stranami ve věci prosazování všeobecného rovného, přímého a tajného hlasovacího práva, aniž by této příležitosti využila k socialistické agitaci, či dokonce k revolučnímu vystoupení – základy důvěry byly tedy položeny. Srov. O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, 2. vydání, Lidové noviny, Praha 2003, s. 210 – 214, 234 – 236.

⁴⁸⁰ Taktiku nepřihlašovat se okamžitě k podmínkám III. Internacionály a místo toho snažit se postupně ovládnout stranu konzultoval Šmeral za svého pobytu v Moskvě s předními činiteli Kominterny, prý i se samotným V. I. Leninem, a byla mu schválena. Viz M. HÁJEK – H. MEJDROVÁ, *Vznik Třetí internacionály*, Karolinum, Praha 2000, s. 204.

⁴⁸¹ Jen pro dokreslení vzpomínka pamětníka – K. STEINBACH, *Svědek téměř stoletý*, zpracoval Viktor Fischl, SPN, Praha 1990, s. 34: „On [Šmeral] to byl veliký demagog, ale taky velký řečník. Chodil jsem si ho poslechnout do Lucerny, protože to byl pokaždé vynikající herecký výkon. Dodnes ho vidím, jak tam chodil po pódiu od jednoho rohu k druhému a přitom řečnil. Pak se náhle zastavil, zvedl ruce, vykřikl nějaké heslo a v plném sále se ozval bouřlivý potlesk jakoby zhybnutého davu... Já jsem už tehdy měl pochybnosti o tom, zda se komunisté mají brát takhle na lehkou váhu.“

komunisté prosadili jako nepřehlédnutelná a konstantní složka politické scény, byl omezený. Tato konstelace donutila československou sociální demokracii, aby nebyla pouhým trpným účastníkem vládních koalic, aby v kabinetech sice zasedala, ale současně se přitom tvářila, že ji to vlastně obtěžuje a že si vše bude muset ještě promyslet, jak se začasťe dálo tam, kde komunistická opozice nenastavovala reformistickým předákům zrcadlo. Naopak, československá sociální demokracie byla donucena přijmout existující demokratický rámeček plně za vlastní a snažit se z možných kompromisů vydobýt maximum. Musela se chopit iniciativy, připravit sociální reformy, přesvědčit o jejich užitečnosti své nesocialistické vládní partnery a uvést je do života. Protože to v meziválečné republice nešlo jiným způsobem než výměnným obchodem „něco za něco“, zatlačil ji v průběhu let tento způsob politiky ještě o trochu více napravo než kde by si patrně sama přála stát, alespoň z perspektivy roku 1920 (ve třicátých let to také bylo zdrojem určitých neshod mezi vedoucí garniturou a mladou generací strany). Ale moderní dělnické sociální pojištění (soukromí zaměstnanci nepředstavovali ve své většině sociálně demokratický voličský elektorát, a proto za jejich pojištění strana zdaleka tak urputně nebojovala, přestože osnovy byly přichystány – však se také soukromí zaměstnanci v první republice svého pojištění nedočkali) bylo dostatečným argumentem a umožnilo straně znovu nabýt ztracenou rovnováhu, což mělo dozvuk i ve volebních výsledcích. Sociální demokracie tím jednoznačně spojila svou identitu s první (buržoazní) republikou a nezbyvalo jí než pokračovat touto cestou dál – s každou změnou režimu, na rozdíl od druhých, mohla jen trazit. Proto tak silná integrace a identifikace se systémem a v systému.

Třetím faktorem byla výjimečná osobnost první hlavy státu, prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka. Zatímco první dva faktory, které jsme dosud pojmenovali, byly (s trochou nadsázky) faktory materiálními, v případě třetího šlo zejména o věc důvěry. Sociální demokracie by si sotva tolik zadala, kdyby neměla jistotu, že její povolnosti nesocialistické strany v příhodné chvíli nezneužijí. Právě Hrad, a konkrétně Masaryk, představovali onu garanci, která možná nebyla nezbytná, ale všemu rozhodně napomohla a vše také urychlila. Sociální demokracie měla už dlouho před první světovou válkou k Masarykovi přátelský a uctivý vztah a Masaryk byl naopak nakloněn sociální demokracii, což se projevilo nejen tím, že ve volbách do říšské rady roku 1911 kandidoval

s její explicitní podporou,⁴⁸² ale také že roku 1897 podpořil vydávání deníku Práva lidu osobním darem ve výši 1.000,- K.⁴⁸³ Přesně tento poměr vystihl pražský německý konzul u příležitosti Masarykových 60. narozenin: „Profesor Masaryk, významný pro svou mimořádnou výmluvnost, je vůdcem zdejší české realistické strany, která je méně vlivná svou početní silou jako je spíše pozoruhodná proto, že ve svých řadách sjednocuje zdejší inteligentnější české kruhy, které nenáleží přímo sociální demokracii, jsou však vždy blahovolně nakloněny jejím snahám.“⁴⁸⁴ A samozřejmě neuškodilo, že přes svou kritiku marxismu v *Otázce sociální* Masaryk v České otázce „definoval český problém jednak jako mezinárodní, dále jako náboženský, jednak... jako dělnický.“⁴⁸⁵ Tudíž tato dlouholetá vzájemná důvěra, obeznámenost a náklonnost přesvědčila sociálně demokratické vůdce pravice, že se mohou bez obav a bezvýhradně vydat cestou evolučního reformismu.⁴⁸⁶

Společným působením těchto tří konkrétních historických faktorů, vedle onoho mechanismu vlivu parlamentarismu, popsaneho a analyzovaného M. Poláškem (který však není specifickým pro československou sociální demokracii, nýbrž jevem obecným) se stala Československá sociálně demokratická strana dělnickou téměř nejcharakterističtějším ztělesněním podoby politického systému první republiky a s agrární (republikánskou) stranou jeho páteřním článkem, což měla příležitost osvědčit jak v letech světové hospodářské krize, tak zejména v krizovém roce 1938. Protože situace po roce 1938, ani po roce 1945 už není předmětem našeho zkoumání, nebudeme se pouštět do dalších výkladů, ale dovolujeme si na závěr představit určitou hypotézu: právě skutečnost, že sociální demokracie byla tak bytostně spjata s první republikou, že s ní byla tolikerými pouty svázána a provázána, mohla (spolu)zavinít její relativní neúspěch v tzv. třetí republice, tj.

⁴⁸² Z. ŠOLLE, *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*, Mladá fronta, Praha 1998, s. 210.

⁴⁸³ M. KUČERA, *Politický aspekt Masarykovy otázky sociální*, in: T. G. Masaryk a sociální otázka. Sborník příspěvků z IX. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 14. listopadu 2001, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2002, s. 139.

⁴⁸⁴ Cit. podle Z. ŠOLLE, *Století...*, c. d., s. 210.

⁴⁸⁵ M. KUČERA, *Politický aspekt...*, c. d., s. 139.

⁴⁸⁶ A vazeb bylo ještě víc: dva bratři Masarykova hlavního spolupracovníka Edvarda Beneše, Václav a Vojta, byli sociální demokraté, a ani sám Edvard nebyl ve straně neznámý – před první světovou válkou přispíval do Práva lidu a přestože třídní boj odmítal, sám se pokládal za „socialistu bez dogmat“. Srov. Z. ZEMAN, *Edvard Beneš. politický životopis*, Mladá fronta, Praha 2000, s. 16.

mezi léty 1945 – 1948, neboť s pádem první republiky i sociální demokracie pozbyla větší část své identity a legitimity. Když se komunisté přihlásili k republice, k aktivní účasti na vládě, ke specifické cestě k socialismu prostřednictvím reform a dvouletého plánu, zabrali na politické scéně přesně ten prostor, který před Mnichovem patřil sociálním demokratům. Aby našli znovu své místo a důvod k existenci, museli by se posunout dále doprava, učinit krok, který v západní Evropě dříve nebo později učinila většina socialistických stran – vzdát se marxismu a třídního boje a nahradit jej budováním společnosti rovných příležitostí, sociální, avšak nikoli socialistické, solidární, ale ne rovnostářské. To by pak ovšem byla docela jiná sociální demokracie. V krátkém čase třetí republiky tuto principiální transformaci uskutečnit nestačila, ale soudíme, že naznačená hypotéza umožňuje lépe pochopit rozštěpení, které ji v klíčovém momentu moderních českých a československých dějin postihlo, a proč byla pro komunistické jestřáby tak snadnou kořistí. Toto vysvětlení by bylo v logice jejího předešlého vývoje, jak jsme – doufáme, že alespoň s částečným zdarem – nastínili v předkládané práci.

Shrnutí

Československá sociálně demokratická strana dělnická se v době mezi válkami stala výjimečným případem bývalé antisystémové strany, která se ve své politické praxi (byť programaticky nikoli) vzdala marxistických postulátů a negativního vztahu k liberálně demokratickému zřízení a zařadila se jako velice pevný článek do československého politického systému v rámci koaličních vlád, nejprve do půli let dvacátých a znovu v letech třicátých. I proto byli představitelé strany, např. Antonín Hampl nebo Rudolf Bechyně, svými konkurenty na levici, Komunistickou stranou Československa, kritizováni, zejména v době světové hospodářské krize, že dostatečně neprosazují sociální a hospodářské požadavky dělnické třídy a že pozbyli pochopení pro její potřeby.

Jeden z pilířů sociálně demokratické politiky představovalo sociální zákonodárství – především pak dělnické sociální pojištění ve stáří a nemoci. Krom toho strana usilovala např. o zavedení progresivního zdanění, o uzákonění minimální mzdy, přinejmenším v průmyslovém sektoru, o rozšíření zdravotního pojištění apod. Světová hospodářská krize třicátých let samozřejmě znemožnila tyto požadavky prosadit.

Vedení strany po celé období první republiky ovládali Antonín Hampl, Rudolf Bechyně a Alfréd Meissner. Postupně však sílil názorový střet mezi nimi a mladou generací strany, reprezentovanou např. Václavem Patzakem nebo Jaroslavem Čecháčkem, který vyvrcholil roku 1934, kdy představitelé této mladé generace uveřejnili alternativní program strany pod názvem *Co chtějí socialisté*: šlo o ambiciózní plán, inspirovaný mj. Rooseveltovým New Dealem či idejemi de Manova planismu a byl své podstatě pokusem o vystižení podoby moderního sociálního státu.

Československá sociální demokracie byla ve svém pozitivním jednání a vztahu ke státu silně ovlivněna vznikem Československé republiky v říjnu 1918, v neposlední řadě i osobou prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka.

Abstract

The Czechoslovak Social Democratic Labour Party between the world wars was a unique example of the former anti-system political party that left its marxist roots and negativism in praxis (not in theory) and became the very strong element of the czechoslovak political system as one of the government parties, particularly in 1930's. The party leaders such as Antonín Hampl or Rudolf Bechyně were charged with having failed to help the workers in the struggle for social and economic advance by the Communist Party of Czechoslovakia, especially in the years of the world economic crisis (Great Depression). For the communists, the social democrats did not have the ability to recognize the real needs of the proletarian class.

One of the pillars of social democratic policy was social legislation – in particular social insurance protecting the workers in the old age and illness. The aims of the czechoslovak social democrats political efforts were government-coerced wealth redistribution, enacting the minimum wage in every branch of industry, government subsidized health care for all etc. Unfortunately the world economic crisis prevented czechoslovak social democrats from putting these arrangements into effect.

The party leaders in 1920 – 1938 were Antonín Hampl, Rudolf Bechyně and Alfréd Meissner. The increasing tensions between them and the representatives of social democrats younger generation (Václav Patzak, Jaroslav Čecháček atc.) resulted in conflict of opinion. In spite of these difficulties in 1934 V. Patzak, J. Fischer and others introduced alternative party economic programme *What Socialists Want?* – an impressive plan of building a welfare state by the reformist way. Pattern for this programme was F. D. Roosevelt's *New Deal* and Hendrik de Man's *Planism* above all.

The Czechoslovak Social Democratic Labour Party was heavily influenced by establishment of the Czechoslovak Republic in 1918 and by the first state president, politician and philosopher Tomáš Garrigue Masaryk.

Seznam literatury a pramenů:

Archivní prameny:

Archiv ČSSD (AČSSD)

- fond 71/1 (ČSDSD 1920 – 1938)

Archiv národního muzea (ANM)

- fond Rudolf Bechyně

Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM)

- fond tzv. Masarykův archiv (MA)

Národní archiv (NA)

- fond Cajthaml-Liberté
- fond Laušman
- fond Ministerstvo pro zásobování lidu
- fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv (1916 – 1944)
- fond Patzak
- fond Předsednictvo Ministerské rady (PMR)

Všeodborový archiv (VOA)

- fond Odborové sdružení československé (OSČ)

Prameny tištěné a tiskem vydané:

Co chtějí socialisté, s úvodním slovem posl. Františka Tomáška, vydáno péčí Dělnického výzkumného ústavu při Dělnické akademii v Praze, Praha 1934.

Delegace Odborového sdružení československého v Rusku. Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě sovětové Ruské republiky rad, nákladem Odborového sdružení československého, Praha 1921.

Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka, (eds.) F. Nečásek, J. Pachta, E. Raisová, Orbis, Praha 1953.

Hlas mladých. Národní hnutí pracující mládeže v letech 1938 – 1945. Sborník o činnosti NHPM, redigoval Jaroslav Mecer, Propagační oddělení Čs. sociální demokracie, Praha 1946.

Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí v letech 1926 – 1929. Zpráva k IX. sjezdu Odborového sdružení československého ve dnech 21. – 24. září 1930, nákladem Odborového sdružení československého, Praha 1930.

IX. sjezd Odborového sdružení československého. Zápis o jeho zasedání ve dnech 21. – 24. září 1930 v Obecním domě v Praze, nákladem Odborového sdružení československého, tiskem Lidové knihtiskárny Ant. Němec a spol., Praha 1930.

Politické strany a Mnichov. Dokumenty, (ed.) Václav Král, Svobodné slovo, Praha 1961.

Nová etapa mezinárodního odborového hnutí. K výsledkům VI. zasedání Ústřední rady ROI, in: *Situace kapitalismu*, nákladem Ústředny rudých odborů (A. Zápotocký), Praha 1930.

Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878 – 1948, (ed.) Petr Prokš, Historický ústav AV ČR, Praha 1999.

Poučení a vyhlídky hospodářských bojů. These VI. zasedání Ústřední rady Rudé odborové internacionály k referátům soudruhů Lozovského a Merkera, in: *Situace kapitalismu*, nákladem Ústředny rudých odborů (A. Zápotocký), Praha 1930.

Program hospodářského oživení. Jak opatřit lidem práci, Ústřední dělnické knihkupectví (Ant. Svěcený), Praha 1933.

Program III. Dělnické olympiady československé, 2. vydání, vydal výbor III. Dělnické olympiady, Praha 1934.

Protokol osmnáctého řádného sjezdu českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16. a 17. května 1937 ve Smetanově síni Obecního domu hlav. m. Prahy, nákladem Ústředního výkonného výboru českosl. soc. dem. strany dělnické v Praze, Praha 1937.

Protokol pátého řádného sjezdu Svazu kovodělníků v Československé republice, konaného ve dnech 2., 3., 4. a 5. února 1923 v Praze, nákladem Svazu kovodělníků v čsl. republice, Praha 1923, s. 119 – 120.

Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933 ve Smetanově síni Obec. domu hl. m. Prahy, nákladem Ústředního výkonného výboru čs. soc. dem. strany dělnické v Praze, Praha 1933,

Protokol XIII. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze, nákladem Ústředního dělnického knihkupectví, nakladatelství a antikvariátu (Antonín Svěcený), Praha 1921.

Protokol XIV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného v Moravské Ostravě 19. – 22. dubna 1924, A. Svěcený, Praha 1924, s. 33 – 49.

Protokol XV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna), nákladem Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1927.

Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27. – 29. září 1930. Program strany, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1930.

První kongres sociálně demokratických stran Československa. Stenografický protokol společného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, německé sociálně demokratické strany dělnické v Československé republice, sociálně demokratické strany na Podkarpatské Rusi a polské socialistické strany v Československu 28. a 29. ledna v Praze, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1928.

Sbírka zákonů a nařízení Republiky československé.

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (www.psp.cz/eknih) – jednání a tisky Národního shromáždění Republiky Československé 1918 – 1938.

Věstník ministerstva školství a národní osvěty, 1923, r. V, sešit 4.

WINTER, Lev: *O osnově zákona o sociálním pojištění v Československé republice. Zpráva přednesena v povšechné debatě sociálně politického výboru poslanecké sněmovny dne 14. ledna 1924*, nákladem Sociálního ústavu Československé republiky, Praha 1924.

Za novou a lepší Prahu. Dokumenty o činnosti komunistického klubu na pražské radnici 1923 – 1938, (ed.) Václav Hlavsa, Archivní správa ministerstva vnitra, Praha 1957.

Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939 – 1941, Dělnická akademie, Praha 1945.

Zásady a cíle marxistické levice Československé sociálně demokratické strany dělnické, nákladem vydavatelstva časopisu Sociální Demokrat, Praha 1920.

Zpráva k XV. řádnému sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15. – 18. dubna 1927 ve Smetanově sále Obecního domu hl. města Prahy, výkonný výbor čs. soc. dem. strany dělnické, Praha 1927.

Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933 – 1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. – 18. května 1937, nákladem Ústředního výkonného výboru českoslov. sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1937.

Zpráva Odborového sdružení československého k VIII. sjezdu všeodborovému za léta 1921 – 1925, nákladem Odborového sdružení československého, Praha 1926.

Zpráva sekretariátu strany k XIII. řádnému sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické konanému ve Smetanově sále Obecního domu v Praze, nákladem výkonného výboru, b. d. [1920].

Dobová literatura a memoáry:

BĚHOUNEK, Václav: *Zelený anton. Plíživé kontravzpomínky*, k vydání připravil M. Kučera, Národní archiv, Praha 2009.

BECHYNĚ, Rudolf: *Pero mi zůstalo*, Dělnické nakladatelství, Praha 1947.

BERNSTEIN, Eduard: *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*, nákladem Tiskového a vydavatelského družstva Samostatnosti, Praha 1902.

BYDŽOVSKÝ, Bohumil: *Naše středoškolská reforma*, nákladem Profesorského nakladatelství a knihkupectví v Praze, Praha 1937.

ČAPEK, Karel: *Hovory s Antonínem Švehlou (a o něm)*, Votobia, Praha 2001.

ČECHÁČEK, Jaroslav: *Marx a teorie hospodářských krisí*, pro Pospolitost vydal Jiří Pleskot, Praha 1933.

Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie. 1896 – 1936, vydala Dělnická akademie redakcí Václava Patzaka, Praha 1936.

DE MAN, Hendrik:

- *Cesta z krise*, Dělnický výzkumný ústav při Dělnické Akademii, Praha 1935.
- *Duch socialismu (k psychologii socialismu)*, Orbis, Praha 1928.

DÉRER, Ivan: *Antifierlinger. Díl I. Politické paměti 1945 – 1949*, GTA, Praha 1993.

DOLEJŠÍ, Vojtěch: *Noviny a novináři. Z poznámek a vzpomínek*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1963.

F. MODRÁČEK, *Podstata a cíle družstevního hnutí*, in: Družstevnictví a jeho hospodářské a sociální poslání v Československé republice. Cyklus deseti přednášek, uspořádaný Sociálním ústavem ČSR v říjnu 1930 až únoru 1931, o teroretické podstatě, historickém vývoji, síle, výkonnosti a cílech družstevního hnutí, Praha 1931, s. 22 – 33.

FIERLINGER, Zdeněk:

- *Nové směry národohospodářského myšlení*, 2. vydání, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936.

- *Práce a kapitál. Chceme zbytečně prodlužovat naši hospodářskou tíseň? Několik statí o časové otázce*, nákladem Lidové knihovny vídeňské, Vídeň 1935.

GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky (1913 – 1945)*, G plus G, Praha 2003.

HÁJEK, Jiří: *Paměti, Ústav mezinárodních vztahů*, Praha 1997.

HAMPL, Antonín – BĚLINA, Josef: *Z krise ven*, vyšlo nákladem Svazu kovodělníků v Českoslov. republice, Praha 1935.

HILAR, Karel Hugo: *Bechyňův český common sens. K Bechyňově padesátce*, in: *Bechyňova padesátka*, uspořádal E. Vojnar, vydal kruh jubilentových přátel, Olomouc 1931, s. 25 – 30.

HRONEK, Josef: *Reforma národní školy československé. Vznik, zásady a cíle reformy národního školství v Československé republice (1918 – 1934)*, Cyrilometodějské knihkupectví G. Francla, Praha 1935.

JANÁČEK, Jan: *Peníze, banky a stát. Úvahy o cestách a prostředcích, jimiž peněžní politika může přispěti k hospodářskému rozvoji*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936, s. 140 – 141;

JEŘÁBEK, Josef: *Modráček staví družstevní domy*, in: František Modráček. *Kniha na oslavu jeho šedesátých narozenin* vydaná jeho přáteli, nákladem Ústředního výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1931, s. 48 – 60.

KOJECKÝ, Zdeněk: *Československá sociální demokracie včera a dnes. Nástin programového vývoje*, Zář, Brno 1946.

KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960.

KOUDELKA, Jaroslav: *Rozkoly v socialismu. V čem záleží štěpení i tvůrčí integrační síla socialistického hnutí*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, Praha 1933.

KREJČÍ, František Václav: *Konec století. Výbor z pamětí*, (ed.) Bohumil Svozil, Československý spisovatel, Praha 1989.

KŘÍŽ, Karel: *Tragický vývoj nezaměstnanosti u nás. Léta krise 1929 – 1934*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Ant. Svěcený, Praha 1934.

Kterou cestou z krise?, nákladem Františka Nedvěda, Praha b. d. [1934].

LENZ, Václav: *Aktuální otázky starobního a invalidního pojištění dělnického*, in: *Současné problémy sociálního pojištění. Cyklus přednášek uspořádaných Sociálním ústavem Českoslov. republiky v zimě 1936 – 1937*, Praha 1937, s. 124 – 134.

Luděk Pik. 60 let života, 35 let práce na Plzeňsku, uspořádal J. Jirout, Plzeň 1936;

LUSTIG, Emil: *Současný stav a vyhlídka organizace spotřebitelů*, in: *Družstevnictví a jeho hospodářské a sociální poslání v Československé republice. Cyklus deseti přednášek, uspořádaný Sociálním ústavem ČSR v říjnu 1930 až únoru 1931, o teroretické podstatě, historickém vývoji, síle, výkonnosti a cílech družstevního hnutí*, Praha 1931, s. 49 – 59.

MACEK, Josef:

- *Cesta z krise*, Jan Laichter, Praha 1935.
- *Příčiny dnešní hospodářské krise*, in: J. Macek – L. Winter – J. Sedmík, *Současná světová krise hospodářská, politická a sociální. Její příčiny, účinky a řešení*, Pražská odbočka Dělnické akademie a I. pražská župa čs. soc. dem. strany dělnické, Praha 1932.
- *Socialismus*, Státní nakladatelství, Praha 1925.
- *Zápas s omylem a chudobou. Úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii*, Praha 1933.

NEČAS, Jaromír:

- *20 let sociální péče v Československé republice*, vydalo ministerstvo sociální péče, Praha 1938.
- *Za práci statisíců! Veřejné práce v naší republice v roce 1934. Práce pro čtvrt milionu nezaměstnaných. Dokonalejší technické vybudování republiky je státní nezbytností*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1934.

Odborové sjednocení hned!, nákladem ústředny Průmyslových svazů odborových, Praha – Karlín, b. d.

PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu I – IV*, Lidové noviny, Praha 1991.

PEŠKA, Zdeněk: *Socialisté a mezinárodní politika*, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1936.

PISTORIUS, Theodor:

- *Švédská cesta z krise. Základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*, Orbis, Praha 1936.
- *Z povahových rysů*, in: *Bechyňova padesátka*, uspořádal E. Vojnar, vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, s. 48 – 50.

POSAMENTIR, Pavel: *Z paměti právního zástupce a obhájce komunistů*, přepracoval V. Dolejší, Příspěvky k dějinám KSČ, 1963, r. III, č. 4, s. 575 – 586.

REIMAN, Pavel: *Ve dvacátých letech. Vzpomínky*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1966.

SCHOENBAUM, Emil: *Tendence vývoje sociálního pojištění*, in: *Současné problémy sociálního pojištění. Cyklus přednášek uspořádaných Sociálním ústavem Českoslov. republiky v zimě 1936 – 1937*, Praha 1937, s. 5 – 20.

Sociální demokracie a ústava. Ústavně-politická studie, kterou u příležitosti patnáctiletí ústavy vydala ústavně-právní komise při výkonném výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické, redakcí Z. Pešky a Fr. Krause, Praha 1935.

SOTTNER, Bohumil: *Zaměstnavatelé a sociální pojištění*, in: *Současné problémy sociálního pojištění. Cyklus přednášek uspořádaných Sociálním ústavem Českoslov. republiky v zimě 1936 – 1937*, Praha 1937, s. 135 – 150.

SOUKUP, František:

- *28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, díl I – II, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Orbis, Praha 1928.

- *Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismu a československé sociálně demokratické strany dělnické*, díl I – II, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1938.

STEHLÍK, Čestmír – MODRÁČEK, František: *Česká sociální demokracie v boji s republikou*, nákladem Ústředního tiskového družstva socialistické strany československého lidu pracujících, Praha 1920.

STEINBACH, Karel: *Svědék téměř stoletý*, zpracoval Viktor Fischl, SPN, Praha 1990.

STOLZ, Jiří: *Má Marx ještě pravdu? K české kritice marxismu*, Rudolf Rejman, Praha 1930.

ŠKATULA, Emanuel: *Vývoj družstevního hnutí*, in: *Družstevnictví a jeho hospodářské a sociální poslání v Československé republice*. Cyklus deseti přednášek, uspořádaný Sociálním ústavem ČSR v říjnu 1930 až únoru 1931, o teoretické podstatě, historickém vývoji, síle, výkonnosti a cílech družstevního hnutí, Praha 1931, s. 34 – 48.

ŠTERN, Evžen: *Kam spěje SSSR? Poznatky a úsudky z cesty Sovětským svazem*, nákladem Svazu národního osvobození, Praha 1935.

ŠVERMA, Jan: *Rudé odbory od IV. do V. sjezdu ROI*, nákladem A. Zápotockého, Praha 1930.

THOREZ, Maurice: *Syn lidu*, 2. vydání (autorem upravené a doplněné), SNPL, Praha 1961.

TOBOLKA, Zdeněk:

- *Jak vznikla ústava Československé republiky z r. 1920*, vydala Čs. sociální demokracie, Praha 1946.
- *Za svobodu a socialismus. Padesát let Práva lidu, prvního českého socialistického deníku*, vydal Výbor pro oslavy 50 let Práva lidu a 70 let Čs. sociální demokracie v komisi Dělnického nakladatelství, Praha 1947.

VOZKA, Jaroslav: *Josef Steiner. Typ dělnického vůdce*, Ú. D. K. N. Ant. Svěcený, Praha 1932.

VYDRA, Vladimír: *Aktuální problémy dělnického nemocenského pojištění*, in: *Současné problémy sociálního pojištění. Cyklus přednášek uspořádaných Sociálním ústavem Českoslov. republiky v zimě 1936 – 1937*, Praha 1937, s. 44 – 66.

Tisk:

Dělnická osvěta 1929 – 1933

Nová Svoboda 1924 – 1930

Právo lidu 1932

Útok 1933 – 1935

Za nové hospodářství 1935 - 1936

Zář 1920

Literatura:

ALY, Goetz – ROTH, Karl Heinz: *Nazi Census. Identification and Control in the Third Reich*, Temple University Press 2004.

AMORT, Čestmír: *Přátelé Sovětského svazu. Z historie organizací přátel SSSR v Československu*, vydal ÚV SČSP v Lidovém nakladatelství, Praha 1972.

ARNDT, H. W.: *The Economic Lessons of the Nineteen-Thirties*, Frank Cass and Company Limited, London 1972.

BARNETT, Vincent: *The Revolutionary Russian Economy 1890 – 1940. Ideas, Debates and Alternatives*, Routledge, London and New York 2004.

BERMAN, Sheri: *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge University Press 2006.

BIARD, Jean-Francois: *Le socialisme devant ses choix. La naissance de l'idée de plan*, Publications de la Sorbonne, Paris 1985.

Cajthamlův odkaz. O životě a díle Františka Cajthamla-Liberté (1868 – 1936), (eds.) Z. Vaněčková-Štěpánková a P. Ehnert, Sdružený klub, Otrokovice 1996.

CARRÉ, Jean Jacques – DUBOIS, Paul – MALINVAUD, Edmond: *French Economic Growth*, Stanford University Press, Stanford 1975.

COLTON, Joel: *The Formation of the French Popular Front 1934 – 6*, in: (eds.) M. S. Alexander and H. Graham, *The French and Spanish Popular Fronts. Comparative Perspectives*, Cambridge University Press 1989.

DAUNTON, Martin: *Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain 1851 – 1951*, Oxford University Press 2007.

DERUETTE, Serge – MERCKX, Kris: *La vie en rose. Réalités de l'histoire du parti socialiste en Belgique*, EPO, Bruxelles – Anvers 1999.

DEYL, Zdeněk: *Sociální vývoj Československa 1918 – 1938*, Academia, Praha 1985.

DORMOIS, Jean-Pierre: *French Economy in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, New York 2004.

FRAPET, David: *Le socialisme selon Léon Blum*, Créer, Nonette 2003.

Free Trade and its Reception 1815 – 1960. Freedom and Trade, Volume I, edited by A. Marrison, Proceedings of a conference to commemorate the 150th anniversary of the repeal of the Corn Laws, general editors G. Parry and H. Steiner, Routledge, London and New York 1998.

FUCHS, Gerhard: *Společně proti Henleinovi a Hitlerovi*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1964.

GALANDAUER, Jan:

- *Bohumír Šmeral 1914 – 1941*, Svoboda, Praha 1986.
- *Knoflík ze šatů paní Linhartové. Špionážní nehoda prvního odboje*, Dějiny a současnost, 2008, r. XXX, č. 9, s. 30 – 32.

- *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889 – 1921*, Svoboda, Praha 1986.

GEBHART, Jan – KUKLÍK st., Jan: *Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004.

HÁJEK, Jiří (S.): *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*, SNPL, Praha 1954.

HÁJEK, Miloš – MEJDROVÁ, Hana: *Vznik Třetí internacionály*, Karolinum, Praha 2000.

HENDRYCH, Dušan: *Jiří Hoetzel*, Právník, 1994, r. CXXXIII, č. 9 – 10, s. 893 – 894.

HEUMOS, Peter: *Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability*, Soudobé dějiny, 1995, r. II, č. 2 – 3, s. 157 – 168.

HLUBINKA, Milan: *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 16, Sfinga, Ostrava 1991, s. 157 – 192.

HOUSER, Jaroslav: *Vývoj sociální správy za předmnichovské republiky*, Academia, Praha 1968.

HRADILÁK, Zdeněk: *Československá sociální demokracie a zmocňovací zákon v roce 1933*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, r. VII, č. 1, s. 29 – 51.

HRBATA, František: *Amsterodamský protiválečný kongres v roce 1932*, in: O revoluční jednotu československého dělnického hnutí, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961, s. 93 – 126.

CHAMBAZ, Jacques – WILLARD, Claude: *Za lidovou frontu proti fašismu*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1963.

CHYBA, Antonín: *Postavení dělnické třídy v meziválečném Československu*, 2. upravené vydání, Svoboda, Praha 1972.

JACKSON, Julian:

- *The Politics of Depression in France 1932 – 1936*, Cambridge University Press 1985.

- *The Popular Front in France: defending democracy. 1934 – 1938*, Cambridge University Press 1988.

KÁRNÍK, Zdeněk:

- *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl I – III*, Libri, Praha 2000 – 2003.
- *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918 – 1938*, in: *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*, (eds.) M. Hrubec a M. Bárta, Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, Praha – Brno 2006, s. 46 – 59.
- *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách*, Academia, Praha 1966.
- *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral*, 2. přepracované vydání, Karolinum, Praha 1996.
- *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005.

KLIMEK, Antonín:

- *Boj o Hrad. Díl I – II*, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996 – 1998.
- *Velké dějiny zemí Koruny české. 1918 – 1938, svazek XIII - XIV*, Paseka, Praha – Litomyšl 2000 – 2002.
- *Z politického zákulisí bojů o zmocňovací zákon roku 1933*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Karolinum, Praha 1998, s. 251 – 261.

KOJECKÝ, Zdeněk: *Několik poznámek k publikaci Engelsovy předmluvy k Marxovým Třídním bojům ve Francii*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, r. VII, č. 4, s. 530 – 544.

KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Argo, Praha 1996.

KOUKAL, Pavel: *František Cajthaml-Liberté. Básník zrozený pro svobodu*, Masarykova dělnická akademie, Ústí nad Labem 1997.

KŘEN, Jan:

- *Československo v době odlivu poválečné revoluční vlny a upevňování panství buržoasie (1921 – 1923)*, Rudé právo, Brno 1956.
- *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*, Academia, Praha 1990.

KUČERA, Martin: *Politický aspekt Masarykovy otázky sociální*, in: T. G. Masaryk a sociální otázka. Sborník příspěvků z IX. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 14. listopadu 2001, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2002, s. 135 – 144.

KUKLÍK ml., Jan: *Podíl českých právníků na vzniku samostatného československého státu*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě*, svazek 1, Karolinum, Praha 2010, s. 321 – 357.

KUKLÍK st., Jan:

- *Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období*, in: Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Sborník příspěvků k jubilejním sedmdesátinám, Karolinum, Praha 2003, s. 143 – 149.
- *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř – P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*, díl I., 1861 – 1938, Doplněk, Brno 2005, s. 683 – 709.
- *Hledání cesty k demokratickému socialismu. K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let*, in: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914 – 1939*, (ed.) Z. Kárník, Karolinum, Praha 1998, s. 59 – 91.
- *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939 – 1941*, Univerzita Karlova, Praha 1976.
- *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Univerzita Karlova, Praha 1993.

LACINA, Vlastislav:

- *Od zlaté měny k devalvaci. Měnová politika v Československu v letech 1929 – 1934*, in: *Moderní dějiny* 1, 1993, s. 185 – 195.
- *Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934*, Academia, Praha 1984.

LARMOUR, Peter J.: *The French Radical Party in the 1930's*, Stanford University Press, Stanford 1964.

LOVELL, John: *British Trade Unions 1875 – 1933*, The Macmillan Press Ltd., London and Basingstoke 1977.

MAGNUSSON, Lars: *Economic History of Sweden*, Routledge, London 2000.

MAHDAL, Vladimír: *Politické začátky Rudolfa Bechyně v Prostějově*, Střední Morava, 2002, r. VIII, č. 14, s. 84 – 93.

MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, 4. přepracované vydání, Leges, Praha 2010.

MARTINET, Gilles: *Une certaine idée de la gauche (1936 – 1997)*, Odile Jacob, Paris 1997.

MENCLOVÁ, Jarmila:

- *Po Rudém dni. K předhistorii V. sjezdu KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1961, r. I, č. 5, s. 674 – 691.
- *VI. kongres Komunistické internacionály v roce 1928. K otázkám strategické a taktické orientace*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1963, r. III, č. 6, s. 803 – 823.
- *Vítězný sjezd. Výročí 5. sjezdu KSČ. 1929 – 1959*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1959.

MERTLÍKOVÁ, Olga: *Sociální demokrat Antonín Hampl*, in: *Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři*, 1999, r. IV, Jaroměř 2000, s. 11 – 20.

MILLER, Daniel E.: *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*, Argo, Praha 2001.

MOURÉ, Kenneth: *The Gold Standard Illusion. France and the Gold Standard in an Era of Currency Instability 1914 – 1939*, in: *Crisis and Renewal in Twentieth-Century France*, (eds.) K. Mouré and M. S. Alexander, Berghahn Books 2002, p. 66 – 85.

MUCHA, Vilém: *Dějiny dělnické tělovýchovy v Československu*, I. díl, Státní tělovýchovné nakladatelství, Praha 1955.

MUSIL, Jiří: *Česká společnost 1918 – 1938 – Několik závěrů z mezinárodního srovnání sociálních struktur*, in: *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 2*, (eds.) J. Valenta, E. Voráček, J. Harna, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, s. 368 – 377.

Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, (eds.) E. Kubů a J. Pátek, Karolinum, Praha 2000.

OLŠOVSKÝ, Rudolf a kol.: *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*, 2. upravené vydání, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1963.

OVERY, Richard J.: *The Nazi Economic Recovery 1932 – 1938*, Second edition, Cambridge University Press 1996.

PACHMAN, Vladimír: *Rudá odborová internacionála*, SNPL, Praha 1961.

PARTNOY, Frank: *The Match King. Ivar Kreuger, the Financial Genius Behind a Century of Wall Street Scandals*, Public Affairs, New York 2009.

PÁTEK, Jaroslav: *Koncentrace českého cukrovarnictví – úloha Schoellerových cukrovarů a spol., a. s.*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Karolinum, Praha 1998, s. 205 – 218.

PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část I.*, Linde Praha, a. s., Praha 2001.

PEKNÍK, Miroslav a kol.: *Dr. Ivan Dérer, politik, právník a publicista*, Ústav politických vied SAV, Veda, Bratislava 2010.

PFAFF, Ivan: *Česká levice proti Moskvě 1936 - 1938*, Naše vojsko, Praha 1993.

PIERSON, Stanley: *Leaving Marxism. Studies in the Dissolution of an Ideology*, Stanford University Press 2001.

POLÁŠEK, Martin:

- *Josef Macek mezi liberálním socialismem a sociálním liberalismem. Podnět k diskusi nad liberálním aspektem Mackova myšlení*, Politická ekonomie, 2010, r. LVIII, č. 3, s. 402 – 418 (v obsahu čísla autor uveden chybně jako Josef).
- *Parlament jako katalyzátor přerodu antisystémové strany ve stranu systémovou: případ ČSDSD*, in: V. Doubek – M. Polášek a kol., *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*, Filip Tomáš – Akropolis, Praha 2011, s. 21 – 41.

POWELL, Jim: *FDR's Folly. How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, Crown Forum, New York 2003.

PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. Díl I. 1918 – 1945*, Doplněk, Brno 2004.

PŘÍBORSKÝ, Zbyněk: *Modráčková cesta k družstevnímu socialismu*, in: *Moderní dějiny* 4, 1996, s. 45 – 70.

RÁKOSNÍK, Jakub:

- *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*, Karolinum, Praha 2008.
- *Odborové organizace v počátcích Československa*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 3, (ed.) F. Tomáš, *Masarykův ústav – Archiv AV ČR*, Praha 2007, s. 56 – 70.
- *Sociální ústav 1920 – 1941 – mozkové centrum československé sociální politiky*, in: *Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi*, (ed.) M. Svoboda, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2007, s. 295 – 316.
- *Gentský systém v období 1. Československé republiky*, in: *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 2001, r. CLXX, č. 3 – 4, s. 84 – 105.
- *Ústava z roku 1920 a problém politického stranictví*, in: J. Čechurová – L. Šlehofer a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011, s. 63 – 76.

RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938 – 1939*, Karolinum, Praha 1997.

RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Academia, Praha 2002.

SABILLON, Carlos: *On the Causes of Economic Growth. Lessons of History*, Algora Publishing, New York 2007.

SEKANINA, Milan: *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*, Libri, Praha 2004.

SEKANINA, Petr: *Ivan Sekanina. 1900 – 1940*, Orego – Dr. Milan Havlíček, Říčany 2005.

SMITH, Timothy B.: *Creating the Welfare State in France. 1880 – 1940*, McGill – Queen's University Press, Montreal 2003.

SOUKUP, Ladislav – VALENTOVÁ, Vendulka: *Právníci spoluvůrci Československé republiky roku 1918*, in: *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2006. Sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky, (ed.) Vilém Knoll, Aleš Čeněk, Plzeň 2007, s. 175 – 191.

STERNHELL, Zeev: *Neither Right nor Left. Fascist Ideology in France*, Princeton University Press 1996, p. 190.

ŠEBEK, Jaroslav: *Církevně politická situace v Československu 1918 – 1920*, in: J. Čechurová – L. Šlehofer a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011, s. 150 – 160.

ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a velká válka. 1914 – 1918*, Lidové noviny, Praha 2001.

ŠLEHOFER, Lukáš:

- *Gustav Habrman – cesta sociálního demokrata od „anarchismu“ k „revisionismu“*, diplomová práce FF UK, Praha 2007 (v doplněné a rozšířené podobě obhájena v roce 2008 jako práce rigorózní).
- *Změny ve školství ve světle konstituování československého státu*, in: J. Čechurová – L. Šlehofer a kol., *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*, Leges, Praha 2011, s. 161 – 169.

ŠOLLE, Zdeněk – GAJANOVÁ, Alena: *Po stopě dějin. Češi a Slováci v letech 1848 – 1938*, Orbis, Praha 1969.

ŠOLLE, Zdeněk: *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*, Mladá fronta, Praha 1998, s. 210.

ŠUCHOVÁ, Xénia: *JUDr. Ivan Dérer – československý politik a minister*, in: Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobnosti v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999, (ed.) Pavel Marek, Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci, Olomouc 2000, s. 372 – 379.

ŠUPŠÁK, Milan: *Jan Prokeš – starosta Moravské Ostravy*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 17, Tilia, Ostrava 1995, s. 413 – 418;

TAYLOR, Jason A. – KLEIN, Peter G.: *An Anatomy of Cartel: The National Industrial Recovery Act of 1933 and the Compliance Crisis of 1934*, in: Research in Economic History, volume 26, (ed.) A. J. Field, Emerald Group Publishing Limited 2008, p. 235 – 271.

The Economic Transformation of the Soviet Union. 1913 – 1945, (eds.) R. W. Davies, M. Harrison, S. G. Wheatcroft, Cambridge University Press 1994.

TOMEŠ, Igor: *Stanovení podmínek vzniku a trvání nároku na starobní důchod*, kandidátská práce na právnické fakultě Univerzity Karlovy, (strojopis, 1965).

TOMEŠ, Josef: *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 – 2003. Biografický slovník*, Demos, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2004.

TOMS, Jaroslav: *K problematice působení sociální demokracie a jejího představitele L. Pika v Plzni v letech 1918 – 1938*, in: Západočeský historický sborník 2, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 1996, s. 371 – 378.

TRUBÁK, Zdeněk: *Východočeské spotřební družstvo Budoucnost v Pardubicích. Hospodářské zázemí Československé sociálně demokratické strany dělnické*, in: Zprávy klubu přátel Pardubicka, 2009, r. XLIV, č. 1 – 2, s. 58 – 63.

URBAN, Otto:

- *Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou*, ČSČH, 1963, r. XI, č. 4, s. 432 – 444.
- *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, 2. vydání, Lidové noviny, Praha 2003.

VAN DER LINDEN, Marcel: *Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*, Brill Academic Publishers, Boston 2007.

VANĚČEK, Václav: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, 3. doplněné a přepracované vydání, Orbis, Praha 1976.

VÁŇOVÁ, Růžena – RÝDL, Karel – VALENTA, Josef: *Výchova a vzdělání v českých dějinách, IV. díl – 1. svazek. Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem (obecné školství 1848 – 1939), (střední školství a učitelské vzdělání 1914 – 1939)*, Univerzita Karlova, Praha 1992.

VEJNAR, Lubomír:

- *Československá sociální demokracie a taktika jednotné fronty na počátku třicátých let*, in: *O revoluční jednotu československého dělnického hnutí*, uspořádal Lubomír Vebr, Státní politické nakladatelství, Praha 1961, s. 73 – 92.
- *Reformismus v období konsolidace buržoazního režimu (1921 – 1932)*, in: *O reformismu v českém dělnickém hnutí*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1965, s. 112 – 170.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*, Academia, Praha 1985.

VYKOUPIIL, Libor: *Jiří Stříbrný. Portrét politika*, Masarykova univerzita a Matice moravská, Brno 2003.

WAGNEROVÁ, Jarmila: *Boj Francouzské komunistické strany za vytvoření programu lidové fronty proti fašismu a válce*, Univerzita Karlova, Praha 1979.

WAIC, Marek: *Dělnická tělovýchova v prvním desetiletí Československé republiky 1918 – 1928*, Moderní dějiny 4, 1996, s. 131 – 157.

WHITE, Dan S.: *Lost Comrades. Socialists of the Front Generation 1918 – 1945*, Harvard University Press 1992.

ZEMAN, Zbyněk: *Edvard Beneš. Politický životopis*, Mladá fronta, Praha 2000.

ZINN, Howard: *A People's History of the United States. 1492 – Present*, Third Edition, Pearson Education Limited 2003.